

**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

**ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ/ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ/ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ
ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΤΙΤΛΟΣ: Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑ ΣΤΟ ΚΑΔΡΟ ΤΟΥ
ΑΝΤΙΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ**

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΚΡΕΠΗΣ Α. Μ. 1123Μ012

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

ΣΥΝΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΕΔΙΠ Dr. ΚΑΤΣΑΠΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2024

Copyright © Γεώργιος Κρέπης, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό.

Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Ερωτήματα που αφορούν την χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Ολοκληρώνοντας και αυτόν τον σπουδαίο κύκλο - κρίκο γνώσεων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος του Παντείου θα ήθελα από καρδιάς να ευχαριστήσω όλους τους Καθηγητές/τριες για τον «πλούτο» γνώσεων, και σεβασμού που απλόχερα μας μοίρασαν.

Ειδικότερα ευχαριστώ την επιβλέπουσα κ. Δ. Παπαδημητρίου και τον κ. Κ. Κατσάπη για την εμπιστοσύνη, την στήριξη και την υπομονή τους στην εκπόνηση της παρούσης εργασίας, αλλά για την πολυετή και ιδιαίτερα τιμητική γνωριμία η οποία συνετέλεσε στην κοινωνική και πνευματική μου βελτίωση.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ - ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
ΠΡΟΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
. Πολιτικές, κοινωνικές συνθήκες.....	11
. Θεσμικό περιβάλλον.....	22
. Ο ρόλος του στρατού και της μοναρχίας.....	27
Η ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ	
. Το πολιτικό περιεχόμενο της «επανάστασης».....	31
. Κοινωνικές και λοιπές πράξεις της «επανάστασης»...	37
. Ο αντιδικτατορικός αγώνας – έναρξη, οργανώσεις....	38
Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΑΜΥΝΑ	
. Δημιουργία, στόχοι, δράση.....	43
. Οι δίκες της Δημοκρατικής Άμυνας.....	54
ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ	
. Η παρουσία της Δημοκρατικής Άμυνας.....	97
Ο ΣΑΚΗΣ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ	
. Η ζωή και το έργο του.....	101
. Έγραψαν για τον Σ. Καράγιωργα.....	107
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	109
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	113
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ.....	114
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	122

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία που ακολουθεί εστιάζει στον αντιδικτατορικό αγώνα της περιόδου 1967 – 1974. Με την επιβολή της δικτατορίας ξεκίνησε και η δράση οργανώσεων, όπου μια από τις πρώτες ήταν η Δημοκρατική Άμυνα. Αποτέλεσε την μετεξέλιξη μιας ομάδας με κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό αρχικά προσανατολισμό, τον όμιλο Παπαναστασίου. Αυτό την καθιστά ξεχωριστή, διότι όπως θα δειχθεί στην συνέχεια μετατράπηκε σε μια μαχητική οργάνωση, δίνοντας δυναμικό παρόν, καθ' όλη την 7ετία και ήταν παρούσα και στην αποκατάσταση – μετάβαση στην δημοκρατική τάξη και νομιμότητα δηλαδή στις αρχές της μεταπολίτευσης.

Η ιδιότητα του συντάκτη ως φοιτητή – μεταπτυχιακού στο Πάντειο Πανεπιστήμιο αποτέλεσε έναν ακόμα λόγο για την προσπάθεια ανάδειξης και δράσης της συγκεκριμένης οργάνωσης, καθότι ηγετικά στελέχη αυτής, υπήρξαν επιφανή μέλη της Παντειακής ακαδημαϊκής κοινότητας (τότε Π.Α.Σ.Π.Ε.) όπως ο Σάκης Καράγιωργας, ο Βασίλης Φίλιας, ο Κώστας Σημίτης κ. α. που βίωσαν με υψηλό ηθικό και μόνο αντίτιμο (καταδίκες, εξορίες, φυλακίσεις) την συμμετοχή τους σε αυτήν. Ο Σάκης Καράγιωργας θα αποτελέσει μια ξεχωριστή ενότητα στην παρούσα εργασία, λόγω της εν γένει στάσης του κατά την δράση, την δίκη αλλά και την παρουσία του τόσο σε ακαδημαϊκό αλλά και σε πολιτικό επίπεδο.

Φυσικά την Δημοκρατική Άμυνα στελέχωσαν και στήριξαν με παρόμοιο αντίτιμο πολλά ακόμα μέλη της ελληνικής κοινωνίας από όλα σχεδόν τα στρώματα. Η Δημοκρατική Άμυνα κατάφερε να συσπειρώσει την κοινή προσπάθεια κατά της δικτατορίας, και τα μέλη της αποτέλεσαν ενωτικό στοιχείο σε όλες σχεδόν τις εκφάνσεις αυτού του επταετούς αγώνα.

Μέσα από την περιγραφή των συνθηκών πριν και κατά την κατάλυση της δημοκρατίας, θα ανακύψει η αναφορά στην Δημοκρατική Άμυνα η ίδρυσή της, η δράση της, οι συλλήψεις και οι δίκες των μελών της, στις οποίες θα γίνει εκτενής αναφορά. Οι αποφάσεις των Εκτάκτων Στρατοδικείων, θα αποτελέσουν ένα βασικό τεκμήριο ως αποδεικτικό της αντιμετώπισης της οργάνωσης από το αυταρχικό εξουσιαστικό μόρφωμα της δικτατορίας. Ίσως έτσι να καταδειχθεί ότι η συνοχή που πολλές φορές διαμορφώνεται ανάμεσα σε διανόηση και κοινωνία είναι αφενός ισχυρή και αφετέρου μπορεί να αποτελέσει βασικό και άρρηκτο πυλώνα κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής εξέλιξης και κατ' επέκταση ανάχωμα σε κάθε προσπάθεια που αποσκοπεί στην κατάργηση των απαράγραπτων ανθρωπίνων ηθικών αξιών.

Λέξεις κλειδιά: Αντιδικτατορικός αγώνας, Δίκες, Δημοκρατική Άμυνα, Καράγιωργας, Έκτακτα Στρατοδικεία.

ABSTRACT

The present study focuses on the anti-dictatorial struggle during the period 1967–1974. With the imposition of the dictatorship, resistance organizations began to emerge, among the first of which was Democratic Defense. It constituted the evolution of a group with an initial social, economic, and political orientation, the Papanastasiou Group. This rendered it distinctive, since, as will be demonstrated, it developed into a militant organization, playing a dynamic role throughout the seven-year dictatorship and remaining present during the restoration and transition to democratic order and legality, namely in the early stages of the Metapolitefsi.

The author's status as a postgraduate student at Panteion University provided an additional motive for highlighting and examining the activity of this particular organization, given that its leading figures were prominent members of the Panteion academic community (P.A.S.P.E. at the time), such as Sakis Karagiorgas, Vassilis Filias, Kostas Simitis, among others, who experienced with high moral—and paid solely through convictions, exiles, and imprisonments—the cost of their participation. Sakis Karagiorgas constitutes a distinct unit of this study due to his overall stance during the organization's activity, the trial, and his presence both in the academic sphere and in the political arena.

Naturally, Democratic Defense was also staffed and supported, under similar costs, by numerous other members of Greek society, drawn from almost all social strata. The organization managed to consolidate collective resistance against the dictatorship, with its members forming a unifying element across nearly all expressions of this seven-year struggle.

Through the description of the circumstances before and during the overthrow of democracy, attention will be given to Democratic Defense: its founding, its activities, the arrests and trials of its members, with detailed reference to the latter. The rulings of the Extraordinary Military Tribunals will serve as primary evidence of how the organization was confronted by the authoritarian power structure of the dictatorship. This may demonstrate that the cohesion often forged between intellectuals and society is both robust and indispensable, and that it may constitute a fundamental and unbreakable pillar of social, economic, and political development, thereby acting as a bulwark against any attempt aimed at abolishing the inalienable moral values of humanity.

Keywords: anti-dictatorial struggle, trials, Democratic Defense, Karagiorgas, Extraordinary Military Tribunals

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ως έτος συγγραφής της παρούσης εργασίας το 2024 συμπίπτει χρονολογικά με δύο ιστορικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα της ελληνικής ιστορίας τα οποία καταλαμβάνουν μια ιδιόμορφη ίσως θέση στο πάνθεον του χρονολογικού ιστορικού πλαισίου. Πρώτη επέτειος τα 80 χρόνια από την απελευθέρωση της χώρας από την τριπλή κατοχή του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου τον Οκτώβριο του 1944, και δεύτερη τα 50 χρόνια από την πτώση της επτάχρονης δικτατορίας και αποκατάσταση της δημοκρατίας, τον Ιούλιο του 1974. Τα αίτια του δευτέρου γεγονότος αποτελούν το θέμα της εργασίας που αποσκοπεί στην όσο το δυνατόν εμβάθυνση και στους λόγους επιβολής της δικτατορίας με όλες τις συνέπειες που αυτή επέφερε, αλλά κυρίως στην δράση των ιστορικών υποκειμένων που συνετέλεσαν στην πτώση της. Ανάμεσα στα δυο καταγεγραμμένα ιστορικά γεγονότα με αφετηρία την απελευθέρωση έως την επιβολή της δικτατορίας το 1967, υφίσταται μια αλληλουχία στην λειτουργία όλων των παραγόντων που συνέθεσαν και συνθέτουν το οικοδόμημα που λέγεται ελληνικό κράτος και οι ρίζες αυτών, ενδεχομένως να βρίσκονται στην ιδρυσή του.

Ωστόσο ευρισκόμενοι 80 και 50 σχεδόν χρόνια μετά μπορούμε να πούμε ότι η αποκαλούμενη καχεκτική δημοκρατία 1946-1967 σύμφωνα με τον απόλυτα επιτυχή χαρακτηρισμό του Πολιτικού επιστήμονα Η. Νικολακόπουλου στο ομότιτλο βιβλίο του, που κατέληξε στην χειρότερη έκφρασή της με το στρατιωτικό πραξικόπημα, ανήκει στο ιστορικά μελετώμενο πεδίο. Η Τρίτη Ελληνική δημοκρατία, ή όπως είναι ευρύτερα γνωστή ως Μεταπολίτευση, αποδεικνύεται στέρεη μολονότι εμπεριέχει μια αντίφαση την οποία επισημαίνει ο Βούλγαρης λέγοντας ότι, η Μεταπολίτευση ειδικά στις συνθήκες της Ελλάδας αποτέλεσε ένα «στιγμιαίο» γεγονός. Εμείς οι σύγχρονοι όμως όσοι ζούμε ή ζήσαμε αυτή την περίοδο την μετατρέπουμε σε «διαρκές» γεγονός¹. Όσον αφορά την χρήση του όρου Μεταπολίτευση ο Καλλιβρετάκης αναφέρει ότι η πρώτη φορά που η λέξη χρησιμοποιήθηκε σε πολιτικό κείμενο, προκειμένου να δηλώσει την αλλαγή που συνέβη τον Ιούλιο του 1974, ήταν στα τέλη Σεπτεμβρίου και έχει ενδιαφέρον ότι προήλθε από το Κομμουνιστικό Κόμμα, σε άρθρο του Γ. Φαράκου². Στην εισαγωγή του βιβλίου τους οι Μ. Αυγερίδης, Ε.Γαζή, Κ. Κορνέτης αναφέρουν ότι ορισμένοι μελετητές προκρίνουν την αντικατάσταση του όρου με άλλους ενδεχομένως ορθότερους όπως Γ Ελληνική Δημοκρατία και αν θελήσουμε να κυριολεκτήσουμε «μεταπολίτευση» είναι η διαδικασία της εγκαθίδρυσης του δημοκρατικού πολιτεύματος μετά την πτώση της χούντας, η πολιτειακή αλλαγή. Ενδιαφέρουσα είναι η συσχέτιση που επιχειρούν με τον ορισμό του Μ. Μπαχτίν ως ένα «χρονότοπο» που προσφέρει ένα σημείο εκκίνησης για τον πληθυντικό χαρακτήρα της έννοιας «Μεταπολίτευση». Εάν δηλαδή υπήρξε ταυτόχρονα εποχή, ιστορική περίοδος, διαδικασία σε εξέλιξη, χώρος, πεδίο, πορεία μετάβασης, μια μετάβασης πολλαπλώς οριζόμενης ανάλογα με τις

¹ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 2002, σελ. 13.

² Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, *Δικτατορία και Μεταπολίτευση*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 2017, σελ. 203

προσδοκίες και τους σχεδιασμούς των διαφορετικών υποκειμένων³. Στον ίδιο τόμο ο Νικολακόπουλος αναφέρει ότι αυτό που γιορτάζουμε επισήμως στην Ελλάδα στις 24/7 είναι η αποκατάσταση της δημοκρατίας, που σημαίνει ότι η δημοκρατία προυπήρχε και αποκαταστάθηκε,[...] άρα είχαμε απλώς μια επτάχρονη παρένθεση και επιστρέψαμε στην δημοκρατία⁴

Σαφώς και όπως συμβαίνει ιστορικά, σε κάθε δημοκρατία, έχει δεχθεί έως τις μέρες μας πλήγματα, κάτι που εστιάζεται σε οικονομικό κυρίως, αλλά και δευτερευόντως σε θεσμικό επίπεδο. Εδώ ίσως μπορεί να παρατεθεί ως επιχείρημα σε σχέση με την ιδιότητα του πολιτικού όντος και την εν γένει βελτίωση της δημοκρατικής πολιτείας, το διαρκώς επικαλούμενο ιστορικό συνεχές της αρχαίας Ελλάδας, όπως προκύπτει από τον λόγο του Περικλή στον Επιτάφιο *«και ετέροις έτερα προς έργα τετραμένοις τα πολιτικά μη ενδεώς γνώναι,μόνοι γαρ τον τε μηδέν των δε μετέχοντα ουκ απράγμονα, αλλά αχρείον νομίζομεν»*⁵.

Σε αυτό το σημείο τοποθετείται και ο βασικός άξονας της παρούσης εργασίας, που έχει να κάνει με τους ανθρώπους της εποχής που αποδείχτηκαν ζωντανά πολιτικά κύτταρα της κοινωνίας και δεν αποδέχτηκαν την κατάπτωση των ανθρωπίνων αξιών, έτσι όπως τις καθόριζαν οι πραξικοπηματίες της περιόδου 1967-1974.

Πριν περάσουμε στην περιγραφή της Δημοκρατικής Άμυνας, που αποτελεί όπως αναφέρθηκε το θέμα της παρούσης εργασίας, κρίνεται ίσως απαραίτητο να γίνει μια, καλώς εννοούμενη, διάκριση αυτή δηλαδή που αφορά τον αγώνα των αντιδικτατορικών οργανώσεων και του φοιτητικού κινήματος. Ο Βόγλης αναφέρει σχετικά με την βιβλιογραφία της εποχής ότι οι περισσότερες μαρτυρίες προσώπων και αγωνιστών, αφορούσαν την συμμετοχή τους στο φοιτητικό κίνημα και την εξέγερση του Πολυτεχνείου, το οποίο στην συλλογική μνήμη και την δημόσια ιστορία αναδείχτηκε στην κορυφαία στιγμή του αντιδικτατορικού αγώνα⁶. Σαφώς η εξέγερση του φοιτητικού κινήματος, με αφετηρία την κατάληψη της Νομικής τον Φεβρουάριο του 1973 έως τον Νοέμβριο του 1973, αποτέλεσε την θρυαλλίδα των εξελίξεων αφού αποδόμησε την δικτατορία από το επίχρισμα πολιτικής νομιμότητας που επιχειρούσε, κατέδειξε ότι ο σκληρός πυρήνας της δικτατορίας ήταν ενεργός και με τις πολιτικές της παλινωδίες οδήγησε στα γεγονότα της Κύπρου, και την τουρκική εισβολή που σηματοδότησε και την πτώση της.

Η δράση των οργανώσεων, η οποία τοποθετείται χρονολογικά στο έτος επιβολής της χούντας δηλαδή το 1967, σε επίπεδο βιβλιογραφίας και κατ' επέκταση μελέτης και ανάδειξής τους, ίσως υπολείπεται. Κάτι που επισημαίνει με τον δικό του τρόπο και ο εκ των ιδρυτών της Δημοκρατικής Άμυνας Βασίλης Φίλιας. Γράφει ότι «τα

³ Μάνος Αυγερίδης, Έφη Γαζή, Κωστής Κορνέτης, στο συλλογικό *Μεταπολίτευση – Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 2015, σελ. 16-17

⁴ Στο ίδιο, σελ. 429

⁵ Αθανάσιος Κτιστάκης, *Περικλέους Επιτάφιος*, Αθήνα, εκδ. Ιδιωτική, 1999, σελ. 32

⁶ Πολυμέρης Βόγλης, *Δυναμική αντίσταση*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2022, σελ. 18

γεγονότα αυτά θεωρούνται και κρίνονται αυτόνομα και παραβλέπονται ή παραποιούνται ολοσχερώς οι δράσεις των αντιστασιακών οργανώσεων, της Δημοκρατικής Άμυνας, του Πατριωτικού Μετώπου, του Ρ. Φεραίου, των ομάδων Παναγούλη, Βερυβάκη κλπ.[...] η περιέργη παρασιώπηση στην μεταχουντική Ελλάδα οφείλεται σε πολιτικούς λόγους. Συγκεκριμένα στην προσπάθεια του Α. Παπανδρέου να μηδενίσει την σημασία τους [...]ο οποίος στο εξωτερικό σε ιδιωτικές και δημόσιες συζητήσεις αποκαλούσε την Δημοκρατική Άμυνα “το αγκάθι”, (μαρτυρία Μ. Θεοδωράκη κ.α.)»⁷.

Η αναφορά αυτή σχετίζεται άμεσα με το υλικό που συνθέτει την παρούσα εργασία. Αυτό διότι εκτός των βιβλίων του Β. Φίλια, του Σ. Νέστωρ και του Γ. Σταράκη, μελών της Δημοκρατικής Άμυνας και καταδικασθέντων – φυλακισθέντων, οι λοιπές πηγές, εξίσου σημαντικές, προέρχονται είτε από συμμετοχές και αναφορές μελών σε συλλογικούς τόμους, είτε από τον, λογοκριμένο στο μεγαλύτερο διάστημα, τύπο της εποχής. Σχετικά περιορισμένες οι αναφορές του Κ. Σημίτη και περισσότερο με λογοτεχνική αύρα το βιβλίο του Γ. Α. Μαγκάκη. Πολύτιμα ως πηγές μπορούν να χαρακτηριστούν τα βιβλία πολιτικών δρώντων και δημοσιογράφων που εντάσσονται, τα περισσότερα, στην περιγραφή ολόκληρης της δικτατορικής περιόδου.

Αυτό που για τον αναγνώστη μπορεί να θεωρηθεί ως σημαντικό τεκμήριο αποτύπωσης της στάσης του καθεστώτος έναντι των αντιδικτατορικών οργανώσεων και των μελών τους, εν προκειμένω της Δ.Α., είναι οι αποφάσεις των Εκτάκτων Στρατοδικείων που εμπεριέχονται στην παρούσα εργασία και αποτελούν πρωτογενές και αδημοσίευτο έως τώρα υλικό. Ο πληθυντικός σχετίζεται με το ότι εκτός της δίκης των 35 μελών της Δ.Α. το 1970 είχαν προηγηθεί ακόμα τέσσερις, ίσως λιγότερο γνωστές. Κατ’ επέκταση οι αναφορές στις δίκες θα είναι εκτενέστερες σε σχέση με τις άλλες ενότητες σε μια προσπάθεια αποκρυστάλλωσης του περιβάλλοντος κάτω από το οποίο λειτουργούσαν οι δομές του δικτατορικού καθεστώτος. Τα όσα προηγήθηκαν, το περιεχόμενο των αποφάσεων και το σκεπτικό των στρατοδικείων στην επιβολή των ποινών, αποτελούν και το διακύβευμα ή άλλως το ερώτημα σε σχέση με την ιστορική μνήμη απέναντι στην δράση των αντιδικτατορικών οργανώσεων και των ανθρώπων που τις στελέχωσαν.

Η Δημοκρατική Άμυνα ως οργάνωση είχε έναν έντονο πολιτικό χαρακτήρα, που απέρριπε από την συμμετοχή ατόμων που, στην πλειοψηφία τους, ανήκαν στην αστική τάξη της εποχής έχοντας επιρροές και από το ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον της Ευρώπης όπου είχαν ζήσει και σπουδάσει. Αυτό δεν αποτέλεσε στοιχείο ελιτισμού και αποστασιοποίησης αλλά αντίθετα λόγο κοινωνικής και πολιτικής συστράτευσης, απέναντι σε ένα παρακμάζον αλλά υπαρκτό δημοκρατικό περιβάλλον, διαρκώς απειλούμενο όμως από παρασκηνακές μεθοδεύσεις. Οι μεθοδεύσεις αυτές οδήγησαν στην επιβολή της δικτατορίας και την ίδια μέρα σηματοδότησαν την αφετηρία του αντιδικτατορικού αγώνα της Δ.Α., που

⁷ Βασίλης Φίλιας, Πολιτικά ζητήματα σχετικά με την δράση της Δημοκρατικής Άμυνας, στο Συλλογικό *Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας και το Πάντειο Πανεπιστήμιο*, επιμ. Βασίλης Φίλιας & Χάρης Μελετιάδης, Αθήνα, εκδ. Λειμών, 2019, σελ. 42

συσπειρώνοντας στις τάξεις της το κομμάτι της κοινωνίας, συνήθως μικρό αλλά με υψηλά και απαράγραπτα ιδανικά, στάθηκε απέναντι στο βίαιο καθεστώς. Αυτό που μπορεί να επισημανθεί είναι η εν γένει στάση της Δ.Α. απέναντι σε άλλες οργανώσεις με κομματικό πρόσημο όπως το Πατριωτικό Μέτωπο που δεν αποτέλεσε σε κανένα σημείο διαιρετική τομή, αντιθέτως έδωσε (λόγο) καταλογισμού βαρύτατων ποινών στα συλληφθέντα μέλη της.

Η επιβολή της δικτατορίας όπως εύκολα μπορεί να αντιληφθεί κάποιος μελετώντας τις συνθήκες της προδικτατορικής περιόδου δεν ήταν ένα γεγονός εντελώς αυθαίρετο, αλλά κυοφορούμενο μέσα από τις πολιτικές διεργασίες, το θεσμικό περιβάλλον και φυσικά τον ρόλο, ορατό ή και αόρατο παράλληλα, του στρατού και της μοναρχίας, αυτά που αποτελούν το πρώτο μέρος της παρούσης. Η περιγραφή του καθεστώτος ή της «επαναστάσεως» κατά τους πραξικοπηματίες, και η επιχειρούμενη βίαιη πολιτική αλλά και κοινωνική αλλαγή καταγράφονται στην συνέχεια, και που όπως συνήθως συμβαίνει οδήγησαν, αυτό το σπουδαίο κομμάτι της μειοψηφίας, αυτό που έχει ιστορικά επιφέρει όλες τις μεγάλες μεταβολές, στην αντίσταση κατά της δικτατορίας. Εκεί όπου η Δημοκρατική Άμυνα και οι άνθρωποί της κατέθεσαν τον πολιτικό, κοινωνικό λόγο αντίθεσης με πράξεις, αναλαμβάνοντας φυσικά και το κόστος, απότοκο της επιβολής ισχύος των εξουσιαστικών μηχανισμών όπως τα βασανιστήρια και οι φυλακίσεις από τα έκτακτα στρατοδικεία. Η πολιτική στάση και μετεξέλιξη της Δ.Α., με την πτώση της δικτατορίας αποτελεί ένα ακόμα ίσως σημαντικό κεφάλαιο που θα περιγραφεί.

Ανάμεσα στους ανθρώπους που ξεχώρισαν με την δράση, το ήθος και την εν γένει στάση τους απέναντι στο καθεστώς ήταν ο Σάκης Καραγιώργας, ένας συνδεδεμένος κρίκος ίσως ανάμεσα στην διανοήση και την κοινωνία. Οι παρακαταθήκες και του ιδίου αλλά και όλων όσοι συμμετείχαν στον επτάχρονο αντιδικτατορικό αγώνα είναι σίγουρα υψηλές και διαχρονικές. Καταλαμβάνει έτσι μια ξεχωριστή ενότητα στην παρούσα εργασία.

Η περιγραφή όλων αυτών που συνοπτικά αναφέρθηκαν και ακολουθούν στις επόμενες σελίδες, είναι για τον συντάκτη μια ελάχιστη πρόθεση ανάδειξης γεγονότων και λιγότερο ίσως προσώπων, θεωρώντας ότι η δράση αυτών των ανθρώπων αποτέλεσε μια ανιδιοτελή προσφορά στο κοινωνικό, και όχι μόνο, γίγνεσθαι. Σε αυτή την κατεύθυνση κινείται το πνεύμα της εργασίας. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Ζακ Λε Γκόφ *«η μνήμη, από την οποία αντλεί η ιστορία, για να την τροφοδοτήσει με την σειρά της, προσπαθεί να διασώσει το παρελθόν μονάχα για να εξυπηρετήσει το παρόν και το μέλλον. Ας δράσουμε έτσι ώστε η συλλογική μνήμη να εξυπηρετήσει την απελευθέρωση και όχι την υποδούλωση των ανθρώπων»*.⁸

⁸ Ζακ Λε Γκόφ, *Ιστορία και μνήμη*, Αθήνα, εκδ. Νεφέλη, 1998, σελ. 145

ΠΡΟΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

- Πολιτικές & κοινωνικές συνθήκες

Ξεκινώντας από την περίοδο του πολέμου της ανεξαρτησίας του 1821 ήδη μπορούμε να διακρίνουμε εν μέσω των εμφυλίων συρράξεων ότι το διακύβευμα της ισχύος είχε ήδη τεθεί, κάτι που συμβαίνει τις περισσότερες φορές ως παρεπόμενο κάθε μεταβολής των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών δομών. Η επιχειρούμενη θεσμοθέτηση Συνταγμάτων όμως αποτέλεσε ίσως ανάχωμα στις διαιρετικές τομές και θεωρητικά ένα βασικό συστατικό δημιουργίας του νέου έθνους – κράτους. Οι διενέξεις και οι διεργασίες κατά την θέσπιση των Συνταγμάτων αποκαλύπτουν ίσως καθαρότερα από κάθε άλλο πεδίο δράσης των επαναστατημένων Ελλήνων τα δυο πρόσωπα του Ιανού της επανάστασης: τη σύγκρουση και την συναίνεση⁹. Η εφαρμογή και χρήση του Συντάγματος, ειδικά στον 20^ο αιώνα, δυστυχώς αποδείχτηκε κατώτερη των προσδοκιών και όπως θα φανεί στην συνέχεια διέυρνε το έλλειμμα εμπιστοσύνης της κοινωνίας απέναντι στις θεσμούς και τα όργανα εφαρμογής του, που πολλές φορές το εργαλειοποίησαν. Ο 19^{ος} αιώνας για την ελληνική πολιτική χαρακτηρίζεται από το γενικότερο ίσως πνεύμα της εποχής, αυτό που ονομάστηκε ρομαντικός εθνικισμός. Ο Κ. Θ. Δημαράς επικαλείται κείμενο του Κ. Παπαρρηγόπουλου, *«από της εν έτει 1853 πολιτικής κρίσεως και εφεξής αντήχησεν απ' άκρου έως άκρου της Ανατολής ωσεί διαμαρτυρομένη «γλώσσαν», ότι το ελληνικό έθνος δεν περιορίζεται εντός του στενού περιβάλλου της ελευθέρας Ελλάδος»*. Έτσι εκδηλώθηκε *«δι' ιδίου όρου, μη διαφορουμένου η ηθική και πνευματική ενότης του πολικώς δεδιχοτομημένου έθνους»*¹⁰. Η προσέγγιση αυτή κατατίθεται και από τον Ε. Χοσμπάουμ που *«αναγνωρίζει στην τριλογία του για τον «μακρύ», όπως τον αποκαλεί, 19ο αιώνα – μακρύ επειδή κατά την άποψή του, τα εκατόν εικοσιπέντε έτη από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου δεν αποτελούν απλή χρονική ακολουθία, αλλά παρουσιάζουν νοηματική ενότητα και συγκροτούν ενιαίο και αυτοτελές ιστορικό «επεισόδιο», τον κεντρικό ρόλο που διαδραμάτισε ο εθνικισμός κατά τη συγκεκριμένη περίοδο»*¹¹. Όσον αφορά τις εκφράσεις του ελληνικού ρομαντικού εθνικισμού αποδείχτηκαν μάλλον επώδυνες κρίνοντας από τον Κριμαϊκό πόλεμο, την ελληνοτουρκική σύγκρουση του 1897 έως το 1922 όπου *«απέδειξαν ότι η «έρημος» ήταν δύσβατη δίνοντας έτσι ένα τραγικό τέλος στη Μεγάλη Ιδέα»*¹².

⁹ Ξενοφών Κοντιάδης, *Η περιπετειώδης ιστορία των επαναστατικών Συνταγμάτων του 1821*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη, 2021, σελ. 20

¹⁰ Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Αθήνα, εκδ. Ερμής Εκδοτική, 1982, σελ. 402

¹¹ Γεώργιος Κασόνας, *«Οι Ρομαντικές Αποχρώσεις του Εθνικισμού Σύμφωνα με τις Αναλύσεις των Κεντούρι, Χοσμπάουμ, Γκέλνερ και Άντερσον»*, (Πτυχιακή Εργασία, Ε.Κ.Π.Α. 2020), σελ. 9.

¹² Λίνα Λούβη, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*, στο Περιοδικό *Η Μικρασιατική καταστροφή 1922*, Αθήνα, εκδ. Δ.Ο.Λ. 2012, σελ. 23.

Ο 20^{ος} αιώνας, σαφώς και είχε διαφορετικά χαρακτηριστικά πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά. Είναι η εποχή που τα εθνικά κράτη συσπειρώνονται, απότοκο του Πρώτου παγκοσμίου πολέμου και κυρίως της ανάδυσης εν μέσω της Οκτωβριανής επανάστασης των σοσιαλιστικών ιδεών που απειλούν κάθε καθεστηκυία και κυρίαρχη εθνική τάξη. Είναι η στιγμή που συστημικά και θεσμικά ορίζεται από το κράτος ο «εσωτερικός εχθρός». Σύμφωνα με τον Κάρλ Σμίτ, «στο κράτος ως μια ουσιαστική πολιτική ενότητα ανήκει το *jus belli*, δηλαδή η πραγματική δυνατότητα να καθορίζει στη δεδομένη περίπτωση δυνάμει δικής του απόφασης τον Εχθρό και να τον καταπολεμά [...]». Το επίτευγμα ενός κανονικού κράτους συνίσταται όμως προπάντων στην επίτευξη εντός του κράτους και της επικράτειας του ολοκληρωτικής ειρήνευσης «ησυχίας, ασφάλειας και τάξης» και έτσι στην δημιουργία κανονικής κατάστασης [...], αυτή η αναγκαιότητα ενδοκρατικής ειρήνευσης έχει σε κρίσιμες καταστάσεις ως πραγματική συνέπεια το κράτος ως πολιτική ενότητα, όσο υπάρχει, να καθορίζει αφ' εαυτού και τον «εσωτερικό εχθρό»¹³. Ο μεσοπόλεμος και κυρίως ο Δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ως απόρροια των νέων πολιτικών, οικονομικών και πλέον κοινωνικών συνθηκών οδήγησαν στην απόλυτη ίσως διαιρετική τομή της ανθρωπότητας. Σε όλη αυτή την επαναχάραξη στο ευρωπαϊκό κυρίως αλλά και στο παγκόσμιο οικοδόμημα η Ελλάδα, δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση.

Ο ιστορικός Ν. Σβορώνος γράφει χαρακτηριστικά πως η Ελλάδα απέβει στην περίοδο αυτή, για άλλη μια φορά στην ιστορία της, ένα από τα φλεγόμενα επίκεντρα ενός παγκόσμιου ανταγωνισμού, το αντικείμενο του οποίου υπερβαίνει κατά πολύ τους οικονομικούς ή πολιτικούς στόχους προηγούμενων εποχών, εφόσον πρόκειται για τον ανταγωνισμό ανάμεσα σε δύο κοινωνικά καθεστώτα¹⁴. Διακρίνοντας την επικράτηση της εθνοφοροσύνης την οποία χαρακτηρίζει «λογοκόπο» σε βάρος των εννοιών της πατρίδας και πατριωτισμού¹⁵, ο Σβορώνος στέκεται στην ανάγκη, όπως την χαρακτηρίζει, της ελληνικής αστικής ηγεσίας να διαθέτει ένα μεγάλο συντελεστή ασφαλείας για να κρατήσει την εξουσία. Και τον μέγιστο συντελεστή τον βρίσκει, σε όλες σχεδόν τις περιόδους της ιστορίας μας, στο στρατό τον οποίο μεταβάλλει σε πολιτική ομάδα κρούσης, και στην αναζήτηση της ξένης προστασίας¹⁶. Η εξέλιξη των γεγονότων της απελευθέρωσης, τα Δεκεμβριανά, η Βάρκιζα, η Λευκή τρομοκρατία, οι εκλογές του 1946, το Δημοψήφισμα και ο εμφύλιος, συνθέτουν το πλαίσιο στο οποίο κατέληξε η Ελλάδα στην λήξη του Δευτέρου παγκοσμίου πολέμου.

Έτσι διαμορφώνεται η «μετάβαση» από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων σύμφωνα με το ομότιτλο βιβλίο της Δ. Παπαδημητρίου. Χαρακτηριστικό το παράθεμα από την συντηρητική αλλά και επιδραστική παράλληλα εφημερίδα *Καθημερινή* της 10/1/1950 «εκτός της παρατάξεως των εθνοφρόνων, δεν ανήκομεν δυστυχώς εις καμμίαν άλλην παράταξιν. Θα ηθέλαμεν να κυβερνάται, όπως

¹³ Καρλ Σμίτ, *Η έννοια του Πολιτικού*, Αθήνα, εκδ. Κριτική, 1988, σελ. 89-91.

¹⁴ Νίκος Σβορώνος, Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950 στην Ελληνική ιστορία, στο Συλλογικό *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 2006, σελ. 22

¹⁵ Στο ίδιο, σελ. 32

¹⁶ Στο ίδιο, σελ. 35

εκυβερνήθη τώρα τελευταίως, από όλα τα κόμματα η Ελλάς, ν' αντιμετωπίζει μαζί τον Κομμουνισμόν, την σλαβικήν κακίαν, τους μεγάλους εχθρούς της»¹⁷. Ο Νικολακόπουλος στην εισαγωγή του βιβλίου του περιγράφοντας την καχεκτική δημοκρατία ορίζει ως χρονικά όρια τα δυο πολιτικά ορόσημα (εμφύλιο – δικτατορία). Οι συνθήκες που σφράγισαν την γέννησή της (το εμφύλιο αίμα) και καθόρισαν στην συνέχεια την λειτουργία της στην βάση ενός διπλού θεσμικού πλαισίου (Σύνταγμα – παρασύνταγμα), διαμόρφωσαν μια ιδιότυπη σύζευξη αυταρχισμού και δημοκρατίας, αποκλεισμού και ευημερίας, ιδεολογικής οπισθοδρόμησης και πολιτιστικής άνοιξης¹⁸.

Θεωρώντας ως βασικό πυλώνα ενός ευνομούμενου και πλέον ανήκον στο δημοκρατικό, φιλελεύθερο δυτικό περιβάλλον, την πολιτική και θεσμική λειτουργία, διακρίνουμε την πρωτεύουσα θέση που κατέχει το Σύνταγμα του 1952 για το οποίο θα γίνει λόγος στην επόμενη ενότητα. Συνεπώς στις αρχές του 1950 έχουμε μια απόλυτη σχεδόν κυριαρχία της εθνικοφρόνου, συντηρητικής παράταξης, η οποία έχει εξοβελίσει την μέχρι εκείνη την στιγμή υπάρχουσα προοδευτική - αριστερή πολιτική έκφραση, την οποία συνεπικουρούν επί μακρόν δρώντες της πολιτικής σκηνής όπως ο Γ. Παπανδρέου δηλώνοντας ότι, «εις την ανωτέρω σφαίρα διακρίσεως υπάρχουν Έλληνες και προδότες της Ελλάδος. Και προδότες της Ελλάδος είναι το ΚΚΕ και οι συνοδοιπόροι του, 20/6/1950»¹⁹. Στο κάδρο των πρωταγωνιστών της πρώιμης διαμόρφωσης αυτού του πολιτικού, και όχι μόνο, περιβάλλοντος βρίσκουμε και πρόσωπα που συνδέονται με την προκατοχική και εμφυλιακή περίοδο όπως τους Νικόλαο Πλαστήρα, Κωνσταντίνο Τσαλδάρη, Σοφοκλή Βενιζέλο, Παναγιώτη Κανελλόπουλο κ.α. Σε αυτούς έρχεται να προστεθεί, με λίγο περιπετειώδη είναι αλήθεια τρόπο, ο νικητής της εμφύλιας σύγκρουσης Αλέξανδρος Παπάγος ο οποίος, φέρεται να παραπλάνησε το βασιλικό ζεύγος, όταν τον Ιούλιο του 1951 υποσχέθηκε ότι δεν θα κατέλθει στην πολιτική арένα, όμως στις αρχές Αυγούστου ιδρύει τον Ελληνικό Συναγερμό. Οι βασιλείς αντέδρασαν βίαια και σύμφωνα με ορισμένες μαρτυρίες, προσπάθησαν ανεπιτυχώς να πείσουν τον αρχηγό Γ.Ε.Σ στρατηγό Θ. Τσακαλώτο να συλλάβει τον Παπάγο²⁰. Ηπιότερος εμφανίζεται ο βασιλιάς Παύλος στο εξωτερικό, «Ουδέποτε αντελήφθην τους πραγματικούς λόγους της παραιτήσεως του, αλλά οιοδήποτε και αν ήσαν θεωρώ ότι δεν ήσαν επαρκείς. (Βασιλιάς Παύλος, συνέντευξη στους Ν.Υ.Τ 18/8/1951)»²¹. Οι εκλογές του 1956 αναδεικνύουν έναν σημαντικό πρωταγωνιστή της πολιτικής ζωής, σχεδόν για τα επόμενα 40 χρόνια, τον Κωνσταντίνο Καραμανλή ο οποίος ηγείται πλέον του μετονομασθέντος κόμματος της ΕΡΕ, «Ο Κ. Καραμανλής ήταν ο υποψήφιος του βασιλέα και των Αμερικανών. Ο πρέσβης Τσάρλς Πήκ ανέφερε ότι είναι καλός άνθρωπος, αλλά ότι αμφιβάλλει κατά πόσο είναι επαρκούς διαμετρήματος, ώστε να διατηρήσει ενωμένη την κυβέρνηση (ενημερωτικό σημείωμα του

¹⁷ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο Έθνος των εθνικοφρόνων*, Αθήνα, εκδ. Σαββάλας, 2006, σελ. 177

¹⁸ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, Αθήνα, εκδ. Πατάκη, 2021, σελ.9

¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 102

²⁰ Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα, εκδ. Εστία, 2024, σελ. 33

²¹ Η. Νικολακόπουλος, ο. π. σελ.132

Φ. Ο. 7/10/1955)²². Ο νέος ηγέτης της εθνικοφρόνου παρατάξεως δεν παρέκλινε της κυρίαρχης γραμμής, κάτι που απορρέει από την θέση του για τη δέκατη επέτειο της νίκης κατά το «συμμοριτοπόλεμο» το 1959²³.

Ωστόσο η ηττημένη και καταδιωκόμενη αριστερά καταφέρνει να συσπειρώσει πολιτικά τα λαϊκά στρώματα και ένα μέρος της διανόησης²⁴. Η Ε.Δ.Α. όπως αναφέρει ο Λιάκος «εξέφραζε αλλά και υπεράσπιζε τους αριστερούς, απέναντι στην κατασταλτική δράση του κράτους [...], προσπαθούσε να ισορροπήσει ανάμεσα στην πολιτική που υπαγόρευε το ΚΚΕ και στις απαιτήσεις του σεβασμού της νομιμότητας ενός καθεστώτος που συχνά το ίδιο την παραβίαζε [...], επιδίωκε την ανοιχτή και νόμιμη δράση επικεντρωμένη στην κοινοβουλευτική αντιπαράθεση»²⁵. Ο εκ των ηγετών της ΕΔΑ Η. Ηλιού έχει δώσει το στίγμα, «Είμεθα σταθερώς και ειλικρινώς αποφασισμένοι να συμβάλωμεν εις την δημιουργίαν ομαλού πολιτικού βίου»²⁶. Απότοκο της πολιτικής αυτής επιρροής και δράσης είναι η ανάδειξη της σε αξιωματική αντιπολίτευση στις εκλογές του 1958 γεγονός το οποίο, «προεκάλεσε εις την κοινήν γνώμην ένα μούδιασμα και ανησυχίες για το μέλλον (σημείωμα Καραμανλή)» και γι' αυτό η κυβέρνηση αρνήθηκε εξαρχής να αναγνωρίσει στην ΕΔΑ κάποιο ιδιαίτερο θεσμικό ρόλο²⁷, ενώ παράλληλα ο εκπρόσωπος του κέντρου δήλωνε «είς ουδεμίαν στιγμήν προεβλέψαμε την ΕΔΑ ως δεύτερον κόμμα και η ευθύνη μας βαρύνει όλους (Σ. Βενιζέλος προς το βασιλιά Παύλο 1/7/1958)»²⁸. Έτσι εύστοχα θεωρείται ως το καθοριστικό στοιχείο της περιόδου 1958-1961, το οποίο αφενός προσδιόρισε τις βασικές επιλογές στα ζητήματα της εσωτερικής πολιτικής και αφετέρου ενέτεινε την πόλωση μεταξύ της ΕΡΕ και της ΕΔΑ, δηλαδή μια εν δυνάμει αναπαραγωγή της εμφυλιοπολεμικής διαίρεσης μεταξύ «εθνικοφρόνων» και «μη εθνικοφρόνων»²⁹. Είναι η χρονική στιγμή που ενεργοποιούνται όλοι σχεδόν οι εξουσιαστικοί μηχανισμοί προς ανάσχεση του εν δυνάμει αριστερού κινδύνου που σύμφωνα με τους Αμερικανούς, «αντιμετωπίστηκε ως εξαιρετικά σοβαρή εξέλιξη, χωρίς ασφαλώς να δημιουργήσει το φόβο ανόδου στην εξουσία [...], ωφελούσε τα σοβιετικά συμφέροντα και την πρόθεση της Μόσχας να ωθήσει την Ελλάδα προς την ουδετερότητα»³⁰.

²² Στο ίδιο, σελ. 191

²³ Ιωάννης Στεφανίδης, Η δημοκρατία δυσχερής, στο Περιοδικό ΜΝΗΜΩΝ, τόμος 29, Αθήνα, εκδ. Ε.Κ.Τ., 2008, σελ. 202

²⁴ Αντώνης Λιάκος, Ο Ελληνικός 20^{ος} αιώνας, Αθήνα, εκδ. Πόλις, 2022, σελ. 389.

Ο ομότιμος καθηγητής Α. Λιάκος ήταν ενεργό μέλος της αντιδικτατορικής οργάνωσης Λαϊκή Πάλη της Θεσσαλονίκης. Τον Φεβρουάριο του 1970 καταδικάστηκαν ως μέλη της Λαϊκής Πάλης οι: Αντώνης Λιάκος, Τριαντάφυλλος Μηταφίδης, Τάσος Δαρβέρης και Στέργιος Κατσαρός (ισόβια), Ηλίας Οικονόμου (18,5 χρόνια κάθειρξη), Παναγιώτης Καϊσίδης (10), Μιχάλης Αραμπατζόγλου (10), Πέτρος Έλκας (4), Λευτέρης Καπώνης (εκτόπιση 2,5 χρόνων), βλ. <http://www.iospress.gr/extra/antistasi70.htm>

²⁵ Στο ίδιο, σελ. 387

²⁶ Ηλίας Νικολακόπουλος, Ηλίας Ηλιού πολιτική βιογραφία, Αθήνα, εκδ. Ίδρυμα Βουλής των Ελλήνων, 2017, σελ. 84

²⁷ Στο ίδιο, σελ. 121

²⁸ Η. Νικολακόπουλος, Η καχεκτική δημοκρατία, ο.π., σελ. 225

²⁹ Στο ίδιο, σελ. 256

³⁰ Α. Παπαγελάς ο.π., σελ. 61

Ως πολιτικό αντίβαρο δημιουργήθηκε η Ένωση Κέντρου αντιμετωπιζόμενη από την παραδοσιακή αριστερά ως θετικό γεγονός³¹. Ο τύπος της εποχής επιδοκιμάζει το νέο πολιτικό εγχείρημα «η διοίκηση της ΕΚ θα διεξαγόταν από οκταμελή Διοικούσα Επιτροπή απαρτιζόμενη από τους Παπανδρέου, Κωστόπουλο (εκ μέρους του Σ. Βενιζέλου), Αθανασιάδη-Νόβα, Κατσώτα, Τσιριμώκο, Παπαπολίτη, Στεφανόπουλο και Μπαλατατζή, δηλαδή προσωπικότητες που είχαν διατελέσει είτε αρχηγοί είτε κοινοβουλευτικοί εκπρόσωποι κομμάτων»³², και ο Γ. Παπανδρέου, ως εν δυνάμει αρχηγός της, γράφει το δεύτερο πολιτικό του κεφάλαιο, όπου με τον περιβόητο «ανένδοτο αγώνα» εναντίον της ΕΡΕ του Κ. Καραμανλή πετυχαίνει την πολιτική του αναγνώριση. Η διαδρομή του Γ. Παπανδρέου, μετά την θητεία του ως πρωθυπουργός κατά την απελευθέρωση, φαίνεται να διέρχεται από ενδιαφέροντα στάδια πολιτικών επιλογών. «Λίγοι γνωρίζουν ότι οι δύο κορυφαίοι πολιτικοί ηγέτες έχουν συνυπάρξει αρμονικά, δύο φορές μάλιστα, στο ίδιο κυβερνητικό σχήμα. Αρχικά, τον Σεπτέμβριο του 1950 στην κυβέρνηση Σοφοκλή Βενιζέλου, που είναι αποτέλεσμα συνασπισμού του Λαϊκού Κόμματος και των Φιλελευθέρων [...]. Το 1952 ο Κ. Καραμανλής μεταπηδά από το Λαϊκό Κόμμα στον Ελληνικό Συναγερμό του Αλέξανδρου Παπάγου, εν συνεχεία στα υπουργεία Δημοσίων Έργων και Συγκοινωνιών και από εκεί στην πρωθυπουργία. Ενδιάμεσα (Νοέμβριος 1952-Απρίλιος 1953) συμπορεύεται στην ίδια κυβέρνηση με τον Γ. Παπανδρέου³³. Ο Κ. Σημίτης θεωρεί την συνεργασία του 1952 μεταξύ Παπάγου και Παπανδρέου ως μια πράξη με πολιτικά θετικό πρόσημο. Θεωρεί ότι συνετέλεσε στην άρση του διχασμού του εμφυλίου πολέμου, και ένταξης του πολιτικού λόγου του κεντρώου χώρου στο πολιτικό περιβάλλον³⁴. Ο Δ. Χαραλάμπης αναφέρει σχετικά με την πολιτική δράση του Γ. Παπανδρέου αρχίζοντας από το 1960 όταν «θέλησε να προσχωρήσει στην ΕΡΕ, σύμφωνα με το τον Μ. Ζενεβουά και τον Σ. Κωνσταντόπουλο [...] η δε προσχώρηση δεν έγινε λόγω άρνησης του Καραμανλή», προσθέτοντας και τις κατηγορίες του αποστάτη βουλευτή Δενδρινού³⁵. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι από του βήματος της Βουλής αναφορές του συγκεκριμένου, «επληροφορήθην ότι θα συνεργασθώ με τον Παπάγο και μου απήντησε, θα πάω και με τον διάβολο ακόμη αρκεί να γίνω βουλευτής [...] εις το 1960 ανέφερε, θα κάνω μεν πολιτική και εκλογική συνεργασία με τον Καραμανλή. Τα στρατόπεδα είναι δύο από το ένα μέρος εμείς οι εθνικόφρονες και από το άλλο οι κομμουνιστάι. Θα κάνω μεν τας εκλογάς με τους χωροφύλακες και με το πιστόλι στο χέρι δια να πάρω μεν το 90%»³⁶. Από τα βέλη του αποστάτη – βουλευτή ξεχωρίζουν οι αναφορές περί συναλλαγής, «απόδειξις αυτής της συναλλαγής με τον Καραμανλή είναι ότι του είχε φέρει τον υιόν του και τον διώρισε [...] αλλά ήθελε να μεταβληθούμε σε ραγιάδες. Έλεγεν ο Παπανδρέου ότι η Ε.Κ. είμαι εγώ, η Δημοκρατία

³¹ Βασίλης Ραφαηλίδης, *Ιστορία του Νεοελληνικού κράτους*, Αθήνα, εκδ. Εικοστού Πρώτου, 1993, σελ. 361

³² Εφημ. *Ελευθερία*, φύλλο 20 Σεπτεμβρίου 1961.

³³ <https://eleftherostypos.gr/istories/154609-i-politiki-antipalotita-ton-georgiou-papandreou-kai-konstantinou-karamanli>

³⁴ Κώστας Σημίτης, *Δρόμοι ζωής*, Αθήνα, εκδ. Πόλις, 2015, σελ. 60

³⁵ Δημήτρης Χαραλάμπης, *Στρατός και πολιτική εξουσία*, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 1985, σελ. 149

³⁶ https://digitallib.parliament.gr/display_doc.asp?item=48458, σελ. 68

είμαι εγώ, η Ελλάς είμαι εγώ»³⁷. Αναμενόμενο όλα αυτά που αφορούσαν τον Γ. Παπανδρέου να ενταχθούν στο ιδεολογικό οπλοστάσιο της χούντας εν μέσω της εφημερίδας *Ελεύθερος Κόσμος* του Σ. Κωνσταντόπουλου³⁸.

Στην συνέχεια οι εκλογές του 1961 αποτέλεσαν το πρόκριμα ή άλλως μια πρόβα της λειτουργίας του παρακράτους, χαρακτηριζόμενες ως εκλογές «βίας και νοθείας» δίνοντας το έναυσμα της πόλωσης που θα κορυφωθεί το 1965 και ουσιαστικά θα αποτελέσει το (άλλοθι) της επιβολής της δικτατορίας. Ο νικητής των εκλογών, Κ. Καραμανλής στεκόμενος στην μεγάλη διαφορά του αποτελέσματος δηλώνει στον Ρ. Μασσίπ «ότι ακόμα και αν δεχθούμε ότι ασκήθηκε πίεση σε ορισμένες περιφέρειες, κι αν ακόμα υποθέσουμε ότι έγιναν ορισμένες λαθροχειρίες εδώ και εκεί δεν θα μπορούσε να εξηγηθεί η μεγάλη διαφορά των ψήφων», αιτιολογώντας την απορρέουσα εν συνεχεία συμπεριφορά των πολιτικών του αντιπάλων του λέγοντας, «κατελήφθησαν από απόγνωση. Και με το πρόσχημα της βίας και νοθείας απεφάσισαν να προκαλέσουν ανωμαλία για να με αναγκάσουν σε συμβιβασμό [...] τόσο ο Παπανδρέου, όσον και ο Βενιζέλος είχαν κατ' επανάληψη ζητήσει να συνεργαστούν μαζί μου [...] και μετεβλήθησαν σε άσπονδους εχθρούς μου»³⁹. Η ηττηθείσα Ε.Κ. μέσω του Σ. Βενιζέλου δηλώνει ότι «δι ημάς η Βουλή της 29^{ης} Οκτωβρίου θα είναι πάντα νόθος και η πλειοψηφία και η κυβέρνησις τα ΕΡΕ παράνομοι»⁴⁰. Από τους σημαντικούς πρωταγωνιστές της νεότερης ελληνικής πολιτικής ιστορίας ο Ανδρέας Παπανδρέου αναφερόμενος στις εκλογές του 1961 γράφει «οι εξελίξεις θορύβησαν το Κατεστημένο που αποφάσισε να χρησιμοποιήσει βίαια μέσα [...] ο Δόβας αναγκάστηκε να αφοπλίσει τα ΤΕΑ εννέα μόλις μέρες πριν τις εκλογές [...] η σκυτάλη δόθηκε στον στρατό που ξέπέρασε τα ΤΕΑ σε υπερβασίες [...] επιδιδόμενοι σε ένα όργιο βίας»⁴¹. Από τους ηπιότερους σχετικά συντηρητικούς πολιτικούς της περιόδου ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος με θητεία στις κυβερνήσεις της Μέσης Ανατολής και συνεργάτης των Γ. Παπανδρέου και Σ. Βενιζέλου περιγράφει την εν γένει πολιτική κατάσταση της εποχής με τον δικό του ξεχωριστό τρόπο γράφοντας ότι, «είχε ποικίλα αίτια ο «ανένδοτος αγών», το κύριο όμως αίτιο ήταν ότι ένας ολόκληρος πολιτικός κόσμος και το μεγάλο μέρος του λαού που βρισκόταν πίσω του, δεν ήταν ηθικά και ψυχολογικά εύκολο να ανθέξει και να μένει πολλά χρόνια στην αντιπολίτευση (1952 -1961)[...] και μόνη η απογοήτευση αυτή θα αρκούσε να γίνει πηγή αντιπολιτευτικού πάθους, για να γίνει όμως αυτό κίνημα φανατισμού χρειαζόταν μια αφορμή [...] την οποία βρήκε ο Γ. Παπανδρέου όταν έριξε το σύνθημα ότι η νίκη της ΕΡΕ ήταν προϊόν (βίας και νοθείας)»⁴². Το «σχέδιο Περικλής», και ο ρόλος του στρατού επ' αυτού που θα εξεταστεί σε επόμενη ενότητα, αποτέλεσε το διακύβευμα των εκλογών του 1961. Ο Νικολακόπουλος προσθέτει ότι, το «σχέδιο Περικλής» αντί να συμβάλλει στο διαχωρισμό των «εθνικοφρόνων» από τους «μη εθνικόφρονες» και στην συλλογική καταπίεση των δεύτερων από τους πρώτους,

³⁷ Στο ίδιο, σελ. 69

³⁸ Εφημ. *Ελεύθερος Κόσμος*, Φύλλο 17/8/1968, σελ. 3 και φύλλο 18/8/1968, σελ.3

³⁹ Ροζέ Μασσίπ, *Καραμανλής, ο Έλληνας που ξεχώρισε*, Αθήνα, εκδ. Σιδέρη, 1982, σελ. 69

⁴⁰ Η. Νικολακόπουλος, ο. π. σελ. 272

⁴¹ Ανδρέας Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα, εκδ. Καρανάση, 1974, σελ. 161

⁴² Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Πως εφθάσαμε στην 21^η Απριλίου*, Αθήνα, εκδ. Εστία, 1997, σελ. 46

ενέτεινε και ανέδειξε μιαν άλλη διαιρετική τομή, εκείνη που διαχώρισε τις δεξιές από τις αντιδεξιές δυνάμεις. Γι' αυτό και αποτέλεσε το καταλυτικό στοιχείο για τις πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν ⁴³.

Η δολοφονία του ιατρού, αθλητή και βουλευτή (συνεργαζόμενου με την ΕΔΑ), Γρηγόρη Λαμπράκη στις 27/5/1963 αποτέλεσε έναν ακόμα κρίκο στην σκοτεινή δράση του παρακράτους και όξυνε ακόμα περισσότερο το πολιτικό σκηνικό. Σε συνδυασμό με την υφέρπουσα κρίση στις σχέσεις Καραμανλή με το παλάτι ήταν μάλλον σαφές ότι οι εξελίξεις έβαιναν υπέρ της Ε.Κ. Η έχουσα πρωταγωνιστικό αλλά και παρασκηνιακό ρόλο μαζί, βασίλισσα Φρειδερίκη δηλώνει ότι ίσως ήρθε ο καιρός για εκλογές και μια νέα κυβέρνηση υπό τον Γ. Ράλλη ή τον Σ. Θεοτόκη, θεωρώντας τον Καραμανλή ικανό αλλά με κακή κρίση. Η άποψή της για τους υπόλοιπους πολιτικούς εξόχως (ενδιαφέρουσα), αφού χαρακτηρίζει τον Παπανδρέου φανατικό και ανεύθυνο, τον Βενιζέλο γλοιώδη ομορτυνιστή και δεν έχει σε καμία υπόληψη τον Μαρκεζίνη ⁴⁴.

Οι εκλογές του 1963 γίνονται υπό τον αυτοεξορισμό του Καραμανλή στο Παρίσι και δίνουν την νίκη στην Ε.Κ. *«Ο ανένδοτος αγών θα συνεχισθή, edήλωσε χθες ο αρχηγός της Ενώσεως Κέντρον κ. Γ. Παπανδρέου, ευθύς μετά την ορκωμοσίαν της υπ' αυτόν Κυβερνήσεως. Αλλά στόχος του θα είναι τώρα η δημιουργία. Είναι ανένδοτος αγών διά την δημιουργίαν μιας καλύτερας Ελλάδος. Φιλοδοξία μας είναι να γίνωμεν μία άλλη εποχή. Η εποχή της εθνικής αναγεννήσεως. Όλοι αι υποσχέσεις μας θα εκπληρωθούν. Θα τιμήσωμεν τους λόγους μας. Θα υπάρξη Κράτος Δικαίου. Όλοι οι Έλληνες ασχέτως κομματικών πεποιθήσεων θα είναι ελεύθεροι και ίσοι ενώπιον των Αρχών και ενώπιον των Νόμων. Θα υπάρξη Αρετή εις τον δημόσιον βίον. Θα δημιουργήσωμεν σταθμόν εις την ιστορίαν της Εθνικής μας Παιδείας»*. Ωστόσο η στήριξη της ΕΔΑ δεν φαίνεται να ικανοποιεί τον Παπανδρέου *«Πρώτον το ενδεχόμενον διαλύσεως της Βουλής το οποίον, ως ανακοίνωσεν ο κ. Παπανδρέου μετά το τέλος της ακροάσεως, “θα εκτιμηθή, εάν και εφ' όσον προκύψη, εις την ώραν του”»* ⁴⁵. Αισίως φτάνουμε στις εκλογές του 1964 όπου η Ε.Κ. πετυχαίνει έναν εκλογικό θρίαμβο επί της ΕΡΕ του Κανελλόπουλου οποίος σηκώνει το βάρος της ήττας ⁴⁶.

Έτσι ο Γ. Παπανδρέου σχεδόν 20 χρόνια μετά θα είναι εκλεγμένος πρωθυπουργός. Στην θητεία της κυβερνήσεως της Ε.Κ. την τριετία 1964-1967 συνέπεσαν τα μοιραία ίσως γεγονότα που οδήγησαν στην κατάρρευση της, αλλά και του λεγόμενου μετεμφυλιακού κράτους. Στο σημείο αυτό θα επιχειρηθεί μια συνοπτική καταγραφή των γεγονότων καθότι έχουν αποτελέσει εκτενές αντικείμενο μελέτης. Πέραν των αμιγώς ελληνικών υποθέσεων σημαντικό ζήτημα της εποχής αποτελούσε το Κυπριακό. Οι συμφωνίες Ζυρίχης Λονδίνου που συνετέλεσαν στην δημιουργία της Κυπριακής δημοκρατίας και που είχε υπογράψει και η Ελλάδα ως εγγυήτρια δύναμη,

⁴³ Η. Νικολακόπουλος, ο. π. σελ. 272

⁴⁴ Α. Παπαγελάς, ο. π. σελ. 81

⁴⁵ <https://www.tovima.gr/2023/11/03/istoriko-arxeio/ekloges-1963-i-proti-niki-tis-enoseos-kentrou-kai-i-stratigiki-papandreou/>

⁴⁶ Π. Κανελλόπουλος, ο. π. σελ. 46

αποτελούσαν το διακύβευμα της εξωτερικής πολιτικής. Τα προβλήματα στην λειτουργία του νεοσύστατου κράτους δεν άργησαν να διαφανούν, έτσι τα γεγονότα του 1963, η απειλή της τουρκικής εισβολής, το σχέδιο Άτσεσον, η αποστολή της ελληνικής μεραρχίας, η παρουσία του Γρίβα, οι διενέξεις κατά καιρούς των ηγεσιών Ελλάδας και Κύπρου, επηρέαζαν την κυβερνητική και όχι μόνο συνοχή αλλά και ολόκληρη την πολιτική και πολιτειακή ηγεσία. Παράλληλα συνέβησαν ο θάνατος του βασιλιά Παύλου και η αναρρίχηση στο θρόνο του Κωνσταντίνου, ο οποίος επηρεαζόταν εμφανώς από τη μητέρα του, ενδεικτική η εκτίμηση των Αμερικανών παραγόντων ως «*άγνωστη ποσότητα υπό την ανεξέλεγκτη επιρροή της μητέρας του*»⁴⁷, καθώς και ο θάνατος του Σ. Βενιζέλου άτυπου συναρχηγού της Ε.Κ. Η είσοδος του Α. Παπανδρέου στην πολιτική, στις εκλογές του 1964, αποτέλεσε ένα μείζον γεγονός της περιόδου. Ο μέχρι εκείνη την στιγμή διακεκριμένος οικονομολόγος με καριέρα σε αμερικανικά πανεπιστήμια και σε αξιόλογες οικονομικές θέσεις στην Ελλάδα, επιλέγει την πολιτική του στράτευση κάνοντας τους, έως εκείνη την στιγμή θεωρούμενους, φίλους του να προβληματιστούν όπως φαίνεται από την μεταξύ τους αλληλογραφία, «*Χάσαμε δύο καλούς αμερικανούς πολίτες, τον Άντυ Παπανδρέου και τον Άνταμ Πεπελάση*»⁴⁸.

Το 1965 έχει μείνει στην συλλογική μνήμη ως το έτος των Ιουλιανών και της αποστασίας. Η σύγκρουση ανάμεσα στους θεσμούς έχει και δημόσιο αλλά και παρασκηνιακό περιεχόμενο. Η πρόθεση παραπομπής του Καραμανλή σε Ειδικό Δικαστήριο, οι αλλαγές στην ηγεσία του στρατού – μετονομασία σε (βασιλικό), το «σχέδιο Περικλής» που επανέρχεται στην πολιτική ατζέντα, η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ με την εμφανιζόμενη εμπλοκή του Α. Παπανδρέου, το σαμποτάζ του Έβρου με την εμπλοκή του μετέπειτα δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου και η επίδειξη ισχύος του Παλατιού έναντι στην εκλεγμένη κυβέρνηση, οδηγούν στην πτώση – καθαίρεση του Γ. Παπανδρέου. Οι τρεις κυβερνήσεις αποστατών (Αθανασιάδη – Νόβα, Τσιριμώκου, Στεφανόπουλου) που ακολουθούν, διαχειρίζονται την εξουσία επί ενάμισι έτος, 15/7/1965 έως τις 22/12/1966 και ακολουθούν οι δυο υπηρεσιακές – μεταβατικές κυβερνήσεις των Παρασκευόπουλου και Κανελλόπουλου έως τις 21/4/1967⁴⁹.

Στο σημείο αυτό θα επιχειρηθεί μια σταχυολόγηση των γεγονότων, καθώς μια λεπτομερής καταγραφή, με δεδομένη την σχετικά πλούσια βιβλιογραφία θα ξέφευγε ίσως του θέματος της παρούσης. Ο Π. Κανελλόπουλος με αρκετή δόση αυτοκριτικής αποδέχεται την συμμετοχή του στο νοσηρό κλίμα της εποχής και δηλώνει αργότερα, αναγνωρίζοντας την ευθύνη των δύο μεγάλων κομμάτων για την καλλιέργεια πολιτικού κλίματος που διευκόλυνε τους συνωμότες, ότι η στάση του κατά την προδικτατορική περίοδο διευκόλυνε τα σχέδια εκείνων που εμφανίστηκαν λίγο αργότερα ως σωτήρες του έθνους⁵⁰. Όσον αφορά την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ αναφέρει ότι είχε εξ αρχής

⁴⁷ Α. Παπαχελάς, ο. π. σελ. 110, αφορά έκφραση του αμερικανού πρέσβη Λαμπούιζ

⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 106, έγγραφο του επιτετραμμένου Μπένετ στην Κ. Μπράκεν, υπεύθυνη ελληνοτουρκικών υποθέσεων. Ενδιαφέρουσα η ανάλυση για την σχέση Παπανδρέου - ΗΠΑ στο <https://www.kathimerini.gr/politics/563199550/i-dienexi-papandreou-ipa/>

⁴⁹ <https://gslegal.gov.gr/kyvernisi/istorika-stoixeia/?sort=time>

⁵⁰ Π. Κανελλόπουλος, ο. π. σελ. 73

μεγαλοποιηθεί με άμεσο στόχο τον Ανδρέα Παπανδρέου και πραγματικό στόχο τον Γεώργιο. Στη δίκη της υπόθεσης στο Διαρκές Στρατοδικείο Αθηνών τον Νοέμβριο 1966 είχε δηλώσει ότι δεν ήθελε να προβεί σε γνωμοδότηση απογοητευόντας, όπως γράφει στο βιβλίο του, τους φανατικούς της παράταξής του⁵¹. Εμφανώς διαφοροποιημένη η θέση του Α. Παπανδρέου που σαφώς αιτιολογεί την παραίτηση του πρωθυπουργού και πατέρα του⁵². Την ίδια μέρα στις 15 Ιουλίου του 1965, η εφημερίδα *Ελευθερία* στο πρωτοσέλιδο έχει άρθρο με τίτλο «Η τιμή της δημοκρατίας», όπου ισχυρίζεται ότι το θέμα είναι ιδεολογικό. Υπερασπίζεται την τιμή της δημοκρατίας και δεν δέχεται ο Παπανδρέου, να είναι Πρωθυπουργός υπό απαγόρευση⁵³. Όσον αφορά την συνέχεια ο Α. Παπανδρέου είναι εμφανώς επικριτικός υποστηρίζοντας ότι αυτό που αποκαλεί «ελληνικό κατεστημένο» πέτυχε να εγκαταστήσει κυβέρνηση αποστατών, ενώ ο ίδιος ο Βασιλιάς υπονόμωσε το θεσμό της μοναρχίας και του κύρους του κοινοβουλίου και του αστικού κράτους⁵⁴. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αναφορά που κάνει ο Παπαχελάς στην πολυσέλιδη ενότητα του βιβλίου του (Το ταραχώδες 1965) με σημείωμα όπου ο πρέσβης Τάλμποτ συζητά με τους Πιπινέλη, Αβέρωφ, Παπαληγούρα οι οποίοι θεωρούν ότι η επάνοδος του Παπανδρέου θα σημάνει την παράδοση της χώρας σε λαϊκό μέτωπο, πράγμα που δεν μπορεί να γίνει δεκτό, ωστόσο απέφυγαν να μιλήσουν για δικτατορία αλλά για, μη κλασικές λύσεις και την ανάγκη εξεύρεσης ευρηματικών λύσεων για την διακυβέρνηση της χώρας μετά την αναστολή λειτουργίας του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος⁵⁵.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η κοινωνική διάσταση των γεγονότων όπου παραθέτονται οι προφανώς εύστοχες παρατηρήσεις. Ο Τσουκαλάς αναφέρει ότι, όταν ξέσπασε η κρίση του 1964 η αστική τάξη αντιμετώπιζε ένα σημαντικό δίλημμα, ή θα υποχωρούσε ή θα αντιστεκόταν με την βία. Η επιλογή της δεύτερης λύσης ήταν μάλλον αναπόφευκτη, αν λάβει κανείς υπόψη τις ιδεολογικές τάσεις της ελληνικής άρχουσας τάξης. Όταν εκδιώχθηκε ο Παπανδρέου το 1965, έφτασε η αρχή του τέλους. Είκοσι δύο μήνες μετά ολοκληρώθηκε η λογική εξέλιξη των γεγονότων⁵⁶. Ο Νικολακόπουλος δίνει την σύζευξη με το κοινωνικό στίγμα γράφοντας πως τα όσα ακολούθησαν την αποπομπή και η αποστασία αποτέλεσαν το έναυσμα για τις μαζικότερες διαδηλώσεις από την απελευθέρωση, ευθέως αντιμοναρχικά συνθήματα κυριάρχησαν, ο θεσμός της βασιλείας έτεινε να μεταβληθεί από συσπειρωτικό σύμβολο των «εθνικοφρόνων» σε σύμβολο του νέου διχασμού⁵⁷. Ο Γ. Κάτρης περιγράφει την κοινωνική αντίδραση εν μέσω των δύο πρωταγωνιστών, του Παπανδρέου και του Κωνσταντίνου. Στην λαϊκή

⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 75. Στο σύνολο του βιβλίου του ο Κανελλόπουλος όταν αναφέρεται στον Α. Γ. Παπανδρέου τον προσφωνεί με την ακαδημαϊκή του ιδιότητα ως Καθηγητή

⁵² Α. Παπανδρέου, ο. π. σελ. 257, όπου παρατίθεται ο επίλογος της τελευταίας επιστολής του Γ. Παπανδρέου στον βασιλιά 15/7/1965. Η (άρνησις) αφορά την πρόταση/πρόθεση του Πρωθυπουργού να αναλάβει το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας και την άρνηση του βασιλιά Κωνσταντίνου

⁵³ Εφημερίδα *Ελευθερία*, Φύλλο 15/7/1965, αναφορά και στο βιβλίο του Α. Παπανδρέου. π. σελ. 254

⁵⁴ Α. Παπανδρέου, ο. π. σελ. 269

⁵⁵ Α. Παπαχελάς, ο. π. σελ. 235, το σημείωμα φέρει ημερομηνία 11/12/1965

⁵⁶ Κ. Τσουκαλάς, *Η Ελληνική τραγωδία*, Αθήνα, εκδ. Ολκός, 1974, σελ. 167. Χρονολόγιο των Ιουλιανών και στο https://www.efsyn.gr/afieromata/ioyliana-1965/34277_apo-ti-dimokratiki-parenthesi-stin-apostasias

⁵⁷ Η. Νικολακόπουλος, ο.π. σελ. 352

αντίληψη οι δυο πρωταγωνιστές, για τον συγγραφέα, αντικατόπτριζαν δυο κόσμους, το φως και το σκοτάδι, δύο σύμβολα του της πάλης των δυνάμεων του καλού και του κακού⁵⁸. Οι Χ. Βερναρδάκης και Γ. Μαυρής σημειώνουν ότι η κοινωνική συμμαχία που έφερε το Κέντρο στην κυβέρνηση ήταν το ανασυντεταγμένο και ανασυντεθειμένο λαϊκό μπλοκ, η ιδεολογική και κοινωνική συνέχεια του ΕΑΜικού με τις λαϊκές μάζες να κινούνται ριζοσπαστικότερα και αριστερότερα της ηγεσίας του Κέντρου⁵⁹. Αναφορικά με την μάλλον παθητική στάση της Αριστεράς την συγκεκριμένη περίοδο στέκονται στην προτεραιότητα της νομιμοποίησης απέναντι στο μαζικό κίνημα που αποδεικνύει το γραφειοκρατικό και διαιρετικό χαρακτήρα εκείνης της γραμμής. Αποδεικνύει το νομικισμό της, διότι σε πείσμα της ιστορίας του κόμματος ήθελε να αντλήσει την νομιμότητα του όχι από τις μάζες αλλά από το κράτος και μάλιστα υπό την συγκεκριμένη αντικομμουνιστική μορφή του⁶⁰. Θεωρούν έτσι ότι η πολιτική του Γ. Παπανδρέου αναζήτησε από ένα σημείο και μετά το συμβιβασμό με το Στέμμα και το Στρατό, την ίδια στιγμή που οι παρεμβάσεις από μέρους τους αποδείκνυαν πως μόνο μια συνολική εσωτερική αλλαγή στη δομή της εξουσίας (εκδημοκρατισμός) θα απέμπλεκε στρατηγικά τις πολιτικές αντιθέσεις προς όφελος του λαϊκού παράγοντα. Εκ των υστέρων, και ανεξάρτητα από το πως έχουν καταγραφεί ιδεολογικά τα γεγονότα στη συλλογική μνήμη, γίνεται φανερό ότι η πολιτική του συνέκλινε ουσιαστικά με την πολιτική γραμμή των «αποστατών», δηλαδή το συμβιβασμό με τη Μοναρχία. Η διαφορά είναι ότι οι «αποστάτες» φάνηκαν εξ αρχής «συνεπείς» και προσπάθησαν να την υλοποιήσουν άμεσα (Ιούλιος 1965), ενώ ο Γ. Παπανδρέου θα το επιδιώξει ενάμιση χρόνο αργότερα (Δεκέμβριος 1966)⁶¹.

Η συνέχεια γνωστή, μετά την υπογραφή μυστικής συμφωνίας Π. Κανελλόπουλου και Γ. Παπανδρέου, εν γνώσει του Κωνσταντίνου, ο Κανελλόπουλος αποσύρει την υποστήριξη της ΕΡΕ στην κυβέρνηση Στεφανόπουλου 12/1966, σχηματίζεται υπηρεσιακή του Ι. Παρασκευόπουλου της δίνουν ψήφο εμπιστοσύνης ΕΡΕ και ΕΚ αλλά παραιτείται με την πρόταση μεταξύ άλλων της παράταξης βουλευτικής ασυλίας για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ και την εμπλοκή του Α. Παπανδρέου. Ο Κωνσταντίνος διορίζει κυβέρνηση Κανελλόπουλου 3/1967, η οποία διαλύει την Βουλή και προκηρύσσει εκλογές στις 28/5/1967. Οι συνταγματάρχες ανατρέπουν την κυβέρνηση στις 21/4/1967⁶². Ενδιαφέρον σχετικά με το έντονο και παρασκηνιακό κλίμα της περιόδου 1965 έως το 1967, αποτελεί η αναφορά περί συνάντησης του Καραμανλή στην Γενεύη με τον υπουργό Δημοσίας Τάξεως της κυβέρνησης Στεφανόπουλου, Χ. Αποστολάκο, όπου φέρεται να του είπε «εκάματε πολύ καλά που ρίζατε τον Παπανδρέου, κάνατε όμως ένα λάθος. Έπρεπε να τραβήξετε προς εκτροπήν εκ

⁵⁸ Γ. Κάτρης, *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1974, σελ. 213

⁵⁹ Χριστόφορος Βερναρδάκης - Γιάννης Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, ανατύπωση 2012, εκδ. Εξάντας, 1991, σελ. 292

⁶⁰ Στο ίδιο, σελ. 327

⁶¹ Στο ίδιο, σελ. 289

⁶² Αντώνης Παντελής, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, Αθήνα, εκδ. Λιβάνη & Ευρωπαϊκός Οργανισμός Δημοσίου Δικαίου, 2004, σελ. 292

του Συντάγματος και να κηρύζετε δικτατορίαν»⁶³. Σε αυτό το σημείο που αποδείχτηκε πολύ κρίσιμο για τις πολιτικές εξελίξεις και σε σχέση με τις προθέσεις επιβολής δικτατορίας από τα πολιτικά πρόσωπα, αλλά και του βασιλιά, υπάρχουν αναφορές στον Κανελλόπουλο, παρουσιάζοντας τον να είναι διατεθειμένος να επιβάλλει δικτατορικό καθεστώς σε περίπτωση μη κοινοβουλευτικής του αποδοχής. Αυτό που μπορεί να διακρίνει κανείς στις αναφορές αυτές είναι κάποια στοιχεία αντίφασης, σχετικά με την απόδοση τέτοιων προθέσεων είτε στον Κανελλόπουλο εν προκειμένω, είτε και στον βασιλιά⁶⁴.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελεί η σύγκληση του Συμβουλίου του στέμματος τον Σεπτέμβριο του 1965⁶⁵ με πρωτοβουλία του βασιλιά, καθώς και η σύνθεσή του καθώς «εκλήθησαν να συμμετάσχουν, ως είθισται, οι διατελέσαντες πρωθυπουργοί. Εκλήθη επίσης ο αρχηγός των Προοδευτικών κατ' εξαίρεσιν, ως ο μόνος εισηγητής της λύσεως του σχηματισμού κυβερνήσεως συνεργασίας, δια την άρσιν του πολιτικού αδιεξόδου»⁶⁶. Έτσι το πάνελ αποτελούσαν οι Παπανδρέου, Κανελλόπουλος, Μαркеζίνης, οι αποστάτες πρωθυπουργοί Τσιριμώκος, Αθανασιάδης –Νόβας, καθώς και οι Γονατάς, Τσαλδάρης, Κιουσόπουλος, Δόβας, Παρασκευόπουλος, Πιπινέλης. Δεν παρέστησαν για λόγους ανωτέρας βίας οι Καραμανλής, Μαυρομιχάλης, Γεωργακόπουλος, Πουλίτσας. Ο Η. Ηλιού στις 23/6/1965 στην Βουλή επέκρινε τον αποκλεισμό της ΕΔΑ κάνοντας λόγο για την συμμετοχή έκπτωτων και στερημένων λαϊκής νομιμοποίησης προσώπων⁶⁷. Οι τοποθετήσεις στο Συμβούλιο του στέμματος, του πολιτικού πρωταγωνιστή της περιόδου Γ. Παπανδρέου πέραν από ότι ξαφνιάζουν, δείχνουν ότι δυστυχώς πολλές φορές τα οράματα μιας κοινωνίας και η αποστολή των εκπροσώπων

⁶³ Μάνος Ν. Χατζηδάκης, *Βασιλεύς Κωνσταντίνος Β΄*, Αθήνα, εκδ. Πελασγός, 2015, σελ. 69. Ο εν λόγω διάλογος εμπεριέχεται σε επιστολή του Αποστολάκου στην εφ. *Ελεύθερος Κόσμος* της 15/11/1977. Σύμφωνα με τον συγγραφέα ο Καραμανλής έθετε την κήρυξη στρατιωτικού νόμου ως όρο της επιστροφής του στην Ελλάδα, όπως το μετέφερε σε συζήτηση μαζί του ο Δ. Μπίτσιος στον βασιλιά, σελ. 80. Ο Ρ. Μασσίπ παραθέτει δήλωση του Καραμανλή, ότι δέχθηκε πρόταση από την ΕΡΕ και άλλα κόμματα να επιστρέψει και αρνήθηκε, αναλογιζόμενος πλέον, εάν θα είχε αποτραπεί με την επιστροφή του η δικτατορία. Ρ. Μασσίπ, *ο. π.* σελ. 87

⁶⁴ Στο ίδιο, σελ. 94 ο συγγραφέας μεταφέρει τον διάλογο από το βιβλίο του βασιλιά Κωνσταντίνου *Χωρίς Τίτλο*, τομ. Β, σελ. 197, και από το βιβλίο του Σ. Μαркеζίνη, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία*, τομ. 3, σελ. 146 όπου αναφέρει ότι ο Κανελλόπουλος είχε εισηγηθεί στρατιωτικό νόμο και επί κυβέρνησης Στεφανόπουλου και το 1967 ως πρωθυπουργός. Εμπεριέχεται και στην συνέντευξη του βασιλιά Κωνσταντίνου στον Α. Παπαχέλα το 2008, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/politics/milaei-o-kwnstantinos/>. Σε σημείωμα του Τάλμποτ (secret, Athens to State, 7 April 1967) που αναφέρεται ο Χατζηδάκης σελ. 95, ο Κανελλόπουλος δήλωνε στον βασιλιά, ότι εάν διαφαινόταν νίκη της ΕΚ στις εκλογές θα τις ανέβαλε επ' αόριστον, και ήταν διατεθειμένος να καταστεί defacto δικτάτωρ. Ο πρεσβευτής Δημήτριος Μπίτσιος, διευθυντής του Πολιτικού Γραφείου του τότε βασιλέως (που παραιτήθηκε αμέσως μετά το πραξικόπημα και διετέλεσε υφυπουργός και υπουργός Εξωτερικών στις μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις του Κ. Καραμανλή), δίνει σε συνέντευξή του μια άλλη ενδιαφέρουσα οπτική των κρίσιμων εκείνων ημερών, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/mystikes-synantiseis-anaktora-kai-xoynta/>

⁶⁵ [https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%85%CE%BC%CE%B2%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%B9%CE%BF_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%A3%CF%84%CE%AD%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82_\(%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%85%CE%BC%CE%B2%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%B9%CE%BF_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%A3%CF%84%CE%AD%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82_(%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1))

⁶⁶ Υπουργείο Προεδρίας κυβερνήσεως, *Συμβούλιο Στέμματος*, πρακτικά 1ης και 2ας Σεπτεμβρίου 1965, Αθήνα, εκδ. Γενική διεύθυνση τύπου και πληροφοριών, 1965, σελ. 3

⁶⁷ Η. Νικολακόπουλος, *Ηλίας Ηλιού ο. π.* σελ. 208

της, απέχουν κατά πολύ από τις επιδιώξεις της εξουσίας. Περί καθεστωτικού ζητήματος: «Διεκύρηξα και εις κατά το παρελθόν και εις τον καιρόν του ανενδότου αγώνος ότι όχι απλώς δεν θέτουμεν καθεστωτικόν, αλλ' ότι το θεωρούμε ως καταστροφήν δια τον τόπον[...]. Επομένως όχι μόνο δεν θέτουμεν αλλά θα παλαίσωμεν εναντίον αντιθέτων ρευμάτων, τα οποία θα έκαναν λόγον περί καθεστωτικού»⁶⁸. Για τον κίνδυνο Λαϊκού Μετώπου: «Αι εκλογαί είναι η ιδεώδης ευκαιρία διαχωρισμού των μαζών [...], αι μάζαι κατ' ανάγκην δια λόγους κομματικής εντάξεως θα τοποθετηθούν αντιμέτωποι [...]. Επομένως θα ήσαν αι εκλογαί ιδεώδεις βότανον προς διάσπασιν της συνεργασίας της βάσεως, διότι βεβαίως εις την κορυφήν συνεργασία δεν υπάρχει ούτε πρόκειται να υπάρξη [...]. Μόλις ανακοινωθή ότι γίνονται εκλογαί εκλείπει ο λόγος της οξύτητος εναντίον των παράνομων κυβερνήσεων, θα κάμη συγκεντρώσεις έκαστο κόμμα δια λογαριασμόν του και εναντίον των άλλων, αυτομάτως έρχεται η εκτόνωσις [...], αλλάζουν μέτωπον αι μάζαι στρέφονται εναντίον αλλήλων [...]. Επομένως είναι το καταπραυντικόν, είναι το βότανον της εκτονώσεως η προκήρυξις εκλογών»⁶⁹.

• Θεσμικό περιβάλλον

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω η πρώτη ενέργεια της επαναστατικής – συντακτικής συνέλευσης της Επιδάου την 1/1/1822 ήταν η διακήρυξη της πολιτικής ύπαρξης και ανεξαρτησίας του έθνους. Αποτυπώθηκε στο πρώτο Σύνταγμα, «όρο που εισήγαγε ως απόδοση του όρου *Constitution* ο Α. Κοραής όρος ήταν γνωστός και στην αρχαία Ελλάδα (Πολύβιος, *Ιστορίαι*, βιβλίο VI, 50 2)»⁷⁰ με την ονομασία Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος. Όπως σημειώνει ο Καλτσώνης αναφορικά με την έννοια του Προσωρινού αυτό δεν αντανakλούσε μόνο την αβεβαιότητα των εξελίξεων του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Εξέφραζε επίσης την βούληση των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων να μην δεσμευτούν οριστικά από ένα δημοκρατικό Σύνταγμα και έτσι επιδίωκαν να εκτονώσουν τη λαϊκή απαίτηση για δημοκρατικές επιλογές⁷¹. Αυτό σχεδόν απεικονίστηκε στην, μολονότι ψηφίστηκε το πρωτοποριακό Σύνταγμα της Τροιζήνας, επιβολή της απόλυτης μοναρχίας, με την σύσταση του Ελληνικού κράτους⁷². Ενδιαφέρουσα είναι και η αναφορά που παραθέτει ο Κοντιάδης «το Σύνταγμα ήτο λέξις μαγική, ήτις ηλέκτρισε τους λογιωτάτους [...] δια τους προεστούς ήτο νέκταρ και αμβροσία, επειδή το Σύνταγμα ήτο για αυτούς ταχυδακτυλουργημα πολιτικόν, επαναφέρον εις τας πατρικάς αγκάλας την δραπετεύουσαν αυτών εξουσίαν»⁷³. Η μετεξέλιξη ωστόσο του ελληνικού κράτους στο σύνολο της επέφερε σταδιακά τον ρόλο του Συντάγματος, ως τον βασικό πυλώνα λειτουργίας της πολιτείας δίνοντας διαστάσεις

⁶⁸ Συμβούλιο Στέμματος, *πρακτικά 1ης και 2ας Σεπτεμβρίου 1965*, ο. π. , σελ. 19

⁶⁹ Στο ίδιο, σελ. 20-21

⁷⁰ Φώτιος Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Αθήνα, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σελ.29

⁷¹ Δημήτρης Καλτσώνης, *Συνταγματική ιστορία της Ελλάδας*, Αθήνα, εκδ. ΚΨΜ, 2017, σελ. 32

⁷² <https://www.hellenicparliament.gr/vouli-ton-ellinon/to-politevma/syntagmatiki-istoria/>

⁷³ Ξ. Κοντιάδης, ο. π. σελ. 23, παράθεμα από Δ. Βερναρδάκη στο *Καποδίστριας και Οθων* (1875)

είτε συναίνεσης, είτε σύγκρουσης της κοινωνίας με τους Πολιτειακούς και πολιτικούς θεσμούς. Όπως το προσδιορίζει λοιπόν ο Δ. Τσάτσος, Σύνταγμα είναι η συγκεκριμένη τάξη μιας πολιτείας, όπως τη συμπυκνώνουν και την καθορίζουν οι θεμελιώδεις κανόνες δικαίου, οι οποίοι αντιστοιχούν στη συνολική (ιστορική) πραγματικότητα ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού⁷⁴. Απόρροια του δικαίου θα πρέπει να θεωρηθεί σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό η δικαιοσύνη. Ο Χανς Κέλσεν ένας από τους θεωρητικούς του δικαίου του 20ού αιώνα ορίζει την δικαιοσύνη ως, «ένα δυνατό, αν και όχι αναγκαίο, γνώρισμα μια κοινωνικής τάξης. Μόνο δευτερευόντως αποτελεί επίσης ανθρώπινη αρετή, γιατί ένα άνθρωπος είναι δίκαιος αν η συμπεριφορά του αντιστοιχεί σε μία τάξη που είναι δίκαιη. Εντός αυτής της τάξης η ανθρώπινη συμπεριφορά οργανώνεται με τρόπο ώστε όλοι να μπορούν να είναι ευτυχισμένοι μέσα σε αυτή»⁷⁵. Μια διαφορετική ερμηνεία ωστόσο δίνει ο Β. Μπένγιαμιν σύμφωνα με την οποία, «η θέσπιση του δικαίου είναι εγκαθίδρυση εξουσίας και, στο πλαίσιο αυτό, άμεση εκδήλωση βίας. Η δικαιοσύνη είναι η αρχή κάθε θεϊκής θέσης σκοπών και η εξουσία αρχή κάθε μυθικής θέσπισης νόμων»⁷⁶.

Μετά την παράθεση των ανωτέρω, ίσως χρήσιμων εννοιών, περνάμε στις διαστάσεις που επέφερε ο 20^{ος} αιώνας στην ελληνική Συνταγματική τάξη. Είναι το χρονικό σημείο που διακρίνουμε την διαλεκτική σύνδεση του δικαίου και της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας. Το νομικό «δέον» και το πολιτικό «είναι» συνυφαίνονται. Εάν ειδικότερα οι κανόνες του Συντάγματος και των νόμων αντί να είναι ρυθμιστικοί, δηλαδή και περιοριστικοί της συμπεριφοράς των ασκούντων την κρατική εξουσία, παραβιάζονται από αυτούς «κατά το δοκούν» με οποιαδήποτε αιτία ή πρόσχημα, τότε επιτελούν μόνον ιδεολογική (παραπλανητική) λειτουργία για την νομική συγκάλυψη της αυθαιρεσίας των κρατούντων⁷⁷. Σημείο αναφοράς αποτελεί, με την αναθεώρηση του 1911, η θεσμοθέτηση στο δημόσιο δίκαιο της Ελλάδας της «κατάσταση πολιορκίας», η οποία θεσπίστηκε αρχικά από τον Όθωνα και έπεσε ουσιαστικά σε αχρηστία με την υιοθέτηση του Συντάγματος του 1844. Σύμφωνα με την εφαρμογή της κατάστασης πολιορκίας οι περισσότερες συνταγματικές διατάξεις που κατοχύρωναν τις ατομικές και συλλογικές ελευθερίες μπορούσαν να ανασταλούν, ακόμα και έκτακτα στρατοδικεία μπορούσαν να κληθούν να δικάσουν οποιοδήποτε αδίκημα στρεφόταν κατά της ασφαλείας του κράτους, του πολιτεύματος και της δημοσίας τάξεως και ειρήνης⁷⁸. Όπως αναφέρει στη συνέχεια ο Αλιβιζάτος αφορμή και επιχείρημα αποτέλεσε η ανάμνηση της «επονειδίστου» ήττας του 1897, τονίζοντας ότι η Ελλάδα ήταν μια από τις σπάνιες ευρωπαϊκές χώρες, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα που δεν είχε προβλέψει την προσφυγή σε καθεστώς έκτακτης ανάγκης ακόμη και σε περίπτωση πολέμου⁷⁹. Έτσι στο Σύνταγμα του 1911, στο άρθρο 91, συμπεριέλαβε το κείμενο της κατάστασης πολιορκίας για το οποίο ο Βενιζέλος διαβεβαίωσε το σώμα

⁷⁴ Δημήτρης Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Αθήνα, εκδ. Α. Σάκουλα, 1985, σελ. 25

⁷⁵ Χανς Κέλσεν, *Τι είναι δικαιοσύνη*, Αθήνα, εκδ. Αντίποδες, 2019, σελ. 9

⁷⁶ Βάλτερ Μπένγιαμιν, *Για μια κριτική της βίας*, Αθήνα, εκδ. Ελευθεριακή κουλτούρα, 2002, σελ. 24

⁷⁷ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί...ο.π.*, σελ. 8, πρόλογος του Α. Μάνεση

⁷⁸ Στο ίδιο, σελ. 38

⁷⁹ Στο ίδιο, σελ. 40

πως σε καμία περίπτωση η κατάσταση πολιορκίας δεν θα επιβαλλόταν συνεπεία εσωτερικών κινδύνων⁸⁰. Έτσι στις 6/10/1912 δημοσιεύτηκε το Φ.Ε.Κ 317 και ο Νόμος ΔΞΘ 1912 «περί καταστάσεως πολιορκίας»⁸¹ την επομένη της κήρυξης του πολέμου κατά της Τουρκίας για να εφαρμοστεί κατά την διάρκεια των βαλκανικών πολέμων. Εδώ αξίζει να επισημανθεί η διατύπωση (εμπόλεμος καταστάσεις) που υιοθέτησε ο νομοθέτης, διότι κατά την γνώμη του Βενιζέλου, ήταν πλατύτερη από την λέξη (πόλεμος). Η απόχρωση είναι σημαντική διότι αποτέλεσε αντικείμενο διασταλτικής ερμηνείας στα χρόνια που ακολούθησαν⁸². Κατ' επέκταση ίσως είναι χρήσιμη η ερμηνεία του Σμίτ σχετικά με την κυριαρχία, «*κυρίαρχος είναι όποιος αποφασίζει για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης [...], το σύνταγμα μπορεί το πολύ πολύ να προβλέψει ποιος επιτρέπεται να ενεργήσει σε μια τέτοια περίπτωση. Αν η ενέργεια αυτή δεν υπόκειται σε κανέναν έλεγχο, τότε είναι φανερό ποιος είναι ο κυρίαρχος*»⁸³. Οι αλλαγές πολιτικές, κοινωνικές που ακολούθησαν επέφεραν τις πρώτες ενδείξεις της σκλήρυνσης της θεσμικής έκφρασης όπως το Ν. Δ της 23/4/1924 «περί κατοχυρώσεως του δημοκρατικού πολιτεύματος» και το Ν.Δ. της 19/4/1924 «περί συστάσεως επί νομώ Επιτροπών Δημοσίας Ασφαλείας»⁸⁴. Το σημείο αναφοράς ίσως της περιόδου αποτελεί το Ν.Δ. 4229, της 2/6/1929 γνωστό ως «Ιδιώνυμο» ΦΕΚ 245 - 25/7/1929. Ένας εμφανώς αντικομμουνιστικός νόμος που διευκολύνθηκε από τα προηγούμενα, στο πεδίο των εγκλημάτων γνώμης, και την οριστική θεσμοθέτηση της⁸⁵. Ο Αλιβιζάτος καταγράφει τις θέσεις των πολιτικών της εποχής. Εάν για τον Α. Παπαναστασίου αποτελούσε «*νομοσχέδιον περιοριστικόν της ελευθερίας της σκέψεως*», ο Γ. Παπανδρέου υποστήριζε «*ο κομμουνισμός αποτελούσε κοινωνικήν μάστιγαν που η καθ' ολοκληρίαν εξαφάνισις της αποτελεί συμφέρον και αυτής της εργατικής τάξεως*». Η δικτατορία Μεταξά ως απότοκο της κατάλυσης της Β' Ελληνικής δημοκρατίας σημαδεύεται από την θέση σε ισχύ μιας σειρά νομοθετημάτων, που ο αποκάλυπτος αντικομμουνισμός φανέρωνε την πρόθεση του νομοθέτη⁸⁶, κάτι που δεν απέκρυψε ο δικτάτορας στο ΦΕΚ 323 διαγγέλματος, και αναστολής του συντάγματος της 4/8/1936, «*ο Κομμουνισμός επωφελούμενος και της περιστάσεως ταύτης και της προς αυτόν δοθείσης υποστηρίξεως διαφόρων πολιτικών μερίδων, ήγειρε θρασυτάτην την κεφαλήν αυτού απειλών σοβαρώτατα το κοινωνικόν καθεστώς της Ελλάδος*»⁸⁷. Έτσι οι Α.Ν. 117/1936 ΦΕΚ 402-18/9/1936 όπου έχουμε την παράλειψη της λέξης (βιαίως) που στόχευε στην διεύρυνση του αξιοποίνου, δηλαδή την ανατροπή ακόμα και με ειρηνικά μέσα, κατά την κρίση

⁸⁰ Στο ίδιο, σελ. 43

⁸¹ <https://search.et.gr/el/fek/?fekId=640136>, όλα τα Φ.Ε.Κ. που παρατίθενται στην παρούσα και θα αναφέρονται εφεξής μόνο με τον αριθμό τους είναι διαθέσιμα στην ιστοσελίδα του Εθνικού Τυπογραφείου, <https://search.et.gr/el/>

⁸² Ν. Αλιβιζάτος ο. π. , σελ. 43, υποσημείωση του συγγραφέα

⁸³ Καρλ Σμίτ, *Πολιτική Θεολογία*, Αθήνα, εκδ. Κουκκίδα, 2016, σελ. 17 & 19

⁸⁴ Ν. Αλιβιζάτος, ο. π. σελ. 71

⁸⁵ Στο ίδιο, σελ. 350-355

⁸⁶ Στο ίδιο, σελ. 402

⁸⁷ Νίκη Καλτσόγια – Τουρναβίτη, «*Προβληματική της σύγχρονης Ελληνικής Συνταγματικής ιστορίας 1935-1975*», (Διδακτορική Διατριβή Αθήνα, Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών 1981), σελ. 39-66

της εξουσίας ⁸⁸, 375/1936 ΦΕΚ 546 – 18/12/1936, 1075/11/2/1938 ΦΕΚ 45 – 11/2/1938 ήρθαν να προστεθούν στο θεσμικό οπλοστάσιο, μαζί τους φυσικά και η θέσπιση στρατοπέδων συγκέντρωσης, πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, δηλώσεων μετανόιας⁸⁹. Το προαναφερόμενο διάταγμα ΔΞΘ 1912 περί κατάστασης πολιορκίας ως φυσικό επακόλουθο τίθεται σε εφαρμογή με την έναρξη του πολέμου με τον Α.Ν. 2606, ΦΕΚ 2238 – 28/10/1940. Η λήξη της κατοχής και η φαινομενική ειρήνευση αποτελούν το περιεχόμενο της Συνθήκης της Βάρκιζας που σύμφωνα με τον Αλιβιζάτο είχε «συνταγματοποιηθεί» με ειδική συντακτική πράξη, εξαιτίας του περιεχομένου της, της πολιτικής της βάσης, της πολιτικής της σκοπιμότητας, Σ.Π. 23, ΦΕΚ 68 – 23/3/1945⁹⁰. Η μη τήρηση της συμφωνίας σε συνδυασμό με τα γνωστά επακόλουθα οδήγησαν στον εμφύλιο πόλεμο, εκεί που κορυφώνεται ίσως στα πλαίσια προστασίας της κρατικής κυριαρχίας η θεσμοθέτηση με το Γ΄ Ψήφισμα, ΦΕΚ 197 – 18/6/1946 και τον Α. Ν. 509, ΦΕΚ 293 – 27/12/1947. Ο Α.Ν. 509 αποτέλεσε όπως θα δούμε στην συνέχεια, αφού εμπεριέχεται με το σύνολο των διατάξεων στο Σύνταγμα του 1952 γνωστό ως «παρασύνταγμα», τον βασικό πυλώνα του κατηγορητηρίου στα Έκτακτα στρατοδικεία της δικτατορίας. Κοντολογίς οι ιθύνουσες τάξεις, ενσάρκωναν, μαζί με τον στρατό, τις αξίες και τους (προαιώνιους) πόθους του έθνους, του οποίου υποτίθεται ότι ήταν οι πιο άξιοι υπερασπιστές. Ένα ζευγάρι του τύπου: κομμουνισμός = αντεθνικός = «μη» εθνικόφρων και κυβέρνηση = εθνική = «εθνικόφρων»⁹¹.

Η λήξη του εμφυλίου, η ένταξη στο δυτικό – δημοκρατικό τόξο, η στρατιωτική επικράτηση και ο εξοβελισμός των ιδεολογικών αντιπάλων δεν φάνηκαν προφανώς αρκετά στο νικητήριο στρατόπεδο. Η ανωτέρω διαιρετική τομή εθνικοφρόνων και μη εθνικοφρόνων σύμφωνα με το δόγμα της εποχής συνεχίστηκε με την θεσμική του ενσάρκωση στο Σύνταγμα του 1952. Η Ισμήνη Κριάρη παραθέτει την φράση του P. Leroy, *"Κυρίως φοβάται κανείς ότι η θεσμοποίηση των εξουσιών κρίσεως συντελεί, στην πραγματικότητα, στη δημιουργία πλαισίου ετοιμού για δικτατορία"*⁹². Έτσι η θεσμοποίηση αυτή επετεύχθη με την παράλληλη σχεδόν έκδοση του Ψηφίσματος ΦΕΚ 120 - 29/4/1952, άρθρο 3, *«περί της ισχύος των από 14/10/1944 και εφεξής εκδοθεισών Συντακτικών Πράξεων και Ψηφισμάτων ων η ισχύς δεν έληξε ή δεν κατηργήθησαν, εξακολουθούν να ισχύουν και μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος, θεωρούμενοι ως κατά παρέκκλισην εξ αυτού ισχύοντα, μέχρι καταργήσεως αυτών»*. Το ανωτέρω Ψήφισμα ο Αλιβιζάτος το περιγράφει ως κατοχύρωση μιας «παρασυνταγματικής» νομοθεσίας⁹³. Για συνταγματικό δυαδισμό μιλάει ο Κατηφόρης, χαρακτηρίζοντας ως τερατώδες το περιεχόμενό του. Αιτιολογώντας το, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι τις ελευθερίες του πολίτη που προστατεύει το Σύνταγμα, τις καταπατούσε το Ψήφισμα, και την απάντηση

⁸⁸ Ρούσσος Κούνδουρος, *Η ασφάλεια του καθεστώτος*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη, 1978, σελ. 85

⁸⁹ Ν. Αλιβιζάτος *ο. π.* σελ. 420-422

⁹⁰ *Στο ίδιο*, σελ. 157

⁹¹ *Στο ίδιο*, σελ. 522

⁹² Ισμήνη Κριάρη, *«Οι Συνταγματικοί θεσμοί αντιμετώπισης κρατικών κρίσεων στην Ελλάδα και στην αλλοδαπή»*, (Διδακτορική Διατριβή ΑΘΗΝΑ, Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, 1985), σελ. 7.

⁹³ Ν. Αλιβιζάτος, *ο. π.* σελ. 537

δεν την έδινε ο νόμος αλλά η αστυνομική ή η δικαστηριακή πρακτική: αν ο πολίτης ήταν εθνικόφρων υπάγεται στο Σύνταγμα, εάν είναι αριστερός στο παρά - Σύνταγμα⁹⁴. Πριν περάσουμε στο σημαντικό άρθρο 91 που αποτελεί τον επίλογο της ενότητας μια εύστοχη ακόμη παρατήρηση του Σ. Βλαχόπουλου, «Στο οργανωτικό μέρος του Συντάγματος, ξεχωρίζει η πρόβλεψη μιας κοινοβουλευτικής επιτροπής – «μικρού» νομοθετικού οργάνου αποτελούμενου κατ' ελάχιστον από το ένα πέμπτο του όλου αριθμού των βουλευτών. Το όργανο αυτό είχε αποστολή την ψήφιση νόμων (που εκδίδονταν με τη μορφή βασιλικών διαταγμάτων) «κατά τον χρόνον απουσίας της Βουλής ή της διακοπής των εργασιών αυτής, προς ρύθμισιν εξαιρετικώς επειγόντων θεμάτων»⁹⁵. Το άρθρο 91 «περί κατάστασης πολιορκίας» αποτέλεσε ένα σημαντικό διακύβευμα του Συντάγματος του 1952. Το κλίμα του εμφυλίου οδηγεί στην προσθήκη περί κήρυξης στρατιωτικού νόμου και στην περίπτωση των «εσωτερικών κινδύνων» με αποκλειστικό σκοπό την προστασία του κράτους. Διαπρεπείς και έγκριτοι νομικοί της εποχής εκφράζουν τις επιφυλάξεις τους. Ο πρόεδρος του Αρείου Πάγου Ι. Σακέττας δηλώνει «εν τη εφαρμογή δεν δύνανται να αποκλεισθώσι καταχρήσεις, δύνανται να προσβάλωσιν άνευ σπουδαίας αφορμής τας ελευθερίας των πολιτών»⁹⁶. Οι Σβώλος – Βλάχος θεωρούν ότι «τον νέον σύνταγμα εξέτεινε τας περιπτώσεις επιβολής του στρατιωτικού νόμου»⁹⁷. Ο Φ. Βεγλερής επισημαίνει ότι «εισάγει έμμεσα την έννοια του μονίμου εσωτερικού εχθρού, το προχειρότερο και θεωρητικότερο μαζί επιχείρημα της δικτατορίας. Και πραγματοποιεί κάτι του οποίου εμείς οι Έλληνες έπρεπε από πολύν καιρό να αισθανόμαστε την φρίκη, την ανάληψη της παραφυλακής της εσωτερικής τάξεως από τον στρατό και την αστυνομία του»⁹⁸. Την απαραίτητη πινελιά προσέθεσε το Ν.Δ 4234, ΦΕΚ 116 – 30/6/1962 με την ευθυγράμμιση των διατάξεων του ΔΞΘ 1912 προς τις διατάξεις του άρθρου 91⁹⁹. Ο Καλλιβρετάκης παραθέτει σχετικά με την όσμωση πολιτικών, στρατιωτικών και της ενδεχόμενης χρήσης της πολύσημης και πολυερμηνευόμενης «κατάστασης πολιορκίας», την τελευταία ενέργεια της κυβέρνησης Κανελλόπουλου η οποία είχε μια απρόσμενη εξέλιξη. Στις 20/4/1967 ο βασιλιάς υπέγραψε ένα Β.Δ., ΦΕΚ 91, 6/6/1967, που τροποποιούσε τις διαδικασίες χρησιμοποίησης του στρατού προς τήρησιν της τάξεως. Το διάταγμα λόγω του πραξικοπήματος δεν έφτασε στο Εθνικό Τυπογραφείο, αλλά δημοσιεύτηκε αργότερα φέροντας τις υπογραφές των Παπαληγούρα, Ράλλη και Κεφαλογιάννη, αποδείχτηκε χρήσιμο κατά την καταστολή της εξέγερσης του Πολυτεχνείου¹⁰⁰.

⁹⁴ Γ. Κατηφόρης, *Η Νομοθεσία των βαρβάρων*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1975, σελ. 82

⁹⁵ <https://www.kathimerini.gr/society/482911/to-syntagma-toy-1952/>

⁹⁶ Ι. Κριάρη ο. π. σελ. 223

⁹⁷ Στο ίδιο, σελ. 226. Οι Σβώλος – Βλάχος είναι συγγραφείς του έργου Το Σύνταγμα της Ελλάδος, έτους 1954. Ο Γ. Βλάχος διετέλεσε Καθηγητής πολιτικών επιστημών και Πρύτανης στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

⁹⁸ Στο ίδιο, σελ. 227. Ο Φ. Βεγλερής στις 29/1/1968 απολύθηκε ως «μη νομιμόφρων» από την Νομική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, αρ. πρωτ. 869 του ΥΕΠΠΘ. Την ίδια «τύχη» είχαν και οι Μ. Παπαμάλης, Κ. Δεσποτόπουλος, Γ. Α. Μαγκάκης <https://hub.uoa.gr/archive-uoa-for-the-21st-of-april/>

⁹⁹ Στο ίδιο, σελ. 228. Βλ. και Π. Βόγλης ο. π. σελ. 86

¹⁰⁰ Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, Η ομάδα Παπαδόπουλου στην τελική ευθεία για την εξουσία, στο περιοδικό *Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, επιμ. Β. Καραμανωλάκης, Αθήνα, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ - ΔΟΛ, 2010, σελ. 77

Κλείνοντας την ενότητα παραθέτουμε το απόσπασμα του Αλεξανδρινού ποιητή «οι βάρβαροι σαν έλθουν θα νομοθετήσουν»¹⁰¹

• Ο ρόλος του στρατού & της μοναρχίας

Ο στρατός σύμφωνα με την Βεμπεριανή θεώρηση εντάσσεται ως μηχανισμός στην έννοια του κρατικού μονοπωλίου της βίας.

Το Κ.Μ.Β. συνδέεται με τους μηχανισμούς καταστολής, την ανισομέρεια στην κοινωνική και πολιτική εξουσία και τη μονοπώληση από το κράτος της εξουσίας να ορίζει τις σύννομες και μη, επιτρεπτές και μη, ατομικές, κοινωνικές και πολιτικές συμπεριφορές, και αναλόγως με τους ορισμούς και τους προσανατολισμούς του να τιμωρεί ή όχι αυτές τις συμπεριφορές. Από την άλλη, το ΚΜΒ συνδέεται με την κατανόηση του κράτους ως του αποκλειστικού, νόμιμου διαμεσολαβητή στις συγκρούσεις μεταξύ ομάδων, με σκοπό την αναπαραγωγή εκείνων των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας, τις οποίες συγκεκριμένες ομάδες της κοινωνίας αντιλαμβάνονται ως έκφραση κοινωνικής ενταξίας, μιας ενταξίας εντός της οποίας δρουν και από την οποία επωφελούνται¹⁰². Η σύμπλευση και ουσιαστικά ταύτιση του στρατού με την πολιτική εξουσία ειδικά σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης, όπως η στρατιωτική δικτατορία τον καθιστά ακρογωνιαίο λίθο του κατασταλτικού μηχανισμού, σύμφωνα με τον Γ. Καρρά¹⁰³. Σε συνέχεια των θεωρητικών προσεγγίσεων θα προσθέταμε και την θέση του στοχαστή Λ. Αλτουσέρ ότι αποτελεί, μεταξύ άλλων, τον προθάλαμο των ιδεολογικών μηχανισμών διατήρησης και αναπαραγωγής της εξουσίας¹⁰⁴.

Ερχόμενοι στα της Ελλάδος, από την ίδρυση του Έθνους, ο στρατός διαδραμάτισε έναν σημαντικό ρόλο ο οποίος τον κατατάσσει στο συλλογικό συνειδησιακό ως τον εγγυητή των συνόρων και αόρατο θεματοφύλακα, της ομαλής λειτουργίας της Πολιτείας. Η σύζευξη αυτή απεικονίζεται και στο εκάστοτε Σύνταγμα. Ωστόσο δεν είναι λίγες οι φορές που η παρέμβαση του στρατού οδήγησε σε εκτροπές και συγκρούσεις¹⁰⁵. Όσον αφορά την επίμαχη περίοδο που άπτεται της παρούσης

¹⁰¹ Κωνσταντίνος Π. Καβάφης, *Άπαντα τα ποιητικά*, Αθήνα, εκδ. Μέρμηγκα, 1995, σελ. 22 (Περιμένοντας τους βαρβάρους). Παρατίθεται και στο Γ. Κατηφόρη, *ο. π.* σελ 6

¹⁰² Μαρία Μαρκαντωνάτου, *Το κράτος και το μονοπώλιο της βίας*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 2009, σελ. 36

¹⁰³ Γεώργιος Καρράς, *Οι δικές των βασανιστών και η εσωτερική λογική τους*, στο *περιοδικό Ο Πολίτης*, τεύχος 6, Αθήνα, εκδ. Δ. Μαυρομάτης, 1976, σελ. 10

¹⁰⁴ Λουί Αλατουσέρ, *Θέσεις*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1999, σελ. 82-87

¹⁰⁵

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC_%CE%9A%CE%B9%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1_%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1

εργασίας αυτή ορίζεται στην κατοχική και μετακατοχική δράση του στρατού εκεί που εν πολλοίς επωάζεται το μόρφωμα της μερίδας εκείνων των αξιωματικών που θα (πρωταγωνιστήσουν) την επταετία 1967-1974. Ο εθνικός διχασμός και η μεταξική δικτατορία αποτελούν τον προπομπό της διαίρεσης και συγκρότησης ετερόκλητων ομάδων στις τάξεις του στρατού. Μελανό ίσως σημείο αποτελεί και η πρώτη κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου όπου στην σύνθεση της υπάρχουν 6 στρατηγοί επί συνόλω 9 μελών, ΦΕΚ147, 30/4/1941. Ο Π. Κανελλόπουλος ως ένας από τους συνδετικούς κρίκους της εποχής θεωρεί ως γενεσιουργό αίτιο, τις διαμάχες των στρατιωτικών στην Μέση Ανατολή, αυτές που οδήγησαν στην δημιουργία της οργάνωσης ΙΔΕΑ¹⁰⁶. Καταλήγει στο ότι ο ΙΔΕΑ εξέθρεψε προγραμματικά την χούντα του 1967, έγινε το σκοτεινό παρασκήνιο της ομάδας που οργανώθηκε συνωμοτικά και προετοίμασε το πραξικόπημα. Κάποιοι από τους παλαιότερους αξιωματικούς του ΙΔΕΑ προσέφεραν και το αναγκαίο κάλυμμα¹⁰⁷. Στο σημείο αυτό ενδιαφέρον στοιχείο μπορεί να αποτελέσει η παρουσία του στρατηγού Σ. Γκίκα¹⁰⁸ ως υπουργού Δημοσίας Τάξεως το 1974 (κυβέρνηση εθνικής ενότητας). Ο εν λόγω είχε διατελέσει αρχηγός ΓΕΣ, βουλευτής, υπουργός αλλά και ο πρώτος επικεφαλής του ΙΔΕΑ¹⁰⁹. Ο Γκίκας δεν διστάζει παρόλα αυτά να χρίσει εκφραστή του πνεύματος του ΙΔΕΑ τον Α. Παπάγο αποκαλώντας τον (Μεγάλο Πλάτανο)¹¹⁰. Ωστόσο πρόδρομος του ΙΔΕΑ σύμφωνα με τον Αντ/γο Γ. Καραγιάννη, ήταν η ΕΝΑ (Ένωση Νέων Αξιωματικών)¹¹¹. Ο ανωτέρω παραθέτει το Ιδρυτικό της μετεξελιχθείσας οργάνωσης, ως ΙΔΕΑ, με ημερομηνία 25/10/1944 αναφέροντας τους λόγους ίδρυσης, καθώς και τον δογματικό επτάλογο της οργάνωσης¹¹². Μία επικαιροποιημένη διακήρυξη του ΙΔΕΑ από δημοσίευμα της 8/8/1951 παραθέτει ο Α. Παπανδρέου¹¹³. Στα κείμενα, ο αντικομμουνισμός, ως απότοκο και της πρόσφατης επικράτησης στον εμφύλιο, είναι κάτι παραπάνω από εμφανής, κάτι που συσπείρωσε τους συμμετέχοντες στρατιωτικούς αφενός, και αφετέρου αποτέλεσε και αδιαπραγμάτευτο επιχείρημα στην καταστολή και τις δίκες της επταετίας. Η επίδραση των συνωμοτικών οργανώσεων όπως η συγκεκριμένη, αποδείχθηκε ισχυρή και σε βάρος των αξιωματικών που δεν προσχώρησαν σε αυτήν, κάτι που κορυφώθηκε με την στάση των πραξικοπηματιών απέναντί τους.

Σε σχετικά πρόσφατο τόμο ο Χατζηβασιλείου δίνει μια εμφανώς διαφορετική θεώρηση αφού υποστηρίζει ότι κανένα από τα καθεστώτα Πλαστήρα – Γονατά, Πάγκαλου αλλά και Μεταξά δεν ήταν αμιγώς στρατιωτική δικτατορία. Η δικτατορία

¹⁰⁶ Π. Κανελλόπουλος, ο.π σελ. 21

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σελ. 26

¹⁰⁸ <https://vouliwatch.gr/mp/gkikas-solon>. Την διαδρομή ως στρατιωτικού από το 1923 έως την υπουργοποίησή του το 1974 περιγράφει ο Τ. Κωστόπουλος στο περιοδικό *Αστυνομία και «άκρα» στην μεταπολίτευση*, Αθήνα, εκδ. Εφημερίδα των συντακτών, 2017, σελ. 16-29

¹⁰⁹ Τάσος Σακελλαρόπουλος, Η μεταπολίτευση στο στρατό, στο περιοδικό *ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΕΙΟ*, τ. 15, Αθήνα, εκδ. ΑΣΚΙ, 2013, σελ. 18

¹¹⁰ Λεωνίδας Καλλιβερέτακης, Οι γνωστοί «άγνωστοι» Απριλιανοί συνομότες, στο περιοδικό *Η Στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, ο.π., σελ. 25

¹¹¹ Γεώργιος Καραγιάννης, *Το δράμα της Ελλάδος*, Αθήνα, χχχ, σελ. 137

¹¹² Στο ίδιο, σελ. 206 -207

¹¹³ Α. Παπανδρέου, ο. π. σελ. 131

Μεταξύ, τονίζει, δεν προήλθε από στρατιωτικό κίνημα. Οι επεμβάσεις γίνονταν σε στενό συντονισμό με τις μείζονες πολιτικές δυνάμεις¹¹⁴. Θεωρεί ότι ο αγώνας νομιμοποίησης των πολιτικών μορφωμάτων (ΕΑΜ, εξόριστη κυβέρνηση, μεταξικοί, βασιλιάς, δημοκρατικοί) αντανάκλασε στον στρατό, χαρακτηρίζοντας κίνημα κατά της νόμιμης κυβέρνησης, τα Δεκεμβριανά σε συνέχεια των κινημάτων της Μ.Α. για έλεγχο του μεταπολεμικού στρατού¹¹⁵. Όσον αφορά τον ΙΔΕΑ, θεωρεί ότι δεν ήταν μια συνωμοσία για την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας αλλά μια μεγάλη συσσωμάτωση, ασφαλώς παράνομη και εξωθεσμική, αξιωματικών που ζητούσαν την αυτονομία του στρατού για να παύσει η εισπήδηση των πολιτικών βλέψεων στις τάξεις του. Αναφέρει ότι ο ΙΔΕΑ απενεργοποιήθηκε μετά την επάνοδο του Παπάγου στην εξουσία, προσθέτοντας ότι η ΕΕΝΑ, η οργάνωση των χουντικών, δεν είναι η ίδια οργάνωση με τον ΙΔΕΑ αλλά μια οργάνωση ανώτερων και όχι ανώτατων αξιωματικών με ακροδεξιές και αντιδυτικές καταβολές¹¹⁶. Ο Παπαχελάς αναφέρει ότι η ΕΕΝΑ εμφανίζεται για πρώτη φορά στα αμερικανικά αρχεία το 1957, αλλά επρόκειτο να επανεμφανιστεί δέκα χρόνια αργότερα το 1967, σύμφωνα με το αρχείο του αναλυτή του Στέιτ Ντιπάρτμεντ Χ. Λαγουδάκη¹¹⁷.

Η άνοδος της ΕΔΑ στις εκλογές αποτέλεσε ίσως το σημείο καμπής, έτσι στις επόμενες εκλογές, παρά την ίδρυση της Ε.Κ. η ηγεσία του στρατού έδειχνε υπό την ανοχή της μοναρχίας την πρόθεση να διαδραματίσει έναν σαφώς εξωθεσμικό αλλά εμφαντικό ρόλο. Οι παρεμβάσεις σαφώς και δεν μπορούν να καταγραφούν εφόσον θα επεκτείνουν κατά πολύ το περιεχόμενο της παρούσης, ωστόσο με βάση την αρκετά μεγάλη και ενδιαφέρουσα βιβλιογραφία θα περιγραφούν συνοπτικά και κυρίως θα αναδείξουν τους (πρωταγωνιστές) του πραξικοπήματος. Ο Σ. Ν. Γρηγοριάδης αναφερόμενος στην δράση του Παπαδόπουλου την τοποθετεί στο 1951, επικαλούμενος εκθέσεις του στρατηγού Π. Πανουργιά, με προθέσεις επεμβάσεων το 1958, το 1964, και ως εμπνευστή μαζί με τον στρατηγό Καρδαμάκη του «σχεδίου Περικλής», επικουρούμενος από τους μετέπειτα συνδικτάτορες Μακαρέζο, Ρουφογάλη, Αγγελή, Χατζηπέτρο, Πατίλη¹¹⁸. Ωστόσο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αντίδραση του Γ.

¹¹⁴ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Ο στρατός κατά την κρίση των θεσμών 1915 – 1974, στο Συλλογικό *Τα 200 χρόνια του Ελληνικού κράτους, δομές, θεσμοί*, τόμος 8, Αθήνα, εκδ. ΕΚΠΑ & Τρ. Πειριαώς, 2023, σελ. 109

¹¹⁵ Στο ίδιο, σελ. 111

¹¹⁶ Στο ίδιο, σελ. 114

¹¹⁷ Α. Παπαχελάς, *ο. π.* σελ. 57. Ο Κάτσης αναφέρεται σε έκθεση του Τάλμποτ, μετά το πραξικόπημα που περιλαμβάνει ονόματα φιλοναζιστών μελών της χούντας, Κ. Παπαδόπουλο, Δ. Πατίλη, Ι. Αγαθαγγέλου, Πλυτζανόπουλο, Κουρκουλάκου, Κ. Μήτσου, *ο. π.* σελ. 305

¹¹⁸ Σόλων Ν. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, τ. Γ Αθήνα, εκδ. Polaris, 2010, σελ. 25-26. Ο Πατίλης όπως και πολλοί ακόμα είχαν διατελέσει ηγετικά στελέχη των Ταγμάτων Ασφαλείας. βλ. ενδ. <https://www.e-prologos.gr/%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BC%CF%89%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%BA%CF%81%CE%BF%CE%B4%CE%B5%CE%BE%CE%B9/&https://lefterianews.wordpress.com/2020/06/18/%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%AC%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%B1%CF%83%CF%86%CE%B1%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%BB%CE%B9%CE%B1-3/>

Παπανδρέου όταν προέκυψε το ζήτημα μετάθεσης του Παπαδόπουλου από την ΕΥΠ σε μονάδα του Έβρου, όπου σε διάλογο με τον Γαρουφαλιά, καταγράφεται η άρνηση του Παπανδρέου να τον μεταθέσει λόγω της πολιτικής στήριξης που του παρείχε ο πατέρας του μετέπειτα δικτάτορα¹¹⁹. Η μετάθεση ως γνωστόν σχετίζεται με το σαμποτάζ του Έβρου¹²⁰ για το οποίο ο Η. Ηλιού είχε από του βήματος της Βουλής το 1965 δηλώσει «ο Αντ'χης Παπαδόπουλος ο υπ'αριθμόν 817760 πραξικοπηματίας του «σχεδίου Περικλής», σκηνοθετεί δολιοφθοράν, συντάσσει πόρισμα και συλλαμβάνει στρατιώτας και δεκάδα πολιτών, και αν αύριο με ένα νέον πόρισμα κατονομάσωμεν όχι 10 αλλά 10.000 πολίτας, είναι δυνατόν να συγκλονισθή το καθεστώς των δημοσίων ελευθεριών, των οικονομικών και συνταγματικών εγγυήσεων [...] επι τη βάσει οιασδήποτε αυθαιρέτου κακοβούλου ενεργείας οιοδήποτε κ. Παπαδοπούλου??»¹²¹. Τελικώς την 21^η Απριλίου συνελήφθησαν 8.270 άτομα μεταξύ των οποίων και η Ηλιού¹²². Ο Παπαχελάς αναφέρει έκθεση της CIA με διαβάθμιση C (αρκετά αξιόπιστη) για την δράση των συνωμοτών αξιωματικών στις αρχές του 1966. Ακολουθούν οι μεταθέσεις και τοποθετήσεις σε καίριες θέσεις στην Αττική του συνόλου σχεδόν ήτοι των Κ. Παπαδόπουλου, Μέξη, Ρουφογάλη, Λαδά, Ιωαννίδη, Λέκκα κ.α. υπό την υποστήριξη του ΑΓΕΣ Σπαντιδάκη¹²³. Ο Σπαντιδάκης έχει ενημερώσει τους Αμερικανούς για την ανάθεση σχεδίου κατάληψης της εξουσίας με την έγκριση του βασιλιά. Το σχέδιο ονομάστηκε «ΙΕΡΑΞ II» και αποτελούσε παραλλαγή του νατοϊκού σχεδίου «ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ» το οποίο προέβλεπε την κατάληψη νευραλγικών θέσεων και την σύλληψη στελεχών της κομμουνιστικής αριστεράς και των συνοδοιπόρων. Το σχέδιο «ΙΕΡΑΞ II» ακολουθούσε τον ίδιο μηχανισμό με προσθήκη την σύλληψη του Α. Παπανδρέου, του πρώην υφυπουργού Άμυνας Μ. Παπακωνσταντίνου, ορισμένων δημοσιογράφων κ.α. Το σχέδιο θα έμπαινε σε εφαρμογή μόλις έδινε την εντολή ο βασιλιάς, ενώ είχε προβλεφθεί να εκτελεστεί αμέσως και σε περίπτωση που ο βασιλιάς είχε κάποιο ατύχημα¹²⁴. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η τελευταία ενότητα του συγγραφέα για την προτελευταία ημέρα την 20/4/1967, «ο ΑΓΕΣ Σπαντιδάκης κάλεσε σε σύσκεψη 6 αντιστράτηγους ανέπτυξε τις σκέψεις του, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η επέμβαση του στρατού ήταν αναγκαία, οι υπόλοιποι του ανέθεσαν να συναντηθεί με τον βασιλιά για να λάβει το πράσινο φώς, εάν δεν είχαν σαφείς οδηγίες θα συνεδρίαζαν ξανά στις 24/4. Ο σταθμός της CIA ήταν ενήμερος και ανέμενε με ενδιαφέρον την απόφαση, θεωρούσαν ότι βάσει των οδηγιών του πρέσβη Τάλμποτ δεν θα προχωρούσαν άμεσα σε πραξικόπημα. Ο Ζωιτάκης ενημέρωσε τον Μακαρέζο για την πρόθεση ενημέρωσης του βασιλιά και αυτός

¹¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 27

¹²⁰ Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, *Μια ιστορία του 1958, προάγγελος του 1963 (και του 1967)*, στο <https://helios.eie.gr/helios/handle/10442/15335>

¹²¹ Η. Νικολακόπουλος, *Ηλίας Ηλιού*, ο. π. σελ. 209

¹²² Α. Καλλιβρετάκης, ο. π. σελ. 47

¹²³ Α. Παπαχελάς, ο. π. σελ. 238-241. Τον ρόλο του Σπαντιδάκη στις μεταθέσεις από τον 10/1965 και το επόμενο 18μηνο γράφει και ο Καλλιβρετάκης στο Η ομάδα Παπαδόπουλου στην τελική ευθεία προς την εξουσία στο περ. *Η Στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, ο.π. σελ. 62, καθώς και για την γνώση της CIA σελ. 68-69

¹²⁴ Ο. π. 259. Τα πρόσωπα που συμμετείχαν στον σχεδιασμό ήταν οι Αρναούτης, Αποστολάκος, Πιπινέλλης. Ο ΥΠΕΞ Σ. Κωστόπουλος και οι επικεφαλείς της ΚΥΠ, ανώτεροι αξιωματικοί Παπαγεωργόπουλος, Ζαχαράκης δεν θεωρούνταν πρόσωπα εμπιστοσύνης (αρχείο Λαγουνδάκη)

με την σειρά του τους συνεργάτες του. Τότε οι Παπαδόπουλος, Παττακός και λοιποί, πήραν την απόφαση να τεθεί το ίδιο βράδυ σε εφαρμογή το σχέδιο «ΙΕΡΑΞ II συν 20%» όπως αποκαλούσαν το σχέδιο πραξικοπήματος¹²⁵. Επιχειρώντας να αιτιολογήσει την πρωτοβουλία των Συνταγματαρχών ο Χατζηδάκης την αποδίδει σε συνεχόμενα λάθη του βασιλιά με αφετηρία το 1965¹²⁶. Ο πρώτος και βραχύβιος πρωθυπουργός της χούντας, ανώτατος δικαστικός, Κ. Κόλλιας αναφορικά με την εμπλοκή του βασιλιά υποστηρίζει ότι επαναπαύτηκε στις διαβεβαιώσεις του ΑΓΕΣ Σπαντιδάκη περί της απολύτου νομιμοφροσύνης των Ενόπλων Δυνάμεων¹²⁷.

Όσον αφορά την εν γένει στάση της μοναρχίας μέσω του βασιλιά Κωνσταντίνου ο Peter Murtagh αναφέρει ότι, «όταν βρέθηκε αντιμέτωπος με έναν νόμιμα εκλεγμένο πρωθυπουργό τον απομάκρυνε [...], με το ενδεχόμενο αυτός ο ίδιος να κερδίσει τις εκλογές με πλειοψηφία, διερεύνησε την πιθανότητα πραξικοπήματος. Όταν κάποια άλλη ομάδα αξιωματικών έκανε το δικό της πραξικόπημα προσπάθησε με μια αξιολύπητη προσπάθεια να τους διώξει, τότε πήρε τον δρόμο της εξορίας καταδικασμένος για πάντα να προσπαθεί να βρει κάποιο ρόλο εκεί που δεν υπήρχε ρόλος γι' αυτόν»¹²⁸. Η μοναρχία θεωρούσε ότι έχει τον απόλυτο έλεγχο του στρατού, ωστόσο η παράθεση του Τσουκαλά, δείχνει μάλλον το αντίστροφο «σύμφωνα με πληροφορίες του *Der Spiegel* που θεωρούνται αληθινές η βασιλομήτωρ Φρειδερίκη ήταν αυτή που έπεισε τον διστακτικό μονάρχη, «σώπα και υπόγραψε», τα έκανε και τα δύο»¹²⁹ λίγο μετά το πραξικόπημα.

Η ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ

• Το πολιτικό περιεχόμενο της «επανάστασης»

«Άνοιξε η πόρτα και μπήκαν χοροπηδώντας και ζητωκραυγάζοντας η Ειρήνη και ο Πέτρος, Ζήτω!! Μπαμπά, μαμά δεν έχουμε σχολείο σήμερα. Έγινε δικτατορία!!»¹³⁰. Η

¹²⁵ Ο. π. σελ. 313. Ενδιαφέρουσα η συνέντευξη του Τάλμποτ στο <https://www.militaire.gr/gnorizame-gia-to-praxikopima-o-amerikanos-presvis-f-talmpot-gia-tin-21i-apriliou/>

¹²⁶ Μ. Χατζηδάκης, ο. π. σελ. 108

¹²⁷ Κωνσταντίνος Κόλλιας, *Βασιλεύς και επανάσταση 1967*, Αθήνα, εκδ. χχχχ, 1984, σελ. 25

¹²⁸ Peter Murtagh, *Ο βιασμός της Ελλάδας*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1994, σελ. 46. Σε επόμενη ενότητα του βιβλίου του ο συγγραφέας παραθέτει την αποστροφή του βασιλιά για τους πραξικοπηματίες, αποκαλώντας τους σε διάλογο με τον Talbot «ένα μάτσο από ηλίθιους ακροδεξιούς μπάσταρδους», σελ. 205

¹²⁹ Κ. Τσουκαλάς, ο. π. σελ. 165, όπως και στο Γ. Κάτρης ο. π. σελ. 300

¹³⁰ Δημήτρης Σπάθης, Ένα απότομο ξύπνημα, στο περιοδικό *ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΕΙΟ αφιέρωμα 21 Απριλίου 1967*, τ. 8, Αθήνα, εκδ. ΑΣΚΙ – εκδ. Θεμέλιο, 2006, σελ. 65. Ο Δ. Σπάθης (1925 -2014) ήταν Ομότιμος Καθηγητής στο ΕΚΠΑ, ένας από τους θεμελιωτές της ελληνικής θεατρολογίας https://www.theatre.uoa.gr/anthropino_dynamiko/omotimoioi/omotimoies_kathigites_tries/spathis_dimitris_1925_2014. Τα παιδιά Ειρήνη 11 και Πέτρος 8 ετών ήταν των Γ. Σεβαστίκογλου (Κωνσταντινούπολη

παιδική αθωότητα του πρωινού της 21/4/1967 απείχε, όπως είναι φυσιολογικό, πολύ από την βαρβαρότητα που θα επέφερε η «επανάσταση» κατά τους επίορκους συνωμότες ή χούντα για το υγιές, έστω και μικρό, μέρος της Ελληνικής κοινωνίας. Θέτοντας την λογοκρισία σε λειτουργία, οι εφημερίδες των επόμενων ημερών (ενδ. *Ακρόπολις*, *Απογευματινή*, *Το Βήμα*, *Η Βραδυνή*, *Εθνος*, *Τα Νέα* και φυσικά ο *Ελεύθερος Κόσμος*) κομπάζουν για την αποφυγή της εμφανιζόμενης πολιτικής εκτροπής και την σωτήρια επέμβαση του στρατού¹³¹. Λίγες ώρες νωρίτερα, «με τα κιάλια του κρεμασμένα στο λαιμό ο Παττακός, πιστός στην τάξη και την θρησκεία, όρθιος στον πυργίσκο του πρώτου τανκ, κατηύθυνε την φάλαγγα προς την πλατεία Συντάγματος και προς την έδρα της ελληνικής δημοκρατίας. Είχε διαλέξει την ίδια διαδρομή που είχαν ακολουθήσει οι Γερμανοί τον Απρίλιο του 1941. Σταματούσε τότε –πότε ψάχνοντας να δει αν υπήρχε σημείο αντίστασης, στέλνοντας μήνυμα στους συνεργάτες του μέσω ασυρμάτου, το σχέδιο Προμηθεύς έδινε σαφείς εντολές, συντρίψατε χωρίς δισταγμό, οποιαδήποτε πιθανή αντίσταση του εχθρού»¹³². Δικλείδα της (επιτυχούς επιχείρησης) αποτέλεσε η προηγηθείσα κατάληψη του Πενταγώνου από τον Κ. Ασλανίδη με τμήματα των Καταδρομών και την παράλληλη υποστήριξη της Ε.Σ.Α. του Ι. Λαδά ο οποίος κομπάζει για την επιτυχία του εγχειρήματος καθιστώντας έτσι σαφείς τις προθέσεις της ομάδας των πραξικοπηματιών απέναντι σε οποιοδήποτε, είτε πολίτη, είτε στρατιωτικό¹³³. Κορύφωση της πρόκλησης του εν λόγω πραξικοπηματία, χαρακτηριζόμενου ως «μικρός Ρεμς και Μπέρια»¹³⁴ είναι η απάντησή του σε Ευρωπαίους δημοσιογράφους «ξέρετε, κύριοι, ότι ο αριθμός των συλληφθέντων μόλις υπερβαίνει το ένα εκατοστό του πληθυσμού της χώρας??» όταν σύμφωνα με τον Κάτρη αναλογικά έφτανε περίπου τους 80.000 πολίτες¹³⁵.

Η χούντα αποτελεί πλέον έννοια της ελληνικής πολιτικής¹³⁶ και όχι μόνο ζωής. Τι είναι όμως η χούντα αναρωτιέται ο στρατηγός Ιορδανίδης, που αποτέλεσε μέλος της Δημοκρατικής Άμυνας, «η βάρβαρος αυτή λέξις σημαίνει σήμερον ολιγάριθμον ομάδα προσώπων, τα οποία ασκούν παρανόμως, παρασκηνιακώς και εκβιαστικώς αποφασιστικήν εξουσίαν εις την διακυβέρνησιν μιας πολιτείας με σκοπούς ξένους προς το εθνικό συμφέρον. Ελληνική λέξις η οποία να αποδίδη ακριβώς την ανωτέρω έννοιαν, δεν

1913 - Αθήνα 1990) θεατρικός συγγραφέας, μεταφραστής και σκηνοθέτης) και Άλκης Ζέη (Αθήνα, 15 Δεκεμβρίου 1923 – Αθήνα, 27 Φεβρουαρίου 2020) πεζογράφος και συγγραφέας, η οποία θεωρείται μία από τις σπουδαιότερες. Πολυβραβευμένη για το έργο της, τιμήθηκε μεταξύ άλλων από την Ακαδημία Αθηνών. Τα βιβλία της έχουν μεταφραστεί σε 20 γλώσσες). Πηγή <https://www.wikipedia.org/>

¹³¹ <https://mietbookstore.gr/i-21i-apriliou-sta-protoselida-ton-efimeridon/>

¹³² Ρ. Murtagh, ο. π. σελ. 191-192. Εξίσου παραστατική και η αφήγηση του Κάτρη, ο. π. σελ. 25

¹³³ Στο ίδιο, σελ. 197

¹³⁴ Λ. Καλλιβρετάκης, Δικτατορία και μεταπολίτευση ο. π., σελ. 149

¹³⁵ Γ. Κάτρη, ο. π. σελ. 274

¹³⁶ Ο Νικολακόπουλος παραθέτει δημοσίευμα της *Καθημερινής*, στις 23/2/1967 με αναφορά ότι η πιθανή επικράτηση της ΕΚ και της ΕΔΑ, σημαίνει ότι θα καταλύσουν το πολίτευμα με ανάληψη της εξουσίας, και θα χρειαστεί να «εκβληθούν εξ αυτής δια της δυνάμεως του στρατού». Η. Νικολακόπουλος, Η κρίση εξουσίας, στο περιοδικό Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974 ο. π. σελ. 57

υπάρχει, διότι αυτή ήτο ξένη προς την ηθικήν της κλασσικής ελληνικής πολιτείας»¹³⁷. Επιχειρώντας μια διευρυμένη επεξήγηση της έννοιας «χούντας» ο Καλλιβρετάκης, κάνοντας μια εντυπωσιακή ιστορική αναδρομή, καταθέτει ενστάσεις σε σχέση με τον στρατηγό, ειδικά με την ιστορική εξέλιξη του όρου¹³⁸, καταλήγοντας ωστόσο ότι η παρέμβαση Ιορδανίδη υπήρξε καταλυτική. Έδωσε ένα συμβολικό όνομα σε όλο εκείνο το σύνολο των παραγόντων που υπήρχε η αίσθηση ότι βυσσοδομούν κατά της δημοκρατίας στη χώρα¹³⁹. Το ραδιοφωνικό μήνυμα της 21/4/1967, του οποίου το αρχικό (τρίπτυχο) εκφέρεται δυστυχώς ακόμα και σήμερα, ήταν εκ μέρους των πραξικοπηματιών σαφές «ησυχία, τάξις, ασφάλεια επικρατούν στην χώρα, η επανάστασις πραγματοποιηθείσα αναιμάκτως, προχωρεί προς την ολοκλήρωση του ολοφάνερου πεπρωμένου της»¹⁴⁰. Το πεπρωμένο έπρεπε να λάβει και την απαιτούμενη νομιμότητα, έτσι όπως τουλάχιστον την ερμήνευαν οι εκτελεστές του. Οι έκνομοι προστάτες της νομιμοφροσύνης ήταν πολλοί. Αυτοί που είχαν τις λιγότερες αναστολές και το μεγαλύτερο θράσος, αφού ποτέ δεν είχαν πιστέψει στην νομιμότητα, κινήθηκαν πρώτοι, αναγκάζοντας τους υπόλοιπους να υποταχτούν¹⁴¹.

Κατ' επέκταση και σύμφωνα με την ερμηνεία του εισαγγελέα του Α.Π. Κ. Κόλλια, «ο χαρακτηρισμός κινήσεως τινός ως πραξικοπήματος ουδεμίαν σημασίαν έχει ως προς την εφαρμογήν του κανόνος δημιουργίας δικαίου. Διότι και το πραξικόπημα εάν επικρατήσει, δημιουργεί δίκαιον, अपαραλλάκτως ως και η επανάστασις» φράση που χρησιμοποιήθηκε ευρέως απο από τους εκτελώντες χρέη Βασιλικού Επιτρόπου στα Έκτακτα Στρατοδικεία.¹⁴² Η ερμηνεία δίνεται και από έναν εκ των ιδεολογικών¹⁴³ στυλοβατών της, τον Γεωργαλά¹⁴⁴: «Σήμερα, όμως, εμείς είμεθα ή Έπανάστασις. Εμείς κρατούμε την σημαία της Αλλαγής. Εμείς πραγματοποιούμε την Μεταβολή. Εμείς είμεθα Το Αύριο. Έτσι όσοι πολεμούν σήμερα αυτήν την προσπάθεια της Αλλαγής είναι η άντεπανάστασις, ή αντίδρασις, ή αντιπρόοδος. Και σ' αυτούς περιλαμβάνοντα βεβαίως

¹³⁷ Γεωργίου Ιορδανίδου, *Ελπίδες και ανησυχίες*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1966, σελ. 15. Η εννοιολόγηση του στρατηγού Ιορδανίδη περί χούντας δημοσιεύτηκε ως άρθρο στην εφημερίδα *Το Βήμα* στις 21/5/1965, βλ. Α. Καλλιβρετάκης ο. π. σελ. 41

¹³⁸ Α. Καλλιβρετάκης, ο. π. σελ. 45

¹³⁹ Στο ίδιο, σελ. 46

¹⁴⁰ P. Murtagh, ο. π. σελ. 198

¹⁴¹ Η. Νικολακόπουλος, ο. π. σελ. 371

¹⁴² Κ. Κόλλιας, ο. π. σελ. 7

¹⁴³ Αναλυτικά με την ιδεολογία της χούντας βλ. Δέσποινα Παπαδημητρίου Η ιδεολογία του καθεστώτος, στο περιοδικό *Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, ο. π. σελ. 105 – 114, όπως και Δ. Παπαδημητρίου, Η ιδεολογία της μετεμφυλιακής δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στον λόγο της «επανάστασεως», στο Συλλογικό *Η δικτατορία 1967-1974*, επιμ. Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης, σελ. 153-165

¹⁴⁴ «Οι Γ. Γεωργαλάς και Θ. Παπακωνσταντίνου αποτέλεσαν τους βασικούς ιδεολογικούς εκπροσώπους του καθεστώτος. Και οι δυο αυτοί είναι τέως κομμουνιστές πράγμα που ενόχλησε κάποιους ορθόδοξους οπαδούς. Χαρακτηριστικές είναι οι επιθέσεις στην κυβέρνηση από τον Σύν/χη Σταματελόπουλο, επίλεκτο μέλος της αρχικής χούντας. Τρίτο μέλος τέως κομμουνιστής ο Σ. Κωνσταντόπουλος έκδοτης της εφημερίδας *Ελεύθερος Κόσμος*, που εμφανίστηκε μόλις έξι μήνες πριν το πραξικόπημα» R. Glogg, Η ιδεολογία της «επανάστασεως» της 21^{ης} Απριλίου 1967, στο Γ. Γιαννόπουλος, Richard Glogg, *Η Ελλάδα κάτω από στρατιωτικό ζυγό*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, σελ. 91. Αναφορά στην ιδεολογική τριάδα της χούντας κάνει και ο Woodhouse όπου για τον Γεωργαλά γράφει ότι είχε καταδικαστεί ερήμην σε θάνατο στον εμφύλιο επειδή μετέδιδε κομμουνιστική προπαγάνδα, Christopher M. Woodhouse, *Η άνοδος και η πτώση των συνταγματαρχών*, Αθήνα, εκδ. Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1981, σελ. 62

και οι κομμουνιστάι»¹⁴⁵. Έτσι η τριανδρία των Παπαδόπουλου, Μακαρέζου, Παττακού, συγκροτεί την πρώτη κυβέρνηση, με την συμμετοχή του Κόλλια, κατόπιν προτροπής του βασιλιά¹⁴⁶, αλλά και του στρατηγού Σπαντιδάκη που ενέδωσε στο δίλλημα του Παπαδόπουλου για μάλλον υποχρεωτική συμπόρευση¹⁴⁷. Στις 21/4 εκδίδονται το ΦΕΚ 57 περιέχον το Διάταγμα για τον διορισμό των Κόλλια, Σπαντιδάκη και των Παπαδόπουλου, Μακαρέζου, Παττακού. Με την ίδια ημερομηνία το ΦΕΚ 58 κυρήσει με τα Διατάγματα 280, 281 την χώρα σε κατάσταση πολιορκίας, αναστολής άρθρων του Συντάγματος και συστήνει Έκτακτα Τοπικά Στρατοδικεία. Ακολουθεί στις 22/4 το ΦΕΚ 59 με την σύνθεση της κυβέρνησης. Αποτελείται από 24 μέλη εκ των οποίων 5 ανώτεροι δικαστικοί¹⁴⁸. Η δικτατορική κυβέρνηση ήταν σαφές ότι, νοσφίσθηκε συντακτική και νομοθετική εξουσία. Κυβέρνησε με συντακτικές πράξεις, αναγκαστικούς νόμους και νομοθετικά διατάγματα¹⁴⁹. Αναφορικά με την πρώτη νομική πράξη της χούντας, το Β. Δ. 280 ο Αλιβιζάτος τονίζει με σαφήνεια ότι, ήταν πλαστό, ούτε ο βασιλιάς, ούτε κανένας υπουργός, είτε από την νόμιμη κυβέρνηση που είχε ανατραπεί, είτε της κυβέρνησης που προέκυψε από το πραξικόπημα και δεν είχε ακόμα σχηματιστεί, δεν το είχε υπογράψει. Η πλαστογραφία αυτή εξυπηρετούσε ένα στόχο πρωταρχικής σημασίας για την επιτυχία του πραξικοπήματος. Να κρύψει την πραγματικότητα, να δημιουργήσει σύγχυση, και κυρίως να εμφανίσει στα μάτια της κοινής γνώμης αλλά και των στρατιωτικών, που δεν είχαν αναμιχθεί στην συνωμοσία, ότι η πρωτοβουλία ανήκε στο στέμμα¹⁵⁰. Συνεχίζοντας αναφέρει σε σχέση με την στάση του βασιλιά ότι προτίμησε να υποκύψει και υπογράφοντας δεκάδες αναγκαστικούς νόμους και διατάγματα, επικύρωσε την κατάργηση της δημοκρατίας¹⁵¹. Όσον αφορά την τύχη των πολιτικών, αρχικά σχεδόν όλοι συνελήφθησαν (Κανελλόπουλος, Παπαληγούρας, Ράλλης, Γ. και Α. Παπανδρέου, Μητσοτάκης, Ηλιού, Κύρκος, Παπακωνσταντίνου, καθώς και ανώτατοι και ανώτεροι αξιωματικοί, εκδότες κ.α.)¹⁵². Σε ότι αφορά την στάση τους θα επιχειρηθεί στο σημείο αυτό μια ακόμη σταχυολόγηση «Γ. Παπανδρέου, αργήσατε, σας περίμενα νωρίτερα»¹⁵³, «Π.

¹⁴⁵ Γεώργιος Γεωργαλάς, *Η Ιδεολογία της επανάστασεως, χχχχ*, Ιδιωτική έκδοση, σελ. 5.

¹⁴⁶ Κ. Κόλλιας, *ο. π.* σελ. 47

¹⁴⁷ Γ. Κάτρης, *ο. π.* σελ. 299

¹⁴⁸ Γιώργης Κρεμμυδάς, *Οι άνθρωποι της χούντας μετά την δικτατορία*, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 1984, σελ. 215 – 228 όπου περιέχονται όλες οι χουντικές κυβερνήσεις, βλ. και σελίδα <https://gslegal.gov.gr/government/kollia-konstantinou-2/>

¹⁴⁹ Φ. Σπυρόπουλος, *ο. π.* σελ. 85

¹⁵⁰ Ν. Αλιβιζάτος, *ο. π.* σελ. 275. Όπως και Αριστόβουλος Μάνεσης, Ο εύκολος βιασμός της νομιμότητας, και η δύσκολη νομιμοποίηση της βίας, στο συλλογικό Η δικτατορία 1967 -1974 *ο. π.*, σελ. 38 Σχετικά με την πλαστογραφία η Κριάρη προσθέτει ότι αποτέλεσε παραδοχή του βασιλιά μετά το αποτυχημένο κίνημα του 12/1967, καθώς και δήλωση του Παττακού στις 25/4/1967, *ο. π.* σελ. 230.

¹⁵¹ *Ο. π.* σελ. 277

¹⁵² Λ. Καλλιβερέτακης, Η ομάδα Παπαδόπουλου..., *ο. π.* σελ. 82. Κατάλογο των συλληφθέντων παραθέτει το περιοδικό *Δεσμώτες της χούντας*, Αθήνα εκδ. *Ελευθεροτυπία*, 2009 σελ. 116 - 124

¹⁵³ Η. Νικολακόπουλος, *ο. π.* σελ. 371. Ο Π. Κρητικός περιγράφει την σύλληψη του Γ. Παπανδρέου από τον λοχαγό Δ. Δαδιώτη και την συγκεκριμένη λεκτική αντίδραση του, Παναγιώτης Κρητικός, *Η αντισταση κατά της δικτατορίας 1967-1974*, Αθήνα, εκδ. Καλέντης, 1996, σελ. 78 79. Ο εν λόγω αξ/κος αναφέρεται και από τον Φίλια στο Βασίλης Φίλιας, *Τα αζέχαστα και τα λησμονημένα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 2000, σελ. 23 Ο Μ. Γλέζος προσθέτει, ως συλληφθέντας πλέον, την φράση του Γ. Παπανδρέου «δεν κατάφερε ο Κανελλόπουλος, να ολοκληρώσει ούτε μήνα ως πρωθυπουργός», Μανώλης

Κανελλόπουλος, δεν γνωρίζαμε ποιοι ήταν οι αξιωματικοί αυτοί. Τους εγνωρίσαμε δυστυχώς μόνο μετά την 21η Απριλίου (Η Καθημερινή, 15/6/1975)¹⁵⁴, «Π. Παπαληγούρας, εκείνους που έκαναν το πραξικόπημα βεβαίως δεν τους είχαμε επισημάνει, (Το Βήμα, 3/3/1977)¹⁵⁵. Ο Α. Παπανδρέου αφού καταθέτει την πολιτική αστοχία «όπως και να έχει το πράγμα είχαμε αποτύχει. Μας πιάσανε στον ύπνο»¹⁵⁶, προσθέτει και τον επίλογο ενός ενδιαφέροντος διαλόγου με τον Παττακό «βάλε καλά στο μυαλό σου, ότι όπου δεν πίπτει λόγος πίπτει ράβδος»¹⁵⁷.

Ιδιαίτερο ίσως ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση του αυτοεξόριστου στο Παρίσι Κ. Καραμανλή. Στις 29/11/1968 δίνει συνέντευξη στις ξένες εφημερίδες Λεμόντ και Τάιμς, εποχή που έχει ανακύψει ξανά κρίση στην Κύπρο. Αναφορικά με το αν θα μπορούσε να αποφευχθεί το πραξικόπημα τονίζει: «βεβαίως, εφ' όσον πάντες το προέβλεπαν» και συνεχίζοντας, «αντιμετωπίζομεν όχι μόνον το ζωτικόν και άμεσον πρόβλημα ανατροπής της δικτατορίας, πρέπει να δημιουργήσωμεν συνθήκας απαραίτητους δια την επιστροφήν στην νομιμότητα, διότι αν συνεχισθεί αυτή η κατάσταση είναι πιθανόν να οδηγήσει εις τον κομμουνισμόν [...], εάν η δημοκρατία δεν επιζήσει της περιόδου της δοκιμασίας που τώρα διέρχεται, η Ελλάς θα αντιμετωπίσει το δίλλημα μεταξύ κομμουνισμού ή δικτατορίας»¹⁵⁸. Αυτό που μάλλον κάνει εντύπωση είναι ότι ο Καραμανλής είκοσι μέρες νωρίτερα είχε στείλει επιστολή προς τον βασιλιά. Αναφερόμενος και σε επιστολή προς τον πρωθυπουργό της χούντας τον Ιούνιο του

Γλέζος, Εσείς εκτελέσατε την δημοκρατία, στο περιοδικό *ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ - αφιέρωμα 21/4/1967 τεύχος 8*, Αθήνα, εκδ. ΑΣΚΙ – Θεμέλιο, 5/2006, σελ. 24. Στο συγκεκριμένο τεύχος περιλαμβάνονται πολλές και σημαντικές μαρτυρίες στην ενότητα Οι πρώτες μέρες, όπως του Λ. Καλλιβρετάκη Οι Γερμανοί ξανάρχονται, με ένα εύστοχο σχόλιο, για την ύπαρξη στην ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων αξιωματικών – ευέλπιδων της επταετίας, σελ. 32. Εν προκειμένω ο συντάκτης είχε διοικητή τον τότε (2006) αρχηγό ΓΕΑ Αντ/χο Γ. Αυλωνίτη

¹⁵⁴ Λ. Καλλιβρετάκης, Οι γνωστοί «άγνωστοι»..., ο. π., σελ. 23

¹⁵⁵ Λ. Καλλιβρετάκης, Η ομάδα Παπαδόπουλου..., ο. π. σελ. 59

¹⁵⁶ Α. Παπανδρέου, ο. π. σελ. 36. Την ίδια φράση (μας έπιασαν στον ύπνο) χρησιμοποιεί και ο Γιώργος Βότσης, βλέποντας τα τανκς και βλασφημώντας τους Α. Παπανδρέου και Λ. Κύρκο για τον εφησυχασμό τους, Γιώργος Βότσης, 21^η Απριλίου ένα άγριο ξύπνημα, στο περιοδικό *ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ - αφιέρωμα 21/4/1967 τεύχος 8*, ο. π. σελ. 17. Ο Ροδάκης αναφέρει ότι οι αστοί πολιτικοί ζώντας με το φάσμα του αντικομμουνισμού δεν μπορούν να αρνηθούν την δικτατορία, έστω και αν δεν την θέλουν, Περικλής Ροδάκης, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών άνοδος και πτώση*, Αθήνα, εκδ. Μυκήναι, 1975, σελ. 279

¹⁵⁷ Ο. π. σελ. 45. Στην συνέχεια του βιβλίου του ο Παπανδρέου περιγράφει πως ο Παττακός του παρέδωσε το διαβατήριο για να φύγει εκτός Ελλάδος, σελ. 415-418. Εκτός Ελλάδας μετά το πραξικόπημα βρισκόταν ο αποστάτης Πρωθυπουργός Η. Τσιριμώκος. Ο Murtach αναφέρει συνάντηση του με τον Μ. Πάκαρτ, ενεργό μέλος της Δ.Α. ,και δημοσιογράφου του Economist στο Λονδίνο, όπου ο Τσιριμώκος βλέποντας διαδήλωση φοιτητών με αντιχουντικά συνθήματα, αναφώνησε «τους ηλίθιους». Ρ. Murtagh, ο. π. σελ. 232

¹⁵⁸ Ο. π. σελ. 358 -363. Η συνέντευξη Καραμανλή εμπεριέχεται και στο Αρχείο Καραμανλή, *Περίοδος δοκιμασίας 21/4/1967 – 24/7/1974*, Τόμος 7, επιμ. Κ. Σβολόπουλος, Αθήνα, εκδ. Ίδρυμα Κ. Γ. Καραμανλή, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1995, σελ. 51-54, με μικρές διαφορές στην απόδοση/μετάφραση του κειμένου, και σύμφωνα με την αναφορά ήταν βασικά στην Λεμόντ και σε παράλληλη δήλωση στους Τάιμς, <https://ikk.gr/>. Στις εν λόγω δηλώσεις - παρεμβάσεις του Καραμανλή αναφέρεται ο Σβολόπουλος στο Οι τρεις παρεμβάσεις του Κ.Καραμανλή κατά την διάρκεια του καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου, στο Συλλογικό *Πρακτικά Συνεδρίου, Η δικτατορία των συνταγματαρχών & η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, επιμ. Π. Σούρλας, Αθήνα, εκδ. Ίδρυμα Βουλής των Ελλήνων, 2016, σελ. 217 – 223. Ο Α. Παπανδρέου στο βιβλίο του αντί της λέξης «επαναστάτα» χρησιμοποιεί την λέξη «Κινηματία» , ο. π. σελ. 360-362

1967¹⁵⁹, την οποία μνημονεύει στην προαναφερθείσα συνέντευξη, γράφει ότι: «Εξέφραζα τας ανησυχίας μου δια την πορεία της επαναστάσεως [...]. Οι πρωτοστατήσαντες εις αυτήν δεν είχαν συλλάβει ορθώς την αποστολήν των [...]. Μολονότι είχαν χρήσιμα ιστορικά προηγούμενα [...], υπέκυψαν εις τον πειρασμόν να μεταβάλουν εις καθεστώς την επανάστασιν [...]. Η δημιουργία προϋποθέσεων δια την μη επάνοδον εις την αθλιότητα του πρόσφατου παρελθόντος δεν επιβάλλεται μόνον για λόγους εθνικής ασφαλείας αλλά θα αποτελέση και το ισχυρότερον όπλο δια να πειθαναγκασθούν οι επαναστάται να αποχωρήσουν αβιάστως αλλά και αφόβως από την εξουσίαν [...]. Η οργάνωσις σχεδίου θα υποχρεώση σε πρόσχημα καταθέσεως της εξουσίας, δύο θα είναι οι στόχοι του σχεδίου η απομάκρυνσις ομαλή ή βιαία των επαναστατών και η αποκατάστασις της ομαλότητος». Αφού περιγράφει πιθανούς τρόπους και προτάσεις ο Καραμανλής καταλήγει «τας ανωτέρω σκέψεις Μεγαλειότατε, θα ηδυνάμην να τας καταστήσω περισσότερον συγκεκριμένας εάν ορισθή και μου υποδειχθή ο εκτελεστής του προτεινόμενου σχεδίου»¹⁶⁰. Ως πράξη πολιτικού περιεχομένου θα μπορούσε να ερμηνευθεί το κίνημα που επιχείρησε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος τον Δεκέμβριο του 1967¹⁶¹. Ενδεικτικό της προχειρότητας και της ευκολίας καταστολής του αποτελεί το μήνυμα του Παπαδόπουλου στον Παττακό¹⁶². Ο Κόλλιας το περιγράφει ως εξής «ο γράφων ήτο τελείως απaráσκευος δια τοιαύτην επιχείρισιν. Έφερε μεθ'εαυτού εν δερμάτινον χαρτοφυλακίδιον και 3.000 δραχμές. Ούτε πύλον, ούτε επανωφόριον είχε»¹⁶³. Κατ' επέκταση και η αναγγελία του καθεστώτος ότι ο Κωνσταντίνος καταδιωκόμενος κρύπτεται από χωρίου εις χωρίον¹⁶⁴. Κλείνοντας την ενότητα παρατίθενται οι, μάλλον απέλπιδες, προσπάθειες πολιτικής αποδοχής του καθεστώτος: 5/1967 σχέδιο αναθεώρησης Συντάγματος, 9/1968 Δημοψήφισμα, 7/1973 κατάργηση Μοναρχίας, Δημοψήφισμα, κυβέρνηση Μαρκεζίνη¹⁶⁵. Πέραν αυτών αξίζει

¹⁵⁹ Αρχείο Κ. Καραμανλή, ο. π. σελ. 28-29

¹⁶⁰ Ρ. Μασσίπ, ο. π. σελ. 169 – 175. Εμπεριέχεται και στο Αρχείο Καραμανλή, ο. π. σελ. 42-44

¹⁶¹ Βλ. Κωνσταντίνα Μποτσίου, Οι σχέσεις του στέμματος με την δικτατορία των συνταγματαρχών, στο Συλλογικό Πρακτικά Συνεδρίου, Η δικτατορία των συνταγματαρχών & η αποκατάσταση της δημοκρατίας, επιμ. Π. Σούρλας, ο. π. σελ. 113 – 135. Ο Παπαχελάς στην ενότητα του βασιλικού πραξικοπήματος κάνει λόγο για σχέδιο υποστήριξης του, που είχε εκπονηθεί από τον Γ. Μαύρο. Στο τέλος παραθέτει την απάντηση του προέδρου Τζόνσον στον Παπαδόπουλο περιέχουσα μάλλον καλοπροαίρετες πλην αόριστες προτροπές (βελτίωσης) του καθεστώτος. Α. Παπαχελάς, ο. π. σελ. 407 - 419

¹⁶² Μ. Χατζηδάκης, ο. π. σελ. 180

¹⁶³ Κ. Κόλλιας, ο. π. σελ. 96

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σελ. 104. Το τέλος του κινήματος βρήκε τον Κωνσταντίνο στην Ρώμη, και τους στρατηγούς προσωρινά συλληφθέντες και αποστρατευθέντες. Ένας εξ αυτών ζήτησε άσυλο στην Τουρκία. Βλ. ενδ. <https://www.protothema.gr/stories/article/1575052/to-adikinima-tou-konstadinou-stis-13-dekemvriou-1967/>

¹⁶⁵ Πηγές τα χρονολόγια, <https://sfea.gr/sphea/xronologio.html> , <https://edromos.gr/chronologio-1967-1974-diktatoria-kai-antistas/> , Το λεύκωμα του Ρήγα Φερραίου, Αθήνα, εκδ. Ε.Κ.Ο.Ν Ρήγας Φερραίος, 1974, σελ. 7 – 41. Σχετικά με τις νομικές και εν δυνάμει νομοθετικές και Συνταγματικές πράξεις της χούντας βλ. Α. Παντελή, ο. π. σελ. 292 -298. Ενδιαφέρουσα και η ανάλυση στο <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/diktatoria-kai-syntagma-to-typiko-kratos-dikaiiou-os-mi-kratos-dikaiiou-kai-i-mi-gnisia-aftothesmisi-tis-politeias/>. Το σύνολο των Συντακτικών πράξεων μετά το πραξικόπημα παρατίθεται και στο https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%85%CE%BD%CF%84%E%B1%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%A0%CF%81%CE%AC%CE%BE%CE%B7

να μνημονευθεί και το περιβόητο διάταγμα Αγγελή περί απαγόρευσης, με ποινή στρατοδικείου, της μουσικής του Μίκη Θεοδωράκη¹⁶⁶.

- **Κοινωνικές και λοιπές πράξεις της «επανάστασης»**

Αναφέρθηκε παραπάνω το μήνυμα της χούντας, σε συνδυασμό με τα πρωινά εθνικού περιεχομένου εμβατήρια της 21/4/1967, περί αναιμάκτως πραγματοποιηθείσας «επανάστασης». Απείχε όμως πολύ από την πραγματικότητα όπως θα δούμε. Ένστολοι, ένοπλοι πιστοί στο καθεστώς την πρώτη κιόλας μέρα επιβάλλουν το δόγμα του. Ο Βασίλης Πεσλής 15 ετών δολοφονήθηκε στις 7.10 το πρωί από τον λοχία Λ. Ανδρικόπουλο. Στο βιβλίο του ο Δ. Βεριώνης, που εξετάζει 247 περιπτώσεις κατονομασθέντων θανάτων, παραθέτει μαρτυρίες και το παρασκήνιο που οδήγησε στην δίκη του εκτελεστή το 1976, υπηρετών ως αστυνομικός πλέον, με ποινή κατά συγχώνευση 8 έτη, διότι κατά την ίδια μέρα, πυροβόλησε και τραυμάτισε έναν ακόμα πολίτη¹⁶⁷. Η Μαρία Καλαβρού 25 ετών δολοφονήθηκε στις 21/4 στην οδό Πατησίων από τον Ίλαρχο Ιωάννη Αλμπάνη. Ο Βεριώνης, περιγράφοντας με λεπτομέρειες όπως και την προηγηθείσα δολοφονία, αναφέρει ότι η απόφαση βγήκε την ίδια μέρα με την υπόθεση Πεσλή στις 11/3/1976, όπου ο εκτελεστής καταδικάζεται σε πεντέμισι χρόνια φυλάκισης¹⁶⁸. Εξόχως ενδιαφέρον το βιογραφικό του Αλμπάνη όπως το παραθέτει ο Κρεμμυδάς, «*Αλμπάνης Ιωάννης: ήλαρχος (λοχαγός του πυροβολικού). Στις 25/2/75 συλλαμβάνεται για τη συνωμοσία των Ιωαννιδικών («πραξικόπημα πυζάμα»)*. Στις 27/6/75 παραπέμπεται με βούλευμα στο Στρατοδικείο. Στις 21/7/75 αρχίζει στον Ρουφ η δίκη για τη συνωμοσία. Στις 9/8/75 βγαίνει απόφαση, αθωώνεται. Στις 29/9/75 παραπέμπεται με βούλευμα για τη δολοφονία της Μαρίας Καλαβρού στις 21/4/67. Στις 11/3/76 δικάζεται και τιμωρείται με 5 1/2 χρόνια φυλακή. Στις 14/5/77 μετά από αναίρεση και επανάληψη της δίκης η ποινή του μειώνεται σε 3 χρόνια φυλακή»¹⁶⁹. Περισσότερο γνωστή είναι η δολοφονία του Π. Ελλή στις 25/4//1967 από τον Υπίλαρχο Κώτσαρη¹⁷⁰.

¹⁶⁶ <https://www.ogdoo.gr/diskografia/spania-ntokoumenta/to-diatagma-gia-tin-apagorefsi-tis-mousikis-tou-miki-sta-germanika>

¹⁶⁷ Δημήτρης Βεριώνης, *Θάνατοι στην χούντα*, Αθήνα, εκδ. Τόπος, 2024, σελ. 50. Ο Κρεμμυδάς ο. π. αναφέρει ότι εργάστηκε μετά την αποφυλάκιση του σε εταιρία συμφερόντων Λάτση, σελ. 231. Στο περιοδικό *Πολεμικές Μονογραφίες Το πραξικόπημα*, των Π. Πικραμένου – Ε. Μπετρουβάκη σελ. 74, αναφέρεται μαρτυρία του στρατιώτη Σ. Σερέτη για την παρουσία στο σημείο και έπαινο στον εκτελεστή Ανδρικόπουλο από τον Αντισυνταγματάρχη Α. Μέξα. Για τα πρώτα θύματα βλ. και <https://www.efsyn.gr/nisides/470479-ta-tria-prota-thymata-tis-hoyntas>

¹⁶⁸ Δ. Βεριώνης, ο. π. σελ. 58 - 59

¹⁶⁹ Γ. Κρεμμυδάς, ο. π. σελ. 230. Η βεβαίωση θανάτου της Καλαβρού με λεπτομερή περιγραφή έχει αριθμό Πρωτοκόλλου 577 της 22/4/1967.

¹⁷⁰ Δ. Βεριώνης, ο. π. σελ. 64 – 69. Το επίσης (ενδιαφέρον) βιογραφικό του Κώτσαρη παραθέτει ο Κρεμμυδάς, ο. π. σελ. 254. Την δολοφονία του Ελλή περιγράφει ο σπουδαίος ηθοποιός Τζαβαλάς Καρούσος από τους συλληφθέντες και αυτός στον Ιππόδρομο, στο βιβλίο του *Γυάρος*, Αθήνα, εκδ. Πλειάς, 1974, σελ. 72-73. Ο Τ. Μπενάς παραθέτει την αναφορά του αξιωματικού Παπαδομανωλάκη αρ. 6344 σχετικά με το γεγονός της δολοφονίας, Τάκης Μπενάς, *Της δικτατορίας 1967-1974*, Αθήνα, εκδ.

Με βαθύ σεβασμό σε όλα θύματα της βαρβαρότητας της χούντας περνάμε στην γενικότερη καταγραφή των συνθηκών. Ο Αλιβιζάτος αναφέρεται στο τεράστιο πολιτικό πλεονέκτημα της χούντας να βρει άθικτο το σύνολο των κανόνων του (παρασυνταγματικού) οπλοστασίου της προηγούμενης περιόδου, χρησιμοποιώντας το ως οδηγό της κατασταλτικής δράσης της¹⁷¹. Όσον αφορά τις συλλήψεις τονίζει ότι πάνω από 80,000 άτομα συνελήφθησαν για πολιτικούς λόγους, από τα οποία μια ελάχιστη μειοψηφία 5 – 10% οδηγήθηκαν σε κάποιο δικαστήριο. Η πλειοψηφία, είτε κρατήθηκε αυθαίρετα, είτε εκτοπίστηκε, είτε απολύθηκε μετά από ανάκριση που συχνά διαρκούσε πολλούς μήνες¹⁷². Ο αριθμός των ατόμων που δικάστηκαν από τα Στρατοδικεία ανέρχεται σε 3,364 άτομα εκ των οποίων καταδικάστηκαν 2,045 σε ποινές που έφταναν από την θανατική ποινή ως την ολιγόμηνη φυλάκιση με ή χωρίς αναστολή¹⁷³. Ο Κάτρης παραθέτει τα πλέον γνωστά σημεία της φρίκης των βασανιστηρίων όπως, οδός Μπουμπουλίνας έδρα Γενικής Ασφάλειας, Β. Σοφίας έδρα ΕΣΑ, Διόνυσος έδρα του 505 Τ.Π., Βαρυμπόμπη, Αγία Παρασκευή, Νέα Ιωνία, Ασφάλεια Πειραιά, Ασφάλεια Θεσσαλονίκης, όπου μαζί με τα στρατόπεδα Λέρου, Γυάρου, θεωρεί ότι ξεπερνούσαν τα διακόσια πενήντα¹⁷⁴. Η Μ. Χαρίτου –Φατούρου στο βιβλίο της, με καταγραφές βασανιστών, περιγράφει την αποστολή του ΕΑΤ/ΕΣΑ που αποτέλεσε και το βασικό κέντρο καταστολής και βασανιστηρίων, *«έχει ως αποστολήν: την ανίχνευσιν, διερεύνησιν και δίωξιν παντός πειθαρχικού ή ποινικού αδικήματος ή εγκλήματος διαπραττομένου παρ' οιουδήποτε Στρατιωτικού ή ιδιώτου και στρεφόμενου κατά της ασφαλείας του εμψύχου ή αψύχου υλικού του Στρατεύματος. Η περιοχή δράσεως τούτου εκτείνεται εφ' ολοκλήρου της Επικρατείας»*¹⁷⁵.

- **Ο αντιδικτατορικός αγώνας – έναρξη, οργανώσεις**

Ο Γάλλος φιλόσοφος Ετιέν Μπαλιμπάρ στον πρόλογο του βιβλίου του Ο φόβος των μαζών κάνει λόγο, *«για μια διαλεκτική του φόβου: του φόβου που αισθάνονται και του φόβου που προξενούν οι μάζες. Οι μάζες είναι συγχρόνως φοβερές και φοβισμένες, είναι επίφοβες όσο δεν φοβούνται, είναι τρομακτικές όσο δεν τρομοκρατούνται. Αυτή η*

Θεμέλιο, 2008, σελ. 99. Ο Πρόεδρος της ΕΔΑ Ηλίας Ηλιού περιγράφει την εμπειρία του με τον εν λόγω αξιωματικό, Η. Νικολακόπουλος, Ηλίας Ηλιού, ο. π. σελ. 216

¹⁷¹ Ν. Αλιβιζάτος, ο. π. σελ. 601

¹⁷² Στο ίδιο, σελ. 605

¹⁷³ Στο ίδιο, σελ. 627

¹⁷⁴ Γ. Κάτρης, ο. π. σελ. 273, ο συγγραφέας παραθέτει στο συγκεκριμένο κεφάλαιο ονόματα εκτελεσμένων και βασανισθέντων, όπως την σοκαριστική περίπτωση του Λ. Τσιαδή που ανέβηκε στην ταράτσα της Μπουμπουλίνας 37 φορές και «έσπασε» στην απειλή του Μπάμπαλη περί ομαδικού βιασμού της 11χρονης κόρης του μπροστά του. Στο βιβλίο περιέχεται και η γνωστή πλέον «μπαλάντα της φρίκης» κείμενο που υπογράφει η άγνωστη έως σήμερα Ηλέκτρα Παππά, πιθανό ψευδώνυμο. Ο συντάκτης επιχείρησε μέσω παλαιών συνεργατών του Κάτρη να μάθει τον όνομα αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Το κείμενο έχει γίνει και αξιολογη θεατρική παράσταση βλ. <https://mcf.gr/el/el-1894/>. Δημόσιες αρχές καταστολής, φυλακές, τόπους κράτησης καθώς και τις συνηθέστερες κατηγορίες παραθέτει το περιοδικό *Δεσμώτες της χούντας*, ο. π. σελ. 128-133

¹⁷⁵ Μαρία Φατούρου – Χαρίτου, *Ο βασανιστής ως όργανο της κρατικής εξουσίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ. University Studio Press, 2012, σελ. 73

θεμελιώδης αμφιθυμία των μαζών, αυτή η διαλεκτική, που κυμαίνεται μεταξύ ενεργητικότητας και παθητικότητας, ορίζει εξάλλου τη δύναμη των μαζών και, ταυτόχρονα, την αδυναμία τους»¹⁷⁶. Ο Συνταγματολόγος Αριστόβουλος Μάνεσης¹⁷⁷ αναφέρει ότι «η μεγάλη μάζα του Ελληνικού λαού τήρησε μεν παθητική στάση, αλλά αρνήθηκε να αναγνωρίσει το καθεστώς και να συνεργαστεί μαζί του [...]. Ως εσωτερικό εχθρό αντιμετώπισε τον ελληνικό λαό το καθεστώς, προσπάθησε να περιαγάγει του πολίτες σε αγελαία παθητικότητα, καθιστώντας τους απλούς υπηκόους. Τους εξεβίαζε να αποδεχθούν τον ετεροκαθορισμό τους»¹⁷⁸. Αναφερόμενος σε αυτούς που συνεργάστηκαν ο Μάνεσης κάνει λόγο για «μειωμένης νοημοσύνης ή και ήθους συνεργάτες που προσέφεραν υπηρεσίες στους δυνάστες [...], καιροσκόποι, αριβίστες, μωροφιλόδοξοι, τυχοδιώκτες, δειλοί ή δειλαιοι, όλος αυτός ο χυδαίος συρφετός των ασπόνδυλων γλοιωδών μαλακίων, ξεφύτρυσαν παντού: στην δικαιοσύνη, στην εκκλησία, στα πανεπιστήμια, στις ένοπλες δυνάμεις»¹⁷⁹. Απέναντι σε αυτούς οι άνθρωποι, έστω και μειοψηφία, που αντιτάχθηκαν στον φόβο¹⁸⁰, και δημιούργησαν τις αντιστασιακές οργανώσεις.

Η έρευνα μέσω διαδικτύου οδήγησε στην καταγραφή των εξής: *Αντίστασις, Απελευθέρωσις, Ανεξαρτησία (ΑΑΑ)*. Οργάνωση που απαρτιζόταν από πολιτικούς (Στέφανος Παντελάκης, Παύλος Ζάννας κ.α.) και απότακτους από τη χούντα αξιωματικούς του στρατού (Τάσος Μήνης, Σπύρος Μουστακλής κ.α.). *ΑΑΣΠΕ* (Αντιφασιστική Αντιμπεριαλιστική Σπουδαστική Παράταξη Ελλάδας). Η ΑΑΣΠΕ (Αντιφασιστική Αντιμπεριαλιστική Σπουδαστική Παράταξη Ελλάδας) ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1972 και πρωτοστάτησε στον Αντιδικτατορικό Αγώνα και στην Εξέγερση του Πολυτεχνείου το 1973. *ΑΕΜ* (Αντιδικτατορικό Εργατικό Μέτωπο) Το ΑΕΜ (Αντιδικτατορικό Εργατικό Μέτωπο) ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1967 από συνδικαλιστικά στελέχη της αριστεράς. *ΑΚΕ* (Αντιφασιστικό Κίνημα Ελλάδας). Το Αντιφασιστικό Κίνημα Ελλάδας (ΑΚΕ) ήταν αντιδικτατορική οργάνωση που δημιουργήθηκε από μέλη της κίνησης «Φίλοι Νέων Χωρών», με επικεφαλής τον Νίκο Ψυρούκη. *ΑΜΕΕ* (Αγωνιστικό Μέτωπο Ελλήνων Εξωτερικού). Το Αγωνιστικό Μέτωπο Ελλήνων Εξωτερικού (ΑΜΕΕ) ήταν αριστερή αντιδικτατορική οργάνωση που

¹⁷⁶ Ετιέν Μπαλιμπάρ, *Ο φόβος των μαζών*, Αθήνα, εκδ. Πλέθρον, 2010, σελ. 14

¹⁷⁷ Τον Σεπτέμβριο του 1969 εκτοπίζεται στην Ευρυτανία μαζί με τους επίσης Καθηγητές του Α.Π.Θ., Ι. Ευρυγένη https://jmc.uom.gr/?page_id=580, Δ. Μαρωνίτη <https://mietbookstore.gr/contributor/dimitris-n-maronitis/>, ως μέλος της Δημοκρατικής Άμυνας, βλ. Δ. Ξυριτάκη, *Ελληνες Νομικοί εναντίον της δικτατορίας, Η περίπτωση του Αριστόβουλου Μάνεση*, *Περιοδικό Ραδάμανθης*, εκδ. Δικηγορικός Σύλλογος Ηρακλείου τεύχος 14 Ηράκλειο, Κρήτης, 2009, σελ. 12 και <https://sfea.gr/sphea/xronologio.html>. Ο Γ. Ρωμαίος προσθέτει στο κλιμάκιο Πανεπιστημιακών μελών της Δ.Α. και τον Δ. Φατούρο, περιοδικό *Η απολογία του Σάκη Καράγιωργα*, Αθήνα, εκδ. Τα Νέα, 2018, ειδ. Εκδ. ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ ΑΕ, σελ. 9. Το σύνολο των καθηγητών του ΑΠΘ που απολύθηκαν από το καθεστώς παραθέτει ο Χρήστος Ζαφείρης, *Αντεθνικώς δρώντες*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Επίκεντρο, 2011, σελ. 137.

¹⁷⁸ Αριστόβουλος Μάνεσης, *Ο εύκολος βιασμός της νομιμότητας και η δύσκολη νομιμοποίηση της βίας*, στο συλλογικό *Η δικτατορία 1967-1974, ο. π.* σελ. 43, 50

¹⁷⁹ Στο ίδιο, σελ. 49

¹⁸⁰ Τον αυταρχισμό του καθεστώτος και τον συνακόλουθο και πολύπλευρο φόβο της κοινωνίας περιγράφει ο Βόγλης ο. π. σελ. 94 – 95, παραθέτοντας και ένα καυστικό ποίημα του Μ. Χάκα, φοιτητή του Παντείου, τμ. Πολιτικών επιστημών, <https://biblionet.gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%89%CF%80%CE%BF?personid=7149>

δημιουργήθηκε κατά κύριο λόγο από φοιτητές. **Αντί-ΕΦΕΕ**. Η Αντί-ΕΦΕΕ ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1971 από μέλη της ΚΝΕ στα πανεπιστήμια, καθώς και από μέλη άλλων οργανώσεων. **Αόρατοι Αγωνιστές του Ελληνικού Έθνους**. Φιλοβασιλική οργάνωση. Το Νοέμβριο του 1969 μοίρασαν προκήρυξη με την οποία καλούσαν σε σαμποτάρισμα της παρέλασης με τη ρίψη πανιών μπροστά στα τανκς. **Απελευθερωτικό Κίνημα Ελλάδας (ΑΚΕ)**. Ιδρύθηκε από αξιωματικούς του στρατού ξηράς και της αεροπορίας. **Δ.Α. (Δημοκρατική Άμυνα)**. Τον Απρίλιο του 1967, κεντροαριστεροί διανοούμενοι του Ομίλου Παπαναστασίου ιδρύουν μια αντιδικτατορική οργάνωση με το όνομα “Δημοκρατική Άμυνα” (ΔΑ). Αρχισε να δραστηριοποιείται το Μάιο του 1967 και σύντομα αρχίζει να τοποθετεί βόμβες προσέχοντας να μην υπάρξουν αθώα θύματα. **ΔΕΑ (Δημοκρατικές Επιτροπές Αντιστάσεως)**. Οι ΔΕΑ ιδρύθηκαν μετά από σχετική απόφαση που πήρε το Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΔΚΕ) που ήταν τροτσκιστικό κόμμα. **ΔΣ (Δημοκρατικοί Σύνδεσμοι)**. Ιδρύθηκαν επίσης από στελέχη της Ένωσης Κέντρου και της ΕΔΗΝ. **ΕΑΚΚ (Εθνικό Απελευθερωτικό Κίνημα Κρήτης)**. Το ΕΑΚΚ ιδρύθηκε τον Ιανουάριο 1968 από άτομα που ανήκαν στον κεντρώο χώρο. **ΕΑΝ (Ελληνική Αντιδικτατορική Νεολαία)**. Η ΕΑΝ ήταν οργάνωση που ίδρυσε ο Ιπποκράτης Σαββούρας το Μάρτιο του 1971. **ΕΑΣ (Εθνικός Αντιδικτατορικός Στρατός)**. Οργάνωση που συγκροτήθηκε από παλιούς ΕΛΑΣίτες. Εξαρθρώθηκε τον Ιούλιο του 1969. **ΕΔΕ (Εργατική Διεθνιστική Ένωση)**. Η Εργατική Διεθνιστική Ένωση (ΕΔΕ) ιδρύθηκε το 1963 ως το ελληνικό τμήμα της Διεθνούς Επιτροπής της 4ης Διεθνούς. **ΕΕΣ (Ένωση Εθνικής Σωτηρίας)**. Οργάνωση απότακτων από τη χούντα αξιωματικών του στρατού. Μερικά γνωστά μέλη της ήταν ο Άγγελος Πνευματικός και ο Κωνσταντίνος Πνευματικός. **ΕΜΑ (Ελληνική Μαχητική Αντίσταση)**. Ξεκίνησε τη δράση της το 1970. Στελέχη της διατηρούσαν επαφές με τη «Δημοκρατική Άμυνα». **ΕΚΙΝ (Ελληνοευρωπαϊκή Κίνηση Νέων)**. Ιδρύθηκε τον Αύγουστο 1970 από φοιτητές του κεντρώου και φιλελεύθερου χώρου ως νόμιμη οργάνωση. **ΕΜΕΠ (Εταιρεία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων)**. Ιδρύθηκε το 1971. Η ΕΚΙΝ και η ΕΜΕΠ ήταν εταιρείες πολιτικού προβληματισμού οι οποίες ήταν νόμιμες με αποφάσεις του Πρωτοδικείου Αθηνών, έκαναν όμως καλυμμένη αντιστασιακή δράση. **ΕΚΚΕ (Επαναστατικό Κομμουνιστικό Κίνημα Ελλάδας)**. Το ΕΚΚΕ είναι οργάνωση του μ-λ χώρου που ιδρύθηκε το 1970 στο Δυτικό Βερολίνο και ανέπτυξε αξιόλογη αντιδικτατορική δράση. **Ελληνική Αντίσταση**. Η αντιδικτατορική οργάνωση που ίδρυσε ο Αλέκος Παναγούλης, ο οποίος προδικτατορικά εντάχθηκε στην ΕΔΗΝ, τη νεολαία της Ένωσης Κέντρου. **ΕΕ (Ελεύθεροι Έλληνες)**. Η οργάνωση Ε.Ε. ιδρύθηκε την άνοιξη του 1968, μετά από απόφαση διαφόρων βασιλοφρόνων αξιωματικών. Τέσσερις αντιστράτηγοι πήραν την πρωτοβουλία για την ίδρυσή της: ο Σοφ.Τζανετης, ο Παύλος Δημόπουλος, ο Γεώργιος Περίδης και ο Ανδρέας Βαρδουλάκης. **ΕΔΚ (Ελληνικό Δημοκρατικό Κίνημα)**. Στο ΕΔΚ εντάχθηκαν τα εναπομείναντα ελεύθερα μέλη του ΕΚΔΑ μετά την εξάρθρωσή του. **ΕΚΔΑ (Εθνικό Κίνημα Δημοκρατικής Αντιστάσεως)**. Ημερομηνία ίδρυσης: 23-24 Μαΐου 1967. Το Μάιο του 1967, στελέχη της ΕΚ (Ένωση Κέντρου) και της ΕΔΗΝ (Ελληνική Δημοκρατική Νεολαία) ιδρύουν το «Εθνικό Κίνημα Δημοκρατικής Αντιστάσεως» (ΕΚΔΑ). Το Σεπτέμβριο 1967 τα εναπομείναντα μέλη του ΕΚΔΑ μετονόμασαν την οργάνωσή τους σε ΔΕΚΑ (Δημοκρατικό Εθνικό Κίνημα Αντιστάσεως), για λόγους ασφαλείας. **ΕΣΑΚ (Ενιαία Συνδικαλιστική Αντιδικτατορική**

Κίνηση). Η ΕΣΑΚ ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1968 στη Ρώμη. **ΚΔΚΕ** (Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας). Το ΚΔΚΕ ήταν ένα τροτσκιστικό κόμμα που ιδρύθηκε το 1946. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του 1967, μέλη του ΚΔΚΕ (Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας) πρωτοστάτησαν στη δημιουργία της πρώτης, ουσιαστικά, αντιδικτατορικής οργάνωσης: των Δημοκρατικών Επιτροπών Αντίστασης (ΔΕΑ), ενώ πολλά από τα μέλη του κόμματος εξορίστηκαν, φυλακίστηκαν ή έφυγαν στο εξωτερικό.

Κίνημα Εθνικής Αντιστάσεως (ΚΕΑ). Δεξιά αντιδικτατορική οργάνωση που ιδρύθηκε από τον Ιπποκράτη Σαββούρα. **Κίνημα 20ης Οκτώβρη.** Το 1969 η αριστερή οργάνωση «Κίνημα 20ης Οκτώβρη» έβαλε βόμβα στη Δεξαμενή (20-10-1969). Στις 30-3-1970 κατέστρεψε με βόμβα ένα στρατιωτικό όχημα έξω από τη Σχολή Ευελπίδων. Το Μάιο του 1970 εξερράγη βόμβα στα γραφεία της ΓΣΕΕ και το Νοέμβριο του ίδιου έτους βόμβα στο άγαλμα του Αμερικανού Προέδρου Τρούμαν. **Κίνημα 29ης Μάη.** Το «Κίνημα 29ης Μάη» ιδρύθηκε στο Παρίσι και ήταν μια αριστερή αντιδικτατορική οργάνωση, που η ιδεολογία της αποτελούσε ένα μίγμα από μαοϊσμό – τροτσκισμό – γκεβαρισμό. **ΚΝΕ (Κομμουνιστική Νεολαία Ελλάδας).** Η Κομμουνιστική Νεολαία Ελλάδας (ΚΝΕ) ιδρύθηκε το Σεπτέμβριο του 1968, δηλαδή λίγους μήνες μετά την διάσπαση του ΚΚΕ σαν μαρξιστική-λενινιστική οργάνωση νεολαίας του ΚΚΕ. **ΚΟΣ** (Κομματική Οργάνωση Σπουδαστών). Οργάνωση του ΚΚΕ Εσωτερικού που ιδρύθηκε τον Οκτώβριο 1972. Η ΚΟΣ αποτέλεσε και τη μήτρα για την ανασύσταση του Ρήγα Φεραίου. **Κ.Ο. Μαχητής.** Αριστερίστικη οργάνωση που ιδρύθηκε το φθινόπωρο του 1970 και εξέδιδε το παράνομο έντυπο «Μαχητής». **Λαϊκή Πάλη.** Αντιδικτατορική οργάνωση που έδρασε την περίοδο 1967-1969, στη Θεσσαλονίκη. Συνδεόταν με την τροτσκιστική οργάνωση «Εργατική Πρωτοπορία Ελλάδας». **Μπολσεβίκοι.** Ακροαριστερή οργάνωση που ιδρύθηκε γύρω στο 1970, διακηρύσσοντας μαοϊκές θέσεις και κρατώντας κριτική στάση απέναντι στο Σταλινισμό. **ΟΕΜΑ** (Οργάνωση Ελλήνων Μαρξιστών Λενινιστών). Μικρή οργάνωση του μ-λ ρεύματος. **ΟΜΛΕ** (Οργάνωση Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας). Η Οργάνωση Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας (ΟΜΛΕ) ιδρύθηκε το 1966 και ήταν οργάνωση του μ-λ χώρου, δηλαδή εξέφρασε την αντίθεσή της στο “σοβιετικό ρεβιζιονισμό” (αναθεωρητισμό). **ΠΑΚ** (Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα). Το «Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα» (ΠΑΚ) ιδρύθηκε στη Σουηδία στις 26 Φεβρουαρίου 1968 από τον Ανδρέα Παπανδρέου, μετέπειτα αρχηγού του ΠΑΣΟΚ και πρωθυπουργού της Ελλάδας. **ΠΑΜ** (Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο). Στις 30 Απριλίου 1967, μια ομάδα μελών της αριστερής οργάνωσης «Δ.Ν. Λαμπράκη» (Μίκης Θεοδωράκης, Αριστείδης Μανωλάκος, Χρόνης Μίσσιος, Γιώργος Βότσης, Θέμης Μπανούσης) ιδρύουν μια αντιδικτατορική οργάνωση με το όνομα «Πατριωτικό Μέτωπο» (ΠΜ). Το Μάιο του 1967 έγινε η μετονομασία του ΠΜ σε “Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο” (ΠΑΜ) και κυκλοφόρησε το πρώτο φύλλο της εφημερίδας του, “Νέα Ελλάδα”. **ΠΕΕΚ.** Η Πολιτική Ένωση Ελλήνων Κομμουνιστών (ΠΕΕΚ) ήταν μια ακροαριστερή οργάνωση που ιδρύθηκε το 1977 από πρώην μέλη του ΕΛΕΚ. **ΠΠΣΠ** (Προοδευτική Πανσπουδαστική Σπουδαστική Παράταξη). Η ΠΠΣΠ ήταν η φοιτητική παράταξη της Οργάνωσης Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας (ΟΜΛΕ). **Ρήγας Φεραίος.** Στις 27 Δεκέμβρη 1967, ιδρύεται, στο χώρο της σπουδάζουσας νεολαίας, η Πανελλήνια Αντιδικτατορική Οργάνωση Σπουδαστών (ΠΑΟΣ) «Ρήγας Φεραίος», κυρίως από μέλη της Δημοκρατικής

Νεολαίας Λαμπράκη. **ΣΕΚ** (Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα). Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα (ΣΕΚ) προέρχεται από την Οργάνωση Σοσιαλιστική Επανάσταση (ΟΣΕ) που ιδρύθηκε το 1971 στο Λονδίνο. **ΣΕΠ** (Σοσιαλιστική Επαναστατική Πάλη). Η ΣΕΠ ιδρύθηκε το 1970 και ήταν φιλικά προσκείμενη στον τροτσκισμό. **ΣΦΠ** (Σοσιαλιστική Φοιτητική Πρωτοπορία). Τροτσκιστική αντιδικτατορική οργάνωση στα πανεπιστήμια. **Υπερασπιστές της Ελευθερίας**. Οργάνωση απότακτων από τη χούντα αξιωματικών του στρατού. Μέλη της ήταν ο συνταγματάρχης Δημήτρης Οπρόπουλος (που εξορίστηκε στο Πλωμάρι της Λέσβου), ο Μιχάλης Βαρδάνης, ο Σπύρος Μουστακλής (που βασανίστηκε απάνθρωπα στα κρατητήρια της ΕΑΤ-ΕΣΑ για 47 ημέρες) και διάφοροι αξιωματικοί του κεντρικού χώρου και του ΑΣΠΙΔΑ. **ΦΕΑ** (Φοιτητικές Ενώσεις Αντίστασης). Οι ΦΕΑ προέκυψαν από φοιτητικούς πυρήνες που αντιπαρατέθηκαν έντονα στα διορισμένα ΔΣ των σχολών¹⁸¹.

Την νοηματοδότηση για την δράση όλων αυτών των ανθρώπων που συμμετείχαν στις οργανώσεις την βρίσκουμε στις αφηγήσεις τους ότι, ήταν εκείνη η αίσθηση ατομικής αξιοπρέπειας, που σου φώναζε πως είναι ντροπή, αν κάποτε είχες πιστέψει σε κάτι, να ανέχεσαι αυτό το κάτι να ποδοπατιέται από τα άρβυλα των συνταγματαρχών¹⁸². Ο Γεράσιμος Νοταράς, μέλος της Δημοκρατικής Άμυνας, που θα συναντήσουμε εκτενώς στην συνέχεια, ένας άνθρωπος με συμμετοχή και έντονη δράση στον αντιδικτατορικό αγώνα, δίνει την ερμηνεία του ως εξής, «δεν θεώρησα ότι έκανα ένα πέρασμα. Δηλαδή όταν η λογική συνέχεια, η λογική συνέχεια της ζωής μου. Ότι η πατρίδα μου είναι σε σκλαβιά και θα απαλλαγεί με όσα μέσα διαθέτει, νομίζω ότι σε όλους ήταν αυθόρμητο»¹⁸³. Η δράση της Δημοκρατικής Άμυνας που ακολουθεί, αλλά και όλων των οργανώσεων, εμπεριέχεται στον λόγο του. «Από άποψη ανάλυσης πολιτικής, ξέραμε ότι εκείνος που έρχεται με τα όπλα μόνο με τα όπλα θα φύγει. Όλα τα άλλα είναι παραμύθια. Εάν θες πραγματικά να τους ρίξεις και όχι να τους διαιωνίσεις [...], το ερώτημα ήτανε, χαρτοπόλεμο και χαρτοπόλεμο και χαρτοπόλεμο, τι θα γίνει με τον χαρτοπόλεμο??»¹⁸⁴. Σε ότι αφορά την οργανωμένη αντίσταση ο Νοταράς τονίζει κάτι

¹⁸¹ <https://commonality.gr/46-antidiktatorikes-organosis/> στον σύνδεσμο υπάρχει εκτενέστερη αναφορά, με πρόσωπα και γεγονότα που αφορούν τις οργανώσεις και δεν μπορούσαν για «λόγους οικονομίας» να αναφερθούν. Αναφορά στις οργανώσεις βλ. Γιάννης Φλώρος, Αντιστασιακές οργανώσεις στην δικτατορία, στο Περιοδικό *ΑΝΤΙ*, τεύχος 344 Αθήνα, εκδ. Χ. Παπουτσάκης, 1987, σελ. 47 -52 και στο περιοδικό Δεσμώτες της χούντας, ο. π. σελ. 125 127. Σημείωση συντάκτη: Ο Φλώρος κατατάσσει την δίκη της οργάνωσης Δημοκρατική Αντίσταση Κρήτης (1/2/1968) μετέπειτα ΕΚΔΑ ως Δημοκρατική Άμυνα ενώ ο Κρητικός ο. π. σελ. 257 την θεωρεί αυτόνομη οργάνωση, κοινό σημείο και των δύο συγγραφέων τα ονόματα των καταδικασθέντων (Φ. Ιωαννίδη, Μ. Ξυλούρη κ.α.) Ενδιαφέρον το κεφάλαιο για τις οργανώσεις και την αυτονομία της εν λόγω οργάνωσης ΔΑΚ του Γ. Γιαννόπουλου με ημερομηνία 10/1971 στο Γ. Γιαννόπουλος – R. Gloggo. π. σελ. 256-290 επίσης βλ. <https://www.tanea.gr/2018/11/14/people/xounta-syntagmatarxon-pois-antistasiakes-organoseis-edrasan-stin-eptaetia/> και <https://www.in.gr/2018/11/13/stories/features/xounta-aytes-itan-oi-kyriotes-antistasiakes-organoseis-tin-periodo-1967-1974/>

¹⁸² Π. Βόγλης, ο. π. σελ. 134. Η αφήγηση ανήκει στον Τ. Δαρβέρη, μέλος της οργ. Λαϊκή Πάλη, βλ. σημ. 21. Την λογική της αντίστασης στην χούντα περιγράφει και ο Π. Ροδάκης, ο. π. σελ. 289

¹⁸³ Στο ίδιο, σελ. 135

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σελ. 158. Εν μέρει διαφοροποιημένη η θέση του Ο. Δαφέρμου που αναφέρει ότι οι οργανώσεις δεν κατάφεραν να δημιουργήσουν σοβαρά προβλήματα στο καθεστώς. βλ. Ολύμπιος Δαφέρμος, *Φοιτητές και δικτατορία*, Αθήνα, εκδ. Εταιρεία Σύγχρονης Ιστορίας, 2023, σελ. 185

πολύ σημαντικό ότι, η μετεμφυλιακή πραγματικότητα σφράγισε ως ένα βαθμό όχι μόνο τον τρόπο δημιουργίας των αντιστασιακών οργανώσεων αλλά και την μετέπειτα πορεία τους¹⁸⁵. Στο σημείο αυτό και πριν περάσουμε στην Δημοκρατική Άμυνα θα παρατεθούν και τα ονόματα των θυμάτων που προκλήθηκαν, κατά λάθος από εκρήξεις, Αικ. Μυλωνά στις 30/11/1967 διερχόμενη, αστ. Α. Κωνσταντάγκας στις 14/5/1971 από προσέγγιση εκρηκτικού μηχανισμού, υπ/γος Τ. Αντωνίου και ο βοηθός του Κ. Γερούκης στις 23/2/1974 σε προσπάθεια εξουδετέρωσης εκρηκτικού μηχανισμού¹⁸⁶.

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΑΜΥΝΑ

- Δημιουργία, στόχοι, δράση

Το 1966 εν μέσω της έντονης πολιτικής, και όχι μόνο, κρίσης ο Όμιλος Παπαναστασίου, φέροντας την επωνυμία ενός σπουδαίου Έλληνα¹⁸⁷, δίνει το στίγμα του με την καταγραφή των θέσεών του. Θέλοντας να υπηρετήσει σε μια κρίσιμη στιγμή την ελληνική κοινωνία η Διακήρυξη¹⁸⁸ περιγράφει τον λόγο, «γεννήθηκε από την πεποίθηση ότι η σιωπή αποτελεί ηθική αυτουργία στην συντελούμενη εθνική καταστροφή»¹⁸⁹. Ένα λιτό κείμενο 11 σελίδων με προτάσεις σαφείς και διανοητικές, που αφορούν το σύνολο μιας ευνομούμενης και συγκροτημένης Πολιτείας. Από το συνταγματικό πλαίσιο, την διοικητική μηχανή, φυσικά την παιδεία, την εδραίωση πολιτικών και πνευματικών ηγεσιών, την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, την ανακατανομή του εισοδήματος έως την εξωτερική πολιτική, η διακήρυξη υπογράφηκε από ανθρώπους όλου σχεδόν του φάσματος που απευθυνόταν. Έτσι οι υπογραφές των Δελούκα, Καραγιώργα, Κριμπά, Νοταρά, Παπασπηλιόπουλου, Πρωτοπαπά, Σημίτη, Ροκόφυλλου, Σοφούλη, Στάγκου, Φίλια Β. και Φίλια Α. μελών της Δ.Α. στη συνέχεια, αλλά και των Γκαργκάνα, Μπακογιαννόπουλου, Πλωρίτη, Τσαρουχά, κ.α.

¹⁸⁵ Συλλογικό Η δικτατορία 1967 -1974, επιμ. Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης, ο. π. σελ. 190

¹⁸⁶ Π. Βόγλης, ο. π. σελ. 162 (υποσημείωση συγγραφέα αρ. 49). Για την κηδεία της Μυλωνά και την (αντίδραση) της χούντας βλ. http://www.avarchive.gr/portal/digitalview.jsp?get_ac_id=1109&thid=1770&fbclid=IwY2xjawKaZ9RleHRuA2FibQIxmABicmlkETFKbEFINIAzb09MSjhjdUhJAR4ywnUBu4kIy77G-MbNNczn-Fg6ERaXiXaYxKgGpM1dOyIt-KCIJ9FXUB6-9Q_aem_wEPTSbIIfofJrP-g_Qfhvg από 2,32 έως 3,53 (τελευταία ανάκτηση 26/5/2025). Για το χρονικό της σύλληψης, δίκης και την στάση του πατέρα της Μυλωνά στο στρατοδικείο απέναντι στους φερόμενους και επικηρυγμένους του ΠΑΜ και Ρ. Φερραίου βλ. <https://www.avgi.gr/koinonia/407748-semnos-anidiotelis-aristeros?amp> και <https://left.gr/news/hroniko-mias-idiateris-imeras-sto-ektakto-stratodikeio-tis-hoyntas>. Όσον αφορά τον θάνατο των Αντωνίου και Γερούκη στο εργοστάσιο Dow του Λαυρίου καταγγέλλεται ως προβοκάτσια των παρακρατικών Πλεύρη και Φαρμάκη, βλ. <http://www.iospress.gr/extra/antistasi.htm>

¹⁸⁷ <https://www.kathimerini.gr/istoria/563352307/alexandros-papanastasioy-o-agonistis-tis-dimokratias/>

¹⁸⁸ <http://repository.costas-simitis.gr/sf-repository/handle/11649/36044>, τελευταία ανάκτηση 22/5/2025. Εμπεριέχεται και στο Β. Φίλιας, *Τα αξέχαστα και τα λησμονημένα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 2000, σελ. 415-420

¹⁸⁹ Στο ίδιο, σελ. 8

ολοκληρώνουν το κείμενο. Ο εκ των ιδρυτών του Ομίλου Β. Φίλιας τοποθετεί την συγκρότησή του στον χειμώνα του 1962, ως μορφή σωματείου το 1965 με πρόεδρο τον ίδιο, αντιπρόεδρο τον Καραγιώργα, γραμματέα τον Σημίτη και μέλη τους Παπασπηλιόπουλο, Στάγκο και Νοταρά. Ιδιαίτερο ωστόσο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναφορές στις σχέσεις του Ομίλου αλλά και του ίδιου με τον Α. Παπανδρέου, που από τότε δεν φαίνονταν ιδιαίτερα αγαστές¹⁹⁰. Ακόμα και εντός του Ομίλου υπάρχουν κάποιες διαφωνίες με τον Καραγιώργα να βλέπει, αρχικά, με θετικό πρόσημο την συνεργασία και τον Σημίτη που σχεδόν ταυτίζεται¹⁹¹. Ο Σημίτης αναφέρει ότι ο Α.Παπανδρέου θεωρούνταν το κατεξοχήν πρόσωπο που θα μπορούσε να ηγηθεί μιας κίνησης ωστόσο, συνεχίζει, υπήρχαν αμφιβολίες για το κατά πόσο θα μπορούσε να υπερβεί το εμπόδιο της παραδοσιακής ηγεσίας της Ε.Κ.¹⁹² Η σχέση της Δημοκρατικής Άμυνας με τον Παπανδρέου και το ΠΑΚ θα διέλθει από πολλά στάδια έως την ουσιαστική σύγκρουση μετά την μεταπολίτευση όπως θα δούμε στην συνέχεια.

Αμέσως μετά την επιβολή της χούντας, τα μέλη του Ομίλου που εμφορούνταν από τα δημοκρατικά ιδεώδη, συγκροτούν την Δημοκρατική Άμυνα, «το βράδυ εκείνο της Δευτέρας 24 Απριλίου, συναντηθήκαμε στο σπίτι του Κωνσταντίνου Τσουκαλά, ο Σπήλιος Παπασπηλιόπουλος, ο Κώστας Σημίτης, ο Γεράσιμος Νοταράς, ο Βασίλης Φίλιας, ο Αιμίλιος Ζαχαρέας, φυσικά και ο Τσουκαλάς, για να οργανώσουμε τις ενέργειές μας ενάντια στην δικτατορία. Αλλά αυτό είναι μια άλλη ιστορία»¹⁹³. Στο βιβλίο του ο Φίλιας κάνει αναφορά ως πρώτη συνάντηση των μελών του Ομίλου και την απόφαση συγκρότησης αντιστασιακού σχηματισμού την ίδια μέρα στο σπίτι του Σημίτη, την σταδιακή προσχώρηση των Αγγελίδη, Κωνσταντόπουλου, Ντόλκα, Ανδριτσάκη και των βουλευτών της Ένωσης Κέντρου, Κ. Λούλη και Γ. Μυλωνά¹⁹⁴. Η ονομασία, γράφει ο Φίλιας, αποτέλεσε δική του ιδέα από την Άμυνα της Κωνσταντινούπολης, προσθέτοντας και το ενδιαφέρον περιστατικό της εκτύπωσης της πρώτης προκήρυξης από τους Νοταρά και Θεοφάνη Θεοδωρά στο Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών,

¹⁹⁰ Ο Φίλιας παραθέτει έντονο διάλογο τους σχετικά με τον φόβο επιβολής δικτατορίας όπου ο Παπανδρέου θεωρεί ότι «...ένα μήνυμα του προς το λαό θα ξεσηκώσει και τις πέτρες και θα σταματήσει τα τανκς». Με την απάντηση του Φίλια ότι «...το μήνυμα δεν θα φτάσει στην πλατεία Κολωνακίου». Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 51

¹⁹¹ Στο ίδιο, σελ. 39-53.

¹⁹² Κ. Σημίτης, ο. π. σελ. 76

¹⁹³ Τίτος Πατρίκιος, Λίγο πριν και μετά την 21^η Απριλίου, στο περιοδικό *ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ - αφιέρωμα* 21/4/1967 τεύχος 8, Αθήνα, εκδ. ΑΣΚΙ – Θεμέλιο, 5/2006, σελ. 64. Στο ίδιο τεύχος υπάρχει και η παρόμοια αφήγηση του Κ. Τσουκαλά, Μέρες του Απριλίου στο Καραβάν Σερράι, περ. *ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ* ο. π. σελ. 68-70. Ο Murtach αναφέρει ως σημείο συνάντησης των μελών το σπίτι του Κριμπά, ο οποίος βρισκόταν στο Παρίσι αποκλεισμένος λόγω του πραξικοπήματος, ο. π. σελ. 215. Ο Βόγλης παραθέτει αφήγηση του Νοταρά σύμφωνα με την οποία συναντήθηκαν μέλη του Ομίλου Παπαναστασίου το απόγευμα της 21^{ης} Απριλίου στο σπίτι του Κ. Σημίτη. Π. Βόγλης, ο. π. σελ. 146 και Κ. Σημίτης ο. π. σελ. 81

¹⁹⁴ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 55-57. Ο Φίλιας τον αναφέρει ως Κ. Λούλη, πρόκειται για τον Γ. Λούλη, βουλευτή Μαγνησίας, ο Γ. Μυλωνάς ήταν βουλευτής Ιωαννίνων. Για τα βιογραφικά των δύο βουλευτών βλ. https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B3%CE%BF%CF%82_%CE%9B%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%B7%CF%82 και <https://www.culture.gov.gr/el/ministry/SitePages/cv.aspx?cID=20>

παραβιάζοντας νύχτα την είσοδο¹⁹⁵. Στη συνέχεια το συγκεκριμένο Ίδρυμα θα κλείσει, με την εγκατάσταση εκεί «από την χούντα του πράκτορα της Η. Δημητρά, τον μετέπειτα υφυπουργό, τον «άρχοντα της ερήμου», ο οποίος οργανώνει την αστυνόμευση του χώρου και παγώνει όλες τις εξελίξεις»¹⁹⁶. Όσον αφορά την οργανωτική δομή αυτή ανατέθηκε σε ένα προσωρινό διευθυντήριο αποτελούμενο από τους Κ. Καλλιγά, Σ. Πλασκοβίτη, Γ. Μυλωνά και Β. Φίλια¹⁹⁷.

Το Πατριωτικό Μέτωπο στελεχωμένο από αριστερούς κυρίως αγωνιστές ζητά, αναφέρει ο Φίλιας, συνάντηση τον Αύγουστο του 1967, με εκπροσώπηση από τους Κ. Φιλίνη και Α. Μανωλάκο, όπου συμμετέχουν από πλευράς Δ.Α. οι Σ. Καραγιώργας, Μ. Δελούκας και Β. Φίλιας. Η πρόταση είναι συγχώνευση και κοινό όνομα το συντομότερο. Ο Σ. Καραγιώργας ενθουσιάζεται, παραγνωρίζοντας την πολιτική διάσταση του θέματος. Ο Φίλιας θέτει φραγμό καταθέτοντας προφανώς στέρεα επιχειρήματα, όπως το καθαρά Αριστερό πρόσημο του Π.Μ. που θα έδινε άλλοθι στην χούντα, στο εξωτερικό κυρίως, την άγνωστη έως εκείνη στην στιγμή πολιτική ταυτότητα της Δ.Α. και το έλλειμμα έτοιμων οργανωτικών πυρήνων της, αποδεχόμενος ωστόσο την απογοήτευση του Καραγιώργα, που εμμένει στην αποψη του, ότι χάνεται μια μεγάλη ευκαιρία¹⁹⁸. Αυτό που δεν επετεύχθη εκείνη την στιγμή θα πραγματοποιηθεί, υπό άλλες συνθήκες τον Φεβρουάριο του 1968, αφού έχουν προηγηθεί η Προκήρυξη, η Διακήρυξη και οι 10 Θέσεις της Δημοκρατικής Άμυνας που θα παρατεθούν στην συνέχεια.

Τότε πραγματοποιείται συνάντηση με εκπροσώπους του Π. Μ. την Κ. Ζεύγου¹⁹⁹ και τον Τ. Δήμου και της Δ.Α. με τους Μ. Παπαθωμόπουλο, Γ. Μυλωνά και Β. Φίλια. Το κείμενο περιληπτικά αναφέρει: «Από του παρελθόντος Νοεμβρίου στελέχη της Δ.Α. και του Π. Μ. αντήλαξαν σκέψεις επί της καλύτερας οργανώσεως της εθνικής αντιστάσεως κατά της δικτατορίας. Ήδη αι δύο οργανώσεις διατηρούσαι πλήρως την οργανωτικήν, πολιτικήν και ιδεολογικήν αυτοτέλειαν των [...], απεφάσισαν όπως συνεχίσουν συστηματικότερας επαφάς και ανταλλαγάς απόψεων και πληροφοριών μεταξύ των, προς συντονισμόν και έντασιν της αντιστάσεως [...]. Κοινοί στόχοι των δύο οργανώσεων είναι: η απομάκρυνσις της χούντας από την εξουσίαν και η διαλύσις της, ο σχηματισμός κυβερνήσεως κοινής εμπιστοσύνης όλων των πολιτικών δυνάμεων και των αντιστασιακών οργανώσεων, η απόλυσις όλων των πολιτικών κρατουμένων, η πλήρης

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σελ. 58. Ο γιός του Φ. Θεοδωρά, Δημήτρης ετών 5, ήταν το μικρότερο σε ηλικία θύμα της καταστολής της εξέγερσης του Πολυτεχνείου. Αναφέρεται στο πόρισμα Τσεβά, στο Λ. Καλλιβερέτακης, Οι επώνυμοι νεκροί του Πολυτεχνείου, στο περ. *Η Στρατιωτική δικτατορία*, ο. π. σελ. 200 και στο Δ. Βερώνης ο. π. σελ. 158-162. Ο Ίλαρχος Σταθάκης στον οποίο αποδίδεται η δολοφονία δεν τιμωρήθηκε

¹⁹⁶ Στο ίδιο, ο. π. σελ. 61. Ο Δημητράς είναι το πρόσωπο που κατέδωσε τον Γ. Νοταρά, όπως θα αναφερθεί στην συνέχεια

¹⁹⁷ Στο ίδιο, σελ. 92

¹⁹⁸ Στο ίδιο, σελ. 60

¹⁹⁹ Η Καίτη Νισυρίου - Ζεύγου ήταν σύζυγος του στελέχους του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, Γιάννη Ταλαγάνη – Ζεύγου, δασκάλου, πολιτικού που δολοφονήθηκε στις 18/3/1947 στην Θεσσαλονίκη. Βλ. <https://parallaximag.gr/thessaloniki-news/istoria/giannis-zevgos-i-dolofonia-toy-sti-thessaloniki-ena-kata-paraggelia-egklima>. Η Καίτη Νισυρίου - Ζεύγου, απεβίωσε το 1980, βλ. <https://www.greekhistoryrepository.gr/archive/item/12445?dv=1>

αποκατάστασις της ελευθερίας και των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών και η διενέργεια αδιάβλητων εκλογών [...]. Η Δημοκρατική Άμυνα και το Πατριωτικόν Μέτωπον καλούν όλους τους υπερηφάνους και ελεύθερους Έλληνας πολίτας όλων των πολιτικών τάσεων να συνεργασθούν δια την ανατροπίν της δικτατορίας, που θα είναι έργο ολοκλήρου του Έλληνικού λαού. Προς τον σκοπόν αυτόν αι δύο οργανώσεις είναι έτοιμες να χρησιμοποιήσουν κάθε μορφήν αγώνος μέχρι και του σκληροτέρου. Η παλαιά εμπειρία των Ελλήνων τους διδάσκει ότι η Έλευθερία δεν χαρίζεται αλλά κατακτιέται»²⁰⁰. Η χούντα και τα κατασταλτικά της όργανα, συμπεριέλαβαν το συγκεκριμένο κείμενο στο οπλοστάσιό τους, κάτι που θα γίνει εμφανές και στις αποφάσεις των στρατοδικείων στην συνέχεια, χαρακτηρίζοντας την δράση της Δ.Α. ως κομμουνιστική και εντάσσοντας την στις διατάξεις του Α.Ν. 509. Όπως αναφέρει ο Σ. Νέστωρ, στέλεχος της Δ.Α. και καταδικασθείς στην δίκη της Θεσσαλονίκης, επιστρατεύτηκε από τον στρατοδική Φωκίων Καραπάνο η θεωρία του «λερωμένου μαντηλιού». «Μπορεί να μην είναι μεν κομμουνιστές, αλλά βρήκαν στο δρόμο ένα λερωμένο μαντήλι, σκουπίστηκαν με αυτό και μολύνθηκαν»²⁰¹.

Νωρίτερα τον Αύγουστο του 1967 συντάσσεται από την Δημοκρατική Άμυνα η Προκήρυξη στον ελληνικό λαό. Αποτελεί ένα κείμενο που εστιάζει στα αίτια επιβολής της δικτατορίας και καταλήγει σε κάλεσμα. «Η Δημοκρατία καταλύθηκε στον τόπο μας και η θέληση των επίορκων συνταγματαρχών έγινε υπέρτατος νόμος, οι μαύρες δυνάμεις του φασισμού και της αντίδρασης με το αιώνιο πρόσχημα του κομμουνιστικού κινδύνου, κατέλυσαν το πολίτευμα και εγκαταστήσανε μια στιγνή, ανερμάτιστη και τυρρανική στρατιωτική δικτατορία [...]. Το πολίτευμά μας είχε ελαττώματα, όμως λειτουργούσε, και αυτά ήταν στεγανά που δεν μπορούσε να ελέγξει η πολιτική εξουσία, την απαράδεκτη ανάμειξη του ανώτατου άρχοντα, την παράδοση του στρατού σε μια κλίκα αντιδραστικών αξιωματικών, την έλλειψη πραγματικού συντηρητικού κόμματος ως ανάχωμα στα φασιστικά, το έλλειμμα δημοκρατικής οργάνωσης του Κέντρου, την στάση του τύπου, την στάθμη της Βουλής, την διάβρωση της κρατικής μηχανής [...]. Ήρθε η ώρα της οργάνωσης, ο αγώνας για την ανατροπή θα κλιμακωθεί, θα χρησιμοποιηθεί κάθε είδους αντίσταση, Έλληνες και Ελληνίδες δώστε τα χέρια ο αγώνας ξαναρχίζει ενωθήτε μαζί μας στον αγώνα κατά της φασιστικής χούντας»²⁰².

Λίγο αργότερα θα συνταχθεί η Διακήρυξη βασικών θέσεων τον Οκτώβριο του 1967, όπου η Δ.Α. ως συγκροτημένη οργάνωση δίνει το σαφές ιδεολογικό, πολιτικό και κοινωνικό της πρόσημο, «Είναι οργάνωση αντίστασης, που μάχεται να συντρίψει τις φασιστικές δυνάμεις, που υποδούλωσαν την χώρα και εξανδραπόδισαν τον ελληνικό λαό [...]. Η επιβολή της φασιστικής λύσης δεν στράφηκε κατά μιας οποιαδήποτε πραγματικής

²⁰⁰ Β. Φίλιας ο.π. σελ. 117. Ο καθηγητής Μ. Παπαθωμόπουλος υπήρξε μάρτυρας υπεράσπισης του Χ. Ροκόφυλλου στην δίκη των 35, χωρίς ιδιαίτερη πειθώ, Γιάννης Σταράκης, *Στις φυλακές των συνταγματαρχαίων*, Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 1974, σελ. 115

²⁰¹ Στέλιος Νέστωρ, *Δημοκρατική Άμυνα*, κλιμάκιο Θεσσαλονίκης, στο Συλλογικό *Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας...*, ο. π. , σελ. 159.

²⁰² Βασίλης Φίλιας, *Πολιτικά Κείμενα*, Αθήνα, εκδ. Αύριο -βιβλιοθήκη Μάριου Πλωρίτη, 1975, σελ. 153 -155. Εμπεριέχεται και στο Β. Φίλιας, *Τα αζέχαστα...*, ο. π. σελ. 431-434

ή υποθετικής απειλής, δεν απέτρεψε ανύπαρκτους (κομμουνιστικούς) η (σλαβικούς) κινδύνους. Στράφηκε εναντίον του ελληνικού λαού στο σύνολό του [...] του αρνιέται το δικαίωμα, να αποφασίζει πάνω στα βασικά προβλήματα του, να μορφώνεται και να σκέπτεται, να επιδιώκει βελτίωση του οικονομικού και πολιτιστικού επιπέδου του, να αγωνίζεται για εθνική ανεξαρτησία και αυτονομία, να σέβεται και να προασπίζει την προσωπική αξιοπρέπεια και τις ατομικές ελευθερίες. Οι λόγχες της 21^{ης} Απριλίου κατευθύνθηκαν κατά του μεγάλου εχθρού, κατά του ελληνικού λαού. Οι αυτόκλητοι σωτήρες αναπήδησαν από το μηδέν καταπατώντας τους όρκους τους και το σεβασμό προς τον λαό και τον ελληνικό στρατό, επίορκοι, με ανεξίτηλο το στίγμα της συμμορίας. Ψεύδονται οι τύρρανοι, όταν μιλάνε για εθνικισμό και πατριωτισμό, γιατί είναι οι μεγάλοι μειοδότες σε όλα τα κρίσιμα εθνικά θέματα». Αποδίδοντας τις ευθύνες και αδυναμίες στον βασιλιά, στον ξένο παράγοντα, στην Δεξιά και τις αδυναμίες της δημοκρατικής παράταξης, ορίζει τις μορφές πάλης. «Όλες είναι θεμιτές και επιβεβλημένες, η Δ.Α. θα εναντιωθεί στην ηθική διαφθορά, θα οργανώσει μορφές παθητικής αντίστασης, θα ενημερώνει το εξωτερικό, θα κινητοποιεί τις λαϊκές μάζες, θα οργανώσει κάθε μορφής αγώνα μέσα στις πόλεις, θα προχωρήσει σε μορφές ένοπλης αντίστασης μόλις δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες». Ακολουθεί το κάλεσμα συμπόρευσης, «με τις δεξιοσυντηρητικές δυνάμεις, αλλά όχι αντιδραστικές, στον χώρο του κέντρου, στην αριστερά».

Το κείμενο των Δέκα θέσεων που ακολουθεί τον Φεβρουάριο του 1969 αποκρυσταλλώνει στον επίλογό του, τον δημοκρατικό και αληθινά προοδευτικό στόχο της Δημοκρατικής Άμυνας, «Η δικτατορία είναι εχθρός των λαϊκών συμφερόντων, ισχυρή δημοκρατία προϋποθέτει ελεύθερο και ισχυρό συνδικαλιστικό κίνημα, ο στρατός πρέπει να περιοριστεί στα πραγματικά του καθήκοντα, η παιδεία πρέπει να διαμορφώνει ελεύθερους ανθρώπους όχι φερέφωνα και υποτελείς»²⁰³.

Η πολιτική περιουσία της Δ.Α., τονίζει ο Θ. Γεωργίου, περιλαμβάνει δύο μείζονα στοιχεία του ελληνικού πολιτικού δημοκρατικού πολιτισμού, ερμηνεύοντας τα πολιτικά κείμενα της Δ.Α. που παρατέθηκαν ήδη. Η ιδιότητα του πολίτη καθίσταται ανεξαργύρωτη που σημαίνει ότι με κανέναν τρόπο και σε καμία κατάσταση δεν μπορεί ο άνθρωπος – πολίτης να μετασχηματισθεί σε κάτι διαφορετικό. Η Δ.Α. και σε ιδεολογικό επίπεδο ανακηρύσσει και σε πολιτικό καθεστώς αναγορεύει και υπερασπίζεται τον πολίτη ως οντότητα, η οποία δεν εντάσσεται σε εργαλειακούς μηχανισμούς και σε εναλλακτικούς σχηματισμούς. Ο πολίτης εντάσσεται στους δημοκρατικούς διαμεσολαβητικούς μηχανισμούς του κοινοβουλευτισμού. Μέσω αυτών παράγεται η κοινή βούληση στη δημοκρατική κοινωνία²⁰⁴.

Συσχετίζοντας έτσι τις αποκαλούμενες πολιτικές διακηρύξεις της χούντας με την συγκεκριμένη ανάλυση είναι εμφανές ότι η χούντα παρά τα πομπώδη επιχειρήματά

²⁰³ Β. Φίλιας, Πολιτικά Κείμενα, ο. π. σελ. 156- 165. Εμπεριέχονται και στο Β. Φίλιας, Τα αξέχαστα..., ο. π. σελ. 435-445

²⁰⁴ Θεόδωρος Γεωργίου, Δημοκρατική Άμυνα: Ιδεολογία και πολιτική, στο Συλλογικό Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας..., ο. π., σελ. 117

της ουσιαστικά στρέφεται εναντίον του κοινωνικού συνόλου. Η προσπάθεια των ιδεολογικών μηχανισμών του καθεστώτος, να συσκοτίσουν και να αλλοιώσουν, την κοινωνική και όχι μόνο πραγματικότητα εντάθηκε με την επίκληση είτε αρχαιοελληνικών και χριστιανικών δοξασιών, είτε με την διεξαγωγή και ανάδειξη μαζικών θεαμάτων, που εμπεριείχε την οποιαδήποτε θεμιτή ή αθέμιτη εργαλειοποίηση τους, αρκεί αυτή να εμφανιζόταν ως «στοργή στον λαό». Αυτό σύμφωνα με τον δημιουργό του ομώνυμου ντοκιμαντέρ Β. Δουβλή «Στοργή στον Λαό», ήταν ένα σύνθημα της προπαγάνδας της Χούντας, τυπωμένο με σφραγίδα σ' ένα επίσημο έγγραφο, που ανέπτυσσε την πολιτική του καθεστώτος απέναντι στον κινηματογράφο. Η διαστροφή της γλώσσας και το πομπώδες ύφος είναι, ως γνωστόν, χαρακτηριστικό της αισθητικής των φασιστικών καθεστώτων, που θέλουν να εμφανίζονται ως στοργικοί πατέρες, προστάτες του λαού²⁰⁵. Ένα ακόμα επιχείρημα της δικτατορίας ήταν και η εμφανιζόμενη ως λαϊκή οικονομική πολιτική κάτι που από έγκυρες οικονομικές αναλύσεις δεν υφίσταται²⁰⁶

Οι θέσεις της Δημοκρατικής Άμυνας βρήκαν ευήκοα ώτα. Έτσι με προσεκτικές ενέργειες άρχισε, με πρωτοβουλίες του αρχικού πυρήνα, η προσέγγιση ανθρώπων που διέπονταν από τις ίδιες αρχές. Η επέκταση του δικτύου και κατ' επέκταση η δράση της οργάνωσης αποδείχθηκε επίπονη, δύσκολη ανέδειξε ανθρώπους, που ανέλαβαν το κόστος με υψηλό, όπως θα δούμε τις περισσότερες φορές, τίμημα με φυλακίσεις και βασανιστήρια. Το ζήτημα των βασανιστηρίων αποτέλεσε ένα σημαντικό κεφάλαιο και διακύβευμα και για την δικτατορία αλλά ακόμα περισσότερο για το κομμάτι των ανθρώπων της κοινωνίας που το βίωσε²⁰⁷. Η δομή της παρούσης εκ των πραγμάτων θα οδηγήσει σε μικρή – ενδεικτική παράθεση των βασανιστηρίων. Οι οργανώσεις των εντίμων αξιωματικών συμπορεύτηκαν στον αγώνα, όπως το παράδειγμα της Α.Α.Α. με την παροχή βομβών στην Δ.Α. από τον ναύαρχο Γ. Μασουρίδη²⁰⁸. Σημαντικό κεφάλαιο αποτελεί η συμμετοχή υπαξιωματικών του Πολεμικού Ναυτικού όπως θα δούμε στην συνέχεια, καθώς επίσης και των αξιωματικών του στρατού ξηράς Ζερβόπουλου, Χαραλαμπίδου²⁰⁹. Μέλη της ελληνικής κοινωνίας που είχαν βιώσει την ναζιστική θηριωδία δεν δίστασαν ούτε στιγμή μπροστά στην νέα βαρβαρότητα,

²⁰⁵ <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/theatrepolis/issue/view/1778>

²⁰⁶ <https://www.kathimerini.gr/opinion/interviews/563304466/ta-oikonomika-egklimata-tis-xoyntas/> και <https://www.aueb.gr/el/opanews/i-politiki-oikonomia-tis-diktatorias>. Σχετικά με τα οικονομικά της δικτατορίας βλ. και τον ομότιτλο συλλογικό τόμο *ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ 1967-1974*, έκδοση Βουλή των Ελλήνων και Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών,

Εισαγωγή – Επιμέλεια Ν. Χριστοδουλάκης, Αθήνα, 2024

²⁰⁷ Η πηγές που σχετίζονται με τις αναφορές – καταγγελίες για βασανιστήρια και που οδήγησαν στην αποχώρηση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι υπεραρκετές, βλ. ενδ. <https://www.kathimerini.gr/society/956869/eyropaiko-rapisma-sti-choynta/> Επίσης οι μαρτυρίες βασανισθέντων έχουν αποτυπωθεί σε βιβλία (Παναγούλης, Κοροβέσης, Αρσένη, Μήνης κ.α.), σε εικόνες και κραυγές αυτών που οι βασανιστές στέρησαν τον λόγο (Μουστακλής), και σε μελέτες - τόμοι (Μπέκετ, Τρεχολτ, Γιούργος – Καμπύλης κ.α.). Σημαντική προσφορά, μεταξύ άλλων, υπήρξε στο Συμβούλιο της Ευρώπης αυτή του μέλους της Δ.Α. καθηγητή Φ. Βεγλερή, όπου μαζί με τον Γ. Μυλωνά αποτέλεσαν Πολιτική επιτροπή κύρους. Β. Φύλιας, *Τα αξέχαστα... ο. π.* σελ. 61, 93

²⁰⁸ Σοφία Μήνη, Τάσος Μήνης ο ακατάβλητος μαχητής της ελευθερίας και της δημοκρατίας, στο Συλλογικό *Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας... ο.π.* σελ. 20

²⁰⁹ Στην ενότητα των δικών της Δ.Α. περιγράφεται η δράση και οι ποινές των εν λόγω

όπως η Βενετία Σταυροπούλου, που θα συναντήσουμε στην τελευταία δίκη της Δ.Α. και αφηγείται, «και ξαναγυρίζω σπίτι μου, όχι κουρέλι, κάτι άλλο. Και με πιάνουν τα κλάματα κανονικά, σαν να είχε πεθάνει άνθρωπος δικός μου, και μου λέει πατέρας μου «παιδί μου μην ανακατευτείς πουθενά, αν ανακατευτείς εγώ θα πεθάνω» , εγώ δεν είπα τίποτα αλλά έψαχνα έναν τρόπο να κάνω αντίσταση, δεν μπορούσα να το δεχτώ αυτό ήταν κάτι που με ξεπερνούσε [...] ούτε από ιδεολογία ούτε τίποτα. Νόμιζα ότι ξανάρθε η κατοχή, τέτοιο πράγμα δηλαδή»²¹⁰. Η σύλληψη της έγινε στις 22/8/1969 και η φράση του Μπάμπαλη «μπήκες εδώ τώρα, δεν πρόκειται να ξαναβγείς θα σε φάει το μαύρο σκοτάδι» ήταν μάλλον σαφέστατη²¹¹.

Ένα πρόσωπο με σημαντική προσφορά στην Δ.Α. εν πολλοίς άγνωστο, είναι ο Μ. Πάκαρτ (Martin Packard) Άγγλος αξιωματικός του ναυτικού, παντρεμένος με την ελληνίδα Κική Τσατσούλη. Μυήθηκε στην οργάνωση από τους Φίλια και Δημητράκο και την συναίνεση του Κ. Καλλιγά που θεώρησε πολύτιμη την παρουσία του²¹². Ο Murtagh αφιερώνει ολόκληρο κεφάλαιο στην δράση του Πάκαρτ, την σχέση του με τα μέλη της Δ. Α. (Φίλια, Κουβελάκη, Πλασκοβίτη, Νέστωρ, κ. α.) καθώς και τις σημαντικές επαφές του με πολιτικούς όπως ο Μίντοφ, (πρωθυπουργός της Μάλτας), Θόρνμπερι (δημοσιογράφος της Γκάρντιαν) κ. α.²¹³. Ο Πάκαρτ συμπεριλήφθηκε και στο κατηγορητήριο της δίκης της Δ.Α το 1970, ως 56^{ος} κατηγορούμενος με τα εξής στοιχεία: Χάνκ (XANG), Άγγλος υπήκοος, αγνώστων λοιπών στοιχείων²¹⁴.

Όσον αφορά τα πρόσωπα που στήριζαν την Δ.Α. ο Φίλιας αναφέρει τους Κ. Πυρομάγλου, πρώην υπαρχηγό του ΕΔΕΣ, τον Γ. Γιαννόπουλο, τα μέλη του πυρήνα Θεσσαλονίκης, Σ. Νέστωρ, Π. Ζάννα, Γ. Σηπιτάνο, Κ. Πύρζα και τους καθηγητές Α. Μάνεση, Δ. Ευρυγένη. Σημαντική η ένταξη από τον Σημίτη, του Γ. Α. Μαγκάκη²¹⁵. Όσον αφορά την στάση των Ευρωπαίων, σε επίπεδο ενημέρωσης, ο Κ. Νικολάου, μέλος της Δ.Α. και εκφωνητής της Ντώιτσε Βέλλε, αναφέρει ότι στην Γερμανία, το αρχικό μήνυμα ήταν ευμενές υπέρ της χούντας, κάτι που άλλαξε στην συνέχεια²¹⁶. Η ένταξη ανθρώπων της δικαιοσύνης σαφώς και έδωσε ένα ηθικό στίγμα στην οργάνωση. Ο Φίλιας αναφέρει ως σημαντικό γεγονός την προσχώρηση του δικαστή, συγγραφέα Σ. Πλασκοβίτη, ο οποίος με την σειρά του οργάνωσε τους Γ. Κουβελάκη, Γ. Κοσμά, και τους αδελφούς Αντ. και Αθ. Μιχαλακέα. Παράλληλα εντάχθηκαν ως εφεδρεία οι Γ.

²¹⁰ Π. Βόγλης, ο. π. σελ. 130, η Σταυροπούλου σε προηγούμενη αφήγηση περιγράφει τις εικόνες από μπλόκο και εκτελέσεις το 1944 στις περιοχές Νέου Κόσμου και Δάφνης (εργοστάσιο Μαλτσινιώτη), σ. 41

²¹¹ Ο. π. σελ. 198

²¹² Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 69-72

²¹³ Ρ. Murtagh, ο. π. σελ. 225-248,

²¹⁴ Περιοδικό Η απολογία του Σάκη Καραγιωργα. ο. π. σελ. 51. Η αναγραφή και η μετάφραση δεν συνάδουν ως προς το γράμμα Χ, κάτι που δεν ξαφνιάζει (σ.σ.). Το ψευδώνυμο αναφέρεται και στο Β. Φίλιας ο. π. σελ. 91

²¹⁵ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 74-79

²¹⁶ Κώστας Νικολάου, Ο αντιστασιακός αγώνας μέσα από την Γερμανική ραδιοφωνία, στο Συλλογικό Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας... ο.π. σελ. 81. Ο Νικολάου περιγράφει αναλυτικά τις συνθήκες, αναγνωρίζοντας την βοήθεια της Βαυαρικής ραδιοφωνίας του Π. Μπακογιάννη, όμως στέκεται αιχμηρός απέναντι στην σύζυγο και πολιτικό Ν. Μπακογιάννη, στις αναφορές της ότι ο Π. Μπακογιάννης υπήρξε διευθυντής της Ντώιτσε Βέλλε.

Αγγελίδης και Ο. Κυριακός. Ο Πλασκοβίτης, φέρνει τους συγγραφείς Ρ. Ρούφο και Α. Κοτζιά²¹⁷. Η στήριξη της Δ.Α. στο εξωτερικό με την υποστήριξη του Πάκαρτ επεκτάθηκε, εκτός του Μίντοφ, σε ένα μεγάλο αριθμό σημειώντων προσώπων, όπως των πολιτικών Τ. Γκάλαχαν, Μ. Φούτ, στις εφημερίδες Γκάρντιαν, Εκόνομιστ, Ντέιλι Εξπρές. Ακόμα πανεπιστημιακοί όπως ο Μ. Μπόουρα, ο Ρ. Γκλόγκ, άνθρωποι των τεχνών, Β. Ρεντγκρέιβ, Μ. Φάροου κ.α. που και αυτοί τάχθησαν κατά της δικτατορίας

²¹⁸

Ωστόσο εάν όλα τα παραπάνω σηματοδοτούσαν ένα ενιαίο μέτωπο κατά της χούντας, η υφέρπουσα κρίση ανάμεσα στην Δ.Α. και τον Α. Παπανδρέου, που έχει ιδρύσει στη Σουηδία στις 26 Φεβρουαρίου 1968 το Π.Α.Κ., ήταν κάτι παραπάνω από εμφανής. Κατόπιν γνωριμίας του με τον Πάκαρτ και ενημέρωσης του ο Παπανδρέου επιχειρεί μέσω του Σημίτη να περάσει ένα, λίγο ιδιόμορφο μάλλον, μήνυμα. Στη συνάντηση αυτή, αναφέρει ο Φίλιας, ο Κ. Σημίτης είπε ότι « η επιθυμία του (μπός), χρησιμοποίησε ακριβώς αυτόν τον όρο για τον Παπανδρέου, είναι η Δημοκρατική Άμυνα να τεθεί υπό την δική του κατεύθυνση και καθοδήγηση, θέση με την οποία αυτός, ο Σημίτης, συμφωνούσε ανεπιφύλακτα. Η αντίδρασή μου ήταν ρητή και απερίφραστη. Η Δημοκρατική Άμυνα είναι καθαρά αντιστασιακή οργάνωση και δεν αναγνωρίζει κανένα πολιτικό (μπός), είναι έτοιμη να συνεργαστεί αλλά αποκλείει οποιαδήποτε υπαγωγή της».²¹⁹ Λίγο αργότερα στις αρχές Μαρτίου λαμβάνει χώρα ένα ακόμα γεγονός με στοιχεία σύγκρουσης και όχι μόνο. Σε ρεστοράν του Παρισιού με παρόντες την σύζυγο του Παπανδρέου, Μαργαρίτα, το ζεύγος Θόρνμπερι και φυσικά τον Πάκαρτ ο οποίος όταν ενημερώνει για την αντιστασιακή προσπάθεια στην Ελλάδα, ο Παπανδρέου «σηκώθηκε επάνω και έξαλλος χτύπησε με την γροθιά του το τραπέζι λέγοντας, έχω κάτι να σας πω. Ο θεός με έστειλε να σώσω την Ελλάδα και σε κανέναν άλλο δεν θα επιτρέψω να το κάνει, ούτε ο Φίλιας, ούτε ο οποιασδήποτε άλλος. Η Μάργκαρετ τον τράβηξε από το μανίκι λέγοντας του, είμαι βεβαία αγαπητέ μου Ανδρέα ότι αυτό που είπες δεν ήταν αυτό που ήθελες να πεις»²²⁰. Την συγκεκριμένη λεκτική αντίδραση του Παπανδρέου επιβεβαιώνει και ο Πάκαρτ²²¹. Ο Φίλιας προσάπτει στον Παπανδρέου ότι περιφέρεται στους πολιτικούς κύκλους στην Ευρώπη και ισχυρίζεται ότι οι Φίλιας και Καραγιώργας είναι όργανα της Ιντέλιτζενς Σέρβις, όπως ολόκληρη η Δ. Α., ενώ ο Παναγούλης βρίσκεται στην υπηρεσία της CIA²²². Παρόμοιες αναφορές σε αυτές τις θέσεις του Παπανδρέου υπάρχουν και στο βιβλίο του Άρνε Τρέχολτ και σχετίζονται με την παρουσία του Πάκαρτ και όχι μόνο, «ο οποίος ήταν συμπαίκτης του βασιλιά Κωνσταντίνου στο γκολφ τις εβδομάδες πριν το πραξικόπημα [...], ο Παπανδρέου υπήρξε

²¹⁷ Β. Φίλιας, ο. π.σελ. 82-83.

²¹⁸ Στο ίδιο, σελ. 103-107. Στους «ξένους» που στήριξαν την αντίσταση κατά της χούντας θα πρέπει να προστεθούν, με διαφορετική ιδιότητα ο καθένας, οι πολιτικοί Βαν ντε Στούλ, Εβενσεν, ο νομικός Τ. Μπέκετ, ο ιστορικός Γ. Χέριγκ, ο Ζ. Νταςέν κ.α.

²¹⁹ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 121

²²⁰ Στο ίδιο, 123

²²¹ Μάρτιν Πάκαρτ, Υποστήριξη των ξένων στην Δημοκρατική Άμυνα, στο Συλλογικό Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας...ο. π. σελ. 216.

²²² Β. Φίλιας ο. π. σελ. 208. Εν προκειμένω ο συγγραφέας επικαλείται αυτήκοους μάρτυρες που δεν κατονομάζει.

επιφυλακτικός για την Δ.Α., στην οποία πίστευε ότι είχε διεισδύσει η ΜΙ5 και προειδοποιούσε να μην συνεργαστούμε με αυτήν την οργάνωση.»²²³. Ο Πάκαρτ αναφέρει σχετικά με αυτό κάτι ίσως διαφωτιστικό, «ήμουν παντρεμένος με Ελληνίδα, της οποίας ο πατέρας ήταν κουμπάρος του υπουργού εξωτερικών Κωστόπουλου και φίλος του Γ. Παπανδρέου [...]. Όταν το πραξικόπημα έλαβε χώρα, ενημέρωσα το Ναυαρχείο πως ανησυχούσα για την ασφάλεια της οικογένειάς μου στην Αθήνα λόγω των δημοκρατικών τους απόψεων, και ζήτησα και έλαβα άδεια ώστε να βρίσκομαι κοντά τους, μου είπαν πως δικαιούμαι τρίμηνη εκπαίδευση στα ελληνικά οπότε τον Σεπτέμβρη γύρισα στην Αθήνα [...]. Μπορούσα να έχω μισθό για δύο καθηγητές, οπότε όρισα τους Φίλια και Καλλιγά, οι οποίοι ήταν πλέον επιδοτούμενοι από την Βρετανική πρεσβεία»²²⁴. Επανερχόμενοι στην δράση της οργάνωσης στο εσωτερικό, η αρχική πρωτοβουλία, εφόσον η οργάνωση στερείται υλικού για βομβιστικές ενέργειες, ήταν η εκτύπωση και διανομή προκηρύξεων κατά της χούντας, και η έκδοση έντυπου υλικού. Με την συνδρομή του Πάκαρτ τυπώνονται στο εξωτερικό η εφημερίδα, αυτοκόλλητα που διαχέονται από τους πυρήνες, ενεργοποιώντας έτσι τους μηχανισμούς της ασφάλειας²²⁵. Ο Γιαννόπουλος προσθέτει στο σημείο αυτό ότι, το πρώτο μανιφέστο της Δ.Α. κυκλοφόρησε τον Αύγουστο του 1967 και τον ίδιο χρόνο, τον Οκτώβριο, κυκλοφόρησε το πρώτο παράνομο φύλλο της οκτασέλιδης εφημερίδας της, που εκτυπωνόταν στο Λονδίνο και έμπαινε λαθραία στην Ελλάδα για μοίρασμα²²⁶.

Ο Murtagh περιγράφει το πέρασμα από την ευαισθητοποίηση στην ένοπλη δράση λέγοντας ότι περί τα τέλη του 1967 ο Φίλιας και μερικοί άλλοι έκριναν ότι, προκειμένου να αποσταθεροποιηθεί το καθεστώς, ήταν αναγκαία μια ήπια στρατιωτική επέμβαση. Δεν έτρεφαν αυταπάτες ότι θα μπορούσαν, τάχα, να ανατρέψουν το καθεστώς οργανώνοντας κάποιο αντάρτικο. Όμως μια μετριοπαθής βομβιστική εκστρατεία, με στόχους σύμβολα και όχι ανθρώπινες ζωές, θα αποδείκνυε ότι δεν ήταν όλοι αποφασισμένοι να ζήσουν για πάντα κάτω από μια δικτατορία. Όταν συνελήφθησαν αρκετά μέλη, ζήτησε ξανά την βοήθεια του Πάκαρτ. Το πέρασμα από την απλή προπαγάνδα στις βόμβες έθεσε ένα ηθικό δίλλημα στους συνεργάτες του Πάκαρτ, και πρόθυμους να στηρίξουν τον αντιδικτατορικό αγώνα, R. Williams και M. Hudson²²⁷. Ενώ δεν είχαν πρόβλημα να μεταφέρουν έντυπα στην Ελλάδα, η μεταφορά εκρηκτικών μέσα από την Ευρώπη ήταν κάτι διαφορετικό που μπορούσε να κηλιδώσει τον αγώνα της έντιμης αντίστασης (π. χ. IRA, RAF). Η απευθείας στρατιωτική δράση απαιτούσε δέσμευση σε τελείως διαφορετικό επίπεδο. Ο Φίλιας διαβεβαίωσε τα ενεργά

²²³ Αρνε Τρέχολτ, *Ο Νορβηγός που πολέμησε την χούντα*, Αθήνα, εκδ. Ψηφίδες, 2022, σελ. 332.

²²⁴ Μ. Πάκαρτ, *ο. π.* σελ. 213. Και στο P. Murtagh, *ο. π.* σελ. 236

²²⁵ Β. Φίλιας, *ο. π.* σελ. 83

²²⁶ Γιώργος Γιαννόπουλος, *Οι αντιστασιακές δυνάμεις στην Ελλάδα μετά το πραξικόπημα*, στο Γ. Γιαννόπουλος - R. Glogg, στο *Η Ελλάδα κάτω από στρατιωτικό ζυγό*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, σελ. 278. Ο συγγραφέας προσθέτει ότι η έκδοση της εφημερίδας πραγματοποιήθηκε με την χρηματοδότηση του Εργατικού κόμματος της Μάλτας, σελ. 291 «υποσημείωση»

²²⁷ Ο Williams ήταν ένας 20χρονος Λονδρέζος, που η συμμετοχή του ταίριαζε απόλυτα με τις φιλελεύθερες πεποιθήσεις του. Ο Hudson ήταν πρώην οδηγός στην F3, έγινε μηχανικός αυτοκινήτων και έβρισκε φτηνά αυτοκίνητα που θα ταξίδευαν στην Ελλάδα και μπορούσαν να διαθέτουν κρυψώνες, P. Murtagh, *ο. π.* σελ. 269

μέλη της βρετανικής οργάνωσης για την χρήση των συμβολικών χτυπημάτων, π.χ. αυτοκίνητα της αμερικανικής πρεσβείας. Σκοπός της εκστρατείας δεν ήταν η δολοφονίες ανθρώπων, έστω και εάν πρόκειται για στρατιώτες της χούντας²²⁸. Καθοριστικό ρόλο στην (διαχείριση και βελτίωση) των εκρηκτικών μηχανισμών αποτέλεσε η ένταξη στην Δ. Α. με την συνδρομή των Κωνσταντόπουλου και Σταράκη του χημικού Σ. Λουκά, ειδικού στις υποβρύχιες ανατινάξεις²²⁹. Εντυπωσιακή είναι η αναφορά του Murtagh στην συνεργασία των Σ. Λουκά και Γ. Κουβελάκη, που αποτέλεσε ένα από τα πιο δραστήρια μέλη της οργάνωσης, αφού προηγήθηκε τοποθέτηση βομβών στην πλατεία Συντάγματος. Ο Κουβελάκης κατέφυγε στο γραφείο του, στο συμβούλιο της Επικρατείας, σε έναν από τους επάνω ορόφους της Βουλής. Άνοιξε τα παράθυρα και στις 9 το βράδυ παρακολούθησε τις βόμβες που εκρύνγντο η μια πίσω από την άλλη. Κάποια ήταν τόσο δυνατή που τράνταζε το κτήριο της Βουλής. Αν εκείνη την στιγμή τον έβλεπε κάποιος αστυνομικός, θα αντίκριζε την εξωφρενική θέα ενός δικαστή που διασκέδαζε παρακολουθώντας το χάος και τις καταστροφές που είχαν προκληθεί στην πλατεία. Ως εκ θαύματος δεν σκοτώθηκε κανένας. Όταν όμως ο ενθουσιασμός του Κουβελάκη καταλάγιασε, άρχισε να τον απασχολεί η σκέψη σχετικά με το που σταματάει η αντίσταση και αρχίζει η τρομοκρατία»²³⁰.

Στο σημείο αυτό ενδιαφέρον έχει η αναφορά του Βόγλη που στο βιβλίο του εμπεριέχει πολλές μαρτυρίες ανθρώπων από τις οργανώσεις. Θέτοντας την διάκριση ανάμεσα στην τρομοκρατία και την δυναμική αντίσταση, καταθέτει τις μαρτυρίες προκειμένου όσοι συμμετείχαν να δικαιολογήσουν και να νομιμοποιήσουν την επιλογή που έκαναν εκείνα τα χρόνια. Η τρομοκρατία συνδέθηκε με την δολοφονική ή επιλεκτική βία. Αυτό είναι το κατώφλι που οι οργανώσεις δυναμικής αντίστασης δεν διάβηκαν (με εξαίρεση την απόπειρα δολοφονίας του Παπαδόπουλου). Το γεγονός ότι οι οργανώσεις απέκλεισαν τις δολοφονίες από τις πρακτικές τους, όχι μόνο διευκόλυνε την στρατολόγηση μελών, αλλά κυρίως επέτρεψε την νομιμοποίηση της δράσης τους, και τότε και σήμερα. Τέλος και εξίσου σημαντικό από της πλευρά της υποκειμενικότητας, τονίζει ο Βόγλης, επειδή τα μέλη των οργανώσεων δεν προχώρησαν σε δολοφονικές ενέργειες, δεν χρειάστηκε στην συνέχεια να αναμετρηθούν με το παρελθόν τους και να υποβάλλουν τον εαυτό τους στην επώδυνη διαδικασία της μεταμέλειας και της συγχώρεσης, όπως συνέβη με τα μέλη των οργανώσεων ένοπλης βίας στην Δυτική Ευρώπη²³¹.

Η απόπειρα δολοφονίας του δικτάτορα από τον Α. Παναγούλη στις 13/8/1968 αποτέλεσε την κορυφαία έκφραση – πράξη δυναμικής αντίστασης, εξίσου σημαντικό ότι ανέδειξε στην συνέχεια το μέγεθος της βίας του καθεστώτος. Τα βασανιστήρια, η ειλημμένη απόφαση εκτέλεσης του έως τον, κάτω από περίεργες συνθήκες, θάνατό του

²²⁸ Στο ίδιο, σελ. 284-285

²²⁹ Στο ίδιο, σελ. 287

²³⁰ Στο ίδιο, σελ. 305. Ο Κουβελάκης έφυγε από την Αθήνα στις 3/8/1969 για το Λονδίνο, στο ίδιο, σελ. 369. Συμπεριλήφθηκε στο κατηγορητήριο στην δίκη του 1970 ως 38^{ος} κατηγορούμενος, βλ. περιοδικό Περιοδικό Η απολογία του Σάκη Καράγιωργα, ο. π. σελ. 50

²³¹ Π. Βόγλης, ο. π. σελ. 162

κατέταξαν τον Παναγούλη ως την πιο εμβληματική μορφή του αντιδικτατορικού αγώνα²³². Ο D. Langlois, στον επίλογο του βιβλίου του αποκρυσταλλώνει, με έναν ξεχωριστό τρόπο, την προσφορά του Παναγούλη λέγοντας ότι, «στο ενδιάμεσο διάστημα οι συνταγματάρχες αγανάκτησαν όταν πληροφορήθηκαν ότι το διεθνές βραβείο ποίησης στην Ιταλία *Versilia –Viareggio* για το 1969 απονεμήθηκε ομόφωνα από την κριτική επιτροπή στον Έλληνα πατριώτη Αλέκο Παναγούλη, στη φυλακή στο Μπογιάτι. Έτσι και αλλιώς με τον Παναγούλη οι συνταγματάρχες έχασαν. Μπορούν να τον βασανίσουν, να τον κρατήσουν στις φυλακές τους, ωστόσο δεν θα εμποδίσουν το παράδειγμα του να διεγείρει αυτήν την αντίσταση που θα χτίσει την Ελλάδα του αύριο»²³³.

Ένα γεγονός που σχετίζεται με την διαχείριση των ενεργειών δυναμικής αντίστασης των οργανώσεων, είναι η έκρηξη από λαθεμένο χειρισμό βόμβας, των μελών της ομάδας (ΑΡΗΣ) συνεργαζόμενης με το Π.Μ., που είχε στόχο την πρεσβεία των Η.Π.Α. και οδήγησε στον θάνατο των Γ. Τσικουρή και Μ. Αντζελόνι στις 2/9/1970. Ο Κούλογλου, παραθέτοντας την μαρτυρία του μέλους της οργάνωσης Κ. Κωτσάκη, προσθέτει ως ειρωνεία της ιστορίας το ότι ανιψιός της Αντζελόνι ήταν ο Κάρλο Τζουλιάνι, που σκοτώθηκε στα επεισόδια της Γένοβας στην διάσκεψη των G8 το 2001²³⁴. Για το ίδιο περιστατικό ο Βόγλης προσθέτει την επικήρυξη από την χούντα του μέλους της ομάδας Κ. Κωτσάκη με 100.000 δρχ., ως (επικίνδυνου αναρχικού – δυναμιτιστή), καθώς και την αφήγηση του επίσης μέλους της ομάδας Γ. Ρωμαίου²³⁵.

Έτσι περνάμε στην καταγραφή των βομβιστικών ενεργειών της Δημοκρατικής Άμυνας που αποτέλεσαν μαζί με τις προκηρύξεις, το οπλοστάσιο του καθεστώτος στις αίθουσες των Εκτάκτων Στρατοδικείων υπό το νομικό επίχρισμα του Α.Ν. 509, και αφού είχε προηγηθεί η φροντίδα των βασανιστών.

Το κατηγορητήριο της τελευταίας δίκης το 1970 αποδίδει 18 τοποθετήσεις εκρηκτικών μηχανισμών «1) στις 19 Μαρτίου 1969 σε κατανεμητή του Ο.Τ.Ε, στην οδό Αναγνωστοπούλου, από τον Σπ. Λουκά, 2) στις 18-19 Απριλίου σε σταθμευμένο αυτοκίνητο στην οδό Αιόλου, από τον Δ. Κωτσάκη και τον Ι. Κομποτιάτη, 3) σε κάδο απορριμμάτων έξω από το γήπεδο του Π.Α.Ο την ίδια μέρα από τα ίδια πρόσωπα, 4) σε σταθμευμένο αυτοκίνητο στο Παλαιό Φάληρο τις ίδιες μέρες από τα ίδια πρόσωπα, 5) τον

²³² Στο ίδιο, σελ. 167- 170, Βόγλης παραθέτει εν συντομία την διαδρομή του Παναγούλη, έως την απόπειρα και τα βασανιστήρια όπως και τις ενέργειες κυρίως του εξωτερικού για την ματαίωση της εκτέλεσης, στο ίδιο σελ. 227. Ο Μπενάς παραθέτει (αναδημοσίευση από το βιβλίο του Ν. Κακαουνάκη 2,650 Μερώνυχτα Συνωμοσίας) την απόφαση εκτέλεσης του Παναγούλη υπ' αριθμ. 757/1968, που εξεδόθη στις 17/11/1968 ημέρα Κυριακή, και ήταν αποφασισμένη να πραγματοποιηθεί «στις 21/11/1968 ημέρα Πέμπτη και ώρα 07,15 δια τυφεκισμού εις τον εν Αιγίνη συνήθη τόπο εκτελέσεων». Την απόφαση υπογράφουν οι ανώτεροι αξιωματικοί Κ. Κονιζάκης, Σ. Σκληρός. Βλ. Τ. Μπενάς, ο. π. σελ. 102

²³³ Denis Langlois, *Αλέξανδρος Παναγούλης, το αίμα της Ελλάδας*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 2017, σελ. 148. Η δίκη του Παναγούλη ήταν ημερολογιακά παράλληλη με την δίκη των μελών της Δ. Α. στην Θεσσαλονίκη, στο ίδιο, σελ. 91. Στην δίκη αυτή ο Langlois ήταν παρατηρητής ως απεσταλμένος της Επιτροπής για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στο Κωστής Γιούργος – Τάκης Καμπύλης - Τζέιμς Μπέκετ, *Η ταρατσα της Μπουμπουλίνας*, Αθήνα, εκδ. Ποταμός, 2009, σελ. 120

²³⁴ Κώστας Κωτσάκης, *Η επίθεση με το παγιδευμένο αυτοκίνητο στην Αμερικανική πρεσβεία, στο Στέλιος Κούλογλου, Μαρτυρίες από την δικτατορία και την αντίσταση*, Αθήνα, εκδ. Εστία, 2019, σελ. 291

²³⁵ Π. Βόγλης, ο. π. σελ. 173-176

Απρίλιο του 1969 χωρίς να αναφέρεται συγκεκριμένη μέρα επί της εθνικής οδού Αθηνών- Θεσσαλονίκης από τον Ι. Κομποτιάτη και κάποιον Ρότζερ, 6) στις 18-19 Απριλίου στην Esso Pappas Κηφισιάς, από τον Δ. Καράγιωργα και τον Κ. Σημίτη και 7) στην Esso Pappas Γλυφάδα από τον Χ. Ροκόφυλλο και τον Ε. Δελούκα. 8) Τις ίδιες μέρες από τον Νίκο και την Ελισάβετ Οικονομίδου στη Μονή Πετράκη, 9) στις 21 Απριλίου πίσω από το άγαλμα του Κολοκοτρώνη, από τον Σπ. Λουκά. 10) Στις 19 Μαΐου στο υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος, στο Σύνταγμα, από τον Γ. Σταράκη και τον Α. Γουέγκερ και 11) την ίδια μέρα από τα ίδια πρόσωπα στην American Express, 12) την ίδια μέρα σε αμερικανικό αυτοκίνητο από τον Ι. Σταράκη και τον Ι. Κομποτιάτη και 13) την ίδια μέρα στο ξενοδοχείο «Χίλτον» από τον Α. Γεράρη. 14) Στις 6 Ιουνίου 1969 στο παλιό κτήριο του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών στην οδό Ακαδημίας 3, από τον Ι. Σταράκη και τον Α. Γουέγκερ. 15) Τον Ιούλιο του 1969, χωρίς να αναφέρεται συγκεκριμένη ημερομηνία στο μέγαρο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού από τον Νίκο και την Ελισάβετ Οικονομίδη. 16) Στις 19 Ιουλίου, στο θέατρο Ηρώδου Αττικού, από την Β. Σταυροπούλου και τον Ι. Σταράκη. 17) Στις 26 Ιουλίου στο ξενοδοχείο Κίνγκ Τζώρτζ από τον Σπ. Λουκά και 18) στις 9 Αυγούστου στο πρακτορείο της Ολυμπιακής από τον Σπ. Λουκά και την Β. Σταυροπούλου²³⁶. Στην έρευνα της δημοσιογραφικής ομάδας του <http://www.iospress.gr>, με τίτλο «Η Γνωστή-Άγνωστη αντίσταση στη χούντα» όπου επικαλείται εκτενές εύρος πηγών, αποδίδονται στην Δ.Α., από το 1967 έως το 1973 είκοσι έξι (26) συνολικά ενέργειες με τοποθετήσεις βομβών, συμπεριλαμβανομένων στις περισσότερες από αυτές και τα ονόματα των τραυματιών²³⁷.

• Οι δίκες της Δημοκρατικής Άμυνας

ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ υπ' αριθ. 509 ΦΕΚ 293/27-12-1947

Περὶ μέτρων ἀσφαλείας τοῦ Κράτους, τοῦ πολιτεύματος, τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος καὶ προστασίας τῶν ἐλευθεριῶν τῶν πολιτῶν

Ἄρθρον 2.

1. Ὅστις ἐπιδιώκει τὴν ἐφαρμογὴν ἰδεῶν ἐχουσῶν ὡς ἔκδηλον σκοπὸν τὴν διὰ βιαίων μέσων ἀνατροπὴν τοῦ Πολιτεύματος, τοῦ κρατούντος κοινωνικοῦ συστήματος ἢ τὴν ἀπόσπασιν μέρους ἐκ τοῦ ὅλου τῆς ἐπικρατείας, ἢ ἐνεργεῖ ὑπὲρ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν προσηλυτισμὸν τιμωρεῖται ἐὰν μὲν εἶναι ἀρχηγὸς ἢ ὁδηγὸς διὰ τῆς ποινῆς τῶν προσκαίρων δεσμῶν, εἰς ἰδίως δὲ βαρείας περιπτώσεις διὰ τῆς ποινῆς τῶν ἰσοβίων δεσμῶν ἢ τοῦ θανάτου, ἐὰν δὲ εἶναι ἀπλοῦς συστασιώτης διὰ ποινῆς φυλακίσεως, εἰς ἰδίως δὲ βαρείας περιπτώσεις διὰ τῆς ποινῆς τῆς εἰρκτῆς ἢ τῶν προσκαίρων δεσμῶν.

²³⁶ Νίκος Κατσαφάδος, «Δημοκρατική Άμυνα: Η πορεία μιας οργάνωσης 1967-1970» (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, ΕΚΠΑ, 2019), σελ 66-67.

²³⁷ <http://www.iospress.gr/extra/antistasi.htm>

2. Ως ιδιαίτερα έπιβαρυντική περίπτωση θεωρείται ή εκτέλεσις τής πράξεως έν δημοσίω τόπω, παρόντων πολλών, ή διά τοῦ τύπου, ή εάν ό προσηλυτισμός ενεργείται διά χρημάτων, ή άπευθύνεται πρὸς άνηλίκους, στρατιωτικούς έν γένει ή δημοσίους λειτουργούς.

Η παράθεση του αποσπάσματος του Α.Ν. κρίνεται ίσως απαραίτητη προκειμένου να καθοριστεί το πλαίσιο του κατηγορητηρίου όπως και των παρεπόμενων ποινών, έτσι όπως αποδόθηκε στους κατηγορουμένους στις δίκες. Τονίζει στο σημείο αυτό ο Αλιβιζάτος: «το καθεστώς των συνταγματαρχών κίνησε πολυάριθμες δίκες εναντίον των αντιπάλων του, σύμφωνα με μια επίσημη πηγή 2,254 περιπτώσεις «πράξεων στρεφόμενων κατά του καθεστώτος» εκδικάστηκαν από το 1967 έως το 1974, μόνο από το Στρατοδικείο Αθηνών, που συνεδρίαζε, είτε ως τακτικό – διαρκές είτε ως έκτακτο. Από την άλλη μεριά, κατά την διάρκεια των τεσσάρων πρώτων χρόνων, δηλαδή έως τον Απρίλιο του 1971, οπότε περιορίστηκε σημαντικά, χωρίς ωστόσο να καταργηθεί, η αρμοδιότητα των στρατοδικείων στο πεδίο των πολιτικών εγκλημάτων, 3,364 άτομα δικάστηκαν συνολικά για πολιτικούς λόγους, από τα οποία καταδικάστηκαν τελικά 2,045 σε ποινές που έφταναν από την θανατική ποινή έως την ολιγόμηνη φυλάκιση με ή χωρίς αναστολή»²³⁸. Η Χατζηκωνσταντή προσθέτει ότι οι δίκες των αντιστασιακών οργανώσεων συνιστούν, όχι μόνο ένα υψίστης σημασίας ιστορικό – πολιτικό γεγονός, με ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση για τον ελληνικό λαό, αλλά ταυτόχρονα και ένα νομικό – ψυχοκοινωνικό φαινόμενο. Εκδηλώνεται στα Έκτακτα Στρατοδικεία, κατά την ακροαματική διαδικασία παράγοντας μεταξύ των αντιπάλων πλευρών, τις ιδιαίτερες αυτές κοινωνικές σχέσεις της κατάστασης σύγκρουσης, που αναπτύσσονται ως αποτέλεσμα της αντίθετης κοινωνικής σκέψης, δηλαδή της αντιστασιακής ιδεολογίας από την μια πλευρά και της δικτατορικής στρατοκρατικής ιδεολογίας από την άλλη²³⁹.

Η δίκη του Ναυτικού

Ένα από τα σημαίνοντα πρόσωπα της Δ.Α., όπως ήδη αναφέρθηκε, ήταν ο Γεράσιμος Νοταράς, τον οποίο θα δούμε πρωταγωνιστή σε αυτό το πρώτο στάδιο δημιουργίας πυρήνων που η χούντα κατάφερε να εξαρθρώσει, οδηγώντας τα μέλη της στο στρατοδικείο, και ακολούθως ο υπηρετών ως υπαξιωματικός του Πολεμικού Ναυτικού Ανδρέας Πολίτης²⁴⁰. Ξεκινώντας από τον Φίλια τις αναφορές της δημιουργίας του πυρήνα όταν, «ο Γ. Νοταράς στρατολογεί από τον Απρίλιο του '67 στην Δ.Α. τον υποκελευστή και τριτοετή φοιτητή της Ανωτάτης Βιομηχανικής Α. Πολίτη. Αυτός με την σειρά του οργανώνει δίκτυο με την ένταξη και άλλων υπαξιωματικών. Παρά το

²³⁸ Ν. Αλιβιζάτος, ο.π. σελ. 627

²³⁹ Ελλη Χατζηκωνσταντή, Οι δίκες των αγωνιστών κατά την δικτατορία και ειδικότερα οι δύο δίκες της Δημοκρατικής Άμυνας, στο Συλλογικό Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας...ο. π. σελ. 257

²⁴⁰ Αποτελέσε ιδιαίτερη τιμή και συγκίνηση, για τον συντάκτη, η συνάντηση με τον κ. Πολίτη, η αφήγηση καθώς και η δωρεά μιας εμβληματικής φωτογραφίας του καταδρομικού ΕΛΛΗ, που αποτέλεσε τον χώρο των βασανιστηρίων, με τις υπογραφές των μελών της οργάνωσης.

γεγονός ότι ο Πολίτης ακολουθεί τους συνωμοτικούς κανόνες και δημιουργεί αποκοπές μεταξύ των πυρήνων, όλο το δίκτυο είναι ενάλωτο λόγω της επαγγελματικής συνάφειας και των προσωπικών σχέσεων. Έτσι όταν ο υποκελευστής Ν. Κούρος, τον οποίο είχε πρώτο στρατολογήσει, εκβιασθείς, μεταμεληθείς, κανείς δεν ξέρει, καταγγέλλει τις κινήσεις του Πολίτη και επιφορτίζεται με την συνέχιση της επαφής και ενημέρωση της υπηρεσίας ασφαλείας του Ναυτικού, η ιχνηλάτηση και αποκάλυψη είναι θέμα χρόνου. Όταν συλλαμβάνεται ο Νοταράς στις 23/10 ο Πολίτης ανακόπτει την δράση του. Παρόλα αυτά τέλη 1/1968 αρχίζουν οι συλλήψεις. Συλλαμβάνονται 15 υπαξιωματικοί οι οποίοι οδηγούνται στο παροπλισμένο πολεμικό πλοίο ΕΛΛΗ²⁴¹, όπου προσάγεται και ο Νοταράς από τις φυλακές Αβέρωφ. Εκεί βασανίζονται ανελέητα από τον αρχιβασανιστή Ν. Κιοσσέ, ιδιαίτερα οι Νοταράς, Πολίτης και Μαυροβουνιώτης, ο οποίος μένει ανάπηρος²⁴². Εδώ εξυφάνθει μια πραγματική τραγωδία διότι όπως θα δούμε στην συνέχεια της δίκης ο βασανισθείς Μαυροβουνιώτης αθωώθηκε²⁴³. Στους συλληφθέντες συμπεριλαμβάνονται και οι Σοφούλης, Πρωτοπαπάς, Τσακαρέστος, Ντόλκας και Ροκόφυλλος που αφήνεται προσωρινά ελεύθερος²⁴⁴. Ο Murtach περιγράφει την σύλληψη του Νοταρά και την συνέχεια, «στις 23/10/1967 η Ασφάλεια έβγαλε δια της βίας τον Νοταρά έξω από το γραφείο του και τον μετέφερε στην Μπουμπουλίνας. Επί έξι χρόνια τον κουβαλούσαν από φυλακή σε φυλακή και τον επέβαλλαν σε βασανιστήρια, ηλεκτροσόκ, ξύλο, απομόνωση και ψευδοεκτελέσεις»²⁴⁵. Σχετικά με τα βασανιστήρια προσθέτει «όταν ο Νοταράς κατήγγειλε στην δίκη όσα είχε υποστεί στο ΕΛΛΗ, η καταγγελία του έγινε γνωστή παγκοσμίως, έτσι επιβεβαιώθηκαν από την Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, ως ένα ισχυρό κατηγορητήριο κατά της χούντας»²⁴⁶. Ο Τ. Μπέκετ στο βιβλίο του *Η βαρβαρότητα στην Ελλάδα 1967-1969*, (πρωτότυπος τίτλος, *Barbarism in Greece*, εκδ. Walker and Company, Ν. Υ.) που πρωτοεκδόθηκε το 1970 και κυκλοφόρησε σε πέντε χώρες περιγράφει εκτενώς την περίπτωση του Γ. Νοταρά

²⁴¹ Πρόκειται για το καταδρομικό «Ευγένιος της Σαβοΐας», που παραχωρήθηκε το 1950 στην Ελλάδα από την Ιταλία στο πλαίσιο των πολεμικών επανορθώσεων και συμβολικά ονομάστηκε «Έλλη», για να θυμίζει τον άνανδρο και ύπουλο τορπιλισμό του ομώνυμου ελληνικού ευδρόμου, την 15η Αυγούστου 1940 έξω από το λιμάνι της Τήνου. Ι. Παλούμπης ΠΝ στο περιοδικό *Ναυτικά Χρονικά*, Τεύχος 98 • Ιούλιος-Αύγουστος 2010, Αθήνα, εκδ. Ένωση Αποστράτων Αξιωματικών Ναυτικού, σελ. 38

²⁴² Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 101.

²⁴³ Όταν ζήτησε μεταπολιτευτικά τα έξοδα νοσηλείας η απάντηση του υπουργού Αβέρωφ ήταν «δεν είσαι δικός μας», βλ. <https://www.tanea.gr/2010/04/29/politics/mikropolitikos/thanasis-mayrobouniwtis/>. Στη δίκη των βασανιστών το 1975 ο Μαυροβουνιώτης παρουσίασε ιατρικό πιστοποιητικό του εξωτερικού που εκτιμούσε τις βλάβες από την φάλαγγα απότοκο 120,000 χτυπημάτων, Ι. Παλούμπης ΠΝ στο περιοδικό *Ναυτικά Χρονικά*, Τεύχος 99 • Σεπτέμβριος -Οκτώβριος, 2010, Αθήνα, εκδ. Ένωση Αποστράτων Αξιωματικών Ναυτικού, σελ. 33

²⁴⁴ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 85

²⁴⁵ P. Murtagh, ο. π. σελ. 242

²⁴⁶ Στο ίδιο, σελ. 319. Ο Βόγλης προσθέτει σχετικά ότι και ο Νοταράς και ο δικηγόρος του Β.Α. Μαγκάκης εκλήθησαν να καταθέσουν στην Επιτροπή και στην Αθήνα και στο Στρασβούργο, η χούντα φυσικά τους εμπόδισε. Π. Βόγλης ο. π. σελ. 218. Στις φυλακές Αβέρωφ ο Άντονι Μαρέκο, της Διεθνούς Αμνηστίας συνάντησε τον Νοταρά και τους συντρόφους του, στο Κ. Γιούργος..., *Η τάρτασα*, ο. π. σελ. 109. Ίσως το γεγονός αυτό να συνετέλεσε ώστε ο Νοταράς και αρκετά μέλη της Δ.Α. να αποτελέσουν ιδρυτικά μέλη της Ελληνικής Διεθνούς Αμνηστίας, βλ. <https://www.amnesty.gr/elliniko-tmima-istoria-kai-simantikes-imeromines>

και άλλων εννέα προσώπων (ανάμεσα τους ο Σ. Νέστωρ) που βασανίστηκαν²⁴⁷: «ένας συνάδελφος του που σήμερα κατέχει σημαντική θέση στο υπουργείο Υγείας, του τηλεφώνησε να πάει στο Κέντρο. Φίλοι του Νοταρά προσπάθησαν να τον ειδοποιήσουν αλλά ήταν αργά, τον πήγαν στην απομόνωση στην Μπουμπουλίνας, έξι μέρες στην απομόνωση, χωρίς νερό και φαγητό, τον ανέβασαν στην ταρατσα τρεις φορές. Στις 23/12 μεταφέρθηκε στις φυλακές Αβέρωφ, στις 10/2 εξαφανίστηκε, η σύζυγός του τον αναζητά για να έρθει η πληροφορία για το ΕΛΛΗ. Επέστρεψε στου Αβέρωφ στις 8/3/1968. Στο στρατοδικείο αναφορικά με τα βασανιστήρια θα δηλώσει, «με παρέδωσαν στον ανθυποπλοίαρχο Κιοσσέ και σε δύο άνδρες των Υποβρυχίων Καταδρομών, εν συνεχεία με πήγαν στο ΕΛΛΗ, όπου ο αντιπλοίαρχος Καμαρινέας και ο ταγματάρχης Θεοφιλογιαννάκος της ΕΣΑ με περίμεναν. Παρέμεινα εκεί από 10/2 έως 8/3, σε όλη αυτή την περίοδο υπέστη το βασανιστήριο φάλαγγα από τους δύο αναφερόμενους άνδρες των Υποβρυχίων Καταδρομών. Επειδή είχα την διανοητική αντοχή και δεν προέβην στις ομολογίες, με υπέβαλλαν στο μαρτύριο του ηλεκτροσόκ, επιπλέον απειλούμην συνεχώς με πνιγμό από ατύχημα. Σε όλη την διάρκεια στο κελί έκαιγε φως μεγάλης ισχύος ώστε να μην μπορώ να κοιμηθώ και οι φρουροί χτυπούσαν συνεχώς την πόρτα, δεν μου επιτράπη να πλυθώ, να καπνίσω ή να διαβάσω και μου δίνονταν μόνο δύο ποτήρια νερό την ημέρα»²⁴⁸.

Ο Νοταράς ουδέποτε ανέφερε το όνομα του (συναδέλφου) που τον πρόδωσε, και σε συνέντευξή του στον καθηγητή Χ. Παυλόπουλο αφηγείται: « Η σύλληψή μου έγινε στις 23 Οκτωβρίου του 1967 έπειτα από μία λανθασμένη κίνηση, όπου με παγίδευσε ένας συνάδελφος και με συνέλαβαν ο Μπάμπαλης και ο Σπανός της Ασφαλείας. Από εκεί ξεκίνησε μία περιπέτεια καθώς έμεινα 2 μήνες στην Ασφάλεια, αρχικά σε πλήρη απομόνωση με καθημερινούς βασανισμούς στην ταρατσα. Την ημέρα που ο Παπαδόπουλος ανήγγειλε την πρώτη αμνηστία και έπειτα από κράτηση δύο μηνών, μεταφερθήκαμε στις φυλακές Αβέρωφ. Η δίκη μας κράτησε από τις 3 έως τις 8 Ιουλίου του 1968 και μετά από αυτήν μας μετέφεραν βιαίως στην φυλακή των ποινικών. Εκεί τρεις χωροφύλακες άνοιξαν τη φυλακή με απήγαγαν και με κατέβασαν στο Πέραμα και από εκεί στο παροπλισμένο πλοίο «Έλλη», όπου ανακάλυψαν την συνωμοσία που έκανα στο ναυτικό. Είκοσι οκτώ ημέρες βρισκόμουν εκεί μέχρι που ένας ναύτης μίλησε με τη γυναίκα μου. Έτσι έμαθαν όλοι ότι βρίσκομαι στο «Έλλη», καθώς αγνοούνταν η τύχη μου. Μέσα από σκηνικά που έζησα εκεί συμπεράνα πως κανείς δεν πρέπει να απελίζεται και να σταματάει τον αγώνα. Πάντα υπάρχουν τρόποι να συνεχίσεις. «Ευτυχώς, είχα καταγράψει όλα τα βασανιστήρια που πέρασα σε ένα υπογεγραμμένο χαρτί». Στη συνέχεια της συνέντευξης εστιάζει στο σημαντικό γεγονός της δημοσιοποίησης των βασανιστηρίων, κάτι που η χούντα επιμελώς απέκρυπτε. Χ.Π.: 8 Ιουλίου του 1968 καθίσατε στο εδώλιο του κατηγορουμένου με άλλα είκοσι ένα άτομα. Εσείς

²⁴⁷ Τζέιμς Μπέκετ., *Η βαρβαρότητα στην Ελλάδα 1967-1969*, Αθήνα, εκδ. Το ποντίκι, 1997, ενότητα υποθέσεων – καταθέσεις των Κίττυ Αρσένη, Πέτρου Γαβαλά, Κώστα Φρατζεσκάκη, Διονύση Λιβανού, Κώστα Μελέτη, Γεράσιμου Νοταρά, Γιάννη Λελοῦδα, Στέλιου Νέστωρ, Άγγελου Πνευματικού, Πέτρου Βλάσση

²⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 85-88

κατηγορηθήκατε ότι οργανώσατε τη συνωμοσία στο Ναυτικό και καταδικαστήκατε μαζί με άλλους σε φυλάκιση οκτώ χρόνων. Γ.Ν.: Μετά τη δίκη πήγα πάλι στις φυλακές Αβέρωφ και από εκεί στην Αίγινα. Ευτυχώς, είχα καταγράψει όλα τα βασανιστήρια που πέρασα σε ένα υπογεγραμμένο χαρτί, έπειτα από συμβουλή του εκπληκτικού ανθρώπου Γεωργίου Β. Μαγκάκη. Ο ίδιος κατά τη διάρκεια της δίκης βρήκε την ευκαιρία και κατέθεσε το χαρτί στο Στρατοδικείο, πράγμα που τους υποχρέωνε να μπει στα πρακτικά. Αυτό αποτέλεσε την πρώτη ενυπόγραφη κατάθεση βασανιστηρίων και ήταν ένα από τα στοιχεία που συζητήθηκαν στο Στρασβούργο στη διαδικασία αποπομπής της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Ύστερα από τρεις ημέρες μας επισκέφτηκε ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός και μας έφερε καρέκλες σκηνοθέτη και διάφορα άλλα πράγματα. Έκανα και σεμινάριο στον Λοράν Μαρτί, προκειμένου να διαχειριστεί την κατάσταση. Στην Αίγινα φτιάξαμε Πανεπιστήμιο και πραγματοποιήσαμε πολλές πρωτοβουλίες. Δίδασκα Γαλλικά και πολιτική επιστήμη και διδασκόμουν Γερμανικά και Αραβικά. Όλοι προσφέραμε γνώσεις και βγήκαμε κερδισμένοι»²⁴⁹. Ωστόσο το όνομα του Η. Δημητρά όμως δεν θα μπορούσε να μείνει στο απυρόβλητο, «Επικουρικός καθηγητής της Παντείου, ο Ηλίας Δημητράς διορίστηκε υφυπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας (ο ίδιος ισχυρίστηκε ότι η «παρουσία του στην κυβέρνηση εθεωρήθη διεθνώς άνοιγμα προς τα αριστερά»). Ο Δημητράς τιμωρήθηκε με οριστική απόλυση, επειδή, μεταξύ άλλων, στις 23.10.1967 παγίδευσε στο γραφείο του τον επιστημονικό του συνεργάτη Γεράσιμο Νοταρά, μέλος της αντιστασιακής οργάνωσης Δημοκρατική Άμυνα, «συλληφθέντα υπό του αναμένοντος αυτόν αστυνόμου της Γενικής Ασφαλείας Σπανού, με συνέπειαν την καταδίκην τούτου εις 8 ετή κάθειρξιν»²⁵⁰. Ο Α. Πολίτης καταθέτει την δική του μαρτυρία εκκινώντας από την γνωριμία του με τον Γ. Νοταρά, «με έφερε κοντά στις απόψεις των επιστημόνων του Ομ. Παπαναστασίου, παρακολουθούσα διαλέξεις και διάβαζα το Νέα Οικονομία, μετά την ίδρυση της Δ.Α. συμφωνήσαμε να διερευνήσω, εάν μπορεί να στηθεί κάτι οργανωμένο στο Ναυτικό. Έδωσα προκηρύξεις, τις βασικές θέσεις της Δ.Α., άλλες ενέργειες δεν έγιναν, ούτε υπήρχε εντολή να γίνουν. Μοναδική εξαίρεση ήταν η προσπάθεια μελέτης τηλεχειριζόμενου μηχανισμού. Από την συνάντηση, στην οποία συμμετείχε ο Ν. Κούρος, υποψιαζόμουν ότι κάτι δεν πάει καλά, ήταν εκείνος που από ένα σημείο και μετά, για τους δικούς του λόγους άρχισε να συνεργάζεται με την Ασφάλεια του Ναυτικού, σύμφωνα με το πόρισμα του Πλοιάρχου Ευαγγελόπουλου «κατά μήναν Σεπτέμβριον ανέφερε εις αρμόδιον όργανον περί των κινήσεων του Πολίτη». Έτσι στις 23/1/1968 βρέθηκα στο ΕΛΛΗ, από εκεί πέρασαν περί τους 25 Υπαξιωματικούς και οι πολίτες Νοταράς και Σοφός. Κλιμάκιο των ΟΥΚ, υπό τον Κιοσσέ, επί ένα σχεδόν μήνα, βασάνιζε τους ανακρινόμενους, παρουσία πολλές φορές των Ευαγγελόπουλου, Καμαρινέα και Τραγέα. Από την ΕΛΛΗ πέρασαν και Μάλλιος, Μπάμπαλης και ο (σκύλος της ΕΣΑ) Θεοφιλογιαννάκος, φάλαγγα, χτυπήματα με γκλόμπ, κρεμάσματα ανάποδα, ηλεκτροσόκ,

²⁴⁹<https://www.paratiritis-news.gr/koinonia/syzitiseis-gia-ti-diktatoria-kai-ti-dimokratia/>

²⁵⁰<http://www.iospress.gr/ios2002/ios20020421a.htm>. Ο Δημητράς συμπεριλαμβάνεται στην κατάσταση των καθηγητών ΑΕΙ που συνεργάστηκαν με την δικτατορία, και τιμωρήθηκαν, ο συγκεκριμένος με οριστική διαγραφή, Δ. Νταβέας, Τα στοιχεία για την συνεργασία καθηγητών ΑΕΙ με την δικτατορία, στο περιοδικό ΠΟΛΙΤΗΣ, τεύχος 2, 6/1976, σελ. 23. Το «αξίωμα» του αναφέρει και ο Γ. Κρεμμυδάς, ο. π. σελ. 218, ως υφυπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας στην Τρίτη κυβέρνηση της χούντας.

εικονικές εκτελέσεις. Το ΓΕΝ με αρχηγό τον Αντ/χο Περβαινά, πεθερό του Κιοσσέ, διαβιβάζει την υπόθεση στο Έκτακτο Στρατοδικείο με εντάλματα προφυλάκισης 15 υπαξιωματικών»²⁵¹.

Πριν περάσουμε στα της δίκης αξίζει ίσως μια αναφορά – παρένθεση που σχετίζεται με τα βασανιστήρια που έλαβε χώρα στο ΕΛΛΗ και έγινε γνωστή, μεταπολιτευτικά, στις δίκες των βασανιστών το 1975 στο Διαρκές Ναυτοδικείο Πειραιά: «Ο μάρτυρας κατηγορίας Ανδρέας Πολίτης: «Παρόντες στην ανάκριση ήταν ο Μάλλιος και ο Μπάμπαλης. Ο Μάλλιος έδειχνε στους άλλους πώς να με χτυπούν. Φορούσα στολή και σε μια στιγμή είπε:– Βγάλτε του το σακάκι γιατί δεν μπορώ να τον χτυπώ με τη στολή. Προσβάλλει τη στολή. Λιποθύμησα τρεις φορές. Με συνέφεραν ρίχνοντάς μου νερό. Τη νύχτα με χτυπούσαν με μισό κλομπ. Δεν θυμάμαι πότε έσπασε. Θυμάμαι έναν έφεδρο που με είδε χτυπημένο και γύρισε το πρόσωπό του γιατί δεν άντεχε το θέαμα. Πριν φύγουν οι Μάλλιος και Μπάμπαλης έδωσαν οδηγίες. «Συνεχίστε τον έτσι και σε τρεις μέρες θα έχετε αποτελέσματα». Τις επόμενες μέρες μου έκαναν συνέχεια φάλαγγα, ενώ ένας με πατούσε στο πρόσωπο για να μη βλέπω ποιος με χτυπάει. Την ημέρα που με συλλάβανε πιάσανε κι άλλους μεταξύ των οποίων και τον Νίκο Κούρο. Αυτός έπαιξε το ρόλο του καταδότη. Στις 10 Φεβρουαρίου ήρθε στο Έλλη ο Θεοφιλογιαννάκος και μου έκανε ανάκριση κλωτσώντας με στην κοιλιά, στο πρόσωπο και σε άλλα μέρη του σώματός μου, παρουσία των ανακριτών του Ναυτικού. Η επόμενη ήταν η χειρότερη μέρα της ζωής μου. Με χτυπούσαν όλη μέρα μέχρι το βράδυ κάνοντάς μου εναλλάξ φάλαγγα δέκα τρεις φορές. Σε κάποια στιγμή με τράβηξαν στην πλώρη του караβιού, μου έδεσαν τα πόδια και με κρέμασαν ανάποδα»²⁵². Οι ποινές των βασανιστών ήταν Ευαγγελόπουλος, Κιοσσές (8) χρόνια, Καμαρινέας (7) χρόνια, Ντάκουλας (2) χρόνια, Σωμαρίπας (18) μήνες, Τσιπουρίδης (6) μήνες²⁵³.

Έτσι φτάνουμε στην πρώτη δίκη της Δ.Α. που διεξήχθη στο Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών, στο διάστημα 3-8 Ιουλίου 1968 γνωστή ως δίκη του Ναυτικού ή υπόθεση της ΕΛΛΗΣ.

Πέραν των υπάρχοντων μαρτυριών, του τύπου, σημαντικό τεκμήριο θεωρείται ότι θα αποτελέσουν οι Αποφάσεις των Εκτάκτων Στρατοδικείων. Κατεύθυνση για την αναζήτηση αυτή αποτέλεσε το βιβλίο του Π. Κρητικού²⁵⁴, όπου αναφέρεται ο αριθμός τους. Από το σημείο αυτό και ύστερα η ανταπόκριση των υπηρεσιών Στρατοδικείων Αθηνών και Θεσσαλονίκης του Γ.Ε.Σ. ήταν άμεση και υποδειγματική και για την οποία ο συντάκτης είναι ευγνώμων.

²⁵¹ Ανδρέας Πολίτης, Η Δημοκρατική Άμυνα στο ναυτικό, η υπόθεση της ΈΛΛΗΣ, στο συλλογικό Συλλογικό Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας...ο .π. σελ. 137-141

²⁵² Ι. Παλούμπης Π Ν στο περιοδικό *Ναυτικά Χρονικά*, Τεύχος 99 ο. π., σελ. 32

²⁵³ Α. Πολίτης, ο. π. σελ. 143. Και στο Λ. Καλλιβρετάκης, Δικτατορία και μεταπολίτευση, ο. π. σελ. 241 (υποσημείωση συγγραφέα νο 50)

²⁵⁴ Παναγιώτης Κρητικός, *Η αντίσταση κατά της δικτατορίας 1967-1974*, Αθήνα, εκδ. Καλέντης, 1996

Η δίκη βασίστηκε στην υπ' αριθμ. 205/353/4-6-1968 Παραπεμπτική Διαταγή Α.Π.Α.Ε.Σ. Αθηνών ²⁵⁵ και αφορούσε, τους επί παραβάσει του άρθρου 2 του Α.Ν. 509/1947 εν συναυτουργία κατηγορουμένους: ΝΟΤΑΡΑ Γ., ΦΙΛΙΑ Β., ΠΑΠΑΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟ ΣΠ., ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ Χ., ΣΟΦΟΥΛΗ Κ., ΣΟΦΟ Γ., ΤΣΑΚΑΡΕΣΤΟ Κ., ΠΟΛΙΤΗ Α., ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β., ΚΑΡΑΚΙΤΣΑΚΗ Π., ΡΕΚΚΑ Ε., ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΗ Ι., ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ Ι. ΓΙΑΜΠΟΥΡΑΝΗ Ι., ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ Α., ΤΖΗΜΑ Β., ΜΕΞΑ Ν., ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΩΤΗ Α., ΚΑΤΣΟΥΓΡΗ Γ., ΣΚΑΛΤΣΑ Α., ΠΑΝΤΕΛΗ Β., ΚΥΡΙΑΚΗ Κ. ²⁵⁶. Σύμφωνα με τον Κατσαφάδο η παραπεμπτική διαταγή αφορούσε 31 άτομα, επιπλέον τους Κ. Καλλιγά, Χ. Ροκόφυλλο, Ε. Δελούκα, Α. Φεράλδη, Ν. Βρούζα, Α. Σουλιώτη, Κ. Ραυτόπουλο, Ε. Σοφατζή, Μ. Αναστασάκη, για τους οποίους δεν απαγγέλθηκε κατηγορία «ελλείψει αποχρώσεων ενδείξεων ενοχής» ²⁵⁷. Η απόφαση του Ε.Σ. δίνει μια απάντηση σχετικά με μερικούς από τους παραπάνω μη παραπεφθέντες αφού οι Βρούζας, Σουλιώτης, Ραυτόπουλος, Σοφατζής, είναι μάρτυρες κατηγορίας μαζί με τους Μάλλιο, Γιαννακόπουλο, Τραγέα, και φυσικά τον Κούρο, που αναφέρθηκε παραπάνω ως καταδότης. Υπάρχει ωστόσο και ένας ακόμα κατηγορούμενος ο Χ. Ντόλκας, που δεν υπάρχει στο παραπεμπτικό, στην απόφαση αναφέρεται, περιλαμβάνεται στις αναφορές των κατηγοριών και των εφημερίδων, ως κατηγορούμενος και τελικά αθωωθείς ²⁵⁸. Σχετικά με το τεκμήριο της αθωότητας ο Κρητικός αναφέρει ότι οι Πρωτοπαπάς, Τσακαρέστος και Ντόλκας κρίθηκαν «μη επικίνδυνοι για την δημόσια τάξη και ασφάλεια». Ενόπιπταν έτσι στην αμνηστία της 20/12/1967 που είχε δώσει ο δικτάτορας και αποφυλακίστηκαν. Για τον Πρωτοπαπά πίεξε και το SPD ²⁵⁹.

Η σύνθεση του Στρατοδικείου ήταν η εξής: ΤΕΝΤΕΣ Α. Πρόεδρος, ΝΙΚΑΣ Ε., ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Β., ΠΗΛΙΧΟΣ Μ., ΖΟΥΛΙΝΟΣ Χ. μέλη και ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ Βασιλικός Επίτροπος ²⁶⁰. Η δίκη διαχωρίστηκε όσον αφορούσε τους απόντες Φίλια και Παπασπηλιόπουλο και τελικά από το σύνολο των κατηγορουμένων στους οποίους καταλογίστηκαν ποινές ή αθωώθηκαν, διακρίνουμε 5 πολίτες και 15 υπαξιωματικούς του Π. Ν. Σύμφωνα με το δημοσίευμα της εφημερίδας *Μακεδονία* «η δίκη διεξάγεται υπό πλήρη ελευθερίαν, παρέχεται δε πάσα διευκόλυνσις εις τους αντιπροσώπους του ελληνικού και ξένου τύπου» ²⁶¹. Στο παρασκήνιο της δίκης ο Πολίτης αναφέρει ότι διεξήχθη υπό το άγρυπνο βλέμμα του τότε Στρατιωτικού Διοικητή και αργότερα Προέδρου της χουντικής δημοκρατίας, Στρατηγού Φ. Γκιζίκη. Παρών στην δίκη, με πολιτική περιβολή, ήταν και ο βασανιστής Ταγματάρχης Θ.

²⁵⁵ Ερμηνεία: ΑΣΚΩΝ ΠΟΙΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ στο ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, στο Ν. Κατσαφάδος, ο. π. σελ. 41

²⁵⁶ Γ.Ε.Σ. ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 407/1968. Η απόφαση είναι ένα κείμενο 37 σελίδων δακτυλογραφημένο σε περιορισμένο αριθμό και γραμμένο χειρόγραφα στην καθαρεύουσα το υπόλοιπο, και αρκετά δυσανάγνωστο..

²⁵⁷ Ν. Κατσαφάδος, ο. π. σελ 42. Την δίκη και τον αριθμό των κατηγορουμένων περιγράφει και ο Φίλιας στο Αξέχαστα.. ο. π. σελ. 167-168

²⁵⁸ Εφημ. *Μακεδονία*, φ. 4/7/1968, σελ. 1 και φ. 9/7/1968 σελ. 1

²⁵⁹ Π. Κρητικός, ο. π. σελ. 235

²⁶⁰ Γ.Ε.Σ. ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 407/1968

²⁶¹ Εφημ. *Μακεδονία*, φύλλο 4/7/1968, σελ. 1

Θεοφιλογιαννάκος, προφανώς για εκφοβισμό των θυμάτων του²⁶². Όσον αφορά τα λεχθέντα από τους κατηγορούμενους, η δήλωση περί της ένορκης κατάθεσης και η απολογία του Γ. Νοταρά εμπεριέχεται στο βιβλίο του Μπέκετ: *«δεν αποδέχομαι το περιεχόμενο της ένορκης κατάθεσής μου, που έγινε ενώπιον των ναυτικών αρχών (πλοιάρχου Ευαγγελόπουλου και άλλων) στις 18 και 27/2/1968, δεδομένου ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος της ελήφθη ως αποτέλεσμα σωματικής και διανοητικής βίας που μου ασκήθηκε»*²⁶³. Σε ότι αφορά τις κατηγορίες ο Νοταράς δηλώνει: *«είναι αλήθεια ότι είμαι μέλος της Δ.Α. Είναι γεγονός ότι αντιτίθεμαι στην παρούσα κυβέρνηση. Η αντίθεσή μου αυτή δεν υποκινήθηκε από την πρόθεση ανατροπής της καθεστηκυίας πολιτικής και κοινωνικής τάξης, αλλά από την βαθιά πίστη μου στα ανθρώπινα δικαιώματα και την ελευθερία. Γνωρίζω ότι διαπράττοντας ηθελημένα τις ενέργειες που διέπραξα τοποθετήθηκα εκτός της σφαίρας του νόμου που επικρατούν επί του παρόντος. Όμως πέρα από την παρούσα νομοθεσία υπάρχουν οι φυσικοί και οι θετικοί νόμοι. Σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους έπραξα ότι μου υπαγόρευε η συνείδηση μου, σύμφωνα με τους θετικούς έδρασα για την προστασία του Συντάγματος, συνεπής προς το καθήκον μου ως Έλληνας»*²⁶⁴. Εξετάστηκαν ως μάρτυρες υπεράσπισης μεταξύ άλλων οι Κ. Αλαβάνος, Θ. Μπεχράκης, Θ. Ρέντης, Π. Παπαληγούρας, Ρ. Ρούφος, Θ. Φραγκόπουλος, Α. Κανελλόπουλος, Κ. Μητσοτάκης, Σ. Στεφανόπουλος, κ.α., καθώς και ο καθηγητής Συνταγματικού δικαίου του Παν/μίου Λωζάννης Μ. Μπριντέλ²⁶⁵. Μέσω του τύπου διαχέονται τα ενδιαμέσως λεχθέντα της δίκης. *«Γονείς των Υπ/κων του Π.Ν. βεβαίωσαν ενόρκως περί της άριστης συμπεριφοράς και άψογης διαβίωσης στις φυλακές. Όσον αφορά τους κατηγορούμενους ο Πρωτοπαπάς αναφέρεται στην ιδεολογία του, αποδέχεται την ιδιότητα του μέλους από το 1967. Ο Σοφούλης αποδέχεται την ιδιότητα του μέλους, είχε σπίτι του πολύγραφο και έντυπα και δρούσε κατά της υπάρχουσας κυβέρνησης. Ο Τσακαρέστος αρνήθηκε την ιδιότητα του μέλους καθότι διαφωνούσε με την διακήρυξη της ένοπλης πάλης. Ο Ντόλκας αρνήθηκε την ιδιότητα του μέλους, παρά τις οχλήσεις ένταξής του, και ως φοιτητής ευχαρίστησε τον Βασιλικό Επίτροπο, διότι του επέτρεψε να δώσει εξετάσεις. Ο Πολίτης αποδέχεται την ιδιότητα του μέλους, διένειμε προκηρύξεις και κατασκεύασε δύο κροτίδες, που τοποθέτησε σε σημεία της Αθήνας»*²⁶⁶. Στην αγόρευσή του ο Βασιλικός Επίτροπος, ως όφειλε, έπλεξε τον εγκώμιον της «επαναστάσεως» αφενός και του κομμουνιστικού κινδύνου αφετέρου. Όσον αφορά την κατηγορία για παράβαση του Α.Ν 509 εναντίον των κατηγορουμένων καταφεύγει, έμμεσα ελλείψει άλλων, στο επιχείρημα του «λερωμένου μαντηλιού» που ήδη αναφέρθηκε, δηλαδή στην αυταπόδεικτη ταύτιση μεταξύ κομμουνιστών και «αρνησιπάτριδων» τουτέστιν «συνοδοιπόροι» του κομμουνισμού²⁶⁷. Αναφερόμενος σε καθέναν ξεχωριστά, ο βασιλικός επίτροπος, «αναγνώρισε ελαφρυντικά στο Χ. Πρωτοπαπά, καθώς ήταν σοσιαλιστής και στο παρελθόν είχε απομακρύνει τη σοσιαλιστική του ομάδα από το

²⁶² Α. Πολίτης, ο. π. σελ. 142

²⁶³ Τ. Μπέκετ, Η βαρβαρότητα...ο. π. σελ. 86

²⁶⁴ Στο ίδιο, σελ. 86

²⁶⁵ Γ.Ε.Σ. ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 407/1968

²⁶⁶ Εφημ. Μακεδονία, φύλλο 5/7/1968, σελ.1

²⁶⁷ Εφημ. Μακεδονία, φύλλο 9/7/1968, σελ. 1

κομμουνιστικό μέτωπο, ενώ για τη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν διαπιστωμένο πως ο κατηγορούμενος διατηρούσε επιφυλάξεις. Για τον Σοφούλη αποδέχτηκε ότι δεν ήταν κομμουνιστής, αλλά γνώριζε τις τοποθετήσεις της οργάνωσης και δεν απομακρύνθηκε. Ο Γ. Νοταράς θεωρήθηκε αρχηγός της «έξωθεν οργάνωσης» ενώ ο Γ. Σοφός κατηγορήθηκε ότι ήταν κατασκευαστής των εκρηκτικών μηχανισμών. Ο Αν. Πολίτης κατηγορήθηκε ως ένοχος με επαυξημένη ευθύνη καθώς, όντας μέλος των ενόπλων δυνάμεων, έπρεπε να γνωρίζει καλύτερα τον «χαμαιλεοντισμό» του κομμουνισμού. Για τους λοιπούς κατηγορουμένους υπαξιωματικούς του βασιλικού ναυτικού, ο επίτροπος δέχτηκε για ορισμένους από αυτούς την παράβαση του υπ. 1 προκηρύξεως του ΓΕΣ, το αδίκημα, όμως, είχε αμνηστευθεί²⁶⁸. Σύμφωνα με την απόφαση τα τεκμήρια ενοχής αποτελούσαν «σχετικά εκθέσεις ερεύννης και κατασχέσεως, αι προς τα τουριστικά γραφεία και τους καθηγητάς επιστολαί, ως και τα κυκλοφορήσαντα έντυπα της παρανόμου οργάνωσης Δημοκρατική Άμυνα, της διακηρύξεως των βασικών θέσεων». Έχοντας απορρίψει το δικαστήριο τις ενστάσεις των συνηγόρων υπεράσπισης των Υπαξιωματικών κυρίως, ο Βασιλικός Επίτροπος «αναπτύξας την κατηγορίαν προέτεινε: Την ενοχήν δια την κατά το κατηγορητήριο παράβασιν του Α.Ν. 509/47 των Νοταρά Γ. Σοφούλη Κ., Πολίτη Α., και Σοφού Γ. και δη εκ των μεν Νοταρά, Σοφούλη και Πολίτη ως οδηγών, του δε Σοφού ως απλού συστασιώτη και την καταδίκην αυτών ως εξής: Νοταράν πρόσκαιρον κάθειρξιν δέκα (10) ετών, Σοφούλην πρόσκαιρον κάθειρξιν εξ (6) ετών, Πολίτην πρόσκαιρον κάθειρξιν δώδεκα (12) ετών και Σοφόν φυλάκισιν τεσσάρων (4) ετών αναστελομένην επι τριετίαν και την απαλλαγὴν πάντων των λοιπών κατηγορουμένων». Σύμφωνα με την διαδικασία οι δικαστές αποσύρθηκαν στο δωμάτιο διασκέψεων, απουσία του Βασιλικού Επιτρόπου, για την ψηφοφορία επι των ζητημάτων που τέθηκαν από την ακροαματική διαδικασία. Στην απόφαση αναλύονται εκτενώς σε δεκατρείς περίπου σελίδες τα πέντε ζητήματα ενοχής ή όχι των κατηγορουμένων και κατόπιν πλειοψηφικής ψηφοφορίας των πέντε δικαστών εξεδόθη η απόφαση η οποία: «καταδικάζει τους κηρυχθέντες ενόχους κατηγορουμένους: ΝΟΤΑΡΑΝ Γ. εις ποινήν προσκαίρου καθειρξεως οκτώ (8) ετών, ΣΟΦΟΥΛΗΝ Κ. εις ποινήν προσκαίρου καθειρξεως πέντε και ημίσεως (5.1/2) ετών, ΠΟΛΙΤΗΝ Α. εις ποινήν προσκαίρου καθειρξεως δέκα (10) ετών, ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΝ Χ. εις ποινήν φυλακίσεως τεσσάρων (4) ετών, ΣΟΦΟΝ Γ. εις ποινήν φυλακίσεως τεσσάρων (4) ετών, ΚΑΡΑΚΙΤΣΑΚΗΝ Π. εις ποινήν φυλακίσεως δύο (2) ετών, ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΝ Α. εις ποινήν φυλακίσεως δυο (2) ετών, ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΝ Ι. εις ποινήν φυλακίσεως δυο (2) ετών. Διατάσει την αναστολήν εκτελέσεως της καταγνωσθεισών ποινών φυλακίσεως εις τους ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΝ Χ., ΣΟΦΟΝ Γ., ΚΑΡΑΚΙΤΣΑΚΗΝ Π., ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΝ Α., ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΝ Ι. επι τριετίαν»²⁶⁹.

²⁶⁸ Εφημ. Μακεδονία, φύλλο 9/7/1968 σελ. 7, και η ίδια αποδελτίωση στο Ν. Κατσαφάδος, ο. π. σελ. 43-44

²⁶⁹ Γ.Ε.Σ. ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 407/1968

Η δίκη των Αξιωματικών Ι. ΖΕΡΒΟΠΟΥΛΟΥ – Χ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ

Ένα μήνα αργότερα τον Αύγουστο του 1968 διεξάγεται στο Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης η δεύτερη και λιγότερο γνωστή ίσως δίκη μελών της Δ.Α. Κατηγορούμενοι δυο αξιωματικοί του στρατού ξηράς, ο λοχαγός Ι. Ζερβόπουλος και ο υπολοχαγός Χ. Χαραλαμπίδης²⁷⁰. Ο Π. Κρητικός τονίζει ότι «η πίστη και η αφοσίωση πολλών ελλήνων αξιωματικών στα ιδανικά της δημοκρατίας και της ελευθερίας δεν τους άφησε αδιάφορους. Η ταπείνωση την οποία ένοιωθαν οι βαθύτατα δημοκρατικοί αξιωματικοί από τους επίορκους (συναδέλφους) τους, αποτελούσε ένα ακόμα κίνητρο για την ανάπτυξη δράσης κατά του καθεστώτος [...], οι Ζερβόπουλος και Χαραλαμπίδης οργάνωσαν στα Γιάννενα και στην Θεσσαλονίκη αντίσταση προκαλώντας τους τυράννους στο κέντρο της δύναμης τους δηλαδή μέσα στο στράτευμα. Επειδή ο Ζερβόπουλος είχε διασυνδέσεις με στελέχη της Δ. Α. η ομάδα αυτή χαρακτηρίστηκε ως η πρώτη στο στράτευμα. Τα βασανιστήρια των αξιωματικών αυτών ήταν από τα φρικτότερα που υπέστησαν αγωνιστές της δημοκρατίας, οι δε καταδίκες ποινές κάθειρξης και για τους δύο»²⁷¹. Ο Γ. Χαραλαμπίδης, μέλος του ΕΚΔΑ και του ΠΑΚ μετέπειτα, στέλεχος, βουλευτής και υπουργός του ΠΑΣΟΚ, αδελφός του Χ. Χαραλαμπίδου αναφέρει σχετικά με την δίκη, ότι για το καθεστώς οι δύο αξιωματικοί αποτελούσαν το στρατιωτικό σκέλος της Δ. Α. στην οποία ήταν κατηγορούμενος ο μικρότερος αδελφός του όταν ήταν εν ενεργεία αξιωματικός. Αυτούς όταν τους συνέλαβαν τους κατατάσκιζαν με φρικτά βασανιστήρια και τους καταδίκασαν. Ο αδελφός του είχε υποστεί τέτοια βασανιστήρια που η υγεία του ήταν πολύ κλονισμένη και πέθανε σε ηλικία 50 ετών²⁷². Ο Φίλιας αναφερόμενος στην δράση των δυο αξιωματικών γράφει «απο τις αρχές της δικτατορίας αναζητούν επαφή με πυρήνες και αναπτύσσουν δράση μεταξύ των αξιωματικών. Ο Ζερβόπουλος μοιράζει αυτοσχέδιες προκηρύξεις, ο Χαραλαμπίδης παρακινεί στελέχη της ΕΔΗΝ στα Γιάννενα να οργανωθούν. Ο πρώτος καταστρώνει σχέδιο αφαίρεσης όπλων και χειροβομβίδων από αποθήκες και να διοχετευθούν στην αντίσταση. Συναντώνται στην Θεσσαλονίκη, ήταν φίλοι, και ο Ζερβόπουλος τον ενημερώνει ότι οργανώθηκε στην Δ.Α. Συλλαμβάνονται, αφού τελούσαν υπό παρακολούθηση, τέλη Απριλίου με ενοχοποιητικά πειστήρια στα χέρια τους (προκηρύξεις και αντιχουντικά μηνύματα). Ο Χαραλαμπίδης βασανίζεται σε τέτοιο βαθμό που κάνει αιματεμέσεις και αναγκάζονται να σταματήσουν. Χαρακτηριστικό της γενναιότητας των δυο αξιωματικών είναι ότι ουδέποτε αποκάλυψαν εκείνους που τους είχαν συνδέσει και οργανώσει στην Δ.Α»²⁷³. Πριν περάσουμε στην δίκη ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η αναφορά της Ν. Μπάλτα για τον τρόπο που αντιμετώπιζε η χούντα τους αξιωματικούς που εναντιωνόντουσαν: « το καθεστώς

²⁷⁰ Ο συντάκτης ζήτησε βάσει των ζητούμενων διαδικασιών πρόσβαση στους φακέλους των ανωτέρω αξιωματικών από την αρμόδια υπηρεσία του Γ.Ε.Σ – Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων από τον 2/2025 αλλά έως την σύνταξη της παρούσης δεν είχε λάβει απάντηση

²⁷¹ Π. Κρητικός, ο. π. σελ. 241-242

²⁷² Γιάννης Χαραλαμπίδης, Η ίδρυση του Π.Α.Κ., στο Σ. Κούλογλου, ο. π. σελ. 260, όπου ο Γ. Χαραλαμπίδης περιγράφει τα βασανιστήρια και του γιού του. Τα βασανιστήρια περιγράφονται και από τον ίδιο αλλά και από πολλούς ακόμα, ενδεικτικά αναφέρονται οι αξιωματικοί Μήνης, Βαρδάνης, στο περιοδικό *Επίκαιρα*, Αθήνα, εκδ. Πάπυρος πρεσ, αρ. τεύχους 317, 8/1974, σελ. 26-31

²⁷³ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 137-138

αντιμετωπίζει τους αντιτιθέμενους σε αυτό αξιωματικούς με αποστρατείες, με το άκρως ταπεινωτικό μέτρο της απόταξης, σε ορισμένες δε περιπτώσεις και με την διαγραφή από την εφεδρεία, με την πλήρη δηλαδή αφαίρεση της ιδιότητας του στρατιωτικού, με εκτοπίσεις, ανακρίσεις κτλ., αποφεύγει όμως να τους παραπέμψει σε δίκη, γεγονός που θα προκαλούσε σάλο στο εσωτερικό αλλά και στην διεθνή κοινή γνώμη. Πολλοί λίγοι αξιωματικοί περνούν από δίκη (αναφέρω χωρίς λεπτομέρειες τις περιπτώσεις των λοχαγού Ζερβόπουλου, υπολοχαγού Χαραλαμπίου, του αντ/χη Ζησίου, του Α. Πνευματικού, του Α. Ζαρκάδα)»²⁷⁴.

Έτσι φτάνουμε στην απόφαση 113/1968 του Εκτάκτου Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης²⁷⁵. Το στρατοδικείο συνθέτουν οι Φ. ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ πρόεδρος, Γ. ΖΟΥΡΕΛΗΣ, Κ. ΤΣΑΚΙΡΗΣ, Γ. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ, Κ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ μέλη και Α. ΒΑΜΒΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ως Βασιλικός Επίτροπος και η παραπεμπτική διαταγή είναι η υπ' αριθμόν Φ 453.31/395/213 ΒΥΔ 180/13.7.1968. Η κατηγορία είναι η παράβαση του άρθρου 2 του Α.Ν. 509/47 αμφότεροι ως οδηγοί. Ως μάρτυρες κατηγορίας κλητεύθηκαν 4 άτομα, ενώ οι συνήγοροι υπερασπίσεως δεν κλήτευσαν ουδένα. Ο Βασιλικός Επίτροπος ανέπτυξε την κατηγορία ζητώντας την ενοχή του Ζερβόπουλου ως οδηγού, με κάποια ελαφρυντικά, και προτείνει ποινή καθείρξεως έξι (6) ετών. Για τον Χαραλαμπίου προτείνει ενοχή ως συστασιώτη και προτείνει ποινή τεσσεράμισι (4 ½) ετών. Η διάσκεψη που ακολούθησε και η ψηφοφορία επι των ζητημάτων ήταν εμφανώς δυσχερής για τους κατηγορούμενους. Ενδεικτικά αναφέρονται μερικά από τα τεκμήρια ενοχής, «ο Ζερβόπουλος επεδίωξε ως μέλος της εχθρικής διακειμένης οργανώσεως Δ.Α. να προμηθεύσει οπλισμόν σε μαχητικές ομάδας της Δ.Α., προέβη στην αγορά μαγνητοφώνου για μετάδοσιν αναρχικού κειμένου (κρεμάλα στο σκυλόλοι του παράφρονα Παπαδόπουλου και του επιδειξία Παττακού, κάτω το φασιστικό Σύνταγμα, κάτω οι δικτάτορες), προσεφέρθη να εκδώση ενημερωτικόν δελτίον της Δ.Α.», για τον δε Χαραλαμπίου «υπέδειξεν να συληφθούν εν μια νυκτί οι διαμένοντες εις του ξενώνας του πεδίου Άρεως στην Θεσσαλονίκη προς επίτευξη ανατροπής της κυβερνήσεως, συναντηθείς εις ζαχαροπλαστείο κατετοπίσθη περί της Δ.Α. και επι των συνταχθεισών προκηρύξεων ανατρεπτικού περιεχομένου». Έτσι αντί της υιοθέτησης της πρότασης του Βασιλικού Επιτρόπου το Στρατοδικείο: «Κυρήσει τους μνησθέντες κατηγορουμένους ενόχους παμψηφεί ως οδηγούς και καταδικάζει τους κληθέντες ενόχους: ΖΕΡΒΟΠΟΥΛΟΝ ΙΩΑΝΝΗΝ εις πρόσκαιρον κάθειρξιν δεκαπέντε και ημίσεος (15 ½) ετών, και ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΝ ΧΡΗΣΤΟΝ εις πρόσκαιρον κάθειρξιν δέκα (10) ετών»²⁷⁶.

²⁷⁴ Νάση Μπάλα, Αντιδικτατορικές οργανώσεις και κινήσεις αξιωματικών, στο Συλλογικό Η δικτατορία 1967-1974, ο. π. σελ. 205-206

²⁷⁵ Γ.Ε.Σ., ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 113/1968

²⁷⁶ Γ.Ε.Σ., ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 113/1968

Η δίκη του κλιμακίου Θεσσαλονίκης

«Λίγο πιο κάτω, μου έκανε σινιάλο ένας ηλικιωμένος και με παρακάλεσε να τον πάρω μαζί, γιατί είχε ραντεβού με συμβολαιογράφο και δεν υπήρχε συγκοινωνία. Μόλις κάθισε στην θέση του συνοδηγού μου λέει, είδατε? εκινήθη ο στρατός. Ο Έλλην κύριε θέλει βούρδουλα. Χωρίς να το καλοσκεφτώ, εντελώς αντανakλαστικά, πάτησα με δύναμη το φρένο. Παραλίγο να χτυπήσει το κεφάλι του στο παρμπρίζ. Γύρισε και με κοίταζε τρομαγμένος, κατέβα να πας με τα πόδια, του λέω, και στον δρόμο θα βρεις κανέναν από αυτούς να σου ρίξει μερικές βουρδουλιές που σου χρειάζονται²⁷⁷. Η αφήγηση του Σ. Νέστωρ την πρώτη κιόλας ημέρα επιβολής της δικτατορίας δίνει το στίγμα και του προσώπου αλλά και όλων όσων συμπορεύτηκαν μαζί του είτε εντασσόμενοι στην Δ.Α. είτε επιλέγοντας άλλες μορφές δράσης και αντίστασης. Η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε σημείο αναφοράς των οργανώσεων που έδρασαν έχοντας και θύματα όπως οι Γ. Τσαρουχάς, Γ. Χαλκίδης, δίκες με βαριές ποινές (Δ.Α., Π.Μ., ΛΑΙΚΗ ΠΑΛΗ) και δράση που έλαβε χώρα και στα Πανεπιστήμια της πόλης αλλά και ευρύτερα²⁷⁸. Ο πυρήνας της Δ. Α. στην Θεσσαλονίκη, που αναφέρθηκε πιο πάνω, ήταν απότοκο της συνάντησης Φίλια και Νέστωρ το καλοκαίρι του 1967, ρόλο στην λειτουργία της οργάνωσης διαδραματίζει και η ένταξη της δημοσιογράφου Λ. Δουκίδου λόγω εντοπιότητας ως σύνδεσμος²⁷⁹. Αιτιολογώντας την εξάρθρωση του πυρήνα ο Φίλιας την συσχετίζει με την παράλληλη δράση και συνεργασία με το Π.Μ., «η συνεργασία με το Π.Μ. και στο εξωτερικό και στο εσωτερικό είναι άψογη. Ωστόσο σε τοπικό επίπεδο στέκεται μοιραία, διότι πολλά στελέχη του Π.Μ. δεν τηρούν τους κανόνες ασφαλείας, ίσως και λόγω αναταραχής που δημιουργήσε η διάσπαση, δεν εφαρμόζουν το σύστημα τριάδων με αποκοπές. Αυτό οδηγεί στα μέσα Ιουνίου του 1968 σε ένα σαρωτικό κύμα συλλήψεων στη Θεσσαλονίκη, όπου μέσα σε ένα 24ωρο συλλαμβάνονται πάνω από διακόσια μέλη του Π.Μ. Οι συλλήψεις αυτές ανοίγουν και την Δ.Α. με αποτέλεσμα την σύλληψη του ιδρυτικού πυρήνα και την παρακολούθηση όσων είχαν σχέση με αυτόν στην Αθήνα»²⁸⁰. Ο Σ. Νέστωρ περιγράφει συνοπτικά στον τόμο του Παντείου την δράση της οργάνωσης με εκρήξεις σε διάφορους χώρους με συμβολική σημασία, όπως τον κήπο του Μητροπολιτικού μεγάρου με αιτία την προκλητική εκδίωξη και αντικατάσταση του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης και στην περιοχή του Αστυνομικού τμήματος Διοικητηρίου²⁸¹. Αναφορικά με τις συλλήψεις αναφέρει ότι ξεκίνησαν «τα

²⁷⁷ Στέλιος Νέστωρ, *Το συναξάρι μου*, Αθήνα, εκδ. Πατάκη, 2018, σελ. 223

²⁷⁸ Ενδεικτική βιβλιογραφία για την αντιχουντική στάση αποτελούν το βιβλίο του Ναντή Χατζηγιάννη, *Τι έχεις με αυτόν*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ιδιωτική, 2007 και του Χ. Ζαφείρη, *Αντεθνικώς δρώντες, ο. π.* όπου υπάρχει εκτενής αναφορά στην δράση του εκ των ηγετών του φοιτητικού κινήματος της πόλης Χρυσάφη Ιορδάνογλου, τον οποίο ο συντάκτης είχε την τιμή έχει καθηγητή στο Πάντειο, στο μάθημα Οικονομία και Κοινωνία.

²⁷⁹ Β. Φίλιας, *Τα αξέχαστα... ο. π.* σελ. 75. Ο Πλασκοβίτης, συγκατηγορούμενος τη Δουκίδου στην 4^η δίκη, συναντάται αργότερα με τον Νέστωρ δίνοντας του έντυπο υλικό της Δ.Α. αίτιο της σύλληψης του τελευταίου, στο ίδιο σελ. 92. Περιγραφή και ανάπτυξη του πυρήνα κάνει και ο Murtagh ο. π. σελ. 237-238

²⁸⁰ Ο. π. σελ. 144

²⁸¹ Στέλιος Νέστωρ, *Δημοκρατική Άμυνα, κλιμάκιο Θεσσαλονίκης*, στο Συλλογικό *Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας...*, ο. π., σελ. 154. Η αντικατάσταση αφορούσε τον μητροπολίτη Παντελεήμονα από τον χουντικό Λ. Παρασκευόπουλο

ξημερώματα της 23ης προς την 24η Μαΐου, τα υπόλοιπα είναι γνωστά, φάλαγγα, εικονική εκτέλεση κλπ. Τελικά παραπέμφθηκαν στην δίκη 6 έξι από τους επτά, τον έναν τον μετέτρεψαν σε μάρτυρα κατηγορίας και τον παρουσίασαν στο στρατοδικείο [...] επίσης υπήρχε έντονη αντιπαράθεση στους κύκλους της τοπικής χούντας για την αυστηρότητα των επικείμενων ποινών. Η μια ήταν η ήπια επειδή ήμασταν γνωστά και ευπόληπτα μέλη της κοινότητας, η άλλη ήταν περί αυστηρής τιμωρίας γιατί αλλιώς «θα γεμίσει η Θεσσαλονίκη από τέτοιους»²⁸². Στο βιβλίο του ο Στέλιος Νέστωρ φωτίζει και καταθέτει μαζί πολλές και ενδιαφέρουσες πτυχές της δράσης της Δ.Α. στην Θεσσαλονίκη. Το πρόσωπο στο οποίο αναφέρθηκε παραπάνω και θα δούμε και στην δίκη είναι ο Γ. Μέλφος, παρών και μάρτυρας στην δολοφονία Λαμπράκη, έπεσε σε δυσμένεια από όλους με αποτέλεσμα να εξελιχθεί από αριστερός ιδεολόγος και μέλος της Δ.Α. σε καταδότη της χούντας²⁸³. Ο Γ. Σιπητάνος αποτέλεσε σύμφωνα με τον Νέστωρ τον συνδετικό κρίκο επαφής και ίδρυσης της Δ.Α. με μέλη εκτός των δύο τους Σ. Δέδε, Π. Ζάννα, Α. Μαλτσίδη, Γ. Μέλφο και σημείο αναφοράς – διανομής των εντύπων κλπ το βιβλιοπωλείο Κοτζιά²⁸⁴. Οι ενέργειες, ακόμα και ακτιβιστικές, όπως και τα τρικάκια, αποτέλεσαν εν δυνάμει πολιτικές πράξεις. Ο δημοσιογράφος Η. Κύρου της εφημερίδας *Ελληνικός Βοράς* τους χαρακτήρισε σε άρθρο του, ως άμυαλα παιδάκια και ότι η επανάσταση ανατρέπεται με αίμα και όχι με τρικάκια, γράφοντας όμως εν συνεχεία και κατά την διάρκεια της δίκης ότι τους επίδοξους ανατροπείς πρέπει να τους πατήσουμε κάτω από τον ιστό της σημαίας²⁸⁵. Η σύλληψη του Νέστωρα η οποία θα περιγραφεί στην συνέχεια αποτέλεσε μια ακόμα σελίδα στην αναφορά προς το Συμβούλιο της Ευρώπης και συμπεριλαμβάνεται στην πρώτη έκδοση του βιβλίου του Τ. Μπέκετ²⁸⁶, καθώς και στο βιβλίο των Γιούργου, Καμπύλη, Μπέκετ²⁸⁷. Πριν περάσουμε στις λεπτομέρειες άξιο αναφοράς είναι το ότι στελέχη των υπηρεσιών της χούντας στην Θεσσαλονίκη, ανάμεσα στους γνωστούς Καραμπέρη, Καραμήτσο, Σταματόπουλο, Παπακωνσταντίνου κ. α., ήταν και οι γόννοι προσώπων που συνδέονταν με μάλλον σκοτεινές σελίδες της πρόσφατης ιστορίας από πλευράς εθνικοφροσύνης, οι λοχαγός Κουρκουλάκος²⁸⁸ και μοίραρχος Μήτσου²⁸⁹. «Αυτοί όταν πήγαιναν να συλλάβουν

²⁸² Ο. π. σελ. 158.

²⁸³ Σ. Νέστωρ, Το συναξάρι μου, ο. π. σελ. 215. Σ.σ. ο Μέλφος δεν αναφέρεται από τον Φίλια σε κανένα σημείο του βιβλίου του

²⁸⁴ Στο ίδιο, σελ. 230-231. Ο Κ. Πύρζας αναφέρεται σε επόμενη σελίδα ως μέλος και παραλήπτης του πολύτιμου εργαλείου της οργάνωσης του πολυγράφου, σελ. 235. Η Μάγδα Κοτζιά ήταν ιδρύτρια των εκδόσεων Εξάντας και πρώην σύζυγος του Κ. Ζουράρι βλ. <https://www.tovima.gr/2015/04/18/books-ideas/magda-kotzia-i-kyria-toy-eksanta/>

²⁸⁵ Στο ίδιο, σελ. 240

²⁸⁶ Τ. Μπέκετ, Η βαρβαρότητα..., ο. π. σελ. 96-100

²⁸⁷ Κ. Γιούργος..., Η ταράτσα..., ο. π. σελ. 119-120

²⁸⁸ Κουρκουλάκος Μιχ.: ταγματάρχης ε. α. (γιος του αρχιταγματасаφλίτη Ν. Κουρκουλάκου). Στις 15.5.75 προφυλακίζεται στη Θεσσαλονίκη για βασανιστήρια. Στις 4.7.75 παραπέμπεται σε δίκη. Θα αποφυλακιστεί με εγγύηση και θα διαφύγει στο εξωτερικό, θα δικάστεί για βασανιστήρια στο Κακουργιοδικείο Θεσσαλονίκης (10 και 11.12.75) και θα αθωωθεί. Στις 29.4.77 θα παραπεμφθεί και για τη δολοφονία του Γ. Τσαρουχά αλλά δεν θα δικάστεί. Καταδικάστηκε σε άλλες δίκες ερήμην

για βασανιστήρια, Γ. Κρεμμυδάς, ο. π. σελ. 252

²⁸⁹ Μήτσου Βασ.: υπομοίραρχος. Κατηγορήθηκε για βασανιστήρια και στις 2.12.75 αθωώθηκε στο Πλημμελειοδικείο Θεσσαλονίκης. Γ. Κρεμμυδάς, ο. π. σελ. 260. Ο Νέστωρ περιγράφει την πρώτη «γνωριμία» με τον Μήτσου, ως ξεσταζόμενο στο Αστικό Δίκαιο, και την αντίδραση του καθηγητή όταν

κάποιον εφαρμόζαν ένα σύστημα, να τρομάζουν όχι μόνο τον ίδιο αλλά όλη την γειτονιά, ήρθανε είπα, άνοιξε ρε, που είσαι ρε, όρμησαν με τα περίστροφα στα χέρια, μια στιγμή να χαιρετίσω το παιδί, αν είσαι εντάξει σε λίγο θα είσαι πίσω, φαίνεται πως δεν ήμουν εντάξει και το λίγο κράτησε πεντέμισι χρόνια»²⁹⁰. Από την Ασφάλεια και τις παραινήσεις του Σταματόπουλου για ομολογία, ο Νέστωρ βρίσκεται στο Σέδες, στο στρατόπεδο βασανιστηρίων λέγοντας ότι, «ακόμα και σήμερα θυμάμαι ότι όταν με είχαν κρεμασμένο και με χτυπούσαν προσπαθούσα να κρατήσω το κεφάλι μου ψηλά για να μην χτυπά στο τσιμεντένιο πάτωμα»²⁹¹. Στο βιβλίο του Μπέκετ τα περιγράφει εξίσου αναλυτικά: «έβαλαν τα πόδια μου στο ύψος των αστραγάλων και τα έδεσαν με ένα λουρί σηκώνοντας με ψηλά, ένας πήρε ένα μαστίγιο και άρχισε να κτυπάει στα πέλματα, όταν δεν μπορούσα να σταθώ όρθιος άρχισαν να με χτυπούν στο πρόσωπο τραβώντας τις τρίχες του μουστακιού μου, με κατέβασαν σε ένα κελί όπου έμεινα σαράντα επτά ημέρες [...]. Ο Παπακωνσταντίνου και ο Κουρκουλάκος με απείλησαν ότι θα συλλάμβαναν την σύζυγο μου και έδωσαν εντολή να την φέρουν να υποβληθεί σε φάλαγγα μαζί μου»²⁹². Η επιστροφή στην Ασφάλεια κρύβει πολλές και δυσάρεστες εκπλήξεις «ένα πρωί καθώς περνούσα είδα την πόρτα ενός γραφείου ανοιχτή, έριξα μια κλεφτή ματιά μέσα και έπεσα από τα σύννεφα, κρεβάτι, πολυθρόνα, γραφείο, και ο Γιάννης. Ο συμμαθητής και φίλος και σύντροφος Γιάννης Μέλφος»²⁹³. Στις στιγμές απελπισίας προστέθηκε η άφιξη του Α. Μαλτσίδη, κομίζοντας ένα σπουδαίο νέο, «ο Στίλπων ήταν πρώτος στην τάξη του, πήρε άριστα. Τα γόνατά μου λύγισαν έκλαιγα με λυγμούς και επαναλάμβανα, μπράβο γιόκα μου δεν θα μας γονατίσουν. Στην ασφάλεια μείναμε λίγες μέρες, μας μετέφεραν στο Μεταγωγών, εκεί βρεθήκαμε και οι έξι της Άμυνας, έλειπε ένας από τον αρχικό πυρήνα. Τον είδαμε στο στρατοδικείο εντελώς αλλαγμένο»²⁹⁴. Έτσι επεξεργαζόμενοι το υπερασπιστικό πλάνο οι κατηγορούμενοι προετοιμάστηκαν για την δίκη που είχε οριστεί για τις 6/11/1968 και την παρακολούθησαν παρατηρητές από την Διεθνή Ένωση Νομικών, τη Διεθνή Αμνηστία, το Συμβούλιο της Ευρώπης και την World University Service (Παγκόσμια Πανεπιστημιακή Υπηρεσία), εκπρόσωπος της ήταν ο καθηγητής Κάρλ – Χάινζ Μπογκστίγκελ. Η περιγραφή της δίκης από τον Νέστωρ έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον εκκινώντας από το ότι η δίκη διεξήχθη σε οίκημα το οποίο ανήκε στον παππού του κατηγορουμένου Π. Ζάννα, κάτι που αναφέρθηκε στην απολογία του²⁹⁵. Σχετικά με το κατηγορητήριο και τις αποδιδόμενες σχέσεις με τους κομμουνιστές ο Νέστωρ κάνει αναφορά σε «άκρως απόρρητη» αναφορά της ΚΥΠ που ήρθε στα χέρια του το 2012 και περιγράφει την δράση της Δ.Α στην Θεσσαλονίκη με όλες τις λεπτομέρειες που προέκυψαν από την ανάκριση. Σύμφωνα με αυτήν ο Μέλφος είχε πραγματοποιήσει τρεις συναντήσεις με στελέχη του Π.Μ. όπου απέρριψε τις

ο Νέστωρ του αφαίρεσε το γραπτό ως αντιγραφέα «...ξέρεις ποιος είναι αυτός.?? Ο γιος του στρατηγού Μήτσου», Σ. Νέστωρ, ο. π. σελ. 255. Ο στρατηγός Μήτσου ήταν από τα σημαίνοντα πρόσωπα στην υπόθεση και δολοφονία του Γ. Λαμπράκη, βλ. <https://www.e-prologos.gr/23223-2/>

²⁹⁰ Σ. Νέστωρ, ο. π. σελ. 243-244

²⁹¹ Στο ίδιο, σελ. 246

²⁹² Τ. Μπέκετ, ο. π. σελ. 99

²⁹³ Σ. Νέστωρ, ο. π. σελ. 249

²⁹⁴ Στο ίδιο, σελ. 254-256

²⁹⁵ Στο ίδιο, σελ. 265

προτάσεις για συνεργασία. Ο Νέστωρ τονίζει ότι είχε αποτρέψει τον Μέλφο για τις επαφές λόγω της παρακολούθησης από την ασφάλεια των στελεχών του Π.Μ.²⁹⁶ Εφόσον δεν υπήρχαν στοιχεία για τους κατηγορούμενους έπρεπε να κατασκευαστούν, με μάρτυρα κατηγορίας τον Μέλφο. Η Α. Μαλτσίδου κατάφερε, μια εβδομάδα πριν την δίκη να αποσπάσει επιστολή του, ότι όλα έγιναν με δική του πρωτοβουλία η οποία δόθηκε στους δικηγόρους. Ωστόσο στο δικαστήριο ο Μέλφος πιεζόμενος από τον πρόεδρο Καραπάνο που ήθελε να αποσπάσει μαρτυρία σχετικά με τις συναντήσεις με τους «κομμουνιστάς» έθετε συνεχώς ερωτήσεις του τύπου «ποιός τους έβλεπε, θέλω ονόματα», οπότε κάτω από σχεδόν νεκρική σιγή ο Μέλφος απάντησε «ο Νέστωρ»²⁹⁷. Στην συνέχεια και αφού σύμφωνα με τον Νέστωρ, στο σημείο αυτό η δίκη είχε ουσιαστικά τελειώσει, παραθέτει τις καταθέσεις μαρτύρων υπεράσπισης. Αναφέρουμε ενδεικτικά την παρουσία του Ε. Αβέρωφ, υπέρ του Π. Ζάννα, που γνωρίζοντας την αδυναμία του προέδρου για τον κινηματογράφο, ανέφερε ενδιαφέρον ξένου ηθοποιού του Ρ. Χάρισον για τον Ζάννα, προκειμένου να τον επηρεάσει ευμενώς²⁹⁸. Όσον αφορά την σύνθεση του δικαστηρίου που θα περιγραφεί στην συνέχεια ο Νέστωρ αναφέρει ότι ο εκτελών καθήκοντα Βασιλικού Επιτρόπου Α. Ανδρεουλάκος, το 2014, έτος συγγραφής του βιβλίου του, είναι γενικός γραμματέας του Υπουργείου Δημοσίας Τάξης και Δικαιωμάτων του πολίτη²⁹⁹. Εκκινώντας την, μέσω του τύπου, διερεύνηση της δίκης ως πρώτος μάρτυρας κατηγορίας ο αξιωματούχος της υπηρεσίας εθνικής ασφαλείας Καραμήτσος, αναλύει την δημιουργία της οργάνωσης, τις επαφές της Δ.Α και σχετικά με το διακύβευμα της σχέσης Δ. Α. και Π.Μ. αναφέρει την διστακτικότητα των στελεχών της Δ.Α. στο ενδεχόμενο υπαγωγής αλλά αποδοχής επικείμενης συνεργασίας που τελούσαν σε γνώση των Νέστωρ και Μέλφου. Όσον αφορά την σύμπραξη Δ.Α. και Π.Μ. ο μάρτυρας την βεβαιώνει με το (αδιάσειστο) επιχείρημα της μεσολαβήσεως της Κραβαρίτου³⁰⁰ η οποία ανέλαβε την εκτύπωση των εντύπων της Δ.Α. υπό του εκδοτικού οργανισμού του Π.Μ. την οποία ο μάρτυρας σε ερώτηση του προέδρου χαρακτήρισε «εθνικήν αυτοκτονίαν» μη έχοντας ουδεμίαν αμφιβολία δια την τέλεσή της. Σε ερώτηση περί του αν εμφορούνται από κομμουνιστική ιδεολογία οι κατηγορούμενοι ο Καραμήτσος απάντησε πως όχι. Στο ίδιο μήκος κύματος η κατάθεση του Μήτσου ο οποίος επιβεβαίωσε την σύμπραξη Δ.Α. και Π.Μ. σε επίπεδο στελεχών

²⁹⁶ Ένα πρόσωπο που αναφέρεται εκτενώς ως συνομιλητής εκ μέρους του Π.Μ είναι ο Α. Παπαλέξης που καταδικάστηκε σε ισόβια στην δίκη των 39 στην Θεσσαλονίκη, Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 180, βλ. και <https://www.thessmemory.gr/%CE%B5%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%83-%CE%B1%CE%B9%CF%89%CE%BD%CE%B1%CF%83/%CE%BF%CE%B9-%CE%BC%CE%B5%CE%B3%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CF%82-%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CE%BF%CF%81%CE%B3%CE%B1%CE%BD/>

²⁹⁷ Σ. Νέστωρ, ο. π. σελ. 269

²⁹⁸ Στο ίδιο, σελ. 270-272

²⁹⁹ Ο. π. σελ. 273. Προς επιβεβαίωση βλ. <https://www.minocp.gov.gr/ypourgeio/politiki-igesia/diatelesantes-ypourgoi-yfypourgoi/diatelesantes-genikoi-grammateis-dimosias-taxis/> και <https://tvxs.gr/news/ellada/syriza-anthropos-tis-xoyntas-o-neos-gg-toy-propo/>

³⁰⁰ Η Γιώτα Κραβαρίτου ήταν ασκούμενη στο γραφείο του Νέστωρ, η οποία διέπρεψε ως καθηγήτρια Εργατικού Δικαίου, ο. π. σελ. 231. Για το έργο της εννέα βιβλίων, βλ. <https://www.biblionet.gr/gi%C3%B3ta-kravar%C3%ADtou-c10332> και το βιογραφικό της, βλ. <https://library.ucy.ac.cy/information/donations/giota-krabbaritoy/>

ωστόσο σε παρόμοια ερώτηση περί κομμουνιστικής ταυτότητας των κατηγορουμένων απάντησε και αυτός αρνητικά³⁰¹. Η κατάθεση του Μέλφου, όπως αναφέρθηκε, αποτέλεσε σημαντική για την εξέλιξη της δίκης. Περιγράφοντας και αυτός την δημιουργία της οργάνωσης αναφέρεται σε επαφές με στελέχη του Π.Μ. με την πρόταση ένταξης και άρνησης εκ μέρους της Δ.Α. θεωρώντας κοινωνό όλων των επαφών τον Νέστωρ, ο οποίος πρότεινε συνεργασία σε (τεχνικό επίπεδο). Η παλινωδία της κατάθεσης κορυφώνεται όταν ο Μέλφος αναφερόμενος στο κριτήριο απόρριψης της συνεργασίας ανάμεσα στο «εθνικώς απαράδεκτον» και το «πολιτικώς ασύμφορον» από τον πρόεδρο, τελώντας υπό πίεση απαντά με γενικότητες. Αυτό που εύκολα διακρίνεται στην κατάθεση του Μέλφου είναι ότι σε κάθε σχεδόν φράση του εμπεριέχεται ο Νέστωρ. Οι επόμενοι μάρτυρες Δαμασκηνίδης, Σωσσίδης και Κρατερός, πέραν των φιλολογικών γνώσεων περί της Δ.Α και την γνωριμία με τον Νέστωρ λόγω επαγγελματικής συνάφειας ως δικηγόροι δεν προσέθεσαν κάτι το ιδιαίτερα επιβαρυντικό³⁰². Ακολουθούν οι καταθέσεις του Τζώρτζη που εστιάζει στον πολύγραφο και τα έντυπα που κατείχε ο Πύρζας, εν συνεχεία ο τ. Νομάρχης και δικηγόρος Δώδος αναφέρει τις επαφές με τους Μάνεση, Ευρυγένη και τους Μέλφο, Σηπιτάνο και Νέστωρ, τονίζοντας την εκ των πραγμάτων αδυναμία σύμπραξης της Δ.Α. και του Π.Μ. Ακολούθησαν οι μάρτυρες υπερασπίσεως, Αβέρωφ, Μπακόπουλος, Σαββίδης, Στογιάννος κ.α.³⁰³. Όσον αφορά τις απολογίες των κατηγορουμένων, όπως αυτές κατεγράφησαν μέσω του τύπου, επιχειρείται μια σταχυολόγηση. Ο Πύρζας επικαλείται το προγονικό παρελθόν του, δηλώνει κατά της 21^{ης} Απριλίου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι κομμουνιστής. Παρείχε βοήθεια στον Σηπιτάνο ο οποίος ήταν η μόνη του επαφή, καθώς τον Νέστωρ τον γνώρισε με ψευδώνυμο. Ήταν σαφώς κατά της συνεργασίας με το Π. Μ. και πλέον βλέπει ηπιότερο το καθεστώς. Ο Μαλτσίδης, τονίζει και αυτός το παρελθόν του, πολιτικά δηλώνει κεντρώος, ήταν μέλος της Δ.Α. κάνοντας διάκριση στην επικείμενη συνεργασία ανάμεσα σε αριστερά και άκρα αριστερά. Όσον αφορά το καθεστώς το βλέπει βελτιωμένο. Ο Ζάννας, αν και ήταν γνωστής και διακεκριμένης οικογένειας της πόλης, στάθηκε στο πλούσιο παρελθόν του και στις καλλιτεχνικές του ανησυχίες. Μυήθηκε από τον Νέστωρ στην Δ.Α. και αποδέχθηκε την δράση της χωρίς διάκριση αποδεχόμενος την παρατήρηση του προέδρου περί επιβάρυνσης της θέσης του. Ο Σιπητάνος δηλώνει οικογενειακώς κεντρώος, τοποθετεί δε την δράση του σε εθνικό και πολιτικό παράλληλα περιβάλλον για να μην αποτελέσει προνόμιο της αριστεράς. Ο Νέστωρ παραθέτοντας το πραγματικά εντυπωσιακό βιογραφικό του δηλώνει βαθιά δημοκράτης, αποδέχεται την συμμετοχή του στην Δ.Α συμπεριλαμβάνοντας και τον Μέλφο, ως μια δράση που αποσκοπούσε στην εμφύχωση και συσπείρωση των αντιτιθεμένων στο καθεστώς ώστε να μην στραφούν στην αριστερά και στις οργανώσεις της³⁰⁴. Ελλείψει της απολογίας του Δέδε θα παρατεθεί ένα απόσπασμα από το βιβλίο του Νέστωρ, που περιγράφει την κατάσταση λίγο πριν την απόσυρση των δικαστών για την έκδοση, «είχαμε

³⁰¹ Εφημ.Μακεδονία, φύλλο 7/11/1968, σελ. 1, 5

³⁰² Εφημ. Μακεδονία, φύλλο 8/11/1968, σελ. 1,5

³⁰³ Εφημ. Μακεδονία, φύλλο 9/11/1968, σελ. 1,5

³⁰⁴ Εφημ.Μακεδονία, φύλλο 10/11/1968, σελ. 1,9,16

προειδοποιηθεί, ότι για να πέσουμε στα μαλακά έπρεπε να διαψεύσω την αναφορά μου για τα βασανιστήρια[...] ο Καραπάνος μας ρώτησε αν έχουμε να προσθέσουμε κάτι για να πάρει την απάντηση από όλους μας περί καθήκοντος, χρέους προς την πατρίδα και αποτεινόμενος στο Δέδε τον ρώτησε πόσα παιδιά έχει για να πάρει την απάντηση «δύο κύριε πρόεδρε. Συμφωνώ με τους προλαλήσαντες και προσανζάνω»³⁰⁵. Η αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου, σύμφωνα με τον τύπο, κινήθηκε αρχικά γύρω από τον άξονα δικαίου της επαναστάσεως. Θεωρώντας τον Α.Ν. 509 παρακαταθήκη όλων των προηγούμενων κυβερνήσεων. Αφού περιγράφει την δράση της Δ.Α. δεν αφήνει ουδεμία αμφισβήτηση για την συνεργασία της με το Π.Μ., διακρίνοντας παράλληλα όλα τα εν δυνάμει μέσα ανατροπής του καθεστώτος. Αποδίδει τις ηγετικές πρωτοβουλίες κυρίως στον Νέστωρ. Αποδέχεται την αξιολογή παρουσία τους στην κοινότητα και το ότι δεν είναι κομμουνιστές. Όσον αφορά την παραβίαση του Νόμου την καταλογίζει ως δράση μόνο μέσω του τύπου³⁰⁶.

Ο επίλογος της δίκης απεικονίζεται στην απόφαση του Εκτάκτου Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης με αριθμό 181/1968³⁰⁷. Η σύνθεση του δικαστηρίου αποτελείτο από τους Φ. ΚΑΡΑΠΑΝΟ Πρόεδρο, Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟ, Μ. ΓΙΑΛΙΤΑΚΗ, Π. ΠΑΝΟΥΡΓΙΑ, Α. ΕΥΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟ μέλη και Α. ΑΝΔΡΕΟΥΛΑΚΟ Βασιλικό Επίτροπο, η διάρκεια της δίκης ήταν 6 έως 12/11/1968. Οι κατηγορούμενοι όπως ήδη αναφέρθηκαν ήταν οι Σ. ΝΕΣΤΩΡ, Γ. ΣΙΠΗΤΑΝΟΣ, Π. ΖΑΝΝΑΣ, Κ. ΠΥΡΖΑΣ, Σ. ΔΕΔΕΣ, Α. ΜΑΛΤΣΙΔΗΣ. Το κατηγορητήριο αφορούσε την παράβαση του άρθρου 2 του Α.Ν. 509 για τον πρώτο και δεύτερο κατηγορούμενο ως αρχηγό, τον τρίτο ως οδηγό, και τους υπόλοιπους τρεις ως συστασιώτες. Οι μάρτυρες κατηγορίας και υπερασπίσεως ήδη αναφέρθηκαν. Τεκμήρια ενοχής αποτελούσαν, σύμφωνα με την απόφαση, τα κατασχεθέντα φύλλα εφημερίδας της Δ.Α., τα δελτία πληροφοριών, χειρόγραφα σημειώματα με χαρακτηριζόμενο ως ανατρεπτικό περιεχόμενο του τύπου «αγαπητή μου Νίτσα, ότι βεβαίως η κίνηση του Α.Π. δεν μαθαίνω τίποτα νεώτερο», «είναι γεγονός πως περάσαμε στην δεύτερη φάση, να ακολουθήσει του τυρράνους στον γκρεμό που τους περιμένει», «πράσινο είναι το χρώμα της ελπίδος» κ.α. Η πρόταση του Βασιλικού Επιτρόπου αφού «αναπτύξας την κατηγορίαν προέτεινεν όπως άπαντες κυρυχθώσιν ένοχοι της αποδιδόμενης πράξης (παραβίαση του άρθρου 2 Α.Ν. 509, ότι άπαντες ετέλεσαν την πράξιν δια του τύπου, γίνει ότι τας ανωτέρω πράξεις εκτέλεσαν ο Νέστωρ ως αρχηγός και οι λοιποί ως απλοί συστασιώται, επιβληθή δε εις τον Νέστωρ Σ. ποινή προσκαίρου καθειρίζεως δέκα (10) ετών, εις τον Σιπητάνον Γ. ποινή προσκαίρου καθειρίζεως οκτώ (8) ετών, εις τον Ζάννα Π. ποινή προσκαίρου καθειρίζεως εξ (6) ετών, εις τον Πύρζαν Κ. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών, εις τον εις τον Δέδε Σ. ποινή προσκαίρου καθειρίζεως εξ (6) ετών, εις τον Μαλτσίδη Α. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών. Εν συνεχεία οι δικαστές αποσύρθηκαν στο δωμάτιο διασκέψεων προς εξέταση των δεκατεσσάρων ζητημάτων ενοχής αναλυόμενα και περιγραφέντα σε έντεκα σελίδες περίπου της απόφασης. Η ίδρυση της Δ.Α οι επαφές με το Π.Μ. τα κατασχεθέντα

³⁰⁵ Σ. Νέστωρ, ο.π. σελ. 274

³⁰⁶ Εφημ.Μακεδονία, φύλλο 10/11/1968, σελ. 16

³⁰⁷ Γ.Ε.Σ., ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 181/1968

έντυπα και ο επιμερισμός των δράσεων από τους κατηγορουμένους αποτέλεσαν το διακύβευμα της απόφασης. Έτσι με την περάτωση της διαδικασίας και πλειοψηφικής ψηφοφορίας το δικαστήριο.. *κυρήσσει ενόχους και καταδικάζει τους κηρυχθέντες ενόχους κατηγορουμένους, τον Σ. ΝΕΣΤΩΡΑ εις ποινήν προσκαίρου καθειρίζεως δεκαέξι και ημίσεος (16 ½) ετών, τον Γ. ΣΙΠΗΤΑΝΟΝ εις ποινήν προσκαίρου καθειρίζεως επτά και ημίσεος (7 ½) ετών, τον Π. ΖΑΝΝΑ εις ποινήν προσκαίρου καθειρίζεως δέκα και ημίσεος (10 ½) ετών, τον Κ. ΠΥΡΖΑ εις ποινήν προσκαίρου καθειρίζεως πέντε και ημίσεος (5 ½) ετών, τον Σ. ΔΕΔΕ εις ποινήν προσκαίρου καθειρίζεως πέντε και ημίσεος (5 ½) ετών, τον Α. ΜΑΛΤΣΙΔΗ εις ποινήν προσκαίρου καθειρίζεως πέντε και ημίσεος (5 ½) ετών*³⁰⁸.

Η δίκη της ομάδας Φίλια

Σε συνέχεια της εξάρθρωσης του πυρήνα Θεσσαλονίκης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο Φίλιας έχει διακρίνει ως παρεπόμενο την παρακολούθηση στην Αθήνα όσων είχαν σχέση με το κλιμάκιο δηλαδή των Δουκίδου, Πλασκοβίτη, Καλλιγιά. Ο ίδιος είναι ήδη στην παρανομία από τον Οκτώβριο του 1967, μετά την σύλληψη των μελών της οργάνωσης Νοταρά, Πρωτοπαπά, Σοφούλη κ.α.³⁰⁹. Περιγράφοντας τις συνθήκες πριν την σύλληψη, αναφέρει της πρόθεση της Δουκίδου να φύγει στο εξωτερικό, οπότε ακόμα και σε περίπτωση σύλληψης της θα ήταν σαφές ότι υφίσταται κίνδυνος. Η άρνηση του Φίλια στην πρόθεση της Δουκίδου, με το σκεπτικό ανασύστασης του πυρήνα Θεσσαλονίκης και οι επαφές με τον Καλλιγιά αποδείχτηκαν μοιραίες. Ίσως να γνώριζε και την φιλοσοφία της όπως άλλωστε την διατυπώνει η ίδια, ότι από την πρώτη μέρα της χούντας, *«είχα ενταχθεί και εγώ, όπως και πολλοί άλλοι σε αντιστασιακή οργάνωση. Παρόλο που, από την πρώτη μέρα ήδη, είχα την άποψη: Όχι κρυφή δράση, φανερή, μόνο φανερή αντίσταση»*³¹⁰. Σε συνάντησή τους και πριν την συνάντησή με τον Πλασκοβίτη, συνελήφθησαν στην Γλυφάδα. Ο Φίλιας στην διαδικασία επαφής με τους Μάλλιο, Μπαμπάλη και Λάμπρου επιλέγει να κρατήσει μια ιδιόμορφη και ίσως επιθετική στάση. Την άλλη μέρα συνεχίστηκε η ανάκριση από τον (κακό) Μάλλιο και τον (καλό) Μπάμπάλη, παρά τις παραινήσεις *«ξερασέ τα όλα, τους πιάσαμε όλους τον Πλασκοβίτη, τον Αγγελίδη και δεκάδες άλλους»* επιλέγει να κερδίσει χρόνο. *«Λοιπόν τι σκέφτηκες, ή θέλεις να σε ανεβάσουμε στην ταρατσα για φάλαγγα??*. Ο Φίλιας δεν ενδίδει λέγοντας, *«δεν θα το κάνετε διότι εγώ δεν είμαι καλόβολος κομμουνιστής αλλά εκδικητικός αστός και ή θα πρέπει να με σκοτώσετε ή θα ανοίξουμε λογαριασμό θανάτου»*³¹¹. Η επιλογή του είναι να πληροφορηθεί τι έχουν πει οι κατά καιρούς συλληφθέντες αμυνίτες, ώστε να τα επαναλάβει, και κατ' επέκταση να θεωρηθούν αξιόπιστα. Σκοπός του Φίλια είναι να μην περάσουν μέσω πληροφοριών στα δίκτυα

³⁰⁸ Γ.Ε.Σ., ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 181/1968

³⁰⁹ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 84

³¹⁰ Λένα Δουκίδου, Τι πέτυχε η αντίσταση, στο συλλογικό Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας..., ο. π. σελ.296

³¹¹ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 148

Κουβελάκη και Καραγιώργα που θα σήμαινε το τέλος της οργάνωσης έτσι, για τριάντα ολόκληρες ημέρες τους καταθέτει λογικά τέλεια αρθρωμένες ψευδολογίες. Προσπαθεί να δημιουργήσει την εντύπωση ότι άνθρωποι σαν τον Πλασκοβίτη, τον Καλλιγά, την Δουκίδου, τον Ροκόφυλλο, τον Δελούκα είναι πλατωνικοί αντιστασιακοί³¹². Έτσι ο πυρήνας βρίσκεται στα χέρια των αρχών, η σύλληψη των μελών και ειδικότερα του Φίλια, θεωρείται υψίστης σημασίας σύμφωνα με τον ισχυρό άνδρα της Ασφάλειας Β. Λάμπρου³¹³. Αποτεινόμενος στον Φίλια του περιγράφει τις προσπάθειες για να συλληφθεί, «σαράντα άνθρωποι μας βρίσκονταν στο νεκροταφείο την ημέρα της κηδείας του πατέρα σου, όμως τέτοιο κάθαρμα που είσαι ούτε τον νεκρό πατέρα σου δεν τίμησες [...] ήσουν ο υπ, αριθμόν 1 εχθρός της επανάστασης και κόστισες εκατομμύρια ώσπου να σε πιάσουμε, αλλά τώρα σε έχουμε στο χέρι³¹⁴.

Η περιγραφή των συνθηκών της δίκης θα γίνει από τις καταγραφές που παραθέτει ο Φίλιας και από την μοναδική ίσως δημοσίευση σε ελληνική εφημερίδα του εξωτερικού, καθότι στον ελληνικό τύπο δεν δόθηκαν στοιχεία της δίκης³¹⁵. Όπως θα δούμε και στο τεκμήριο της απόφασης του στρατοδικείου στην συνέχεια, η δίκη ορίστηκε για τον Μάιο του 1969. Μαζί με τον Φίλια συγκατηγορούμενοι ήταν ο τότε πάρεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας Σ. Πλασκοβίτης, τον οποίο μετάγουν από την Κάρπαθο ή Κάσο³¹⁶ σύμφωνα με την απόφαση, όπου ήταν εκτοπισμένος, η δημοσιογράφος Λ. Δουκίδου και οι φοιτητές Σ. Αγγελίδης, Ι. Κάρμης, Α. Ανδρέου. Ως μάρτυρες υπεράσπισης έχουν εξασφαλιστεί οι Γ. Ζίγδης, Γ. Πεσμαζόγλου και Α. Πεπελάσης. Υπερασπιστική γραμμή θα ήταν η αναμέτρηση με το καθεστώς και η υποχρέωση του πολίτη να αντιστέκεται σε όποιον επιχειρεί την καταπάτηση του Συντάγματος και την ελεύθερη βούληση του λαού. Έχει αποσαφηνιστεί ότι δεν θα υπάρξουν επιχειρήματα ελάφρυνσης του τύπου «έντιμος πρότερος βίος», «εθνικά φρονήματα» κ. α. με στόχο η δίκη να πάρει χαρακτήρα καθαρά πολιτικό³¹⁷. Όσον αφορά τους μάρτυρες υπεράσπισης η κατάθεση του Ζίγδη αποτέλεσε υπόδειγμα πολιτικού και δικανικού λόγου, εντυπωσιακή η ρητορική δεινότητα του Πεσμαζόγλου και η σύζευξη της αμερικανικής αντίληψης για την δημοκρατία με το δικαίωμα αντίστασης στην παραβίαση του συντάγματος ήταν η θεματική της κατάθεσης του Πεπελάση. Όσον αφορά την απολογία του Φίλια, που θα παραθέσουμε απόσπασμα, υπερασπιστικά προσπάθησε να καλύψει όσον ήταν δυνατό τους συγκατηγορούμενους χαρακτηρίζοντας την συμμετοχή τους στην οργάνωση τυχαία και περιστασιακή. Ο δικηγόρος Γ.Β. Μαγκάκης, που θα δούμε και στην επόμενη δίκη, υπερασπίστηκε κυρίως τον Πλασκοβίτη ενώ για τον Φίλια αναφέρθηκε στην διαδρομή του επι κατοχής και ως αξιωματικού, μολονότι ο Φίλιας του είχε ζητήσει να μην το κάνει. Ο έτερος

³¹² Στο ίδιο, 149

³¹³ Λάμπρου Βασ: τέως διοικητής Γενικής Ασφάλειας. Στις 20.12.75 και στις 21.4.76 θα παραπεμφθεί σε δίκη για βασανιστήρια. Θα δικάσσει στο Πλημμελειοδικείο και στο Εφετείο και θα τιμωρηθεί με φυλάκιση 10 μηνών που την εξαγόρασε με 150 δραχμές την ημέρα. Γ. Κρεμμυδάς, ο. π. σελ. 255

³¹⁴ Β. Φίλιας, ο. π. σελ.137

³¹⁵ Έρευνα του συντάκτη στο αρχείο εφημερίδων της Βουλής απέβη άκαρπη

³¹⁶ Ο Φίλιας αναφέρει ως σημείο εκτοπισμού την Κάρπαθο, η απόφαση την Κάσο

³¹⁷ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 195

δικηγόρος Ε. Γιαννόπουλος δίνει καθαρά πολιτική μάχη³¹⁸. Μάρτυρες κατηγορίας ήταν και οι μετέπειτα παραπεφθέντες για βασανιστήρια Ο. Σπανός και Γ. Τζαφέρης³¹⁹. Αναφέρθηκε ήδη ότι η συγκεκριμένη δίκη δεν είδε το φως της δημοσιότητας, ωστόσο σε άρθρο της Εφημερίδας των Συντακτών το 2018³²⁰, με αφορμή τον θάνατο του Β. Φίλια, υπάρχει η παραπομπή στην εφημερίδα *Ελληνικός Ταχυδρόμος* του Μόντρεαλ η οποία σύμφωνα με το άρθρο «έδινε έμφαση σε ό,τι γινόταν τα χρόνια εκείνα στην Ελλάδα, κυρίως με τις ανταποκρίσεις του δημοσιογράφου Μίχου Κωστόπουλου (προδικτατορικά, στην Ελλάδα, αρχισυντάκτη του περιοδικού «Ταχυδρόμος» και μεταδικτατορικά της «Αυγής») από το Λονδίνο, όπου είχε καταφύγει». Μέσω του αρχείου του ΜΙΕΤ -ΕΛΙΑ³²¹ στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας διαβάζουμε: «καταπέλτης κατά του φασιστικού καθεστώτος η απολογία του ηγέτη της Δημοκρατικής Άμυνας»³²². Στα επόμενα φύλλα της εφημερίδας δημοσιεύεται ολόκληρη η απολογία του Φίλια, στο δημοσίευμα του τελευταίου μέρους το άρθρο έχει ως προμετωπίδα «ο ηγέτης της Δ.Α. μαστιγώνει»³²³. Πριν περάσουμε στο τεκμήριο της απόφασης του Στρατοδικείου παρατίθεται ένα μέρος της απολογίας του Β. Φίλια «η Δημοκρατική Άμυνα συνεστήθη από ανθρώπους, οι οποίοι αρνούνται τη φιλοσοφία, την τακτική και την μεθοδολογία της πολιτικής βίας [...] συγκροτήθηκε ως φυσιολογική και αυτόματη αντίδραση κατά της παραβιάσεως του πολιτεύματος της 21^{ης} Απριλίου. Εκείνοι που την δημιούργησαν δεν ήσαν αποτυχημένοι ούτε είχαν κομματικές εξαρτήσεις και συμφέροντα [...], τα χαρακτηριστικά αυτά διαγράφουν την εθνική, ηθική και αγωνιστική ποιότητα των ανθρώπων, που η αίσθηση του καθήκοντος τοποθέτησε αντιπάλους της σημερινής κυβερνήσεως. [...]. Η σημερινή κυβέρνηση έχει αναγάγει σε δόγμα νομιμότητας την αρχή «η επανάσταση δημιουργεί δίκαιο» και βάση αυτής χαρακτηρίζει τους αντιπάλους της εχθρούς του κοινωνικού καθεστώτος [...]. Η 21^η Απριλίου επεβλήθη εκ των άνω και από κοινωνική άποψη εκ των έξω, επεβλήθη με την βία [...] οι οργανωτές της Δ.Α. αντέταξαν την αρχή του δικαιώματος αντίστασης η οποία καλύπτεται από το γράμμα 114 και το πνεύμα του συντάγματος [...], είναι αληθές ότι εγώ δεν εβασανίστην και είχα την παρρησίαν να το δηλώσω δημόσια τι συνέβη όμως με τόσους συνάδελφους μου της Δ.Α.?? Οι επιχειρήσαντες το κίνημα θέλησαν να μονοπωλήσουν ανδρισμό, πατριωτισμό, πολιτική και εθνική ευθυκρισία, πάσχουν όμως από την υπεροψία της ισχύος, που τελικά περιορίζεται στον έλεγχο επι των πολεμικών μηχανών [...] στο όνομα του ανύπαρκτου κομμουνιστικού κινδύνου νομίζει ότι μπορεί να επιχειρεί τον εξανδραποδισμό του λαού. Σε ότι αφορά το κατηγορητήριο απαντά: «η διακήρυξη της Δ.Α. δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να πιστοποιεί ένα δικαίωμα αυτούπερασπίσεως της δημοκρατίας», σε σχέση με το

³¹⁸ Στο ίδιο, σελ. 196-198

³¹⁹ Γ. Κρεμμυδάς, ο. π. σελ. 277, 281

³²⁰ https://www.efsyn.gr/themata/peridiabainontas/141400_otan-i-hoynta-katadikaze

³²¹ [http://eliaserver.elia.org.gr/lselia/listres.aspx?lsid=110164&fcode=t210a&ftext=%CE%A4%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A3%20%CE%95%CE%9A%CE%94%CE%9F%CE%A3%CE%97%CE%A3%20%CE%95%CE%9D%CE%A4%CE%A5%CE%A0%CE%9F%CE%A5&fval=%CE%9C%CF%8C%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%B5%CE%B1%CE%BB%20\(%CE%9A%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B4%CE%AC%CF%82\)&form=300003](http://eliaserver.elia.org.gr/lselia/listres.aspx?lsid=110164&fcode=t210a&ftext=%CE%A4%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A3%20%CE%95%CE%9A%CE%94%CE%9F%CE%A3%CE%97%CE%A3%20%CE%95%CE%9D%CE%A4%CE%A5%CE%A0%CE%9F%CE%A5&fval=%CE%9C%CF%8C%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%B5%CE%B1%CE%BB%20(%CE%9A%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B4%CE%AC%CF%82)&form=300003)

³²² Εφημ. *Ελληνικός Ταχυδρόμος*, φύλλο 29/5/1969, σελ.1

³²³ Εφημ. *Ελληνικός Ταχυδρόμος*, φύλλο 5/6/1969, σελ. 8,9 & φύλλο 12/6/1969, σελ. 8,9

Π. Μ. «η Δ.Α. είχε και έχει απόλυτη οργανωτική αυτοτέλεια και βεβαίως ιδεολογική αυτοτέλεια, το συντονιστικό γραφείο περιλαμβάνει και άλλες δυνάμεις, επομένως και της αντιδικτατορικής δεξιάς, όλες οι προ της 21^{ης} Απριλίου πολιτικές δυνάμεις και οι οργανώσεις που προέκυψαν από αυτές ανήκουν στο έθνος»³²⁴.

Κατόπιν αυτών φτάνουμε στην απόφαση του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών, Αριθμός Απόφασης 394/20-23/5/1969³²⁵. Η σύνθεση του Στρατοδικείου ήταν, Σ. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ Πρόεδρος, Κ. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ, Π. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Π. ΛΑΛΑΟΥΝΗΣ, Ν. ΝΟΛΑΡΟΣ μέλη, ΣΠΑΝΟΣ Ν. (αναπληρωματικό μέλος) και Ι. ΛΙΑΠΗΣ Βασιλικός Επίτροπος, με βάση την υπ. Αριθμόν 202/69 παραπεμπτικής διαταγής ΑΠΑΕΣΑ. Κατηγορούμενοι οι Β. ΦΙΛΙΑΣ, Α. ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Α. ΑΝΔΡΕΟΥ, Ι. ΚΑΡΜΗΣ, Ε. ΔΟΥΚΙΔΟΥ, Σ. ΠΛΑΣΚΟΒΙΤΗΣ ή ΠΛΑΣΚΑΣΟΒΙΤΗΣ. Στην αγόρευσή του ο Βασιλικός Επίτροπος προτείνει για τον Φίλια ποινή ισόβιας κάθειρξης ως αρχηγού, για τον Αγγελίδη ποινή κάθειρξης επτά (7) ετών ως οδηγού, για τον Ανδρέου ποινή φυλάκισης πέντε (5) ετών ως συστασιώτη, για τον Κάρμη ποινή φυλάκισης τεσσάρων (4) ετών με αναστολή, για την Δουκίδου ποινή φυλάκισης τεσσάρων (4) ετών ως συστασιώτη με αναστολή και για τον Πλασκοβίτη ποινή φυλάκισης πέντε (5) ετών ως συστασιώτη³²⁶. Σύμφωνα με την ήδη περιγραφείσα διαδικασία ακολούθησε η κλειστή διάσκεψη των δικαστών προς επεξεργασία των τεκμηρίων ενοχής και την έκδοση των ποινών. Θέτοντας το ζήτημα ενοχής για όλους ενός και του αυτού εγκλήματος δηλαδή την σύσταση της Δ.Α. και της συνεργασίας προς ανατροπή του πολιτεύματος δια βίαιων μέσων, δια της συνεργασίας με την «υπό του ΚΚΕ και των υποκαταστάτων του» οργάνωση Π.Μ. και την εγκαθίδρυση «Αυτοδυνάμου Δημοκρατίας». Προστίθενται οι επαφές με το κλιμάκιο Θεσσαλονίκης, τα έντυπα της διακήρυξης και των δέκα θέσεων, έντυπα (ανατρεπτικού περιεχομένου) όπως «ας αφήση τις κουτοπονηριές ο Παπαδόπουλος, αν θέλει να νομιμοποιήσει την αυθαιρεσία του ας βάζει λοχίες και δεκανείς να συζητούν ελεύθερα», «ο αγών κατά της χούντας θα περάση σύντομα σε δυναμικές μορφές», «με πατριωτικό φανατισμό αγωνισθείτε για να απαλλαγή η Ελλάδα από τη στραγγαλιστική λαβή των δολοφόνων της», «προς επιτυχία των άνω σκοπών επρομηθεύθησαν εκ του εξωτερικού βιβλία, περιέχοντα οδηγίες δια την κατασκευήν εκρηκτικών μηχανημάτων», «τέλος δε ενήργησαν προσυλητισμόν προς εφαρμογήν των ανωτέρω ιδεών και ενέταξαν στην οργάνωσιν πλείστα όσα πρόσωπα». Έτσι κηρύσσει τους κατηγορούμενους Φίλια, Αγγελίδη, Δουκίδου, Πλασκοβίτη, Ανδρέου ενόχους και τον Καρμή αθώο. Οι ποινές των ενόχων είναι ΦΙΛΙΑΣ Β. ποινή καθειρξεως δεκαοκτώ (18) ετών ως αρχηγός, ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ Α. ποινή καθειρξεως δώδεκα (12) ετών ως οδηγός, ΑΝΔΡΕΟΥ Α., ποινή φυλακίσεως τριών (3) ετών με αναστολή, ΔΟΥΚΙΔΟΥ Ε. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών ως συστασιώτης, με αναστολή, ΠΛΑΣΚΟΒΙΤΗΣ Σ. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών ως συστασιώτης³²⁷.

³²⁴ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 464-480, παράρτημα (Απολογία του Β. Φίλια ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών)

³²⁵ Γ.Ε.Σ. ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 394/20-23/5/1969

³²⁶ Αρκετά από τα γραφόμενα στην απόφαση είναι χειρόγραφα και αρκετά δυσανάγνωστα

³²⁷ Γ.Ε.Σ. ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 394/20-23/5/1969.

Η δίκη των 35

Η πιο γνωστή δίκη της Δημοκρατικής Άμυνας και η τελευταία, είναι αυτή που διενεργήθηκε από τις 27/3/1970 έως τις 12/4/1970. Είναι η πλέον πολυσυζητημένη στην δράση της οργάνωσης, για πολλούς και σημαντικούς λόγους. Αποτέλεσε την κορύφωση από την μία της εξάρθρωσης ουσιαστικά της οργάνωσης, αλλά από την άλλη κατέδειξε αυτό που τονίστηκε στην εισαγωγή της παρούσης, το υψηλό ανάστημα αυτών που συμμετείχαν, με κορυφαία παρουσία αυτή του Σ. Καράγιωργα. Μια στάση που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η αποκρυστάλλωση αυτών που ονομάζουμε πλέγμα Αξιών. Αυτή η διατύπωση επ' ουδενί αφαιρεί κάτι από την προσφορά στον αντιδικτατορικό αγώνα των προσώπων που ήδη αναφέρθηκαν και φυσικά αυτών που βρέθηκαν συγκατηγορούμενοι σε αυτή την δίκη. Όλων αυτών που στάθηκαν απέναντι σε ένα φαύλο καθεστώς που το δίκαιο, το οποίο όπως αναφέρθηκε ήδη, ήταν παράγωγο της βίας και της παραβίασης των βασικών Πολιτικών, Πολιτειακών και κυρίως Θεσμικών κανόνων.

Πριν περάσουμε στην καταγραφή των γεγονότων που οδήγησαν στην δίκη, καθώς και τις επιμέρους συνθήκες της, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το σύνολο γενικά των δράσεων όλων των οργανώσεων και των προσώπων που συμμετείχαν και πλήρωσαν με βασανιστήρια και φυλακίσεις την συμμετοχή τους, στην μεταπολιτευτική Ελλάδα δεν έτυχαν του σεβασμού και της αναγνώρισης που τους όφειλαν. Ίσως η ιστορική μνήμη στη συγκεκριμένη περίοδο, όπως και σε άλλες, να έκανε έκπτωση μεγαλύτερη από ότι της αναλογούσε. Η συνειδητή σιωπή αυτών των ανθρώπων είναι ίσως μια απόδειξη, αφενός του ήθους και αφετέρου μια προέκταση της επιλογή της ανιδιοτελούς προσφοράς τους στην ελληνική κοινωνία.

Ξεκινώντας πάλι από τον Φίλια ο οποίος μάλλον εύστοχα δίνει ως τίτλο του κεφαλαίου που σχετίζεται με τα γεγονότα ως (Το «μαύρο καλοκαίρι» της Δημοκρατικής Άμυνας). Στις αρχές του καλοκαιριού του '69 συνέρχεται στο σπίτι του στρατηγού Ιορδανίδη το Διευθυντικό όργανο της Δ.Α. Η ένταξη του στρατηγού από τον Κουβελάκη, είναι η μεγαλύτερη επιτυχία της περιόδου, ο στρατηγός επιβάλλεται ως πρόσωπο αδιαμφισβήτητου κύρους και πόλος συσπείρωσης και συντονισμού³²⁸. Εκεί αποφασίζεται να μην είναι πλέον μέλος ο Κ. Σημίτης, διότι αποδεδειγμένα έχει συνεχείς επαφές και δίνει πληροφορίες στον Α. Παπανδρέου και ο οποίος έχει επιδοθεί σε ανοιχτή εκστρατεία κατά της οργάνωσης στο εξωτερικό³²⁹.

Το σημαντικότερο ωστόσο γεγονός και καθοριστικό για την πορεία της οργάνωσης αφενός αλλά και με την εξέλιξή του, μέσω της δίκης, είναι η έκρηξη της βόμβας στα χέρια του Σάκη Καράγιωργα στις 14/7/1969. Ο Φίλιας περιγράφει το

Ο Φίλιας στο βιβλίο του αναφέρει ποινή 18 ½ ετών, ο. π. σελ. 198

³²⁸ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 181

³²⁹ Στο ίδιο, σελ. 201

γεγονός: «τον 7/1969 σκάει στο χέρι του Σ. Καράγιωργα αυτοσχέδιος εκρηκτικός μηχανισμός, από αυτούς που μας είχε προμηθεύσει ο Τ. Μήνης, διότι του είχε παραδοθεί μαζί με άλλους από τον Κ. Σημίτη, χωρίς να έχει προηγηθεί έλεγχος και ρύθμισή τους από τον Σ. Λουκά, όπως συνέβαινε πάντοτε. Πολτοποιείται το δεξί του χέρι και δημιουργείται αιμάτωμα στο κεφάλι. Συλλαμβάνεται επι τόπου και η ασφάλεια εξαπολύει κύμα συλλήψεων αυτών που από παρακολούθηση ήξεραν ότι συνδεόταν μαζί του, δικαστικών του κυκλώματος Πλασκοβίτη, Κουβελάκη, των ομάδων Τσακαρέστου, Κομποτιάτη, των παντειακών φίλων του Καράγιωργα, του Σταράκη κ.α.³³⁰. Στο σημείο αυτό καταγράφεται μια ακόμα αναφορά στον Σημίτη που η στάση του δείχνει μια συνεχή διαφοροποίησή του. Διαφεύγει στο εξωτερικό αμέσως μετά την σύλληψη του Καράγιωργα, και από εκεί δεν δηλώνει απλά ότι προσχωρεί στο ΠΑΚ αλλά ισχυρίζεται ότι σε αυτό ανήκε από την Ελλάδα. Οι ξένοι δημοσιογράφοι του επισημαίνουν ότι δεν έχουν διαπιστώσει καμία παρουσία του ΠΑΚ στην Ελλάδα και ότι όλες οι αντιστασιακές πράξεις έγιναν γνωστές ως δράσεις της Δ.Α και του Π.Μ. Η απάντηση του Σημίτη είναι ότι «φαίνεται ότι οι δικοί μας γνωρίζουν καλύτερα τους συνωμοτικούς κανόνες»³³¹. Ο Σημίτης στο βιβλίο του αναφέρει ότι έφυγε από την Ελλάδα τον Σεπτέμβριο του 1969 με την βοήθεια της Α. Φλέμιγκ. Προσχώρησε στο πολιτικό συμβούλιο του ΠΑΚ, κατόπιν πρότασης του Α. Παπανδρέου, όπου συμμετείχαν ο Γ. Γιαννόπουλος, και η Α. Κοκκόλα³³². Δεν παραλείπει ωστόσο να σχολιάσει τον προσωποκεντρικό χαρακτήρα του ΠΑΚ, και την απόλυτη εξάρτηση του κινήματος από τον Παπανδρέου. Ο οποίος σε ότι αφορά τους συνεργάτες του που δεν αντλούσαν την υποστασή τους από αυτόν είχε απεναντί τους μια αβεβαιότητα, ανασφάλεια και τους αντιμετώπιζε με καχυποψία³³³.

Με αφορμή την ανωτέρω δήλωση του Σημίτη αφενός και οδεύοντας προς την δίκη που ήταν και η τελευταία της Δ.Α. αφετέρου, η Ε. Οικονομίδου αναφέρει σχετικά με την στάση του Παπανδρέου από τον Καναδά ότι, «ακόμα και όταν έγινε η μεγάλη δίκη της Δ.Α., ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο αείμνηστος στρατηγός Ιορδανίδης, ακόμα και τότε, στην συγκέντρωση που έγινε για να τιμηθούν οι καταδικασθέντες από την χούντα, ο Ανδρέας αποσιώπησε τελείως τον όρο ή την ονομασία Δημοκρατική Άμυνα και μίλησε για την δίκη των τριάντα πέντε. Τριάντα πέντε ήσαν αλλά ήσαν οι τριάντα πέντε της Δ.Α. Ίσως κάποτε μάθουμε την αιτία αυτής της αποσιώπησης»³³⁴. Ο Φίλιας ωστόσο,

³³⁰ Στο ίδιο, σελ. 205, βλ. και <http://www.iospress.gr/extra/antistasi.htm>, «Έκρηξη βόμβας στα χέρια του καθηγητή Σάκη Καράγιωργα, τραυματίζει τον ίδιο κι οδηγεί στην εξάρθρωση της ΔΑ (14/7). Συλλαμβάνονται οι Ι. Σταράκης, Σπ. Πλασκοβίτης, Γ. Α. Μαγκάκης, Γ. Κομποτιάτης, Χ. Ροκόφυλος, Σπ. Λουκάς, Α. Μιχαλακάς, Γ. Ιορδανίδης, Β. Παπαζήσης, Χ. Πρωτόπαππας, Ν. Κωσταντόπουλος, κ.α. Διαφεύγουν οι Γ. Κουβελάκης, Ν. Οικονομίδης, Ε. Οικονομίδου, Ε. Δεβλέτογλου, Ν. Βερνίκος και ο Κ. Σημίτης, που προσχωρεί στη συνέχεια στο ΠΑΚ. Τις επόμενες εβδομάδες, οι εφημερίδες δημοσιεύουν έναν ορυμαγδό διατεταγμένων ψηφισμάτων μαζικών φορέων που εκφράζουν τη "βδελυγμία" και τον "αποτροπιασμό" τους για τις ενέργειες του Καράγιωργα».

³³¹ Στο ίδιο, σελ. 206.

³³² Κ. Σημίτης, ο. π. σελ. 96, 107

³³³ Στο ίδιο, σελ. 115

³³⁴ Ελισάβετ Οικονομίδου, Αντιδικτατορική πάλη στη Β. Αμερική, στο Συλλογικό Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας..., ο. π. σελ. 241. Η Οικονομίδου ήταν στο κατηγορητήριο τη δίκης του 1970 ως 42^η κατηγορουμένη, βλ. περιοδικό Η απολογία του Σάκη Καράγιωργα, ο. π. σελ. 50

στην συνέχεια του βιβλίου του, κάνει αναφορά στην δράση του ΠΑΚ εσωτερικού, των αγωνιστών Ξ. Πελοποννήσιου, Ι. Κορωναίου κ.α. που κορυφώνεται στην δίκη του 1972³³⁵, απότοκο της βόμβας του Κορωναίου στις 3/10/1970 στον Εθνικό κήπο, σε επικείμενη συνάντηση του Παπαδόπουλου με τον Αμερικανό υπουργό Άμυνας Μέλβιν Λέρντ³³⁶.

Ο Γ. Α. Μαγκάκης, μέλος της Δ.Α. και κατηγορούμενος στην δίκη καταθέτει ότι: «ένας από τους πιο έμπειρους κατασκευαστές εκρηκτικών μηχανισμών ήταν ο Τ. Μήνης με στενό συνεργάτη του τον ναύαρχο Γ. Μασουρίδη. Επίσης ήταν ο Α. Μυτιληναίος που ανατίναξε την ΕΣΠΟ. Τέτοιες δυνάμεις διέθετε ο αντιδικτατορικός αγώνας. Επειδή ο Μασουρίδης και ο Μήνης έπρεπε να μείνουν σε καθεστώς μυστικότητας, εγώ είχα αναλάβει να μεταφέρω στον Σημίτη τους εκρηκτικούς μηχανισμούς που μου έδιναν. Είχαμε φτιάξει δύο τσάντες πανομοιότυπες. Εγώ πήγαινα με την τσάντα που είχε μέσα τους μηχανισμούς, ερχόταν ο Σημίτης άφηνε την δική του, εγώ έπαιρνα την άδεια, αυτός την γεμάτη. Και ο Σημίτης ήταν που τα μετέφερε μετά στον Καράγιωργα και στους άλλους. Ο Μήνης έβρισκε κάτι μηχανισμούς που είχαν για τα παρκόμετρα και τους έφτιαχνε. Αυτοί λειτουργούσαν μόνο μια φορά. Κάποια παρτίδα όμως ήταν αντίστροφη. Όταν μου τους παραδίδει ο Μήνης μου λέει «κοίτα Γιώργο πρόσεξε, πες ότι είναι αντίστροφοι, δεν είναι από τα αριστερά προς δεξιά, αλλά είναι από τα δεξιά προς τα αριστερά, μην το κάνουν ανάποδα». Αυτό ελέγχθη στον Σημίτη εκείνος ασφαλώς το είπε στον Καράγιωργα, ο οποίος την άλλη μέρα θέλησε να το δοκιμάσει, παρότι ποτέ δεν δοκιμάζονται αυτά τα πράγματα. Έτσι έγινε η έκρηξη στα χέρια του, ο Καράγιωργας έδειξε απίστευτο σθένος. Δεν του ξέφυγε λέξη στην ανάκριση. Για να δούμε ποιοι είναι οι αληθινοί αγωνιστές. Σε κανέναν μας δεν έφυγε λέξη παρόλη την φοβερή μεταχείριση στην οποία υποβλήθήκαμε στην Ασφάλεια»³³⁷

Ο τύπος κάνει αναφορά στο γεγονός, μετά από τέσσερις μέρες στην πρώτη σελίδα, «13 ΩΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ BOMBAI EIS THN KATOIKIAN KATHHΓHTΟΥ THΣ ΠΑΝΤΕΙΟΥ», συνεχίζοντας το δημοσίευμα αναφέρει « σφοδρότατη έκρηξη ήτις παραλίγο να προκαλέσει θάνατον, εις πολλές ανθρωπίνας υπάρξεις, ετραυματίσθη σοβαρώς ο Δ. Καράγιωργας έκτακτος καθηγητής της Παντείου και συγχρόνως υπηρετών εις την τράπεζα Ελλάδος. Κατά την επακολουθήσασα έρευνα ανεύρον εντός

³³⁵ Ελλη Χατζηκωνσταντή, *Δίκες αντιστασιακών οργανώσεων την περίοδο της δικτατορίας 1967-1974*, Αθήνα, εκδ. Λειμών, 2018, σελ. 251

³³⁶ Β. Φίλιας, *ο. π.* σελ. 259-267. Για την επίσκεψη Λέρντ βλ. <https://www.kathimerini.gr/society/1071320/i-epistofi-toy-andrea-papandreoy/>. Η δράση του ΠΑΚ περιγράφεται εκτενώς από τον Π. Κρητικό *ο.π.* σελ. 202-233. Το ΠΑΚ συνεργάστηκε και με άλλες οργανώσεις όπως το ΕΔΚ (Ελληνικό Δημοκρατικό Κίνημα, μέλη του οποίου όπως ο Γ. Ανωμερίτης, μετέπειτα στέλεχος και υπουργός του ΠΑΣΟΚ, καταδικάστηκε σε ποινή εκατόν σαράντα πέντε (145) ετών και έξι μηνών φυλάκιση (κατά συγχώνευση 25). Στην ίδια δίκη ο Δ. Δώδος φοιτητής ΠΑΣΠΕ σε εκατόν δέκα εννέα (119) χρόνια και δύο μήνες (κατά συγχώνευση 25), όπως και η Κ. Χουλιάρη φοιτήτρια ΠΑΣΠΕ σε επτά (7) χρόνια. Π. Κρητικός *ο.π.* σελ. 252

³³⁷ Γεώργιος- Αλέξανδρος Μαγκάκης, *Η πνευματική αντίσταση και η βόμβα στα χέρια του Καράγιωργα*, στο Σ. Κούλογλου, *ο. π.* σελ. 273. Στο σημείο αυτό ο Murtagh κάνει λόγο για «μια ερασιτεχνικά κατασκευασμένη βόμβα που είχε εισαχθεί λαθραία από την Σουηδία», *ο. π.* σελ. 285

Για την δράση του σπουδαίου Α. Μυτιληναίου βλ. <https://www.ertnews.gr/arxeio-afierwmata/ekpompes-poy-agapisa-i-anatinaxi-tis-espo/>

χαρτοφύλακος δώδεκα εισέτι ομοίως ωρολογιακάς βόμβας, είχε μετατρέψει τον δωμάτιον εις εργαστήριο συναρμολογήσεως, γομώσεως και λειτουργίας εκρηκτικών μηχανισμών» και καταλήγει δίνοντας τα χαρακτηριστικά του εχθρού της «επαναστάσεως», «απεκαλύφθη ότι ο Καράγιωργας απελύθη δυνάμει της συντακτικής πράξεως «περί εξυγιάνσεως των Δ.Υ.», διότι προέβαινε εις προπαγάνδα υπέρ ωρισμένου κόμματος και δια έλλειψην απαιτουμένου ηθικού κύρους. Προσέφυγε εις αρμοδία επιτροπήν και εδικαιώθη, επανελθών εις Πάντειο και τράπεζα Ελλάδος όπου σημειωτέον ο μισθός του εκυμαίνετο μεταξύ 12.000 και 14.000 δραχμών μηνιαίως»³³⁸.

Από την σελίδα του ΕΚΠΑ και την ενότητα «Αντιδικτατορικός αγώνας 1967-1974 Ιστορία και μνήμη» αντλούμε την στάση της ΕΦΦΕ όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά το γεγονός με ανακοίνωσή της, στις 13/7/1969: Η ένωση σημείωνε ότι εξέδωσε την ανακοίνωση της ως υποχρέωση «του νέου προς τον Πατέρα και την Μάννα που τον σπουδάζουν με καρδιοχτύπι και ιδρώτα, της νέας γενιάς προς την παλιά, που ανέλαβε να την οδηγήσει ΣΩΣΤΑ και ΤΙΜΙΑ στο δύσκολο δρόμο του μέλλοντος». Το κείμενο βρίθει βιτριολικών σχολίων και χαρακτηρισμών όπως «ανέντιμος», «αδίστακτο και διεστραμμένο πνεύμα», «ανύπαρκτη αξιοπρέπεια», «ανύπαρκτη ιδεολογία», «ασυνείδητος πατέρας και καθηγητής», «εθνικά εγκληματικό ανδρείκελο». Ο Καράγιωργας κατηγορούταν, μεταξύ άλλων, ότι με δόλιες μεθόδους επιχειρούσε να στρατολογήσει μαθητές οι οποίοι «με τα νεανικά και ανήσυχα βλέμματα» αγνοούσαν ότι ο «πνευματικός τους πατέρας» μετά τις διαλέξεις έφευγε «για να κλειστή στο υπόγειο του θανάτου και να φτιάξει τις βόμβες». Γενικότερα, το κείμενο διέπεται από μία πατερναλιστική αντίληψη της σχέσης καθηγητή-φοιτητή. Εξάλλου, η εικόνα του νέου ως ενός υποκειμένου «υπό διαμόρφωση», που λόγω της ανωριμότητας του δεν έχει την επάρκεια να αμφισβητεί και να διεκδικεί ευρύτερα κοινωνικά και πολιτικά αιτήματα, ήταν γνωστό μοτίβο της προπαγάνδας του καθεστώτος, πολύ πριν την ανάπτυξη του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος. Την αντίληψη αυτή τη συναντάμε και σε άλλα σημεία της ανακοίνωσης: «Η Ελληνική Φοιτητική Νεολαία περιμένει από την Πολιτεία να την προστατέψει από “Καθηγητάς” της ποιότητας του Καράγιωργα» ή αλλού «είναι η υποχρέωσις μας που μας κάνει να φωνάζουμε, υποχρέωσις του μαθητού προς την Πολιτεία για τον δάσκαλο που του έδωσες (...)». Εδώ, η «Πολιτεία» παρουσιάζεται ως η προστάτιδα δύναμη της νεολαίας, η οποία καθίστατο απλός δέκτης των όσων θετικών ή αρνητικών προέκυπταν. Αν εξετάσει κανείς συνολικά τη δράση της χουντικής ΕΦΕΕ, θα διαπιστώσει ότι το στοιχείο της πρωτοβουλίας εξέλειπε. Οι φοιτητές είχαν μεν δημόσια παρουσία, αλλά αυτή περιοριζόταν κυρίως σε ομιλίες ή συμμετοχή σε εκδηλώσεις που οργανώνονταν θεσμικά «από τα πάνω» (πανεπιστήμιο, κράτος). Έτσι, η νεολαία είχε καταλήξει «παθητικός δρών», που αρκετές φορές αναπαρήγαγε με τον πιο ακραίο τρόπο τις θέσεις και το λεξιλόγιο της χούντας³³⁹.

³³⁸ Εφημ. Μακεδονία, φύλλο 18/7/1969, σελ. 1

³³⁹ <https://antidiktatorikos.uoa.gr/ypostiriktis-tis-xountas-kai-antidiktatorikos-agonas-stasi-xountikis-efee-sakis-karagiorga/> στον σύνδεσμο εμπεριέχεται ολόκληρο το πρωτότυπο κείμενο της χουντικής ΕΦΕΕ

Από το διάστημα που μεσολάβησε της έκρηξης και κατ'επέκταση των συλλήψεων των μελών της οργάνωσης, σε όσους κρίθηκαν προφυλακισμένοι, γιατί αρκετοί διέφυγαν στο εξωτερικό, η διαμονή τους περιλάμβανε την Ασφάλεια, την ΕΣΑ και άλλους τόπους φιλοξενίας. Μέσω του βιβλίου του Γ. Σταράκη συλληφθέντα και καταδικασθέντα ξετυλίγονται όλα όσα θα μπορούσε να καταγράψει ένας ακόμα που βίωσε την απόλυτη βαρβαρότητα. Πρωταγωνιστές ο Μάλλιος, ο Γιαννικόπουλος, ο Μπάμπαλης, ο Λάμπρου, ο Δασκαλόπουλος, όλο το επιτελείο της καταπίεσης³⁴⁰. Η ιδιότητα του Σταράκη ως Γάλλου, με ελληνική δημοσιογραφική ταυτότητα έχει δημιουργήσει μια σύγχυση στις αρχές, ωστόσο δεν αποτελεί εμπόδιο για την συνέχεια των βασανιστηρίων και την ιδιόμορφη ερμηνεία- ταύτιση Γάλλων και Ελλήνων αντιφρονούντων³⁴¹. Η συγκυρία θέλει τον Σταράκη να τοποθετείται στο κελί 17, εκεί που φιλοξενήθηκε ο Π. Κοροβέσης, εκεί που προφητικά ίσως υπήρχε γραμμένο στο τοίχο ένα τετράστιχο από δημοτικό τραγούδι, «*το Γιάννη βάλαν φυλακή να κάτσει τριάντα μέρες, και παραπέσαν τα κλειδιά και κάμει τριάντα χρόνους, εννιά μηνιές εφύτρεψε στις φυλακής την πόρτα και από τις εννιά έφαγε καρπό και λευτεριά δεν είδε*»³⁴². Εκεί ο Σταράκης διαπιστώνει και τις συλλήψεις και άλλων μελών όπως της Β. Σταυροπούλου, του Σ. Λουκά κ.α.³⁴³. Η περιήγηση του Σταράκη έχει και συνέχεια καθώς ο επόμενος σταθμός είναι η ΕΣΑ, «*Η ΕΣΑ είναι για όλους τους Έλληνες το σώμα SS του καθεστώτος, οι Εσατζήδες με αρπάζουν, με χτυπάν όλοι μαζί, τέλος με πετάνε στο γραφείο του Θεοφιλογιαννάκου. Είναι κιόλας γνωστός βασανιστής (εδώ και μερικά χρόνια σε αποστολή στην Κύπρο δέχθηκε μομφή για δειλία), με χτυπάει με κλωτσιές και γροθιές, αμέσως μπάζει τον Κομποτιάτη, το κοστούμι του είναι καθαρό και σιδερωμένο, μα το πρόσωπο του έχει το σκοτεινό χρώμα, το βλέμμα είναι πυρετιασμένο, «όλα χάθηκαν, ο Κουβελάκης μας πρόδωσε είναι στην Αγγλία. Πρέπει να τα μαρτυρήσεις όλα δεν αξίζει να τραβήξεις όσα πέρασα», μιλάει κοφτά, βιαστικά, είναι ένα άνθρωπος τσακισμένος αδειανός*»³⁴⁴. Το δίκτυο μοιάζει να έχει εξαρθρωθεί βλέποντας τους Γεραρή και Παπαζήση³⁴⁵. Ο Σταράκης έχει την (τιμή) να γνωρίσει και τον Ιωαννίδη, κάτι που δεικνύει την αξιολόγηση του περιστατικού εκ μέρους του καθεστώτος³⁴⁶. Και αν τα παραπάνω μπορεί να έμοιαζαν φυσιολογικά, ένα ιδιόμορφο περιστατικό λαμβάνει χώρα: «*είναι τρεις μέσα στο γραφείο, ο Θεοφιλογιαννάκος, ένας άντρας με μάτια σαν ναρκομανής και ένας άλλος πενηντάρης, γλοιώδης, με μαύρα γυαλιά, που μένει παράμερο και δεν ανοίγει το στόμα. Τον αναγνωρίζω είναι ο Λαδάς, άλλοτε διοικητής της ΕΣΑ. Η πρότασή του με αφήνει αποσβολωμένο, μου κόβει την ανάσα: τίποτα λιγότερο από το να δολοφονήσω τον Α. Παπανδρέου στη Στοκχόλμη. Αναλαβαίνουν να με φυγαδεύουν από*

³⁴⁰ Γιάννης Σταράκης, *Στις φυλακές των συνταγματαρχών*, Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 1974, σελ. 14-15

³⁴¹ Στο ίδιο, σελ. 17

³⁴² Περικλής Κοροβέσης, *Ανθρωποφύλακες*, Αθήνα, εκδ. Κάλβος, 1983 (πρώτη έκδοση 1970 Σουηδία) σελ. 30

³⁴³ Γ. Σταράκης, *ο. π.* σελ. 22-23

³⁴⁴ Στο ίδιο, σελ. 30-31. Ο Κομποτιάτης τελικά καταδικάστηκε

³⁴⁵ Στο ίδιο, σελ. 40. Ο Παπαζήσης καταδικάστηκε, ο Γεραρής κατέθεσε ως μάρτυρας κατηγορίας

³⁴⁶ Στο ίδιο, σελ. 43

την Ελλάδα, δεν θα έχω παρά να σκηνοθετήσω ένα αυτοκινητιστικό δυστύχημα»³⁴⁷. Η περιήγηση του Σταράκη έχει συνέχεια, στην Νέα Ιωνία, εκεί που συναντά και άλλα μέλη της οργάνωσης, τους Πρωτοπαπά, Μαγκάκη, Μισαηλίδου, τον στρατηγό Ιορδανίδη, τον Α. Μιχαλακέα, τον ιατρό Παπαδόπουλο, τον Σ. Λουκά του οποίου η παρουσία σηματοδοτεί και για τους δύο έναν νέο κύκλο βασανιστηρίων από τους εκεί ραβδούχους Φαβατά και Μωρογιάννη³⁴⁸. Η μεταγωγή στις φυλακές Αβέρωφ έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά την εξέλιξη της επικείμενης δίκης. Λίγες μέρες πριν οι χουντικοί επιχειρούν να δελεάσουν στοχευμένα κάποιους κρατούμενους προκειμένου να προσέλθουν ως μάρτυρες κατηγορίας. Εν προκειμένω όπως αναφέρει ο Σταράκης το πέτυχαν με τους Φιλντισάκο και Γεραρή ³⁴⁹.

Ο Θ. Πάκος³⁵⁰ που ανήκε στην ομάδα Καράγιωργα, με διπλή ιδιότητα αυτή του φοιτητή και που στην συνέχεια μυήθηκε στην Δ.Α., καταθέτει τις μνήμες των ημερών: «με συνέλαβαν 16 προς 14/7 δεν είχα μάθει τον τραυματισμό του Καράγιωργα. Βρήκαν προκηρύξεις στο δωμάτιο και δεν έλεγα που τις βρήκα, αν έλεγα ίσως να γλύτωνα τη φάλαγγα και τα άλλα βασανιστήρια στα οποία με υπέβαλλαν ο Καραπαναγιώτης και ο Καλύβας ³⁵¹. Μέσα Αυγούστου 1969 μεταφέρθηκα στο Μαρούσι σε ένα υπόγειο κελί με ποντίκια, όπου έμεινα παρέα με τα ποντίκια τρεις μήνες, τον Δεκέμβρη μεταφέρθηκα στην Νέα Ιωνία σε κελί με τον Π. Καπαγέρωφ και τον Φ. Ματσιούλα. Εκεί σε διπλανό κελί ο Χ. Παπαμάργαρης με τον Καράγιωργα μετέφραζαν την οικονομική του Σάμιουελσον, που εξέδωσε ο συγκρατούμενος Παπαζήσης»³⁵².

Η Φωτεινή Μισαηλίδου περιγράφει την δική της εμπειρία: «Μετά από λίγο καιρό (Ιούλιος 1969) εξερράγη η βόμβα στα χέρια του καθηγητή Σάκη Καράγιωργα και ακολούθησαν συλλήψεις. Συνελήφθη ο βοηθός του καθηγητή Γιάννης Βασιλείου αμέσως, ο Πέτρος Καπαγέρωφ, ο Αντώνης Παριανός και εγώ στις 20 του ίδιου μήνα (οι τέσσερις της ομάδας). Ακολούθησε μία επτάμηνη απομόνωση στα υπόγεια κρατητήρια του Νέου Ηρακλείου, Νέας Ιωνίας, Κορυδαλλού και Καλογρέζας (Δεν θυμάμαι καλά μετά από μισό αιώνα τον «τουρισμό» αυτόν). Στα «ωραία» αυτά κρατητήρια γνώρισα σχεδόν όλους τους συγκατηγορούμενούς μου και έζησα τους βασανισμούς και τις ταλαιπωρίες τους. Έρχονταν, έφευγαν και εγώ στα κρατητήρια μόνιμος κάτοικος. Βεβαίως είχα και την «τιμή» να γνωρίσω και όλο τον υπόκοσμο της Αθήνας. Πολλοί από αυτούς που μπαινόβγαιναν, έχοντας στενές σχέσεις με τη χωροφυλακή, μου εξέφραζαν τη συμπάθειά τους για τον μόνιμο εγκλεισμό μου στα υπόγεια («βρε το κακόμοιρο!!», με οικτίραν). Είχα

³⁴⁷ Στο ίδιο, σελ. 51. Όσο και αν ξαφνιάζει η αφήγηση του Σταράκη, μια παρόμοια αναφορά στις διαθέσεις της χούντας απέναντι στον Α. Παπανδρέου, καταθέτει και ο Παπαχελάς ο. π. σελ 359

³⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 62-71. Για τις «ποινές» των εν λόγω βλ. Γ. Κρεμμυδάς, ο. π. 264,282

³⁴⁹ Στο ίδιο, σελ.81-82

³⁵⁰ Ο Θεοφάνης Πάκος είναι ομότιμος Καθηγητής του Παντείου, <https://topa.panteion.gr/%ce%bf%ce%bc%cf%8c%cf%84%ce%b9%ce%bc%ce%bf%ce%b9-%ce%ba%ce%b1%ce%b8%ce%b7%ce%b3%ce%b7%cf%84%ce%ad%cf%82/>

³⁵¹ Για τα εντυπωσιακά «βιογραφικά» των Καραπαναγιώτη και Καλύβα βλ. Γ. Κρεμμυδάς, ο. π. σελ 245,248

³⁵² Θεοφάνης Πάκος, Η Δημοκρατική Άμυνα στην Πάντειον ΑΣΠΕ: Αναμνήσεις στο Συλλογικό Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας..., ο. π. σελ. 56

ξεχάσει το φως της ημέρας. Από το κρατητήριο με έβγαζαν μόνο για την τουαλέτα στο βάθος του διαδρόμου. Ούτε συζήτηση για μπάνιο επί τόσους μήνες. Τίποτε!!! Περίπου έξι μήνες μετά –τα Χριστούγεννα– με έβγαλαν στην αυλή της χωροφυλακής για λίγο και ένιωσα το πόσο όμορφα μυρίζει η νύχτα, έστω και κοντά στα βαρέλια με τα σκουπίδια και στους άθλιους γκαζοτενεκέδες φυτεμένους με χασίς, για να κάνουν μάθημα οι χωροφύλακες»³⁵³.

Σχετικά με την στάση των πρώην μελών που μετετράπησαν σε μάρτυρες κατηγορίας ο Φίλιας αναφέρει ότι οι μάρτυρες κατηγορίας από τους αστυνομικούς ως τους (πληγέντες) από τις εκρήξεις ιδιώτες και τους (ανανήψαντες) όπως ο Δ. Φιλντισάκος, που τον είχε τοποθετήσει η Ασφάλεια στις φυλακές Αβέρωφ για να σπάσει τον ηθικό των κρατουμένων, υπέστησαν πανωλεθρία κάτω από τα διασταυρούμενα πυρά των ερωτήσεων κατηγορουμένων και συνηγόρων, ενώ ο Βασιλικός Επίτροπος Ι. Λιάπης έκανε ερωτήσεις μνημειώδους ηλιθιότητας³⁵⁴. Αυτό που χρήζει αναφοράς είναι ότι στο κατηγορητήριο εμπεριέχεται ο Φιλντισάκος, όχι όμως ο Γεραρής (στην απόφαση αναφέρονται αμφότεροι ως μάρτυρες κατηγορίας)³⁵⁵. Η παρουσία των Κούρου, Μέλφου, Γεραρή, Φιλντισάκου, όπως και η ιδιόμορφη περίπτωση του Χαλιακόπουλου που θα δούμε στην συνέχεια, στους κόλπους της οργάνωσης, αποδεικνύει το υψηλό ρίσκο και βαθμό ευθύνης που εμπεριείχε η ένταξη και η δράση κατά της δικτατορίας.

Στο σημείο αυτό περνάμε στην πέμπτη και τελευταία δίκη της Δημοκρατικής Άμυνας που διεξήχθη, στο Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών, από τις 27 Μαρτίου έως τις 12 Απριλίου του 1970.

Η χούντα έχει αποφασίσει να καλυφθεί η δίκη από τις εφημερίδες, χωρίς περιορισμούς, ώστε να δοθεί η εντύπωση πορείας εκδημοκρατισμού και διότι πιστεύει ότι με την χρησιμοποίηση των καταθέσεων, που είχαν ληφθεί με σκληρά βασανιστήρια και άσκηση ψυχολογικής βίας, και παράλληλα με την αποκάλυψη ερωτικών σκανδάλων με ψευδορκίες και ανοίκειες μεθοδεύσεις θα καταρράκωνε το κύρος των σημαντικών κατηγορουμένων και θα εκμηδένιζε την απήχηση τους στην κοινή γνώμη αλλά και στο εξωτερικό. Απέτυχαν ολοκληρωτικά και στους δύο άξονες. Η κατάθεση δηλώσεων – καταγγελιών βασανιστηρίων από τους Δ. Καράγιωργα, Γ. Μαγκάκη, Ν. Κωνσταντόπουλο και Ι. Βασιλείου προκάλεσε τρομακτική εντύπωση σε βάρος του καθεστώτος στον ελληνικό λαό. Όσον αφορά τα σκάνδαλα όπως η υπόθεση Καλογρίτσα εναντίον του Καράγιωργα, όχι μόνο έπεσαν στο κενό, αλλά αποκάλυψαν τον βαθμό χυδαιότητας και ευτέλειας της χούντας σε βάρος των πολιτικών της αντιπάλων³⁵⁶. Ενδιαφέρον αυτό που στο παρασκήνιο της δίκης καταθέτει ο Φίλιας ότι, στις φυλακές Αβέρωφ, λίγο πριν γίνει η δίκη των 35 και πριν ακόμα τους διασκορπίσουν σε άλλες φυλακές, καταφθάνει δια του Χ. Ροκόφυλλου επιστολή του Σημίτη, με την οποία αναφέρεται σε όλους και τους ζητάει να πάρουν θέση στο θέμα

³⁵³ <https://antidiktatorikos.uoa.gr/martyries-gynaikwn-apo-ton-antidiktatoriko-agona/>

³⁵⁴ Β. Φίλιας ο. π. σελ. 222

³⁵⁵ Περιοδικό Η απολογία του Σάκη Καράγιωργα, ο. π. σελ. 50

³⁵⁶ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 220-221

της δημόσιας αναγνώρισης του Α. Παπανδρέου, ως ηγέτη του αντιστασιακού αγώνα στη βάση της εξής συλλογιστικής: Το όλο πολιτικό θέμα εξακολουθεί να είναι βενιζελισμός – αντιβενιζελισμός, επομένως όλοι πρέπει να σταθούν στο πλευρό του Ανδρέα και να τον αναγνωρίσουν ως ηγέτη της βενιζελικής παράταξης, περριτό να σημειωθεί ότι με δυο εξαιρέσεις η πρόταση απορρίφθηκε, η επιστολή καταστράφηκε από τον Χ. Πρωτοπαπά στη διάρκεια της έρευνας πριν πέσει στα χέρια της χούντας³⁵⁷. Στα πλαίσια του παρασκηνίου της δίκης ίσως χρειάζεται, για μην υπάρχει μονοπωλιακή διάθεση, μια αναφορά σε δύο πρόσωπα που εκπροσωπούσαν την αποκαλούμενη Θεσμική πλευρά. Γράφει ο Σταράκης: «ένα άλλο πρόσωπο, αρκετά μυστηριώδες, εξαφανίζεται σε κάθε διακοπή, ψηλός, μακροπρόσωπος, τα μαλλιά σαν βούρτσες, σκαμμένα μάγουλα. Χοντρά γυαλιά κρύβουν τα μάτια του. Τον φωνάζουν ο χασάπης. Είναι το παρατσούκλι του Γκιζίκη. Κάθεται σε μια καρέκλα, διακριτικός, δίπλα στην εξέδρα, ανάμεσα στον Βασιλικό Επίτροπο και τους δικηγόρους. Είναι ο στρατιωτικός διοικητής Αθηνών. Αυτός διάλεξε τους τέσσερις στρατιωτικούς που διακοσμούν τις καρέκλες του στρατοδικείου. Στο όνομα του έχει απαγγελθεί το κατηγορητήριο. Αυτός είναι ο μαέστρος. Όταν σηκώνεται είναι για να συναντήσει τους στρατοδίκες που συσκέπτονται στα παρασκήνια. Όμως κάθε φορά που προκύπτει ένα νομικό πρόβλημα πηγαίνει γραμμή να τηλεφωνήσει για να πάρει διαταγές»³⁵⁸. Ένα ακόμα πρόσωπο που είχε καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις των δικών που συμμετείχε ήταν ο Ι. Λιαπής εκτελώντας χρέη Βασιλικού Επιτρόπου. Τον σκιαγραφεί ο Langlois: «σε μια γωνιά, δεξιά από τους δικαστές, ένας παράξενος κοντός ανθρωπάκος δείχνει σαν ξεχασμένος στην πολυθρόνα του. Είναι ο βασιλικός επίτροπος, ο γνωστός Λιαπής, ο άνθρωπος που ζητά κεφάλια. Γυμνό κρανίο, χαμηλό μέτωπο, πεσμένο στόμα που διαρκώς κινείται, παράξενη ζαρωμένη μύτη, σκοτεινός εισαγγελέας της επαρχίας, ειδικευμένος στο κυνήγι των κομμουνιστών, επέμενε μετά το πραξικόπημα να υπηρετήσει στην Αθήνα. Ο ανύπαρκτος ζήλος των λοιπών υποψηφίων του εξασφάλισε την ύψιστη θέση, του στρατιωτικού εισαγγελέα. Στους επίσημους κύκλους, όλοι συμφωνούν ότι δεν είναι πανέξυπνος, αλλά είναι φοβερά αποτελεσματικός όταν ζητά επιβολή ποινών»³⁵⁹. Ίσως εμφανής η γαλλική κουλτούρα στην περιγραφή ωστόσο πολύ κοντά στην πραγματικότητα. Τα τεκταινόμενα της δίκης θα αντληθούν από το κατηγορητήριο³⁶⁰, τον τύπο των ημερών όπου το μεγαλύτερο μέρος εμπεριέχεται στο αρχείο Κ. Σημίτη³⁶¹,

³⁵⁷ Στο ίδιο, σελ. 223

³⁵⁸ Γ. Σταράκης, ο. π. σελ. 91. Ο Φ. Γκιζίκης απένειμε στον εαυτό του τον βαθμό του Στρατηγού, «αφ' ης ορκίσθη ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας», ΦΕΚ 315, 26/11/1973 Ν. Δ. 238

³⁵⁹ D. Langlois, ο. π. σελ. 65-66. Ο συγγραφέας «γνώρισε» τον Λιαπή στην δίκη του Αλέξανδρου Παναγούλη όπου ως γνωστόν η πρόταση του ήταν η θανατική ποινή. Βλ. εφημ. Μακεδονία, φύλλο 10/11/1968, σελ. 1 και 19/11/1968, σελ. 1. Ο Σταράκης προσθέτει και την μια «αθέατη» πλευρά του Λιαπή, που τον απομόνωνσε από τον κόσμο των δικαστών, πριν το πραξικόπημα, όταν στον Βόλο έκανε μήνυση στον υπηρέτη του που αξίωνε να πληρωθεί. Γ. Σταράκης, ο. π. σελ. 88

³⁶⁰ Περιοδικό Η απολογία του Σάκη Καράγιωργα, ο. π. σελ. 47-117, ολόκληρο το κατηγορητήριο. Χαρακτηριστικό είτε της αμάθειας, είτε της πνευματικής παρακμής των συντακτών του κειμένου είναι ότι ο Ζ. Ντασέν καταγράφεται ως «αμερικανοεβραίος». Η περίπτωση Χανκ, αναφέρθηκε ήδη.

³⁶¹ <http://repository.costas-simitis.gr/sf-repository/> (φύλλα εφημερίδων Το Βήμα, Ελεύθερος Κόσμος, Εθνος, Τα Νέα, Εστία, Απογευματινή από 20/3 έως 20/4/1970)

σε βιβλιογραφικές αναφορές και καταληκτικά στην Απόφαση του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών³⁶².

Ξεκινώντας από το υπ αριθμόν 181/70 Κατηγορητήριο ΑΠΕΑΣΑ που φέρει την υπογραφή του Υποστρατήγου Φ. Γκιζίκη και από το οποίο θα παρατεθούν αποσπάσματα, το σύνολο των κατηγορουμένων είναι συνολικά πενήντα επτά (57) άτομα. Εξ αυτών διαχωρίζεται το κατηγορητήριο επί των απόντων (*τυγχάνων φυγάδων και αγνώστου διαμονής*) είκοσι οι οποίοι ήσαν οι εξής: ο Γεώργιος Κουβελάκης, ο Κωνσταντίνος Σημίτης, ο Νικόλαος Βερνίκος, ο Νικόλαος Οικονομίδης, η Ελισάβετ Οικονομίδου, ο Νικόλαος Ξανθάκης, ο Ευάγγελος Δελβέτογλου, ο Γεώργιος Σπηλιώτης, ο Άλαν-Μάλκομ Γουέγκερ, ο Ιωάννης Λελούδας, ο Αστέριος Στάγκος, ο Σπήλιος Παπασπηλιόπουλος, ο Ιωάννης Γιαννόπουλος, ο Γεώργιος Κριμπάς, ο Γιώργος Γιαννόπουλος, ο Σπύρος Μερκούρης, ο Κωνσταντίνος Κωτσάκης, ο Ζυλ Νταςέν, ο Χανκ και ο Ροτζερς Γουίλιαμ Άντονι. Ακολουθεί η άρση του κατηγορητηρίου για τους Μανιατέλλη Σ. και Φιλντισάκου ή Φιλδισάκου Δ. διότι *«εκ της διενεργηθείσης προανακρίσεως δεν προέκυψαν αποχρώσαι ενδείξεις ενοχή επι της αποδιδομένης αυτοίς αξιοποιώ πράξεις της παραβάσεως του άρθρου 2. Α.Ν. 509/1947»*. Έτσι οι παρόντες κατηγορούμενοι ήσαν οι εξής τριάντα πέντε (35): Γεώργιος Ιορδανίδης αντιστράτηγος ε.α., Παναγιώτης Τσαγκαράκης μηχανολόγος - ηλεκτρολόγος, Νικόλαος Κωνσταντόπουλος φοιτητής νομικής, Δημοσθένης Κονάρης δικηγόρος, Διονύσιος (Σάκης) Καραγιωργας οικονομολόγος, καθηγητής Παντείου Σχολής, Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης δικηγόρος, υφηγητής πανεπιστημίου, Αθανάσιος Φίλιας ηλεκτρολόγος - μηχανολόγος, Χαράλαμπος Πρωτοπαπάς δικηγόρος, Ιωάννης Σταράκης δημοσιογράφος, Αντώνιος Μιχαλακέας τέως πρωτοδίκης, Σπυρίδων Λουκάς χημικός, Ιωάννης Βασιλείου βοηθός καθηγητή, Παναγιώτης Ανδριτσάκης λογιστής, Βασιλική Ζωγράφου υπάλληλος ΟΤΕ, Εμμανουήλ Δελούκας δικηγόρος, Ροκόφυλλος Χρήστος δικηγόρος, Ιωάννης Κομποτιάτης υπάλληλος ΟΤΕ, Δημήτριος Κωτσάκης οδηγός ταξί, Αθανάσιος Μιχαλακέας τέως πάρεδρος πρωτοδικών, Κωνσταντίνος Τσακαρέστος ηλεκτρολόγος, Κωνσταντίνος Μανιάτης υπάλληλος ΔΕΗ, Πέτρος Παπαδόπουλος καθηγητής γαλλικής γλώσσας, Βενετία- Μαρία Σταυροπούλου δικηγόρος, Γεώργιος Κοσμάς εισηγητής Συμβουλίου Επικρατείας, Βίκτωρ Παπαζήσης εκδότης, Κωνσταντίνος Δρούτσας τραπεζικός υπάλληλος, Θεοφάνης Ματσιούλας δικηγόρος, Μιχαήλ Μιχόπουλος φοιτητής Παντείου, Θεοφάνης Πάκος φοιτητής Παντείου, Αντώνιος Παριανός εμπορικός αντιπρόσωπος, Πέτρος Καπαγέρωφ φοιτητής, Φωτεινή Μισαηλίδου ιδιωτική υπάλληλος, Ιωάννης Παπαδόπουλος ιατρός, Θεοχάρης Παπαμάργαρης οικονομολόγος, Ευάγγελος Μητσόπουλος τεχνικός ΟΤΕ. Οι ανωτέρω εκτός των Παριανού, Καπαγέρωφ και Μισαηλίδου *«εκρίθησαν προφυλακισθέντες»*. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο άπαντες *«ιδιώται όντες εν Αθήναις και αλλαχού κατά το από του Ιανουαρίου του 1968 μέχρι και του Αυγούστου του 1969 από κοινού και δια πλειόνων πράξεων συνιστωσών εξακολούθησιν ενός και του αυτού εγκλήματος επεδίωξαν την εφαρμογήν ιδεών έχουσών ως έκδηλον σκοπόν την δια βιαιών μέσων*

³⁶² Γ.Ε.Σ. ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 136/1970

ανατροπής του πολιτεύματος και του κρατούντος κοινωνικού συστήματος και ενήργησαν υπέρ της εφαρμογής αυτού προσυλητισμόν[...]. Άπαντες οι ως άνω συμμετείχον εις την συνωμοτικήν και παράνομον οργάνωσιν Δημοκρατική Άμυνα, Δ.Α., ήτις συνειργάσθη προς επίτευξή του σκοπού τούτου στενώς μετά της μετωπικής – κομμουνιστικής οργάνωσεως Πατριωτικόν Μέτωπον Π. Μ. , και της παρανόμου αριστεράς οργάνωσεως Πανελλήνιον Πατριωτικόν Μέτωπον Π.Α.Κ., ταυτιζομένων απολύτως προς τους πασιδήλως γνωστούς ως επιδιωκομένους υπό του εκτός νόμου ευρισκομένου Κ.Κ.Ε». Όσον αφορά τους κατηγορουμένους προσετέθη πέραν της κοινής κατηγορίας και μια διάκριση αυτή δηλαδή των εμφορούμενων από κομμουνιστικών ιδεών ή αριστερών φρονημάτων που αποδόθηκε στους Ανδριτσάκη, Πρωτοπαπά, Κωνσταντόπουλο, Καράγιωργα, Μαγκάκη, Κομποτιάτη, Μιχαλακέα Αντ, Μανιάτη, Φίλια, Τσακαρέστο, Μιχόπουλο, Βασιλείου, Παπαδόπουλο Ι., Παπαμάργαρη και των μνηθέντων³⁶³ που αφορούσε τους υπόλοιπους εικοσιένα συγκατηγορούμενους τους. Ενδιαφέρον έχει το ότι ο Σταράκης κατηγορείται ότι εμυήθη και στην Δ.Α. και στο Π.Μ., αιτία είναι προφανώς η αρχική συμπερίληψη του απόντος Ι. Λελούδα που φέρεται ότι τον μύησε, ο οποίος ως στέλεχος του Π.Μ. καταδικάστηκε σε ισόβια, διατηρούσε επαφές με την Δ.Α. και τα βασανιστήρια που υπέστη έγιναν γνωστά στο εξωτερικό³⁶⁴.

Σύμφωνα με τον πνεύμα του Α.Ν. 509 και την αποδιδόμενη σε αυτούς δράση, στους κατηγορούμενους καταλογίστηκαν και οι προβλεπόμενοι ιεραρχικοί τίτλοι του αρχηγού, οδηγού και συστασιώτη βάσει των οποίων διαβαθμίστηκαν οι ποινές. Ως αρχηγοί κατηγορήθηκαν οι: Γεώργιος Ιορδανίδης, Παναγιώτης Τσαγκαράκης, Νικόλαος Κωνσταντόπουλος, Δημοσθένης Κονάρης, Διονύσιος (Σάκης) Καράγιωργας. Ως οδηγοί οι: Γεώργιος - Αλέξανδρος Μαγκάκης, Αθανάσιος Φίλιας, Χαράλαμπος Πρωτοπαπάς, Ιωάννης Σταράκης, Αντώνιος Μιχαλακέας, Σπυρίδων Λουκάς, Ιωάννης Βασιλείου. Ως απλοί συστασιώτες οι: Παναγιώτης Ανδριτσάκης, Βασιλική Ζωγράφου, Εμμανουήλ Δελούκας, Ροκόφυλλος Χρήστος, Ιωάννης Κομποτιάτης, Δημήτριος Κωτσάκης, Αθανάσιος Μιχαλακέας, Κωνσταντίνος Τσακαρέστος, Κωνσταντίνος Μανιάτης, Πέτρος Παπαδόπουλος, Βενετία - Μαρία Σταυροπούλου, Γεώργιος Κοσμάς, Βίκτωρ Παπαζήσης, Κωνσταντίνος Δρούτσας, Θεοφάνης Ματσιούλας, Μιχαήλ Μιχόπουλος, Θεοφάνης Πάκος, Αντώνιος Παριανός, Πέτρος Καπαγέρωφ, Φωτεινή Μισαηλίδου, Ιωάννης Παπαδόπουλος, Θεοχάρης Παπαμάργαρης, Ευάγγελος Μητσόπουλος. Ο τύπος των ημερών μολονότι η δίκη ξεκίνησε στις 27/3, θεωρώντας την ως μείζον γεγονός, έχουν ως πρώτο θέμα τα περί της δίκης από τις 20/3, ίσως σε αυτό το χρονικό σημείο να δόθηκε στην δημοσιότητα το κατηγορητήριο από τις αρχές. Με βάση την σχετική αναζήτηση έως εκείνη την στιγμή το κυρίαρχο θέμα ήταν η απόπειρα δολοφονίας του Μακάριου στην Κύπρο³⁶⁵. Το Βήμα³⁶⁶ της 20/3 έχει ως

³⁶³ Αποσπάσματα του κατηγορητηρίου με την αρχική διατύπωση, Περ. Η απολογία του Σάκη Καράγιωργα, ο. π. σελ. 47-86

³⁶⁴ Για την δράση του Ι. Λελούδα βλ. P. Murtagh, ο. π. σελ. 270-271, Τ. Μπέκετ, Η βαρβαρότητα, ο. π. σελ. 88-95, για την καταδίκη του εφημ. *Μακεδονία*, φύλλο 22/11/1967, σελ. 1. Και στο Ε. Χατζηκωνσταντή, *Δίκες αντιστασιακών*, ο. π. σελ. 163

³⁶⁵ <https://churchofcyprus.org.cy/91206>, βλ. εφημ. *Μακεδονία*, φύλλα έως και 19/3/1970

³⁶⁶ Εφημ. *Βήμα*, φύλλο 20/3/1970 σελ. 1,2,3,6

πρωτοσέλιδο την παραπομπή της Δ.Α. στο στρατοδικείο, με φωτογραφίες και τονισμό της ιδιότητας των μελών της (Μαγκάκη, Καραγιωργα, Ιορδανίδη) καθώς και το κατηγορητήριο. Τα *Νέα*³⁶⁷ έχουν ως παράλληλη είδηση στην πρώτη σελίδα την παραπομπή και το ίδιο σχεδόν περιεχόμενο. Δεν αλλάζει η προσέγγιση του *Έθνους*³⁶⁸, η *Απογευματινή*³⁶⁹ αφιερώνει σαφώς μεγαλύτερο χώρο στο φύλλο σχεδόν πέντε σελίδων, με εκτενή αποσπάσματα του κατηγορητηρίου. Ο *Ελεύθερος Κόσμος* γνωστή ως εφημερίδα στήριξης του καθεστώτος, κυκλοφορεί με 12σέλιδο αφιέρωμα στην δίκη, παραθέτοντας το κατηγορητήριο και κοσμεί με τίτλους του κατηγορούμενου. Ο Σ. Καραγιωργας είναι «ο κ. καθηγητής με τας βόμβας», ο Μαγκάκης είναι ο «καθηγητής παραλήπτης βομβών εκ του εξωτερικού» ο Μιχαλακέας είναι «ο δικαστής», ο Πάκος είναι «ο ταχυδρόμος» και άλλες παρόμοιες ιδιότητες³⁷⁰. Αυτό που μπορεί κανείς να διακρίνει στις δημοσιεύσεις του τύπου είναι το γνωστό επικοινωνιακό τέχνασμα της εξουσίας, σε παρόμοιες περιπτώσεις, όπου οι φωτογραφίες που δίνονται στην δημοσιότητα είναι ικανές να επηρεάσουν εκ των προτέρων και συνήθως δυσμενώς τα πρόσωπα, καθότι είναι απότοκο είτε σκοπίμως κακών λήψεων, είτε κατόπιν της προηγηθείσας ειδικής μεταχείρισης. Το συμπέρασμα προκύπτει από την εν συνεχεία παραταθείσα ανταπόκριση ξένης εφημερίδας σε φωτογραφία που ελήφθη εντός του στρατοδικείου.

Έτσι ξεκινάει η δίκη με μάρτυρες υπερασπίσεως τους: *πρώην πρωθυπουργό Π. Κανελλόπουλο, τους πρώην υπουργούς Γ. Μαύρο, Π. Πολυχρονίδη, Γ. Σταμάτη, Γ. Ράλλη, Κ. Παπακωνσταντίνου, Π. Παπαληγούρα, Ι. Μπούτο, Κ. Καλλία, καθώς και τους: Α. Φλέμιγκ, Χ. Σαρτζετάκη, Α. Φλώρο, Σ. Πεπονή, Α. Ξύδη, τους πρωτοπρεσβύτερο Γ. Πυρουνάκη, τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Φράιμπουργκ Γιέσεκ, τον καθηγητή του York University Ζαν Βάισμαν, αντιστράτηγους ε. α. κ.α.*³⁷¹. Η Χατζηκωνσταντή προσθέτει τους: *Θ. Ρέντη, Ι. Κουτσοχέρα, Γ. Κοίνη, Ι. Πεσμαζόγλου, καθώς και εκπροσώπους των οργανώσεων, Διεθνής Επιτροπή Νομικών, Διεθνής Ένωση για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Συμβούλιο Πρυτάνεων του Παν/μιου Δ. Γερμανίας, Γαλλικός και Βελγικός Σύνδεσμος για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Καναδικός Σύνδεσμος για την προστασία των δικαιωμάτων του Πολίτη, Μέλη του Ανωτάτου Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της Γερμανίας, ο Καθηγητής Ποινικού Δικαίου και εκπρόσωπος της μονίμου συνόδου Πρυτάνεων Γκ. Στράτενμπερτ, ο Καθηγητής του παν/μιου Φράιμπουργκ Ο. Τρίφτερ*³⁷². Ο Βόγλης αναφέρει επίσης τον Ρ. Ρούφο καθώς και την κάλυψη από δημοσιογράφους εγκύρων ξένων εφημερίδων όπως οι *Le Monde*, *The Times*, *The Guardian* κ. α.³⁷³. Σε άρθρο της Καθημερινής αναφέρεται χαρακτηριστικά «Ενδεικτικό το σχετικό σχόλιο του *Guardian*, «Με μια πρώτη ματιά οι κατηγορούμενοι μοιάζουν με

³⁶⁷ Εφημ. *Τα Νέα*, φύλλο 20/3/1970 σελ. 1,9,10

³⁶⁸ Εφημ. *Έθνος*, φύλλο 20/3/1970, σελ. 1,9

³⁶⁹ Εφημ. *Απογευματινή*, φύλλο 20/3/1970 σελ. 1,12,13,15,16

³⁷⁰ Εφημ. *Ελεύθερος Κόσμος*, φύλλο 20/3/1970, σελ. δυσανάγνωστες

³⁷¹ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 220

³⁷² Ε. Χατζηκωνσταντή ο. π., σελ. 224, 230-232

³⁷³ Π. Βόγλης, ο. π. σελ. 228

υπουργικό συμβούλιο»³⁷⁴. Ενδιαφέροντα τα όσα γράφει η Χατζηκωνσταντή σχετικά με την απαγόρευση εισόδου των ξένων παρατηρητών από το απόγευμα της 28/3, αφού την ημέρα εκείνη έγιναν έγγραφες καταγγελίες από κατηγορουμένους για βασανιστήρια, τα οποία υπέστησαν κατά την διάρκεια της κράτησής τους. Ως αξιοσημείωτα γεγονότα καταθέτει, «τον θάνατο στις 3/4 του Παριανού, καθώς και το ότι κατά την διάρκεια της ψηφοφορίας των μελών του στρατοδικείου ένα από τα μέλη ψήφισε κατά της εφαρμογής του Α.Ν. 509 στην περίπτωση των κατηγορουμένων. Έτσι όλες οι αποφάσεις για παράβαση του Α.Ν. 509 ελήφθησαν κατά πλειοψηφία τέσσερα προς ένα, ενώ οι άλλες αποφάσεις ελήφθησαν παμψηφεί»³⁷⁵. Όσον αφορά τους μάρτυρες κατηγορίας αναφέρονται ως σημαντικότεροι, από πλευράς καθεστώτος, οι Κλωνάρης, Γκούμας, Φαβατάς, Κωνσταντής, και οι Θεοδοσιάδης και Ιωαννίδης εκπρόσωποι της Ο.Α. στην οποία είχαν τοποθετηθεί βόμβες³⁷⁶.

Επανερχόμενοι στα του τύπου της 27/3 Το Βήμα παραθέτει τους μάρτυρες υπερασπίσεως, τονίζοντας και την παρουσία ξένων παρατηρητών³⁷⁷. Το Έθνος³⁷⁸ στον ίδιο άξονα, ο Ελεύθερος Κόσμος³⁷⁹ θέτει όλες τις φωτογραφίες στο αποκαλούμενο τεχνικά ανφάς, προσθέτοντας την παρουσία ως μαρτύρων κατηγορίας και τους τραυματισθέντες από τις εκρήξεις. Στις 28/3 το υλικό των εφημερίδων είναι σαφώς πλουσιότερο από τις ανταποκρίσεις των παρόντων δημοσιογράφων. Στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι αρχής γενομένης της συγκεκριμένης ημερομηνίας θα επιχειρηθεί σταχυολόγηση των γραφομένων στον τύπο διότι, μολονότι εξόχως ενδιαφέροντα, θα επέκτειναν κατά πολύ την δομή της παρούσης εργασίας. Το Βήμα κάνει αναφορά στις καταγγελίες για βασανιστήρια. Αυτές αφορούν τις έγγραφες δηλώσεις των Μαγκάκη και Καραγιωργα και του Βασιλείου που τις επιβεβαιώνει. Υπάρχουν ενστάσεις των συνηγόρων για τον μη επαρκή χρόνο μελέτης της δικογραφίας και για την μέθοδο των ανακρίσεων που απορρίπτονται. Το δικαστήριο απαγορεύει την είσοδο σε Σκανδιναβούς βουλευτές που επιθυμούν να παρακολουθήσουν την δίκη. Ξεκινάει την κατάθεση του ο πρώτος μάρτυρας κατηγορίας ταγματάρχης Φαβατάς³⁸⁰. Η Εστία αναφέρεται στην δίκη όπου στην 6^η σελίδα της γράφει για τις καταγγελίες βασανιστηρίων και τις καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας³⁸¹. Η Μακεδονία εστιάζει στην απόρριψη του αιτήματος αναβολής και στην έξωση των Σκανδιναβών βουλευτών³⁸².

Ο Σταράκης εύστοχα έχει διακρίνει ότι στόχος είναι ο Καραγιωργας, «με τις πρώτες λέξεις της κατάθεσης του Φαβατά φαίνεται, ότι από όλους, ο άνθρωπος που θέλουν να τσακίσουν είναι ο Καραγιωργας, ο πρόεδρος γνώφει στον Καραγιωργα να

³⁷⁴ <https://www.kathimerini.gr/society/986202/i-diki-tis-dimokratikis-amynas/>

³⁷⁵ Ε. Χατζηκωνσταντή, ο. π. σελ. 232.

³⁷⁶ Στο ίδιο, σελ. 223

³⁷⁷ Εφημ. Το Βήμα, φύλλο 27/3/1970, σελ. 1,2

³⁷⁸ Εφημ. Έθνος, φύλλο 27/3/1970 σελ. 1, 10

³⁷⁹ Εφημ. Ελεύθερος Κόσμος, φύλλο 27/3/1970 σελ. 1

³⁸⁰ Εφημ. Το Βήμα, φύλλο 28/3/1970, σελ. 1,2,3,5

³⁸¹ Εφημ. Εστία, φύλλο 28/3/1970, σελ. 6

³⁸² Εφημ. Μακεδονία, φύλλο 28/3/1970, σελ. 1,4

σηκώνει το χέρι του για να μπορέσουν όλοι να δουν ένα χέρι ακρωτηριασμένο, η φωνή του προέδρου είναι ευγενική μα το χαμόγελο το είναι ειρωνικό και στη ματιά του υπάρχει το μίσος, ο Καραγιώργας σηκώνεται υψώνει το χέρι με ένα παράξενο χαμόγελο, ντροπαλό και περιφρονητικό ταυτόχρονα. Ο Φαβατάς συνεχίζει λέγοντας ότι, «ο Καραγιώργας και ο Μαγκάκης άσκησαν πίεση στον Ροκόφυλλο και τον (Δ) Ντελούκα να τοποθετήσουν μια βόμβα. Ο Πρωτοπαπάς ήρθε σε επαφή με τους δυναμιτιστές Τσακαρέστο και Κομποτιάτη [...] ο Βασιλείου βοηθός του Καραγιώργα μύησε τον Καπαγέρωφ και τον Παριανό, σχεδίαζαν να ανατινάξουν το στάδιο Καραϊσκάκη πάνω στο πρωτάθλημα Ευρώπης [...] ο Παπαζήσης είχε διαθέσει το κόπερο του να διαφύγουν στο εξωτερικό [...] όταν συνέλαβαν τον Ιορδανίδη οι ραδιοσταθμοί του εξωτερικού μετέδωσαν ότι συνέλαβαν τον αρχηγό της οργάνωσης³⁸³. Στο Βήμα της 29/3/1970 διαβάζουμε την πρόθεση έρευνας για τα βασανιστήρια που αποφάσισε το στρατοδικείο, και την κατάθεση του μάρτυρα κατηγορίας αξιωματικού της χωροφυλακής Κλωνάρη. Το σημαντικό αυτού του φύλλου είναι ότι εμπεριέχει τις πλήρεις καταγγελίες βασανιστηρίων των Καραγιώργα, Βασιλείου και Κωνσταντόπουλου οι οποίες είναι συγκλονιστικές³⁸⁴. Η επόμενη συνεδρίαση του στρατοδικείου όπως καταγράφεται και από τον τύπο είχε στόχο τον Δ. Καραγιώργα, μόνο που αυτή την φορά οι μαρτυρίες δεν αφορούσαν την δράση του ως μέλους της Δ.Α. αλλά επεκτάθηκαν και σε προσωπικό επίπεδο, με βασικές μάρτυρες τις Τσαλτακλέα και Καλογρίτσα. Το Βήμα έχει ως πρωτοσέλιδο την στοχοποίηση του Καραγιώργα, με την προσθήκη νέων μαρτύρων, αρχικά δυο αξιωματικών ειδικών στα εκρηκτικά που με τις ερωτήσεις των συνηγόρων τείνουν να χαρακτηρίσουν κροτίδες και όχι βόμβες τους μηχανισμούς. Η συνέχεια ανήκει στις ως άνω μάρτυρες εκ των οποίων η Τσαλτακλέα ήταν κρατούμενη επι μακρού στην Ασφάλεια και η Καλογρίτσα που διατείνεται για ερωτική σχέση με τον Καραγιώργα. Με τις ερωτήσεις των έμπειρων συνηγόρων υπεράσπισης οι ισχυρισμοί καταπέφτουν μάλλον με ευκολία, ενδεικτικός ο διάλογος του προέδρου με τον συνήγορο Γ.Β. Μαγκάκη για το ταμπεραμέντο της μάρτυρος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκρουση Μαγκάκη και του ιατροδικαστή Καψάσκη σχετικά με τα βασανιστήρια, καθώς και η κατάθεση του Γεραρή που δηλώνει μέλος άλλης οργάνωσης των Ελευθέρων Ελλήνων, συνδεόταν με τον Κουβελάκη, και για κροτίδες που παρέλαβε από τους Κουβελάκη και Σταράκη³⁸⁵. Το Έθνος αναφέρει και αυτό ως στόχο τον Καραγιώργα και τονίζει τις μαρτυρίες που διαφοροποιούν τις βόμβες και τις κροτίδες³⁸⁶. Αναφορικά με την διένεξη Μαγκάκη - Καψάσκη ο Σταράκης γράφει ότι ο δεύτερος «στριμωγμένος από τους

³⁸³ Γ. Σταράκης, ο. π. σελ. 92-93. Το πρωτάθλημα Ευρώπης στο οποίο αναφέρεται ο Φαβατάς ήταν το 9ο Ευρωπαϊκό Πρωτάθλημα Στίβου που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα, με διοργανώτρια πόλη την Αθήνα, για την ιστορία η Ελλάδα έλαβε μέρος με 24 αθλητές χωρίς να κατακτήσει κανένα μετάλλιο βλ. https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CF%8C_%CE%A0%CF%81%CF%89%CF%84%CE%AC%CE%B8%CE%BB%CE%B7%CE%BC%CE%B1_%CE%A3%CF%84%CE%AF%CE%B2%CE%BF%CF%85_1969

³⁸⁴ Εφημ. Το Βήμα, φύλλο 29/3/1970, σελ. 1, 2, επιπλέον τρεις σελίδες χωρίς αρίθμηση. Ο Μαγκάκης αναφέρει ανάκριση «κινέζικου τύπου», ο Καραγιώργας για χτυπήματα στα γεννητικά όργανα, στο ακρωτηριασμένο χέρι. Για λόγους δεοντολογίας θα αναφερθεί, όπως και στο φύλλο, ότι τα πρακτικά της δίκης γράφουν οι συντάκτες του Βήματος, Κακαουνάκης, Μπαρτζινόπουλος και Λουκάκος

³⁸⁵ Εφημ. Το Βήμα, φύλλο 31/3/1970 σελ. 1,2,5,7.

³⁸⁶ Εφημ. Έθνος, φύλλο 31/3/1970 σελ. 1, 7

συνηγόρους καταθέτει, δεν έχω εξετάσει τον φυλακισμένο [...] μου έδωσε τον λόγο της τιμής του πως δεν βασανίστηκε και δεν θέλησα να τον προσβάλλω εξετάζοντας τον, ενώ είχε υπογράψει πιστοποιητικό μη βασανισμού»³⁸⁷. Όσον αφορά την Καλογρίτσα προσθέτει ότι παραδέχτηκε πως την είχαν τρεις μήνες σε κράτηση και δεν της απαγγέλθηκε κατηγορία την ίδια στιγμή που ο Μωρογιάννης «δεν την αφήνει από τα μάτια του ενώ καταθέτει»³⁸⁸. Το *Βήμα* της 1/4/1970 έχει ως πρωτοσέλιδο το σημαντικό γεγονός της αναίρεσης της κατάθεσης ενός μάρτυρα κατηγορίας. Πρόκειται για τον Η. Χαλιακόπουλο ή Χαλκιοπούλο ο οποίος δηλώνει ότι η θέση του είναι στο εδώλιο των κατηγορουμένων, αναγνωρίζοντας ότι είχε επαφές με την οργάνωση, διαφώνησε λόγω της αριστερής του οπτικής, βλέποντας ότι τα μέλη είναι κυρίως κεντρώοι ή δεξιοί. Ο Χαλιακόπουλος επανέρχεται με δήλωσή του η οποία δημοσιεύεται στο *Βήμα* της 2/4 που επιβεβαιώνει ότι η κατάθεση του στο Στρατοδικείο δεν ήταν αναίρεση αλλά η αλήθεια. Ο έτερος των εκ μεταστροφής μαρτύρων κατηγορίας Φιλντισάκος καταθέτει ότι είχε επαφές και συζητήσεις με τους κατηγορουμένους κυρίως με τους Πρωτοπαπά και Ανδριτσάκη, για ζητήματα όπως η αποκατάσταση των ελευθεριών, επάνοδο του κοινοβουλευτισμού κλπ., διέκρινε ότι ο Καραγιωργας ήταν υπέρ των δυναμικών λύσεων και πρακτικών, χωρίς όμως να θέτει ζήτημα ανατροπής του καθεστώτος, όπως και ο Κουβελάκης οπότε αποστασιοποιήθηκε. Σε συνέχεια της παραμέτρου της σχέσης Καραγιωργα - Καλογρίτσα, ο μάρτυρας Κασσαβέτης που διατηρούσε σχέση μαζί της, αποδομεί τους ισχυρισμούς της, χρησιμοποιώντας και την έκφραση της μυθομανούς³⁸⁹. Όσον αφορά τον μάρτυρα Χαλιακόπουλο ο Σταράκης αναφέρει ότι «δυό ώρες μετά μαθαίνουμε πως η ΕΣΑ τον συνέλαβε προτού προφτάσει να βγει από το στρατοδικείο, όταν οι συνήγοροι αναγγείλανε στο δικαστήριο το γεγονός ο πρόεδρος και ο Βασιλικός Επίτροπος βεβαίωσαν πως δεν είχαν διατάξει καμιά σύλληψη για λογαριασμό τους»³⁹⁰. Επιχειρώντας να αιτιολογήσει ο Σταράκης τις στάσεις των Γεραρή και Φιλντισάκου αναφέρει ότι ο πατέρας του Γεραρή μέσω του συνηγόρου ζήτησε συγγνώμη για την μεταστροφή του, είναι μάλλον δίκαια επικριτικός για τον Φιλντισάκο που επέλεξε να καταθέσει σε βάρος των μελών με αντάλλαγμα την απαλλαγή του. Επικαλείται και μια αντιπαράθεση εντός του στρατοδικείου με τον Κωνσταντόπουλο που παραπέμπει σε κατάθεση του που δηλώνει ολοπρόθυμος να συνεργαστεί, και στο σημείο που ζητήθηκε η απάντηση του Φιλντισάκου επ' αυτού ο πρόεδρος διέκοψε την συνεδρίαση³⁹¹. Στις μαρτυρίες των θυμάτων από τις εκρήξεις στα πρακτικά καταγράφονται, η κατάθεση ενός ιδιοκτήτη πρατηρίου της ESO PAPPAS, που υπέστη ζημιές από βόμβα, που σύμφωνα με την αναπαράσταση τοποθέτησε ο Σημίτης με τον Καραγιωργα σε ρόλο παρατηρητή, και εξεράγη μετά τις 11 το βράδυ με εκτιμώμενη αξία ζημίας 500 έως 600 δραχμές. Από την βόμβα στην Ολυμπιακή που τοποθέτησε, κατ'ομολογία του, ο Λουκάς, ουδείς έπαθε τίποτα, σύμφωνα με τον υπεύθυνο που κατέθεσε ως μάρτυρας

³⁸⁷ Γ. Σταράκης, ο. π. σελ. 100

³⁸⁸ Στο ίδιο, σελ. 102, 106

³⁸⁹ Εφημ. Το *Βήμα*, φύλλο 1/4/1970 σελ. 1, 3, 7, 8

³⁹⁰ Γ. Σταράκης, ο. π. σελ. 104. Το περιστατικό της σύλληψης εμπεριέχεται στα πρακτικά της δίκης που δημοσιεύει το *Βήμα* της 1/4/1970

³⁹¹ Στο ίδιο, σελ. 103, σε επόμενη σελίδα ο συγγραφέας αποκαλεί τον Φιλντισάκο «αρσενική Καλογρίτσα», σελ. 120

κατηγορίας. Το κάτω μέρος της πολυθρόνας είχε ζημιές από την έκρηξη χαρακτηριζόμενες ως (ψιλοπράγματα)³⁹².

Στο σημείο αυτό της δίκης ολοκληρώθηκαν οι καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας. Αυτό που ίσως αποκομίζει ο αναγνώστης των πρακτικών της δίκης είναι ότι το σύνολο σχεδόν των μαρτυρικών καταθέσεων, είτε ήταν σχετικά αστήρικτες, είτε δεν υπήρξε η κατάλληλη προετοιμασία των μαρτύρων που σε συνδυασμό με την νομική εμπειρία και κατάρτιση των συνηγόρων υπεράσπισης τις κατέστησαν τουλάχιστον αμφίβολες. Το κατά πόσον αυτό μπορεί να επηρέασε το σκεπτικό των δικαστών στην απόφαση τους είναι αφενός ζήτημα της φύσης του δικαστηρίου και αφετέρου μιας ευρύτερης προσέγγισης και κατάθεσης νομικής σκέψης.

Στη συνέχεια της δίκης ακολούθησαν οι μάρτυρες υπεράσπισης. Ο Π. Κανελλόπουλος αναφερόμενος και στην δική του εμπειρία και σύλληψη από τα όργανα του καθεστώτος στις 21/4/1967, λέγοντας χαρακτηριστικά «*άλλο έννομος τάξις όταν ο άνθρωπος είναι ελεύθερος και άλλο όταν δεν είναι*». Μετά τον Κανελλόπουλο κατέθεσαν πέντε ανώτατοι αξιωματικοί ε.α. οι οποίοι εξήραν την προσωπικότητα και την εθνική δράση του στρατηγού Ιορδανίδη. Ο πρώην υπουργός Παπαληγούρας καταθέτει ότι η κυβέρνηση δεν ταυτίζεται με το κοινωνικό καθεστώς. Στην εξέλιξη της δίκης εξετάστηκαν καταγγελίες βασανιστηρίων των Ροκόφυλλου και Κωνσταντόπουλου, καθώς και των Λουκά, Σταράκη, Παπαζήση, Κομποτιάτη, Κωτσάκη οι οποίες δεν επετράπη να αναγνωστούν, πλην του τελευταίου³⁹³. Στην *Εστία* βρίσκουμε και την κατάθεση του Μανιατέλλη, που όπως είδαμε παραπάνω απαλλάχτηκε, να δηλώνει ότι γνώριζε τον κατηγορούμενο Μιχόπουλο, ότι ανήκαν στην ΕΔΗΝ και του ζήτησε να κατασκευάσει έναν πομπό για να συνδέεται με το BBC αντί του ποσού των 3,000 δραχμών³⁹⁴. Στο *Βήμα* της 3/4 διαβάζουμε ως πρωτοσέλιδο την ουσιαστικά κοινή στάση των μαρτύρων υπεράσπισης ότι «*ΟΥΤΕ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΑΙ ΟΥΤΕ ΑΝΑΤΡΟΠΕΙΣ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΙ*»³⁹⁵. Στις 4/4 το *Βήμα* έχει ως πρωτοσέλιδο την κατάθεση του Γ. Μαύρου ότι οι κατηγορούμενοι επεδίωκαν «*ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΚΑΙ ΟΧΙ ΤΗΝ ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ*» εκφράζοντας παράλληλα, σε ερώτηση συνηγόρου, την απορία του για την ισχύ του Α.Ν. 509. Η εφημερίδα παραθέτει επίσης τον θάνατο του κατηγορουμένου Α. Παριανού³⁹⁶. Στο *Βήμα* της 5/4 διαβάζουμε για την έναρξη των απολογιών των κατηγορουμένων και το ενδιαφέρον ίσως στατιστικό στοιχείο των μαρτύρων ήτοι: συνολικά 78, εκ των οποίων 30 κατηγορίας, 45 υπερασπίσεως και 3 ειδικώς κλητευθέντες για τις καταγγελίες των βασανιστηρίων³⁹⁷. Στις 6/4 η *Απογευματινή* αναφέρεται στις απολογίες των πρώτων 9 μελών στην πρώτη σελίδα και το σχόλιο

³⁹² Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 1/4/1970, σελ. 7

³⁹³ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 2/4/1970 σελ. 1σ

³⁹⁴ Εφημ. *Εστία*, φύλλο 2/4/1970 σελ. 6

³⁹⁵ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 3/4/1970 σελ. 1

³⁹⁶ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 4/4/1970, σελ. 1,3

³⁹⁷ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 5/4/1970 σελ. 1

«ΗΡΝΗΘΗΣΑΝ ΜΕΤΑΜΕΛΕΙΑΝ ΚΑΙ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΑΙ»³⁹⁸. Στις 7/4 δημοσιεύονται οι απολογίες 13 κατηγορουμένων με το *Βήμα* να έχει ως πρωτοσέλιδο το τίτλο «ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΙ ΑΜΥΝΟΝΤΑΙ ΔΙΑΔΗΛΟΥΝΤΕΣ ΤΑΣ ΑΡΧΑΣ ΤΩΝ». Στις 8/4 το *Βήμα* έχει ως πρωτοσέλιδο, θεωρώντας προφανώς μείζονος σημασίας τις απολογίες τους «ΟΙ κ. κ. ΜΑΓΚΑΚΗΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ ΔΙΑΤΥΠΩΝΟΥΝ ΣΑΦΩΣ ΤΑΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ», παραθέτοντας στην συνέχεια συνοπτικά το περιεχόμενο των απολογιών και των υπολοίπων δέκα μελών. Οι απολογίες των Καραγιώργα και Μαγκάκη καταλαμβάνουν, ως ήταν αναμενόμενο, την πρώτη θέση στα καταγραφέντα πρακτικά της δίκης³⁹⁹. Ο *Ελεύθερος Κόσμος* εστιάζει στην επικείμενη αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου, παραθέτοντας στην συνέχεια τις απολογίες⁴⁰⁰.

Στο σημείο αυτό θα παρατεθούν, μέσα από το βιβλίο της Χατζηκωνσταντή, αποσπάσματα από τις απολογίες των κατηγορουμένων. Ίσως για λόγους απόλυτης ηθικής τάξης θα έπρεπε να παρατεθούν όλες, ωστόσο θα επιχειρηθεί μια διάκριση που αφορά τα πρόσωπα που η παρουσία τους στην Δημοκρατική Άμυνα ήταν και είναι ιστορικά ταυτισμένη, επειδή αποτέλεσαν πρόσωπα με έντονη παρουσία και στην μεταπολίτευση, και όσον αφορά τον Σάκη Καραγιώργα επειδή αποτελεί κεντρικό ίσως πρόσωπο της παρούσης εργασίας.

Ξεκινώντας από τον στρατηγό Ιορδανίδη η πρώτη παράγραφος αποτελεί και δίνει το διαχρονικό στίγμα λειτουργίας μιας ευνομούμενης και δίκαιης κοινωνίας «αποτελεί αρχήν παγκόσμιον και αιωνίαν ότι η βία προκαλεί την βίαν και ότι εάν ένας καταπιεζόμενος λαός δεν εκδηλώνει καμίας αντίστασιν είναι ηθικά νεκρός»⁴⁰¹. Ο Ν. Κωνσταντόπουλος εξέφρασε την πεποίθησή του ότι «η αντίστασις είναι η μόνη εκδήλωσις, η οποία σώζει την τιμήν και την αξιοπρέπειαν του Έθνους»⁴⁰². Ο Γ. Α. Μαγκάκης επεσήμανε «αι πεποιθήσεις του τον έφεραν από της πρώτης στιγμής εις αντίθεσιν προς την 21^η Απριλίου, δοθέντος ότι άνευ δημοκρατικού κοινοβουλευτικού πολιτεύματος η χώρα δεν είναι συνεπής προς τον πνευματικό της ευατόν διότι δεν είναι ελευθέρα»⁴⁰³. Όσον αφορά την απολογία του Σ. Καραγιώργα θα παρατεθεί σε επόμενη ενότητα, η οποία, όπως αναφέρει η Χατζηκωνσταντή απόλυτα εύστοχα, συνιστά ύμνο στην αξία του ανθρώπου⁴⁰⁴.

Το *Βήμα* της 9/4 μετά την αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου έχει ως πρωτοσέλιδο την προτεινόμενη ποινή «ΘΑΝΑΤΟΝ ΔΙΑ ΤΟΝ κ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ ΙΣΟΒΙΑ ΔΙΑ ΤΟΥΣ κ. κ. ΜΑΓΚΑΚΗ, ΛΟΥΚΑ, ΣΤΑΡΑΚΗ, ΚΟΜΠΟΤΙΑΤΗ»⁴⁰⁵. Ομοίως ο *Ελεύθερος Κόσμος* έχει ως πρωτοσέλιδο «ΠΟΙΝΗ ΘΑΝΑΤΟΥ ΔΙΑ ΤΟΝ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ»

³⁹⁸ Εφημ. *Απογευματινή*, φύλλο 6/4/1970 σελ. 1,9

³⁹⁹ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 8/4/1970 σελ. 1,3,5

⁴⁰⁰ Εφημ. *Ελεύθερος Κόσμος*, φύλλο 8/4/1970 σελ. 1,7,8

⁴⁰¹ Ε. Χατζηκωνσταντή, *ο. π.* σελ. 78

⁴⁰² Στο ίδιο, σελ. 79

⁴⁰³ Στο ίδιο, σελ. 85

⁴⁰⁴ Στο ίδιο, σελ. 86

⁴⁰⁵ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 9/4/1970 σελ. 1

και με μικρότερο τίτλο τις ποινές των ισοβίων⁴⁰⁶. Από την μακροσκελή αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου Ι. Λιαπή αντλούμε το εμφανές πνεύμα της ταύτισης της Δ.Α. με το Π.Μ. και εν γένει με τον κομμουνισμό αφενός κάνοντας αναφορά στην παρουσία και δίκη του Γ. Φαράκου «απο δίκη συναφή, ο αρχισυμμορίτης αυτός εισήλθε λάθρα στην Ελλάδα όχι μόνο δια να δράση αλλά δια να τεθεί επικεφαλής όλων των οργανώσεων»⁴⁰⁷ και αφετέρου η στοχοποίηση του Καραγιωργα κυρίως, αλλά και του Μαγκάκη «ο επίλογος της αποδεικτικής διαδικασίας, είναι όλα τα περιστατικά που αποτελούν σύμπλεγμα ακατανόμαστων αθλιότητων και καταχρήσεως δικαιωμάτων [...] και κέντρο τους έχουν την Δ.Α.»⁴⁰⁸. Στην συνέχεια εμμένει στις συνεργασίες και ειδικότερα αυτήν με το Π.Μ. «δεν έχει σημασία αν κανείς εμφορείται από κομμουνιστικά ή όχι αισθήματα, διότι αφ' ης ενταχθή εις ομάδα αι οποίαι συνεργάζονται με τον Κομμουνισμόν, υφίσταται ειδική εκπαίδευση, καταλήγοντας στο ότι, πρόκειται για συντονισμένη δράση των κομμουνιστών και των συνεργαζόμενων μετ'αυτών και κατά συνέπεια, οι παρόντες κατηγορούμενοι εμπίπτουν στις διατάξεις του Α.Ν. 509, τα κίνητρα των κατηγορουμένων είναι άνευ ηθικής βάσεως, και ακολουθούν την κομμουνιστική γραμμή»⁴⁰⁹. Ο Καραγιωργας όπως ειπώθηκε αποτέλεσε τον κύριο στόχο «εστοιχίσθη με κοινούς εγκληματίας και αναλαβών την έδραν εις την Πάντειον εισήγαγεν κοινά δαιμόνια, ασχημονών μετά των φοιτητριών και προβαίνων εις την μνησὴ των, αλλά και τοποθετεί βόμβας εις την Κηφισιά, δεν επρόκειτο περί κροτίδων αλλά περί βόμβων μεγίστης εκρηκτικής δυνάμεως»⁴¹⁰. Από τα πρακτικά της δίκης προστίθεται η φράση του Βασιλικού Επιτρόπου «αποτελεί τύπον επιθετικόν, δράστην βίας και ανθρώπου πρωτόγονων αντιδράσεων μη γνωρίζοντα φραγμόν κατά την ώρα της εγκληματικής εξάρσεως»⁴¹¹. Ο Μαγκάκης σύμφωνα με την αγόρευση, «ήτο ψυχικώς ώριμος να αναλάβη δράσιν, παρέλαβε από ξένον 13 βόμβας τας οποίας με επιμέλειαν και προσοχήν απέκρυσεν, εκκάλεσε τον Σημίτην στο γραφείο του και τις παρέδωσε, δεν διαφέρει από τον κοινόν εγκληματίαν, αυτός που πρέπει να ήτο φορέυς αξιών, ήτο δολιοφθορεύς». Για τον Ιορδανίδη αναφέρει ότι «είναι λυπηρόν ότι μετέσχεν, δεν ανέμενα ότι θα στοιχηθὴ με τον Κωνσταντόπουλο και τους άλλους», όπου για τον τελευταίο τονίζει ότι «ο ισχυρισμός του ότι διώκεται δια τας ιδέας του είναι πλάνην, τοποθετείται εις τον κέντρον της συνωμοσίας»⁴¹².

⁴⁰⁶ Εφημ. *Ελεύθερος Κόσμος*, φύλλο 9/4/1970 σελ. 1

⁴⁰⁷ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 9/4/1970 σελ. 3. Για την δράση του Γ. Φαράκου επι χούντας βλ. <https://istorika-ntokoumenta.blogspot.com/2018/12/blog-post.html>. Ο Γ.Φαράκος είχε ήδη καταδικαστεί σε ισόβια από τον Μάιο του 1969, βλ. <https://24grammata.com/%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CF%82-%CE%BF%CE%B9-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%BD%CE%AD%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC/>

⁴⁰⁸ Ε. Χατζηκωνσταντή, ο. π. σελ. 90

⁴⁰⁹ Στο ίδιο, σελ. 91 - 93

⁴¹⁰ Στο ίδιο, σελ. 94

⁴¹¹ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 9/4/1970 σελ. 5

⁴¹² Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 9/4/1970 σελ. 5

Πριν περάσουμε στα στοιχεία της απόφασης του Στρατοδικείου, βλέπουμε ότι ο τύπος των επομένων ημερών έχει πάντα ως πρωτοσέλιδο την δίκη. Το *Βήμα* της 10/4 έχει ως τίτλο την θέση των συνηγόρων «*ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΙΝΑΙ Η ΔΙΚΗ ΕΠΙΜΕΝΕΙ Η ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ*»⁴¹³. Στις 11/4 το *Βήμα* μοιράζεται το πρωτοσέλιδο με τίτλο «*ΤΕΡΜΑΤΙΖΕΤΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΔΙΚΗ*»⁴¹⁴. Στις 12/4 αναφέρει ότι «*Η ΥΠΕΡΑΣΠΙΣ ΕΛΩΚΕ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΝ ΜΑΧΗΝ*»⁴¹⁵. Στις 14/4 αφού έχει εκδοθεί η απόφαση, που θα δούμε στην συνέχεια, το πρωτοσέλιδο αναφέρει «*ΟΙ 20 ΕΙΣ ΤΑ ΦΥΛΑΚΑΣ ΑΠΗΛΕΥΘΕΡΩΘΗΣΑΝ 13*»⁴¹⁶. Ολοκληρώνοντας τις αναφορές του τύπου για την δίκη ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι η δημοσίευση στο *Βήμα* της 20/4, όπου γίνεται αναφορά στην έκδοση βουλεύματος του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Αθηνών και αφορά την απαλλαγή για την παράβαση του Α.Ν. 509 δεκατεσσάρων μελών της Δ.Α. κατόπιν υπαγωγής του νόμου στα πενταμελή εφετεία. Τα μέλη ήταν αυτά που δεν είχαν συλληφθεί και για τα οποία διαχωρίστηκε η δίκη. Η απαλλαγή αφορά τους Γιαννόπουλο Γ., Μερκούρη, Κωτσάκη Κ., Ντασέν, Χανκ, Ρότζερς, Λελούδα, Στάγκο, Παπασπηλιόπουλο, Γιαννόπουλο Κ., Κριμπά, Ξανθάκη, Δελβέτογλου, Σπηλιώτη. Οι έξι που θα δικάστούν για παράβαση του Α.Ν. 509, εάν συλληφθούν, είναι οι Σημίτης, Κουβελάκης, Βερνίκος, Οικονομίδης, Οικονομίδου Ε., Γουέγκερ⁴¹⁷.

Έτσι φτάνουμε στην απόφαση του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών με αριθμό 136/1970⁴¹⁸. Η σύνθεση του Στρατοδικείου ήταν η εξής: *ΑΤΣΑΛΗΣ Κ, Πρόεδρος, ΨΥΧΑΣ Α, ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ Β, ΝΟΔΑΡΟΣ Ν, ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Α, (τακτικά μέλη), ΚΑΝΕΛΕΑΣ Π (αναπληρωματικό μέλος), και ΛΙΑΠΗΣ Ι. Βασιλικός Επίτροπος*. Ακολουθεί η αναγραφή των κατηγορουμένων, τα αδικήματα που τους αποδίδονται, οι διορισμοί συνηγόρων, ονομαστικά οι παρόντες μάρτυρες υπερασπίσεως και κατηγορίας και οι δικονομικές παράμετροι της διαδικασίας (ενστάσεις κλπ.). Με την λήξη της διαδικασίας και την αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου ακολουθεί η πρόταση των ποινών με κύρια παράβαση αυτή του άρθρου 2 του Α. Ν. 509⁴¹⁹. Αυτές είναι: *Γ. ΙΟΡΔΑΝΙΔΗΣ ως αρχηγός, ποινή καθειρίζεως οκτώ (8) ετών, Π. ΤΣΑΓΚΑΡΑΚΗΣ ως συστασιώτης ποινή φυλάκισης πέντε (5) ετών με πενταετή αναστολή, Π. ΑΝΔΡΙΤΣΑΚΗΣ ως συστασιώτης ποινή φυλάκισης πέντε (5) ετών, Χ. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΣ, ως οδηγός ποινή καθειρίζεως δεκαοκτώ (18) ετών, Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ως αρχηγός ποινή καθειρίζεως δεκαπέντε (15) ετών, Δ. ΚΟΝΑΡΗΣ ως οδηγός ποινή καθειρίζεως δεκαπέντε (15) ετών, Β. ΖΩΓΡΑΦΟΥ ως συστασιώτης ποινή καθειρίζεως δεκατεσσάρων (14) ετών, Δ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ ως αρχηγός ποινή θανάτου και καθειρίζεως είκοσι τριών (23) ετών, Ε. ΔΕΛΟΥΚΑΣ ως συστασιώτης ποινή δεκαπέντε (15) ετών, Χ. ΡΟΚΟΦΥΛΛΟΣ ως συστασιώτης ποινή καθειρίζεως δεκατριών (13) ετών, Γ. Α. ΜΑΓΚΑΚΗΣ ως οδηγός*

⁴¹³ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 10/4/1970 σελ. 1

⁴¹⁴ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 11/4/1970 σελ. 1

⁴¹⁵ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 12/4/1970 σελ. 1

⁴¹⁶ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 14/4/1970 σελ. 1

⁴¹⁷ Εφημ. *Το Βήμα*, φύλλο 20/4/1970 σελ. 1,2

⁴¹⁸ Γ.Ε.Σ. ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, *ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 136/1970*

⁴¹⁹ Εξαίρεση της παράβασης του Α.Ν. 509 ίσχυσε μόνο για τον κατηγορούμενο Παπαδόπουλο Π. ο οποίος κατηγορήθηκε για έτερα αδικήματα

ποινή ισοβίου καθείρξεως και είκοσι (20) ετών, *Ι. ΣΤΑΡΑΚΗΣ* ποινή ισοβίου καθείρξεως και εικοσιπέντε (25) ετών, *Σ. ΛΟΥΚΑΣ*, ποινή ισοβίου καθείρξεως και εικοσιπέντε (25) ετών, *Ι. ΚΟΜΠΟΤΙΑΤΗΣ*, ποινή ισοβίου καθείρξεως και εικοσιπέντε (25) ετών, *Δ. ΚΩΤΣΑΚΗΣ* ποινή καθείρξεως εικοσιπέντε (25) ετών, *ΑΝΤ. ΜΙΧΑΛΑΚΕΑΣ* ποινή καθείρξεως εικοσιπέντε (25) ετών, *ΑΘ. ΜΙΧΑΛΑΚΕΑΣ* ως συστασιώτης ποινή φυλάκισης πέντε (5) ετών με αναστολή, *Κ. ΜΑΝΙΑΤΗΣ* ως συστασιώτης ποινή καθείρξεως οκτώ (8) ετών, *Α. ΦΙΛΙΑΣ* ποινή καθείρξεως εικοσιπέντε (25) ετών, *Κ. ΤΣΑΚΑΡΕΣΤΟΣ* ως συστασιώτης ποινή καθείρξεως δέκα (10) ετών, *Π. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ* ποινή φυλάκισης δύο ετών και δύο μηνών (2,2), *Β. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ* ως συστασιώτη ποινή καθείρξεως δέκα (10) ετών, *Θ. ΠΑΚΟΣ* ως συστασιώτης ποινή καθείρξεως επτά (7) ετών, *Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ* ως οδηγός ποινή δεκαοκτώ (18) ετών, *Π. ΚΑΠΑΓΕΡΩΦ* ως συστασιώτης ποινή καθείρξεως οκτώ (8) ετών, *Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ* ως συστασιώτης ποινή καθείρξεως δέκα (10) ετών, *Θ. ΠΑΠΑΜΑΡΓΑΡΗΣ* ως συστασιώτης ποινή καθείρξεως οκτώ (8) ετών, *Γ. ΚΟΣΜΑΣ* ως συστασιώτης ποινή φυλακίσεως τεσσάρων (4) ετών με αναστολή, *Β. ΠΑΠΑΖΗΣΗ* ως συστασιώτης ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών, *Μ. ΜΙΧΟΠΟΥΛΟΣ* ως συστασιώτης ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών με αναστολή, *Φ. ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ* ως συστασιώτη ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών με αναστολή. Ως προς τους *Κ. ΔΡΟΥΤΣΑ*, *Θ. ΜΑΤΣΙΟΥΛΑ*, *Ε. ΝΙΤΣΟΠΟΥΛΟ* την απαλλαγή τούτων λόγω αμφιβολιών⁴²⁰. Ακολουθεί κατά την προβλεπόμενη διαδικασία η διάσκεψη των μελών του Στρατοδικείου επι των ζητημάτων και των ποινών. Εξετάζοντας το κατηγορητήριο όπως αυτό αναφέρθηκε με βάση την διαταγή του ΑΠΑΕΣΑ, η διάσκεψη εξετάζει τα ζητήματα ενοχής των κατηγορουμένων, από τα οποία προκύπτει ο καταλογισμός και κατ' επέκταση οι ποινές εκάστου, τα οποία αριθμούνται σε εξήντα επτά (67), εκτεινόμενα σε εβδομήντα εννέα (79) σελίδες της απόφασης⁴²¹. Η λήξη της διάσκεψης επιφυλάσσει κάποιες εκπλήξεις εάν φυσικά μπορεί να χρησιμοποιηθεί αυτή η έννοια, έναντι της απόλυτης σχεδόν βαρβαρότητας των προτάσεων, του Βασιλικού Επιτρόπου. Η αθώωση για την παράβαση του Α.Ν. 509 επεκτείνεται σε άλλους 4 κατηγορουμένους, *ΑΝΔΡΙΤΣΑΚΗ*, *ΜΙΧΑΛΑΚΕΑ ΑΘ*, *ΚΟΣΜΑ*, *ΤΣΑΓΚΑΡΑΚΗ*. Ένα ακόμα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο, που επισημάνθηκε, είναι ότι όσον αφορά τους υπόλοιπους κατηγορούμενους, ανεξαρτήτως ποινής, αυτή σε σχέση με την παράβαση του Α.Ν. 509 ελήφθη με ψήφους τέσσερις προς έναν.

Έτσι το δικαστήριο κυρήσει ενόχους τους κατηγορουμένους και καταδικάζει ως εξής: *ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ Δ.* ποινή ισοβίου καθείρξεως και προσκαίρου δεκαοκτώ (18) ετών, *ΜΑΓΚΑΚΗ Γ.* ποινή καθείρξεως δεκαοκτώ (18) ετών, *ΣΤΑΡΑΚΗ Ι.* ποινή καθείρξεως δεκαοκτώ (18) ετών, *ΛΟΥΚΑ Σ.* ποινή καθείρξεως δεκαοκτώ (18) ετών, *ΚΟΜΠΟΤΙΑΤΗ Ι.* ποινή καθείρξεως δεκαπέντε (15) ετών, *ΚΩΤΣΑΚΗ Δ.* ποινή καθείρξεως (10) ετών, *ΜΙΧΑΛΑΚΕΑ ΑΝΤ.* ποινή καθείρξεως δέκα (10) ετών, *ΚΟΝΑΡΗ Δ.* ποινή καθείρξεως έξι (6) ετών, *ΦΙΛΙΑ Α.* ποινή καθείρξεως οκτώ (8) ετών, *ΔΕΛΟΥΚΑ Ε.* ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών, *ΤΣΑΚΑΡΕΣΤΟ Κ.* ποινή καθείρξεως επτά (7) ετών,

⁴²⁰ ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 136/1970 ο. π. σελ. 30-37

⁴²¹ Στο ίδιο, σελ. 39-118

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ Ι. ποινή καθειρξεως επτά (7) ετών, ΠΑΚΟ Θ. ποινή φυλακίσεως τριών (3) ετών, ΙΟΡΔΑΝΙΔΗ Γ. ποινή καθειρξεως οκτώ (8) ετών, ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ Χ. ποινή καθειρξεως οκτώ (8) ετών, ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟ Ν. ποινή καθειρξεως οκτώ (8) ετών, ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ι. ποινή καθειρξεως οκτώ (8) ετών, ΠΑΠΑΖΗΣΗ Β. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών, ΠΑΠΑΜΑΡΓΑΡΗ Θ. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών, ΚΑΠΑΓΕΡΩΦ Π. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών, και ΜΑΝΙΑΤΗ Κ. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών με πενταετή αναστολή, ΡΟΚΟΦΥΛΛΟ Χ. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών με πενταετή αναστολή, ΖΩΓΡΑΦΟΥ Β. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών με πενταετή αναστολή, ΜΙΧΟΠΟΥΛΟ Μ. ποινή φυλακίσεως τριών (3) ετών με πενταετή αναστολή, ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Β. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών με πενταετή αναστολή, ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ Φ. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών με πενταετή αναστολή, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ Π. ποινή φυλακίσεως πέντε (5) ετών με τριετή αναστολή⁴²².

Ο επίλογος της απόφασης, όπως και στις προηγούμενες, λίαν emphaticός «Εγκρίθη, απεφασίσθη, και εδημοσιεύθη άνευ διακοπής, απαγγελθείσα υπό του Προέδρου εις δημοσίαν συνεδρίασιν η παρούσα απόφασις αυθωρεί υπογραφείσα παρ' αυτού και του γραμματέως»⁴²³.

Η εφημερίδα Μακεδονία αποτυπώνει, όσο είναι δυνατόν, τα συναισθήματα, «Την 2,30 μ. μ. είχε ολοκληρωθεί η ανάγνωση της απόφασης, γυναίκες έκλαιγαν, «μην κλαίτε να είσαστε υπερήφανες», φώναζε σε μια στιγμή ο Καράγιωργας. Στις 3,15 αυτοκίνητα παρέλαβαν του κατηγορουμένους και τους οδήγησαν στις φυλακές Αβέρωφ»⁴²⁴.

Στο ενδιάμεσο της δίκης ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει αυτό που αναφέρει ο Βόγλης: «οι βαρύτατες ποινές που πρότεινε ο Βασιλικός Επίτροπος προκάλεσαν διεθνείς αντιδράσεις, ιδιαίτερα από τις κυβερνήσεις της Δ. Γερμανίας και της Ιταλίας [...]. Ενόψει της σύγκλησης των υπουργών εξωτερικών του Συμβουλίου της Ευρώπης για να συζητήσει στις 15/4 την έκθεση της Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για την περιβόητη ελληνική υπόθεση στις 10/4 ο Παπαδόπουλος οργάνωσε συνέντευξη τύπου σε έλληνες και ξένους δημοσιογράφους. Χωρίς να κάνει ευθεία αναφορά στην δίκη ο δικτάτορας εμφανίστηκε ως υπέρμαχος του δικαίου και του νόμου για να υποδείξει στους πανεπιστημιακούς καθηγητές ότι θα πρέπει να διδάσκουν στους φοιτητές την υποταγή στο νόμο. Επιπλέον στράφηκε εναντίον όλων αυτών που επέκριναν το καθεστώς και τους κατηγορήσε ότι παρεμβαίνουν στα εσωτερικά της χώρας ως «όργανα των μεγίστων δυναστών». Σε ερώτηση δημοσιογράφου ποιοί είναι αυτοί η απάντηση ήταν σαφής και μάλλον αναμενόμενη μέγιστος δυνάστης επι των ανθρωπίνων ιδεωδών και ελευθεριών, υπήρξε και υπάρχει μόνον ο κομμουνισμός»⁴²⁵.

Πριν περάσουμε στις ενδιαφέρουσες εμπειρίες και αναμνήσεις από τις φυλακές, των μελών της Δ.Α. έχει ενδιαφέρον σε σχέση με τους απονέμοντες την δικαιοσύνη,

⁴²² Στο ίδιο, σελ. 127-135

⁴²³ Στο ίδιο, σελ 138

⁴²⁴ Εφημ. Μακεδονία, φύλλο 14/4/1970 σελ. 7

⁴²⁵ Π. Βόγλης, ο. π. σελ. 232-233

αυτό που αναφέρει στο βιβλίο του ο Καλλιβρετάκης «Ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου Ε. Μπλέτσας»⁴²⁶ έσπευσε να δηλώσει ότι με την εξαίρεση μιας περίπτωσης, αυτοί είχαν εκπληρώσει «το δυσχερές καθήκον τους ευόρκως». Αν και δεν αναφέρθηκε ονομαστικά, τονίζει ο συγγραφέας, πρόκειται για τον άλλοτε εισαγγελέα Ι. Λιαπή, μετά την μεταπολίτευση απομακρύνθηκε από την θέση του νομικού συμβούλου του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως και τελικώς το 1975 απολύθηκε οριστικά από τον Νομικό Συμβούλιο του Κράτους⁴²⁷. Συνεχίζοντας ο Καλλιβρετάκης αναφέρεται σε δήλωση του υπουργού Δικαιοσύνης Κ. Στεφανάκη⁴²⁸ σύμφωνα με την οποία «ουδέν στοιχείο ικανόν να στηρίξει πειθαρχικόν παράπτωμα προέκυψε». Έτσι αρκετοί από τους εξ απονομής στρατοδικές έφτασαν στην κορυφή της ιεραρχίας όπως μεταξύ άλλων ο Κ. Ατσάλης, προήχθη σε αρεοπαγίτη το 1977 και συνταξιοδοτήθηκε λόγω ορίου ηλικίας το 1979⁴²⁹.

Το τέλος των δικών των μελών της Δημοκρατικής Άμυνας όπως και των άλλων οργανώσεων δεν ήταν παρά η αρχή μιας άλλης εμπειρίας αυτής των φυλακών. Κάποιοι εξ αυτών την βίωναν για πρώτη και ευτυχώς τελευταία φορά. Ο Βόγλης την χαρακτηρίζει ένα κομμάτι της βιογραφικής τους διαδρομής που έκλινε. Οι πολιτικοί κρατούμενοι οργάνωσαν την ζωή στις φυλακές μέσα από τις ομάδες συμβίωσης αντλώντας από την πολύτιμη πείρα των αριστερών πολιτικών κρατουμένων των προηγούμενων δεκαετιών. Πραγματοποιήθηκαν μαθήματα, διαλέξεις, συζητήσεις, εξαιρετικό παράδειγμα της συλλογικής δραστηριότητας ήταν η έκδοση των Τετραδίων⁴³⁰. Ο εκ των ιδρυτών του Π.Μ. δημοσιογράφος Γ. Βότσης στο βιβλίο του μεταφέρει μια εικόνα της συνύπαρξης των ποινικών και των πολιτικών κρατουμένων από τις φυλακές της Κέρκυρας. Όπως μαρτυρεί ο Ν. Κωνσταντόπουλος (κρατούμενος για πολιτική δράση) όταν η Ασφάλεια έκανε επιδρομή για έρευνα στα κελιά και οι πολιτικοί κρατούμενοι αμύνθηκαν, αρκετοί ποινικοί και πρώτοι - πρώτοι ο Κεχαΐδης και ο Γκουλιόβας⁴³¹ τους συμπαραστάθηκαν ενεργά. Από τις επαφές με τους πολιτικούς

⁴²⁶ Διετέλεσε πρόεδρος του Α.Π. από το 1974 έως το 1977, βλ. <https://eisap.gr/istorika-stoixeia/diatelesantes-eisaggeleis-areiou-pagou/>. Στις 30/4/1975 το Συμβούλιο αποφάνθηκε ξανά υπέρ του «διαρκούς» (δηλαδή της δίωξης). Την επομένη, ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου Ευστάθιος Μπλέτσας άσκησε αναίρεση κατά του παραπεμπτικού βουλεύματος. Βλ. https://www.efsyn.gr/arheio/fantasma-tis-istorias/117303_pos-glitose-o-markezinis

⁴²⁷ Λ. Καλλιβρετάκη, Δικτατορία και μεταπολίτευση, ο. π. σελ. 263

⁴²⁸ Υπουργός κυβέρνησης Καραμανλή βλ. <https://gslegal.gov.gr/government/karamanli-g-konstantinou-6-2/> και απόγονος της οικογένειας Μητσοτάκη, βλ. https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%A3%CF%84%CE%B5%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CE%BA%CE%B7%CF%82. Στην θητεία του συγκεκριμένου υπουργού έγινε και η καταστροφή του τεράστιου αρχείου του Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου το οποίο είχε ιδρυθεί το 1945, βλ. <https://www.tanea.gr/2010/10/23/lifearts/by-the-book/kai-ta-katestrammena-arxeia-tis-katoxis/> και https://eskoftis.blogspot.com/2012/04/blog-post_8182.html

⁴²⁹ Λ. Καλλιβρετάκης, ο. π. σελ. 265

⁴³⁰ Π. Βόγλης, ο. π. σελ. 234. Για τα Τετράδια βλ. Θ. Καλαφάτης στο περ. Δεσμώτες της χούντας ο.π, σελ. 23-36

⁴³¹ Ο Γιάννης Γκουλιόβας με το προσωνύμιο «Σαλονικιός», ήταν από τις εμφαικότερες μορφές της νύχτας και της παραβατικότητας της δεκαετίας του 1970. Δολοφονήθηκε από αστυνομικούς στις 29/9/1977. Το τραγούδι των Λ. Παπαδόπουλου, Χ. Νικολόπουλου, Σ. Διονυσίου, «Ο Σαλονικιός», μολονότι δεν υπάρχει παραδοχή από τους συντελεστές, είναι έμμεσα ταυτισμένο.

κρατούμενους απέκτησαν την συνήθεια να διαβάζουν κάπου- κάπου⁴³². Ο Νέστωρ αναφέρει την συνύπαρξή του στις φυλακές με τους συναγωνιστές του, Γ. Νοταρά, Κ. Σοφούλη, Α. Πολίτη καθώς και μέλη των άλλων οργανώσεων, τον Γ. Φαράκο, τον Α. Πνευματικό, τον Τ. Μήνη⁴³³. Ο Φίλιας καταθέτει και αυτός την πλούσια εμπειρία του από τις φυλακές. Σημαντική θεωρεί την γνωριμία του με τον σπουδαίο Πάνο Τζαβέλλα, «μορφή ηρωική με απίθανες ευαισθησίες και ήθος και κατατομή αρχαιοελληνική. Είχε χάσει το πόδι του στον εμφύλιο, είχε καταδικαστεί σε θάνατο, είχε περάσει 14 χρόνια στις φυλακές, σπάνια περίπτωση ανθρώπου που τελειοποιούσε το παίξιμο του στην κιθάρα και ούτε για μια στιγμή δεν έδειχνε ηττημένος»⁴³⁴.

Η μεταγωγή και παρουσία του Σάκη Καραγιώργα στις φυλακές Ιντζεδίν της Κρήτης αποτυπώνεται ακόμα και με συγκινητικό τόνο: «ήταν 9,10 το πρωί, ανοίγει το πορτάκι και εμφανίζεται σαν σε πλαίσιο κάδρου ο Σάκης Καραγιώργας, φιληθήκαμε και γύρω μας μαζεύτηκαν όλοι οι κρατούμενοι που είχαν διαβάσει για τον Σάκη στις εφημερίδες, θυμάμαι κάποιον που τον παρακαλούσε να του φιλήσει το χτυπημένο χέρι, αν ήταν ποτέ δυνατόν ο σεμνός αυτός άνθρωπος να δεχτεί κάτι τέτοιο. Πήραν τα πράγματα του, του έστρωσαν το κρεβάτι, του σκούπισαν το κελί, ρωτώντας τον αδιάκοπα αν θέλει κάτι. Καθηγητή μας, ήρωα καθηγητή, έτσι τον φώναζαν και αυτός ο καημένος δεν ήξερε τι να κάνει[...]σε απεργία πείνας που έχει σχεδιαστεί ο Καραγιώργας συμμετέχει [...]. Έχει αποκτήσει οκτώ καμαρώτους παρά την συνεχή αντίδραση του, του φέρνουν νερό, κομμένο λεμόνι, τον κοιτάνε στα μάτια, η υγεία του επιδεινώνεται, μεταφέρεται σε νοσοκομείο αρνείται την υποχρεωτική σίτιση, όλα αυτά δημιουργούν ένταση στις φυλακές. Ακολουθεί επίσκεψη εκπροσώπου του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και το ζήτημα μεταγωγής των Καραγιώργα, Φίλια από την Κρήτη στο Κορυδαλλό φτάνει στον Παττακό που δηλώνει «είναι επικίνδυνο για μας να έχουμε τον Καραγιώργα στην Αθήνα, διότι για πολλούς ανόητους μετά τον ακρωτηριασμό του έγινε ένα είδος ήρωα και μπορεί να προκληθούν μαζικές αντιδράσεις»⁴³⁵.

Ο Μ. Καραπιτέρης μέλος του Π.Μ. αφηγείται: «στη φυλακή γνώρισα τον Σάκη Καραγιώργα. Ήταν ένας πολύ λαμπρός άνθρωπος, εγώ δεν έχω γνωρίσει τέτοιον άνθρωπο στην ζωή μου, τον σκέφτομαι πάντα με αγάπη, ήταν ένας πραγματικός αγωνιστής και διανοούμενος. Ακόμα και όταν του έγινε πρόταση να βγει από την φυλακή μαζί με τον Θεοδωράκη μου είπε, αν φύγω, τότε τι θα γίνεται εσείς οι ανώνυμοι?? Θα σας ξεχάσουν όλοι. Γιαυτό δεν φεύγω, μεγάλο παλικάρι και το εννοώ. Και στα μαθήματα του ήταν καταπληκτικός, μας έκανε πολιτική οικονομία και ότι έλεγε σου το έβαζε μέσα στο μυαλό. Μεγάλη απώλεια για την δημοκρατία ο Σάκης»⁴³⁶. Στο σημείο αυτό και όσον αφορά τις αποφυλακίσεις λόγω κινδύνου ανηκέστου βλάβης ο Φίλιας αναφέρει ότι ο Σ.

⁴³² Γιώργος Βότσης, *Σε μαύρο φόντο*, Αθήνα, εκδ. Στοχαστής, 1983, σελ. 77-81, ενότητα αφιερωμένη στους Κεχαΐδη και Γκουλιόβα

⁴³³ Σ. Νέστωρ, *Το συναξάρι μου*, ο. π. σελ. 282-283, 317, 326

⁴³⁴ Β. Φίλιας ο.π. σελ. 164, περισσότερα για τον Π. Τζαβέλλα βλ. <http://www.panostzavellas.gr/biography.html>

⁴³⁵ Στο ίδιο, σελ. 227-231. Η διαδρομή του Καραγιώργα στις φυλακές ήταν Αβέρωφ, Καλαμιού (Ιτζεδίν), Αλικαρνασσού και Κορυδαλλού

⁴³⁶ Μανώλης Καραπιτέρης, *Εγώ για αυτόν τον λαό βασανίζομαι?*, στο Σ. Κούλογλου, ο. π. σελ. 35

Ο Γιώργος Μέρμηγκας, μεταφέρει ένα πραγματικά εντυπωσιακό περιστατικό που αφορά την αντιμετώπιση του Σ. Καράγιωργα από τους συγκρατούμενούς του. Μέσα από την αφήγηση, του νεαρού τότε δημοσιογράφου, διακρίνουμε ότι ένα μεγάλος αριθμός των μελών των οργανώσεων έχει φυλακιστεί. Επίσης την συνύπαρξη ανθρώπων με διαφορετική ιδεολογία που η ανάγκη για δημοκρατία στέκεται πάνω από οποιεσδήποτε διαιρετικές τομές, όπως μελών της Δ.Α. του ΠΑΚ, σύντροφοι του Παναγούλη, πρώην ΕΛΑΣίτες, αλλά και ανεξάρτητων αγωνιστών, καταδικασμένων από τα στρατοδικεία. Η μεταγωγή του Καράγιωργα στον Κορυδαλλό σηματοδότησε την αναγκαία μετάβασή του στο νοσοκομείο των φυλακών. Η εμπειρία των βασανισθέντων από την παρεχόμενη «φροντίδα» του γιατρού Κόφα, γνωστού ως «ο γιατρός με την πορτοκαλάδα και την ασπιδίνη»⁴³⁸, έθεσε το ζήτημα της αυτονόητης συμπαράστασης. Ετσι με παραίνεση του ιατρού μέλους της Δ.Α. Γιάννη Παπαδόπουλου, ο Μέρμηγκας δέχεται να υποβληθεί σε «μυαιμού», όπως την χαρακτηρίζει η ίδιος, εγχείρηση σκωληκοειδίτιδας⁴³⁹. Από τα αρχεία του ΠΑΚ⁴⁴⁰ αντλούμε σημείωμα έκκληση του 1972 προς το εξωτερικό της Ν. Καράγιωργα, σχετικά με την κλονισμένη υγεία του και τις παράλληλα σκληρές και ιατρικά αντιδεοντολογικές συνθήκες κράτησης του, υπογεγραμμένο από τον πρ. πρέσβη Α. Ξύδη⁴⁴¹ σύμφωνα με το οποίο κάτω από αυτές τις συνθήκες η παρέμβαση ενός ή δυο διάσημων ξένων ειδικών θα μπορούσε να βοηθήσει ώστε ο καθηγητής Καράγιωργας να τύχει καλύτερης θεραπείας πριν να είναι πολύ αργά.

δικτάτορας Παπαδόπουλος αυτοαναγορεύεται σε πρόεδρο της δημοκρατίας, ανασύροντας από την πολιτική ναφθαλίνη τον Μαркеζίνη⁴⁴³ ως πρωθυπουργό. Στα πλαίσια αυτά, «σε διάγγελμά του την ημέρα της ορκωμοσίας του, Κυριακή 19 Αυγούστου 1973 (ΦΕΚ Α 185/20.08.1973), ο Παπαδόπουλος εξήγγειλε αμνηστία για όλα τα πολιτικά εγκλήματα τα οποία διαπράχθηκαν από την 21η Απριλίου 1967 μέχρι και εκείνη την ημέρα. Την Δευτέρα 20 Αυγούστου 1973 δημοσιεύθηκαν τα διατάγματα ΠΔ 168/1973 περί αμνηστίας και ΠΔ 167/1973 περί άρσης της κατάστασης πολιορκίας (ΦΕΚ Α 186/20.08.1973)»⁴⁴⁴.

Η Δημοκρατική Άμυνα αποφασίζει να κρατήσει αποστάσεις από το εγχείρημα «συναντιόμαστε με χίλιες δυο προφυλάξεις με τους συντρόφους της Δ.Α. και καθορίζουμε την γραμμή: κανενός είδους συμβιβασμός με την δικτατορία και τα υποκατάστατά της»⁴⁴⁵. Ο Νέστωρ παραθέτει το παρασκήνιο των γεγονότων και διαβλέποντας τις προθέσεις συμβιβασμού αρνείται κάθε συμμετοχή, θεωρώντας προφανώς ενδοτική τέτοια πρωτοβουλία. Την ίδια ανησυχία μοιράζεται μαζί του και ο Νοταράς⁴⁴⁶.

Στο σημείο αυτό στέκεται η μετεξέλιξη της Δημοκρατικής Άμυνας ως αμιγώς πολιτικός φορέας. Τον Σεπτέμβριο του 1974 η Δ.Α. εκδίδει έντυπο που τιτλοφορείται «Ιδεολογικοί και Πολιτικοί Στόχοι», οι συντάκτες του το περιγράφουν ως το κείμενο που ακολουθεί συζητήθηκε και εγκρίθηκε στη συνέλευση των στελεχών της Δημοκρατικής Άμυνας που έγινε στην Αθήνα στις 31/8/1974. Πρόκειται για ένα λιτό και περιεκτικό πολιτικό κείμενο με σαφείς ιδεολογικούς πολιτικούς προσανατολισμούς. Έρχεται να προστεθεί και να αναδείξει την έννοια ενός πολιτικού και κοινωνικού, εν δυνάμει, συμβολαίου απότοκο της λαϊκής βούλησης. Ξεκινά από την «αγωνιστική εμπειρία των μελών της που πλούτισε και βάθυνε την πολιτική και κοινωνική τους συνείδηση.[...] Η Δ.Α. δεν είδε τον αγώνα του λαού βραχυπρόθεσμα ως αντιδικτατορικό και μόνο. Η απαλλαγή από την νεοφασιστική δικτατορία ήταν το πρώτο στάδιο για την εθνική ανεξαρτησία, την λαϊκή κυριαρχία και την κοινωνική απελευθέρωση [...]. Η θεμελίωση της δημοκρατικής κοινωνίας αντιστοιχεί σε δύο λέξεις σύμβολα: δημοκρατία και σοσιαλισμός. Η μορφή του θα είναι βασισμένη στην ιστορία αλλά και στις συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της χώρας [...]. Η δημοκρατία και ο σοσιαλισμός δεν γίνεται να επιβληθούν στους πολλούς από τους «φωτισμένους» λίγους. Στεριώνουν μόνο όταν υπάρχει συλλογική λαϊκή συνείδηση. Το Σύνταγμα είναι ο βασικός καταστατικός χάρτης της πολιτείας που διαγράφει το σύστημα κατοχυρώσεων στο συλλογικό και ατομικό επίπεδο»⁴⁴⁷.

Η γνωστή συνέχεια των γεγονότων, της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, η ανατροπή του Παπαδόπουλου από τον Ιωαννίδη, το πραξικόπημα της Κύπρου και η

CF%82% CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CF%85% CF%84% CE%B5% CF%87%CE%BD/

⁴⁴³ <https://www.in.gr/2024/04/09/stories/spyros-markezinis-o-syntonistis-mias-pefotismenis-diktatorias/>

⁴⁴⁴ <https://www.loninja.gr/2024/12/1973.html>

⁴⁴⁵ Β. Φίλιας, ο. π. σελ 314-315

⁴⁴⁶ Σ. Νέστωρ, ο. π. σελ. 345

⁴⁴⁷ Δημοκρατική Άμυνα, *Ιδεολογικοί και Πολιτικοί Στόχοι*, Αθήνα, εκδ. χχχχ, 1974, σελ. 3-12

Τουρκική εισβολή, οδήγησαν στην πτώση της χούντας. Η επάνοδος του Καραμανλή, με την κυβέρνηση εθνικής ενότητας, σηματοδότησε την νέα πολιτική σελίδα της χώρας. Οι πρωτοβουλίες του όπως η νομιμοποίηση του ΚΚΕ, η διενέργεια εκλογών και το δημοψήφισμα για το πολιτειακό, μνημονεύονται ως τομές σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο⁴⁴⁸. Η Γ' Ελληνική Δημοκρατία, όπως αποκαλείται, για να λειτουργήσει χρειάστηκε και μια ανασύνθεση των πολιτικών δυνάμεων. Έτσι ένα ζήτημα που ταλάνισε την Δ.Α. αμέσως με την πτώση της χούντας και την διαμόρφωση των νέων συνθηκών ήταν η συμμετοχή της, στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας που συγκροτήθηκε από τον Καραμανλή. Ο Φίλιας αναφέρει ότι αυτός και ο Καραγιώργας αρνήθηκαν. Αντίθετη, για στήριξη της κυβέρνησης, ήταν η άποψη των Μυλωνά, Πρωτοπαπά οι οποίοι μαζί με τον Μαγκάκη πήραν υπουργεία, όπως και ο Παπαμάργαρης ως Γ. Γ. του υπουργείου Οικονομικών⁴⁴⁹.

Το μείζον όμως, που αποτελεί και το θέμα της ενότητας, ήταν η στάση της Δ.Α. σε πολιτικό επίπεδο και το δίλημμα της σύμπραξης με τον εγγύτερο πολιτικό φορέα που ήταν η συνέχεια του ΠΑΚ ως ΠΑΣΟΚ από τον Α. Παπανδρέου⁴⁵⁰. Έτσι έρχεται η πρόταση συνίδρυσης⁴⁵¹ του ΠΑΣΟΚ από το ΠΑΚ και την Δ.Α. «Ο Σ. Καραγιώργας, με τον ενθουσιασμό και την τιμιότητα που τον διακρίνει γίνεται υπέρμαχος αυτής της ιδέας και πείθεται από τους Σημίτη και Λιβάνη ότι ο Παπανδρέου επιδιώκει μια άλλη πολιτική. Εκφράζω εξαρχής τις επιφυλάξεις μου και επιμένω στην αυτοτέλεια της Δ.Α. καταθέτοντας τα στοιχεία για την τακτική του Παπανδρέου κατά την διάρκεια της δικτατορίας, εκφράζω την δυσπιστία μου αλλά ο Καραγιώργας δεν θέλει να ακούσει λέξη. Ακολουθεί ψηφοφορία όπου η άποψη Καραγιώργα κυριαρχεί»⁴⁵². Η διαίρεση ήταν εμφανής αφού κατά της συνεργασίας ήταν ο Ιορδανίδης, ο Στάγκος, ο Μερκούρης, ο Κουβελάκης, ο Παπαζήσης, ο Βεγλερής η Δουκίδου κ. α. Ο Μερκούρης προειδοποιεί τον Καραγιώργα για του κινδύνους, ο οποίος του απαντά «δεν έδωσα το χέρι μου για να διασπάσω την σοσιαλιστική παράταξη». Ο Παπαζήσης είναι αρκετά επικριτικός, «φεύγω από την Δ.Α. διότι δεν συμφωνώ με την συμμετοχή μας στην ίδρυση του ΠΑΣΟΚ. Χρειάστηκαν τεσσεράμισι χρόνια για να καταλάβω ότι ο Παπανδρέου είναι αναξιόπιστος και επικίνδυνος, σας εύχομαι καλή τύχη και σας προειδοποιώ ότι σε ένα χρόνο θα σας πετάξει σαν στυμμένη λεμονόκουπα»⁴⁵³. Η εξέλιξη των γεγονότων μάλλον θα δικαιώσει τον Παπαζήση. Ο Σημίτης από την πλευρά του αναφέρει ότι διέκρινε την θετική στάση του Καραγιώργα αλλά και την επιφυλακτικότητα μελών όπως ο Νοταράς, οι οποίοι

⁴⁴⁸ Βλ. αναλυτικό χρονολόγιο των πεπραγμένων από τις 24/7/1974 έως τις 30/12/1975 στο συλλογικό *Η Μεταπολίτευση '74-'75*, επιμ. Β. Καραμανωλάκης, Η. Νικολακόπουλος, Τ. Σακελλαρόπουλος, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 2016, σελ. 9-21

⁴⁴⁹ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 333

⁴⁵⁰ Ο Σημίτης αναφέρει ότι ο Παπανδρέου, κατήγγειλε την λύση Καραμανλή ως «αλλαγή φρουράς του ΝΑΤΟ» και κάλεσε σε αγώνα εναντίον αυτής της νέας μορφής δικτατορίας, κάτι που για τον συγγραφέα, με την ισχνή παρουσία του ΠΑΚ στον αντιδικτατορικό αγώνα έμοιαζε με ανέκδοτο. Κ. Σημίτης, ο. π. σελ. 133

⁴⁵¹ Κείμενο της πρότασης συνίδρυσης που δημοσιεύτηκε σε Ολλανδικές εφημερίδες τον Νοέμβριο του 1974 εμπεριέχεται στο Β. Φίλιας, *Πολιτικά Κείμενα*, ο.π. σελ 137-140

⁴⁵² Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 335

⁴⁵³ Στο ίδιο, σελ. 336

θεωρούσαν ότι η στάση τους κατά την διάρκεια της δικτατορίας (βασανιστήρια, φυλακίσεις) τους έδινε το δικαίωμα λόγου και ρόλου. Αυτό κατά τον Σημίτη θα οδηγούσε σε τριβές αφού ο Παπανδρέου θα επέλεγε να ηγηθεί σε στενότερο κύκλο. Στην συνέχεια του βιβλίου ο Σημίτης κάνει λόγο για παραγοντισμό μελών της Δ.Α., χωρίς να κατονομάζει, που σε συνάρτηση με τον ηγεμονισμό του Παπανδρέου δυσχέραινε κάθε ενέργεια⁴⁵⁴. Έτσι παρά την συνύπαρξη στις εκλογές του 1974 η εμφιλοχωρούσα κρίση στις σχέσεις του ΠΑΣΟΚ πλέον, και των μελών της Δ.Α που συμμετείχαν, μετεβλήθηκε στην συνέχεια σε οριστική ρήξη. Ο Παπανδρέου έχει δώσει δείγματα του πολιτικού φορέα που επιζητά, εκκινώντας από τον Δεκέμβριο του 1974, που ο Σημίτης χαρακτηρίζει ως επίσημη έναρξη των εχθροπραξιών, με συνεχείς παρεμβάσεις στα συλλογικά όργανα. Έτσι γίνεται στις 16/3/1975 το προσυνέδριο του ΠΑΣΟΚ εκεί όπου λαμβάνει χώρα το περιστατικό εμφανούς απαξίωσης, και στα όρια της προσβολής, απέναντι στον Σάκη Καραγιώργα όταν, *«υπάρχει οργανωμένη γαλαρία που γιουχαΐζει τους διαφωνούντες με αποκορύφωμα το περίφημο εκείνο «κάτσε κάτω κουλοχέρη» που κραυγάζει ο Κουλούρης, και όχι μόνο, στον Σ. Καραγιώργα όταν ζήτησε να διατυπώσει μέσα σε πανδαιμόνιο τις απόψεις του»*⁴⁵⁵.

Ακολουθούν, με απουσία του Σημίτη, οι διαγραφές των Βάση, Κωνσταντόπουλου, Νέστορα, Ντόλκα, Στάγκου, Φίλια και λίγο αργότερα των Καραγιώργα, Κάτρη, Πάκου, Πολίτη, Νοταρά, Μερκούρη, Ξύδη, Ροκόφυλλου, Νικολάου, Σταράκη όλοι μέλη της Δ.Α.⁴⁵⁶. Τα γεγονότα αυτά έχουν και την ανθρώπινη πλευρά τους *«θυμάμαι τα δάκρυα του Καραγιώργα και του Μανωλικίδη, θυμάμαι τα λόγια του Στάγκου στον Παπανδρέου «αυτός ήσουν από μικρό παιδί, σε θυμάμαι από το κολλέγιο, μαρτυριάρες ζαβολιάρης, που ποτέ δεν έλεγες την αλήθεια και πρόδιδες τους φίλους σου όταν σε συνέφερε». Εκείνος που συνετρίβη ήταν ο Καραγιώργας, ο ψυχικός του κλονισμός ήταν τόσο σοβαρός που ο ψυχίατρος Σακελλαρόπουλος τον υπέβαλλε σε υπνοθεραπεία. Θεωρούσε τον εαυτό του υπεύθυνο και δεν είχε καμία αυταπάτη για τον ρόλο του Σημίτη «μας πρόδωσε ο Σημίτης Βασίλη», είπε κάποια στιγμή. Ο οποίος Σημίτης όχι μόνο δεν αντιτάχθηκε στον Παπανδρέου, αλλά σιώπησε εντελώς»*⁴⁵⁷.

Συνεχίζοντας τις αναφορές του στο πρόσωπο πλέον του Σ. Καραγιώργα και την άτεγκτη στάση του, ο Φίλιας προσθέτει ότι *«το 1982 όταν το ΠΑΣΟΚ είναι κυβέρνηση επιχειρείται η κύκλωσή του και του προσφέρεται η διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδος ή κάποιο οικονομικό υπουργείο. Αλλά ο Σάκης δεν είναι από αυτούς, δεν έχει τιμή εξαγοράς, η απάντησή του είναι ότι για συζητήσει, πρέπει να δηλώσει δημόσια ο Παπανδρέου ότι έκανε λάθος με τις διαγραφές του 1975, να αποκαταστήσει τους διαγραφέντες και διασφαλίσει τις δημοκρατικές διαδικασίες στο κίνημα. Αυτός ήταν ο*

⁴⁵⁴ Κ. Σημίτης, ο. π. σελ. 137-138

⁴⁵⁵ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 342. Ο Σημίτης αναφέρεται στο περιστατικό χωρίς να κατονομάζει τον Κουλούρη, προσθέτοντας ότι αισθάνθηκε ντροπή και ότι αυτή η εξέλιξη ήταν μια ένδειξη της εχθρότητας που είχε καλλιεργηθεί κατά των διαφωνούντων, ο. π. σελ. 164

⁴⁵⁶ Το παρασκήνιο από την δημιουργία του ΠΑΚ έως την ρήξη περιγράφει ο Γιάννης Δ. Διακογιάννης βλ. <https://www.tanea.gr/1999/03/09/greece/amyna-i-prosxwrisi-kai-i-riksi/>

⁴⁵⁷ Β. Φίλιας ο. π. σελ. 344,346

Καράγιωργας και αυτό θα πει συνέπεια και πολιτικό ήθος. Φυσικά δεν έλαβε ποτέ απάντηση ούτε άλλωστε την περίμενε»⁴⁵⁸. Περιγράφοντας το παρασκήνιο και τις μεθοδεύσεις του Παπανδρέου και του περιβάλλοντος του ο Νέστωρ κάνει λόγο για ένα ακόμα γεγονός στα όρια της ανηθικότητας, όταν ο Καράγιωργας στα γραφεία του ΠΑΣΟΚ, γίνεται αποδέκτης αποδοκιμασιών που επαναλαμβάνει το προαναφερθέν εμετικό σύνθημα⁴⁵⁹.

Έτσι κάτω από αυτές τις πολιτικές, όχι δεοντολογικά αποδεκτές, συνθήκες επήλθε το τέλος σχεδόν της Δημοκρατικής Άμυνας ως ένας εν δυνάμει πολιτικός φορέας. Κάποια από τα στελέχη της θα βρουν πολιτική στέγη σε όμορους πολιτικά χώρους. Κάποια άλλα θα συνεχίσουν την άοκνη πολιτική και κοινωνική προσφορά τους μέσα από τους Ακαδημαϊκούς χώρους όπως ο Σ. Καράγιωργας, ή σημαντικούς κοινωνικούς όπως στο ΚΕΘΕΑ ο Γ. Νοταράς⁴⁶⁰.

Όσον αφορά το αμιγώς πολιτικό σκηνικό της μεταπολίτευσης μοιάζει να δομήθηκε από τον αστερισμό των προσώπων της προδικτατορικής περιόδου, κάτω φυσικά από εξωραϊσμένες επιλογές, δίνοντας ίσως μια ιδιόμορφη εξήγηση στην Βεμπεριανή ανάλυση περί μορφών εξουσίας. Ο Γερμανός κοινωνιολόγος και πολιτικός οικονομολόγος δίνει «*τρεις καθαρούς τύπους νόμιμης εξουσίας, την ορθολογικού χαρακτήρα, να στηρίζεται στην πίστη περί νομότυπου χαρακτήρα θεσπισμένων διατάξεων και του δικαιώματος διατύπωσης οδηγιών από εκείνους που έχουν κληθεί από αυτές τις διατάξεις προς άσκηση της εξουσίας, την παραδοσιακού χαρακτήρα, να στηρίζεται στην καθημερινή πίστη περί της ιερότητας παραδόσεων [...] και χαρισματικού χαρακτήρα, να στηρίζεται στην εξαιρετική αφοσίωση [...], ενός προσώπου*»⁴⁶¹.

Η πρώτη επιλογή εξουσίας της οποίας ψήγματα βρίσκουμε στις πολιτικές αρχές της Δημοκρατικής Άμυνας προφανώς έμοιαζε ξένη προς την ελληνική πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα.

Ο ΣΑΚΗΣ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ

Η ζωή και το έργο του

Ο Β. Βασιλικός γράφει «*Παναγούλης, Μουστακλής, Καράγιωργας. Να μια τρόικα της πραγματικής αντίστασης, μαζί με ένα Εκτελεστικό Γραφείο άλλων τριών και δυο αναπληρωτών και μια Κεντρική Επιτροπή περίπου 149 ατόμων. Αυτοί υπήρξαν οι*

⁴⁵⁸ Στο ίδιο, σελ. 347

⁴⁵⁹ Σ. Νέστωρ ο.π., σελ. 393

⁴⁶⁰ <https://mietbookstore.gr/contributor/gerasimos-notaras/>

⁴⁶¹ Μαξ Βέμπερ, *Οικονομία και Κοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Σαβάλλας, 2005, σελ. 244

πραγματικοί αντιστασιακοί επι χούντας»⁴⁶². Εξαιρώντας την λέξη τρόικα που απέκτησε αρνητική σημασία επι των ημερών μας, δύσκολα θα διαφωνήσει κανείς με τον συγγραφέα. Από την ανωτέρω τρόικα στην παρούσα εργασία ο Σάκης Καράγιωργας αποτέλεσε, κεντρικό πρόσωπο. Θεωρητικά με βάση όλα όσα αναφέρθηκαν μπορεί ο αναγνώστης να έχει ήδη σχηματίσει μια εικόνα του προσώπου και να το έχει τοποθετήσει στο κάδρο είτε της προσωπικής και υποκειμενικής του κρίσης, είτε στο κάδρο της εποχής. Στην ενότητα αυτή θα γίνει προσπάθεια ανάδυσης και ανάδειξης κάποιων παραμέτρων της ζωής του Σ. Καράγιωργα, μια εξ αυτών που ήδη μνημονεύτηκε είναι η απολογία του στο Στρατοδικείο. Θα μπορούσε κανείς την λέξη απολογία να την θέσει σε εισαγωγικά διότι όπως θα δούμε δεν ήταν η απολογία ενός κατηγορούμενου που με βάση τους δικονομικούς κανόνες και πρακτικές θα αιτιολογήσει ή θα αποστασιοποιηθεί από αυτά του καταλογίζουν, αλλά θα προτάξει σε ένα δικαστήριο ένα απαράβατο κώδικα αξιών. Γνωρίζοντας ίσως ότι πίσω και πέρα από την γκρίζα αίθουσα του δικαστηρίου – στρατοδικείου, υπάρχει ένα κοινωνικό ακροατήριο του οποίου η ετυμηγορία ξεφεύγει από την καθ' έδρας αναγγελία της όποιας απόφασης, αλλά κατατίθεται στην ιστορική μνήμη. Το εύρος του ειδικού αυτού ακροατηρίου, συνήθως μικρό, δεν αποτέλεσε και ούτε ίσως θα αποτελέσει κίνητρο και κριτήριο για όλους αυτούς που διαχρονικά, και κυρίως συνειδητά, κάθισαν στο εδώλιο που οδηγεί στην σωματική ενδεχομένως φθορά, αλλά στην πνευματική και ηθική δικαίωση.

Έγραψε ο Γ. Α. Μαγκάκης, «αυτή η δικαίωση μετράει πιο πολύ από όλα. Γιατί σου χαρίζονται μερικές ώρες που αισθάνεσαι πως εκφράζεις και εσύ την τιμή του ανθρώπινου γένους. Και αυτό είναι η βαθύτερη δικαίωση που μπορεί να νοιώσει ο άνθρωπος. Για αυτό τον λόγο η αντίσταση είναι ο πιο άξιος αγώνας που γίνεται. Είναι η πιο δραματική έκφραση του ανθρώπου με συνείδηση. Αυτό είναι»⁴⁶³

Επιχειρώντας την γνωριμία με τον Σ. Καράγιωργα, αφετηρία αποτελεί το αυτοβιογραφικό του σημείωμα⁴⁶⁴: *«Γεννήθηκα σε μια μικρή πόλη τον Πύργο, τον Απρίλη του 1930. Κανείς δεν θυμάται ποια μέρα. Ούτε ακόμη και αυτή η μάνα μου, σημασία έχει ο αιώνας που γεννιέσαι όχι η μέρα [...], μέχρι την Δευτέρα της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940 δεν θυμάμαι τίποτα από την ζωή μου, από την ώρα εκείνη άρχισα να θυμάμαι τα γεγονότα, να έχω συναισθήματα, να αξιολογώ τις πράξεις των ανθρώπων [...]. Το δεύτερο που θυμάμαι είναι ο χωρισμός από την μάνα μου τον πατέρα μου και τα αδέρφια μου, το μεσημέρι που τρώγαμε ο θείος είπε «ήρθα να πάρω το παιδί στο χωριό να γλιτώσει από τους βομβαρδισμούς», το παιδί ήμουν εγώ, από τότε έπαψα να αγαπώ όλους τους θείους. Με είχαν ντυμένο με κουρέλια σαν γύφτο, να καθαρίζω το πρωί τα κοτέτσια, να ταΐζω τις*

⁴⁶² Βασίλης Βασιλικός, Εφτά σημειώσεις στο περιθώριο της εφταετίας, στο περ. *Η ΑΕΕΗ απρίλης – μής* '87, Αθήνα, εκδ. Α. Φωστιέρης – Θ. Νιάρχος, 1987, σελ. 282

⁴⁶³ Γεώργιος - Αλέξανδρος Μαγκάκης, *Γράμμα από την φυλακή για τους Ευρωπαίους*, Αθήνα, εκδ. Ικαρος, 2007, σελ. 43

⁴⁶⁴ <https://pandemos.panteion.gr/items/026898f5-2079-4f56-9e79-be29363470a9>

Αδημοσίευτο από το προσωπικό αρχείο του Σ. Καράγιωργα. Το κείμενο αυτό γράφτηκε στην απομόνωση, στο πάτωμα του κελιού της Ασφάλειας Ν. Ηρακλείου, τον Αύγουστο του 1969

κότες, να μαζεύω τις κληματόβεργες, να κόβω χορτάρι για το άλογο, να κουβαλώ φουσκί και άλλες παρόμοιες [...]. Ο θεός Σπύρος ήταν σκληρός, ο άλλος ήταν καλός, με έδειχνε στους φίλους του και έλεγε «κοιτάζτε ανιψιό που έχω, μια μέρα θα γίνει μεγάλος άνδρας». [...]. Δεύτερος χωρισμός μετά την κατοχή, ο θεός Γιώργης ήταν έμπορος ψιλικών, προσωπικά ένοιωθα πάντοτε μια αποστροφή στους εμπόρους, έλεγα καλύτερα αγρότης ή εργάτης παρά έμπορος [...]. Για Γυμνάσιο ούτε συζήτηση, η περίπτωση σπουδών δε νομίζω να είχε περάσει από το μυαλό κανενός από εκείνους που αποφάσιζαν για την μοίρα μου, έτσι με στείλανε στην μέση Εμπορική, την τελείωσα με πείνα και στερήσεις, ούτε διαμαρτυρήθηκα ούτε αγανάκτησα, δεν είχα διαπιστώσει κοινωνικές αντιθέσεις στο περιβάλλον μου [...]. Άκουγα σε συζητήσεις ότι όταν σπουδάσεις μπορεί να γίνει δικηγόρος μηχανικός, κάτι τέτοιο ήθελα να γίνω και εγώ [...]. Είχα γοητευτεί από πολλά κείμενα καθηγητών, του Ζολώτα, του Αγγελόπουλου, αλλά για να σπουδάσει ένα παιδί από την επαρχία θέλει πολλά λεφτά, τότε άρχισα να συνειδητοποιώ τις κοινωνικές αντιθέσεις, τα παιδιά των φτωχών έχουν προδιαγεγραμμένη μοίρα [...]. Έτυχε τότε να πέσουν στα χέρια μου έργα του Σοπενάουερ, η Καντιανή λογική η φιλοσοφία του υπερανθρώπου του Νίτσε, ο ορθολογισμός του Χέγκελ και ο ιστορικός υλισμός του Μαρξ μου εφαινονταν σαν καταπραϊντικό φάρμακο σε έναν κόσμο που έπασχε από θλίψη, ήταν απλώς τα παυσίπονα, ο κυριότερος λόγος ήταν η αδυναμία μου να σπουδάσω. Ο θεός Γιώργης με ερώτησε αν θέλω να πάω στην Αθήνα να σπουδάσω, η ζωή απέκτησε αξία, θα σπούδαζα θα γνώριζα τον κόσμο, όπως είναι και ο στόχος ήταν οι κοινωνικές επιστήμες, κοινωνιολογία, οικονομικά, δίκαιο. Έτσι αποφάσισα να σπουδάσω οικονομικά. Τον Ιούνιο του 1949 έδωσα εξετάσεις στην Βιομηχανική και πέρασα, το καλοκαίρι στρώθηκα στο διάβασμα για την Ανωτάτη Εμπορική [...]. Το δωμάτιο που έμενα ήταν ένα ημιυπόγειο του Ζωγράφου, έστρωνα μια κουβέρτα στο τσιμέντο και το πρωί την μάζευα μέχρι που παντρεύτηκε ο αδελφός μου και πήρα το κρεβάτι του, μου έμεναν γύρω στις 120 δρχ για φαγητό δηλ. 4 δραχμές την ημέρα. Είχα συνηθίσει να τρώω μια φορά την ημέρα και έπαιρνα μια φετούλα ψωμί μαζί μου για το βράδυ.[...]. Στα τέλη Φεβρουαρίου του 1955 το υπουργείο Συντονισμού προκήρυξε διαγωνισμό «ειδικών οικονομολόγων», είπα ότι ήμουν απλώς τυχερός στις εξετάσεις, σε λίγες μέρες μας προσλάβανε, τέλη Ιουλίου ίδιας χρονιάς προκήρυξε διαγωνισμό η Τράπεζα Ελλάδος, ήρθα τέταρτος [...]. Η γνωριμία μου με τον Λάζαρη⁴⁶⁵ άρχισε να με βάζει στις σκέψεις ότι θα πρέπει να πάω έξω να σπουδάσω. Στα τέλη του 1959 έφυγα για την Αγγλία.[...], το 1962 τελείωσα την διατριβή και την υπέβαλλα στο πανεπιστήμιο προς κρίση, αφού τελείωσε αυτή η διαδικασία, το πανεπιστήμιο μου απένειμε το τίτλο του διδάκτορος [...]. Στο Λονδίνο δεν έπιασα πολλές γνωριμίες, με Εγγλέζα καμία, πρώτη ήταν η παρέα της σχολής, συνδέθηκα με τον Κριμπά, τον Θωμόπουλο, τον Παπασπηλιόπουλο, τον Γκαργκάνα και μερικούς άλλους».

Ίσως δεν είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς μέσα από αυτό το σύντομο, λιτό αλλά περιεκτικό κείμενο, αναλογιζόμενος και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες γράφτηκε,

⁴⁶⁵https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%80%CF%8C%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CF%82_%CE%9B%CE%AC%CE%B6%CE%B1%CF%81%CE%B7%CF%82και_https://www.kathimerini.gr/politics/952508/oi-afigiseis-tis-k-gia-ton-apostolo-lazari/

την βιογραφική καμπή ενός παιδιού του μεσοπολέμου και της κατοχής, την μετεξέλιξή του μέσα από την Ελλάδα της κοινωνικής οδύνης, και την αδήριτη ανάγκη του για την κατάκτηση, του μοναδικού άσβεστου φάρου, της γνώσης.

Οι Ν. Πετραλιάς⁴⁶⁶ – Θ. Πάκος καταθέτουν ένα εκτενές βιογραφικό,

Ο Σάκης Καραγιώργας γεννήθηκε στον Πύργο της Ηλείας στις 17 Απριλίου 1930 και πέθανε στην Αθήνα στις 17 Αυγούστου 1985 σε ηλικία πενήντα πέντε χρονών. Νωρίς έχασε τον πατέρα του μέσα στις κακουχίες των κατοχικών φυλακών και αναγκάζεται, σχεδόν δωδεκάχρονος, να βγει στην καθημερινή βιοπάλη της οικογένειάς του. Μεγαλώνει κοντά στις θλιβερές εμπειρίες της κατοχής και των εκτελέσεων Ελλήνων πατριωτών, στο μεγαλείο της Εθνικής μας Αντίστασης, στην τραγωδία του εμφύλιου πολέμου. Παραταύτα καταφέρνει δουλεύοντας και σπουδάζοντας, να τελειώσει τις εγκύκλιες σπουδές στην ιδιαίτερή του πατρίδα και τις πανεπιστημιακές του σπουδές στην Αθήνα [...], κερδίζει υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών και αρχίζει μεταπτυχιακές σπουδές στην London School of Economics (1959-1962). Ειδικεύεται στη Δημόσια Οικονομική και ανακηρύσσεται διδάκτορας (Ph.D) του Πανεπιστημίου του Λονδίνου με τη διδακτορική του διατριβή που έχει ως θέμα τη φορολογία των ξένων επενδύσεων (Taxation Of Foreign Investment) [...].

Διορίζεται επιμελητής στην Ανώτατη Βιομηχανική Σχολή Πειραιώς (Α.Β.Σ.Π.) και αρχίζει μια διδακτική πορεία, μέσα από την οποία θα καθιερωθεί ως κορυφαίος πανεπιστημιακός δάσκαλος. Στην Α.Σ.Β.Π. διδάσκει Εφαρμοσμένη Οικονομική. Σε δύο χρόνια (1965) αναγορεύεται υφηγητής της Ανώτατης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών. Και ένα χρόνο αργότερα καθηγητής της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών, στην έδρα της Δημόσιας Οικονομικής. Στην Πάντειο θα διδάξει το ακαδημαϊκό έτος 1966-1967. [...] Το 1963-1964 ορίζεται Γενικός Γραμματέας της Οικονομικής εξ Υπουργών Επιτροπής στην Κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου. Και λίγο αργότερα, συνιδρύει μαζί με άλλους προοδευτικούς επιστήμονες και διανοομένους τον πολιτικό όμιλο «Αλέξανδρος Παπαναστασίου». [...] Ο Σάκης Καραγιώργας, ακόμα και κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του συνέχισε την επιστημονική του δράση, πρωτότυπη και μεταφραστική. Κάνει έρευνα σχετική με τις εισοδηματικές ανισότητες στην Ελλάδα και την αποτελεσματικότητα της αναδιανεμητικής πολιτικής του κράτους.[...] Η πτώση της δικτατορίας και η αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών αποτελούν για τον Καραγιώργα την απαρχή μιας ιδιαίτερα πολύπλευρης και γόνιμης κοινωνικής δράσης. Επανέρχεται στην Πάντειο Σχολή, στην έδρα της Δημόσιας Οικονομικής, όπου αναλαμβάνει καίριες πρωτοβουλίες για τη στελέχωση της Σχολής, τον εκσυγχρονισμό των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και την εξειδίκευσή της κατά επιστημονικές περιοχές.

⁴⁶⁶ Ο Νίκος Πετραλιάς είναι ομότιμος καθηγητής Οικονομικής Θεωρίας στο Οικονομικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ). Έχει διατελέσει Πρύτανης του Παντείου Πανεπιστημίου, Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ιδρύματος Σάκη Καραγιώργα καθώς και του Ινστιτούτου Ν. Πουλαντζά. https://kritiki.gr/book_syllogikos_author/petralias-nikos/, ο κ. Πάκος Θ. αναφέρθηκε ήδη

Παράλληλα, οι εμπειρίες του από την αντίσταση και τη φυλακή και οι κοινωνικοί και επιστημονικοί του προσανατολισμοί μεταφράζονται άμεσα στην πρώτη μεταδικτατορική περίοδο σε πολιτικές επιλογές. [...]. Στα χρόνια της φυλακής, μαζί με τους περισσότερους συγκρατούμενούς του της «Δημοκρατικής Άμυνας», συνειδητοποίησε την αναγκαιότητα πολιτικής ενεργοποίησης για τη δημιουργία ενός πολιτικού σχηματισμού εμπνευσμένου από τα σοσιαλιστικά ιδεώδη και οργανωμένου στη βάση συμμετοχικών και δημοκρατικών διαδικασιών, οι θέσεις εκείνες περιλήφθηκαν στη Διακήρυξη της «Δημοκρατικής Άμυνας» τον Αύγουστο του 1974 και η ουσιαστική σύμπτωσή τους με τις θέσεις της Διακήρυξης της 3ης Σεπτεμβρίου, καθώς και η επιθυμία για αποφυγή πολυδιάσπασης του σοσιαλιστικού χώρου, αποτέλεσαν τα βασικά επιχειρήματα για προσχώρηση της «Δημοκρατικής Άμυνας» στις διαδικασίες ίδρυσης του ΠΑΣΟΚ.[...]. Ο Σ. Καράγιωργας έδειχνε ιδιαίτερη ευαισθησία στα θέματα της τήρησης δημοκρατικών διαδικασιών και της αποφυγής αρχηγικών οργανωτικών δομών. Έτσι, το καλοκαίρι του 1975 διαγράφεται από το ΠΑ.ΣΟ.Κ. [...].

Ο Καράγιωργας αγωνίστηκε για την αναβάθμιση και τον εκδημοκρατισμό της Ανώτατης Παιδείας της χώρας, την εμπέδωση διαδικασιών αξιοκρατικής στελέχωσής της και τη σύνδεσή της με την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας. Ο Καράγιωργας, πίστευε πως η παιδεία θα μπορούσε να αποτελέσει δυναμικό στοιχείο της κοινωνικής αλλαγής. [...]. Συμμετέχει πρόθυμα, μετά το 1974, σε όλες σχεδόν τις επιτροπές που συγκροτήθηκαν σε εθνικό επίπεδο με σκοπό τη μεταρρύθμιση της Ανώτατης Παιδείας. Ως πρότανης της Παντείου Α.Σ.Π.Ε. στην περίοδο 1981-1982, προσπάθησε να προσανατολίσει την Επιτροπή Πρυτάνεων στη διαμόρφωση μιας συνολικής αντίληψης για το Πανεπιστήμιο, ξεπερνώντας κομματικές σκοπιμότητες και επιμέρους συμφέροντα. [...]. Ειδική, τέλος, αναφορά πρέπει να γίνει στις πολύχρονες προσπάθειες του Καράγιωργα για τη δημιουργία ενός σύγχρονου Πανεπιστημίου Κοινωνικών Επιστημών, με αρχικό πυρήνα την Πάντειο Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών. Η Ιστορία της μεταρρύθμισης της Παντείου, σε κάθε της φάση, είναι και ιστορία του Σάκη Καράγιωργα. [...]. Το βιογραφικό όμως τούτο σημείωμα δεν θα κλείσει δίχως κάποιες συμπληρωματικές αναφορές στο διδακτικό και επιστημονικό έργο του αείμνηστου Σάκη Καράγιωργα. Είναι, στ' αλήθεια, ένα έργο του οποίου η αποτίμηση απαιτεί ειδική πραγματεία, η οποία σύντομα πρέπει να επιχειρηθεί. Ο Καράγιωργας έδινε, πραγματικά, μεγάλη σημασία στη λειτουργία του πανεπιστημιακού ως Δασκάλου. Γενιές ολόκληρες φοιτητών και σπουδαστών είχαν την καλή τύχη να παρακολουθήσουν παραδόσεις ή σεμινάρια του και να αποκομίσουν την ανεπανάληπτη εμπειρία μιας αυθεντικής μετάδοσης. Ο διδακτικός του λόγος ήταν απλός, σαφής, ανεπιτήδευτος, ταυτόχρονα όμως και επιστημονικά απαιτητικός.⁴⁶⁷.

⁴⁶⁷<https://karagiorgas-foundation.gr/el/%CE%B7-%CE%B6%CF%89%CE%AE-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%BF-%CE%AD%CF%81%CE%B3%CE%BF-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%83%CE%AC%CE%BA%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%B3%CE%B9%CF%89%CF%81%CE%B3%CE%B1/>. Συμπεριλαμβάνεται και στο *Μνήμη Σάκη Καράγιωργα, Τιμητικός Τόμος*, εκδ. Ινστιτούτο Περιφεριακής Ανάπτυξης – Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών

Η απολογία του Σ. Καραγιώργα στο Στρατοδικείο, όπως αναφέρει ο Γράβαρης, σε μια πραγματικά εξαιρετική ανάλυση, «πραγματώνεται ως κατεξοχήν πολιτικό-θεωρητικός λόγος, στο βαθμό που μεταθέτει το επίπεδο του επιχειρήματος από την «νομιμότητα» της αδικοπραγίας στην «νομιμοποίηση» της ίδιας της πολιτικής εξουσίας. Ως προς την μορφή της, συνεχίζει ο Γράβαρης, αποτελείται από τα ακόλουθα στοιχεία (α) ο απολογούμενος ξετυλίγει την επιχειρηματολογία του έχοντας ως βασικό πλαίσιο αναφοράς την αλήθεια της αδικοπραγίας του, (β) ο απολογούμενος απευθύνεται άμεσα στο ακροατήριο περιορίζοντας το στους στρατοδίκες και (γ) η αδικοπραγία παρουσιάζεται τόσο κατά τα πραγματικά της περιστατικά όσο και κατά τα ελατήρια και τα κίνητρα της»⁴⁶⁸.

Απολογία στο στρατοδικείο⁴⁶⁹

«Κύριοι στρατοδίκαί, εὐρίσκομαι σήμερον ἐνώπιόν σας ὡς κατηγορούμενος διότι διώκομαι ἀπὸ τὴν δικτατορικὴν κυβέρνησιν. Ὁ λόγος τῆς διώξεώς μου εἶναι ἀπλὸς ἀλλὰ οὐσιαστικός. Διώκομαι διότι ὡς πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐθεώρησα ἔθνικόν καθῆκον μου ν' ἀγωνισθῶ διὰ ν' ἀποκτήσῃ ἐκ νέου ὁ ἐλληνικὸς λαὸς τὸ δικαίωμα ν' ἀποφασίζῃ μόνος του καὶ ἐλευθέρως διὰ τὴν μοῖραν του καὶ τὰ πεπρωμένα του.[...]

Κύριοι στρατοδίκαί, μέχρι τώρα σᾶς ἐξέθεσα τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους συμμετέχω εἰς τὴν Δημοκρατικὴν Ἄμυναν. Εἶχα χρέος μου νὰ ἀγωνισθῶ εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὁργανώσεως αὐτῆς πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν εἰς τὴν χώραν. Εἶχα χρέος, πρῶτον, ὡς ἄνθρωπος ἀπέναντι τῆς ἱστορίας. Ἀπέναντι δηλαδὴ ὅλων ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἠγωνίσθησαν μὲ τὸν λόγον ἢ μὲ τὰ ὄπλα, ἐκείνων ποὺ ἔχυσαν ποταμοὺς αἵματος διὰ νὰ κληροδοτήσουν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δημοκρατίαν. Δεύτερον, εἶχα χρέος ὡς καθηγητῆς ἀπέναντι εἰς τοὺς φοιτητάς μου. Εἰς τοὺς νέους αὐτοὺς δὲν μετέδίδα μόνον ξηρὰς ἐπιστημονικὰς γνώσεις. Τοὺς εἶχα γαλουχήσει μὲ τὴν ιδέαν ὅτι ὀρθαὶ ἀποφάσεις ἐπὶ τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς χώρας λαμβάνονται μόνον μὲ τὴν δημοκρατικὴν διαδικασίαν ἐπιλογῆς, θὰ ἤμουν ἀσυνεπὴς καὶ θὰ ἐθεωρεῖτο δι' ἐμὲ φυγομαχία ἐὰν διὰ τοῦ ἀγῶνος μου δὲν ἐδικαίωνα τὰς ιδέας μου περὶ ἐλευθερίας καὶ δημοκρατίας ἀπέναντι τῶν φοιτητῶν μου. Τέλος, κύριοι στρατοδίκαί, εἶχα ἓνα προσωπικὸν χρέος ἀπέναντι τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς πατρίδος. Αὐτὸς ὁ λαὸς ἐκάνεν πολλὰς θυσίας καὶ δαπανὰς χάριν ἐμοῦ. Μὲ ἔσπουδασεν εἰς τὰ ἐλληνικὰ πανεπιστήμια, μὲ ἔστειλεν μὲ ὑποτροφίαν δι' ἀνωτέρας σπουδὰς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, μὲ ἔκανε καθηγητὴν ἀνωτάτης σχολῆς καὶ ἀνώτατον κρατικὸν λειτουργόν. Δι' ὅλας αὐτὰς τὰς θυσίας τί ζητεῖ ὡς ἀντάλλαγμα ἀπὸ ἐμὲ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς καὶ ἡ πατρίς; Τί ζητεῖ ἀπὸ ὅλους τοὺς πνευματικὸς ἀνθρώπους;

Επιστημών, Αθήνα, 1988, σελ 19-30. Στην παρούσα εργασία εμπεριέχεται ολόκληρο στην ενότητα ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ως Παράρτημα Β

⁴⁶⁸ Διονύσης Γράβαρης, Στοιχεία πολιτικής θεωρίας στον αντι – δικτατορικό λόγο, η περίπτωση της απολογίας του Σάκη Καραγιώργα στο Στρατοδικείο, στο συλλογικό Η Δικτατορία 1967-1974, ο. π. σελ. 209, 212

⁴⁶⁹ <https://pandemos.panteion.gr/items/6a362c37-a3d4-4973-8e1f-a3b85104e4fa> τελευταία ανάκτηση 15/7/2025. Η απολογία εμπεριέχεται και στο περιοδικό Η απολογία του Σάκη Καραγιώργα, ο. π. σελ. 13-43 και στο Β. Φύλιας, ο. π. Παράρτημα, 492-498. Στην παρούσα εργασία εμπεριέχεται ολόκληρη στην ενότητα ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ως Παράρτημα Α

Δύο μόνον πράγματα. Νὰ προσφέρουν τὰς ἐπιστημονικάς των ὑπηρεσίας καὶ νὰ εἶναι οἱ θεματοφύλακες τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἀξιῶν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Εἶχα ὑποχρέωσιν, ἐπομένως, κύριοι στρατοδίκαί, νὰ ἐξοφλήσω αὐτὸ τὸ μεγάλο χρέος μου, ἀκόμη καὶ ἐὰν παρίστατο ἀνάγκη νὰ δώσω καὶ τὴν ζωὴν μου.»

Ἐγραψαν για τον Σ. Καράγιωργα

Ο Σάκης Καράγιωργας απεβίωσε στις 17/8/1985 από οξύ έμφραγμα...

Β. ΦΙΛΙΑΣ: Συναντηθήκαμε στην σχολή λίγες μέρες πριν τελειώσει το θερινό εξάμηνο του '85. Δεν θα επαναλάβω τις επισημάνσεις του για την φθορά και την διαφθορά του κυβερνώντος κόμματος που συνέπιπταν με τις δικές μου. Ο Σάκης ήταν ολοκληρωτικά απογοητευμένος, τόσο από τις πολιτικές εξελίξεις όσο και από την πορεία των πραγμάτων στα Πανεπιστήμια και ιδιαίτερα στην Πάντειο. Είχε μια διάχυτη τάση παραίτησης και αυτοεγκατάλειψης σε τέτοιο βαθμό ώστε ανησύχησα.[...]. Μίλησε για «σκυβαλοποίηση» των πανεπιστημιακών χώρων, ως συνέπεια του Ν. 1268, και τόνισε ότι στην Πάντειο αναπαράγεται πλέον ένα είδος πανεπιστημιακού «χωρίς ήθος και κατάρτιση και με πολύ ύφος», που το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι η χρησιμοποίηση του πανεπιστημιακού τίτλου για εξωπανεπιστημιακά αξιώματα και καριέρες.⁴⁷⁰

Μ. ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ: Όταν στις 17/8/1985 έπαψε να χτυπά η καρδιά του Καράγιωργα, η Ελλάδα έχανε πρόωρα έναν επιστήμονα, διανοούμενο και αγωνιστή. Έχανε κάποιον που δεν εφησύχαζε, που δημοκρατικά, ισότιμα και ακούραστα εργαζόταν για προαγωγή των στόχων που έθετε από την πρώτη στιγμή της εμφανισής του στην ελληνική και πολιτική πραγματικότητα. Έχανε κάποιον που έδινε ακατάπαυστα το παράδειγμα των θυσιών και της αγωνιστικότητας που απαιτείται από όσους χωρίς ιδιοτέλεια προσπαθούν να συμβάλλουν στην πρόοδο και την ευημερία του τόπου. Πράγματι ο Καράγιωργας δίδαξε πολλά σε πολλούς Έλληνες και από αυτήν την άποψη, μας οδηγεί και θα οδηγεί και τις μέλλουσες γενιές στο δρόμο των αγώνων για κοινωνική πρόοδο και δικαιοσύνη⁴⁷¹

Κ. ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ: Είναι χαρακτηριστικό της πολιτικής πράξης του Καράγιωργα, ότι αυτή δεν είναι συναισθηματική ή παρορμητική, αλλά θεμελιωνόταν επιστημονικά και ηθικά [...], αυτήν την ηθικοπολιτική διάσταση μπορούμε να την διαγνώσουμε ήδη στην απολογία του, στην δίκη της Δ.Α. Λέει στους στρατοδίκες ότι ως καθηγητής μετέδιδε στους φοιτητές την ιδέα ότι οι ορθές αποφάσεις για τα μεγάλα προβλήματα της χώρας λαμβάνονται με δημοκρατικές διαδικασίες επιλογής και ως συνέπεια αυτής της διδασκαλίας, θα έπρεπε να θεωρηθεί και το πολιτικό πράτειν μέρος αυτής της διαδικασίας [...]. Στο κείμενο της απολογίας ο λαός προσωποποιείται κάνει θυσίες [...],

⁴⁷⁰ Β. Φίλιας, ο. π. σελ. 367

⁴⁷¹ <https://pandemos.panteion.gr/items/b240c9f2-1343-4e2c-8d74-af784d4c0f0d> τελευταία ανάκτηση 15/7/2025, ο κ. Μ. Ψαλιδόπουλος είναι ομότιμος καθηγητής του τμήματος Οικονομικών Επιστημών του ΕΚΠΑ. Διατέλεσε αναπληρωτής εκτελεστικός διευθυντής ΔΝΤ (2015-2020) και κάτοχος της Έδρας Κ. Καραμανλής στη σχολή Fletcher του Πανεπιστημίου Tufts (2010-2014). <https://www.blod.gr/speakers/psalidopoulos-mihalis/>

από τον κοινωνικό αυτό σύνδεσμο μεταξύ των ατόμων απορρέουν ηθικά αιτήματα κοινωνικής αλληλεγγύης [...]. Έτσι ο Καραγιώργας τοποθετείται σε μια επιστημολογική παράδοση από τον Ανταμ Σμιθ έως τον Μαρξ, όπου επιχειρείται η σύνδεση της κοινωνικής ανάλυσης και των αξιολογικών ζητημάτων, και από την επιστημολογική αυτή αυτοκατανόηση κατανοούσε την πολιτική πρακτική.⁴⁷²

Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ: Το μέτρο της ζωής του Σάκη Καραγιώργα δεν έχει σχέση με όσα οι φίλοι του και αυτοί που τον γνώρισαν αποκόμισαν από την συνάντησή μαζί του. Προσδιορίζεται αποκλειστικά, από όσα εκείνος έπραξε και κατέθεσε στους διάφορους καιρούς που έζησε, όχι ευκαιριακά ή συμπτωματικά, αλλά μέσα από την διαδικασία αυτοπροσδιορισμού της ύπαρξής του και του χρέους του[...]. Ο λόγος του, συγκροτημένος απλός, ολοζώντανος, πέραγε στο μυαλό και την ψυχή του συντρόφου του, ανοίγοντας άλλες διαστάσεις βατές, απλώνοντας άλλους ορίζοντες, όμορφους, δημιουργώντας άλλες σχέσεις έκτασης [...], δεν θήτεψε ποτέ στους φιλελεύθερους συναισθηματισμούς των συμβολικών διακηρύξεων. Δεν ξοδεύτηκε ποτέ στο λαχάνιασμα των επιρροών και των διεθνών πιέσεων, δεν κοντοστάθηκε υπολογίζοντας την εξαργύρωση της συμμετοχής του, δεν επιδέθηκε στο κουραστικό παιχνίδι των αντιπαρατιθέμενων ιδεολογισμών. Συγκρότησε μια ζηλευτή ενότητα ανάλυσης και πράξης, θυσίας και ήθους, αποτελεσματικότητας και ποιότητας, που του επέτρεψαν, μέσα στις φυλακές να ακτινοβολεί και να ενθαρρύνει, και ύστερα κατά την μεταπολίτευση να γίνει το μέτρο και το κριτήριο της πολιτικής συνέπειας που δεν ακκίζεται αυτόρεσκα αλλά δρα παρεμβαίνει και ματώνει αδιάκοπα. Γιατί για τον Σάκη Καραγιώργα η αντίσταση ήταν ιδεολογικός και υπαρξιακός λόγος.⁴⁷³

Λ. ΒΑΣΣΗΣ: Ο Σάκης Καραγιώργας συμβολίζει την άλλη πολιτική σκέψη, εναλλακτική και τραγικά αδικαιώτη, την άλλη πολιτική στάση ζωής, ασύμβατη με βολικές προσαρμοστικές λογικές, το άλλο πολιτικό ήθος με την άρρηκτη διαλεκτική ενότητα πολιτικής και ηθικής [...]. Ο επίλογος της απολογίας του στο στρατοδικείο ορίζει και καθορίζει, με υποδειγματική σαφήνεια τη βαθύτερη ουσία του ανελαστικού διατακτικού της πολιτικής του ηθικής, αυτή η υψηλή αίσθηση του χρέους ήταν για αυτόν υπέρτατος και δια βίου νόμος της συνείδησής του, που σε καμία περίπτωση δεν επέτρεπε ελαστικοποίηση και ρευστοποίηση του εσώτερου πυρήνα αυτού του χρέους [...]. Ο Σάκης Καραγιώργας, που έρχεται από τις καλύτερες αγωνιστικές παραδόσεις του ελληνικού λαού αλλά και από το καλύτερο μέλλον του, που δεν είναι, όπως λέει ο συναγωνιστής του Ν. Κωνσταντόπουλος, ιστορικό έκθεμα. αλλά ενεργός δύναμη αφύπνισης και δημιουργικής αντίστασης, δικάζει με ότι συμβολίζει. Δικάζει την πολιτική της ενοχής και την κοινωνία της συνενοχής. Δικάζει την εξουσία της ενοχής και την διάνοηση της συνενοχής. Δικάζει γιατί θυμίζει πως υπήρχε και άλλος δρόμος στη Μεταπολίτευση..⁴⁷⁴

⁴⁷² Κοσμάς Ψυχοπαίδης, Η ηθική – πολιτική διάσταση στον Σάκη Καραγιώργα, περ. Τετράδια, Αθήνα, εκδ. Στοχαστής, 12, 1985, σελ. 7-8

⁴⁷³ Νίκος Κωνσταντόπουλος, Σάκης Καραγιώργας ο πάντα πολιτικός αγωνιστής, στο περ. Τετράδια, ο. π. σελ 9-11

⁴⁷⁴ Λαοκράτης Βάσσης, Το επικυριαρχούμενο μέλλον μας, Αθήνα, εκδ. Ταξιδευτής, 2019, σελ. 83-96

Β. ΦΙΛΙΑ ΕΠΙΚΗΛΕΙΟΣ⁴⁷⁵

Σπάνιο είδος ανθρώπου, ιδιαίτερα σε μια εποχή παρακμής κάμψης και μειοδοσίας ο Σάκης Καράγιωργας ήταν καμωμένος από την στόφα του ήρωα [...]. Ανήκε στην κατηγορία των ανθρώπων που σφραγίζουν την πίστη τους με το αίμα τους, δεν ήταν άνθρωπος των χειρονομιών και των λέξεων γι' αυτό ήταν άνθρωπος βαθιά επικίνδυνος. Επικίνδυνος για όσους υγροποιούν και αποσπονδυλοποιούν τα νοήματα και παίζουν με τις λέξεις. Επικίνδυνος για τους μάγους και ταχυδακτυλουργούς των φράσεων και των παλκοσένικων. Ο Σάκης Καράγιωργας ήταν άνθρωπος της συγκεκριμένης πράξης και της πραγματικής δράσης, σεμνός και ανυποχώρητος γύρισε στην πολιτική και πανεπιστημιακή ζωή μετά την μεταπολίτευση[...]. Η Πάντειος χρωστάει σε αυτόν κατά κύριο λόγο την ανάλαμψή της που την έφερε στην πρωτοπορεία των ΑΕΙ της χώρας και η πολιτική του χρωστάει τη δημιουργία ενός τέλει υποδείγματος πολιτικής στάσης και συμπεριφοράς [...]. Δεν γνώριζε τη λογική του Δούναι και του Λαβείν. Ήταν ο ενσάρκωτης της αντί - εποχής, εκφραστής του πνεύματος του Απόλυτου, με ότι αυτό συνεπάγεται [...]. Σύμβολο για όλους αυτούς του λόγους, δάσκαλος και ταγός, ήρωας με αντηρωική σεμνότητα και καθημερινή πρακτική θα μείνει στην μνήμη όλων μας που πορευτήκαμε μαζί του, αφήνοντας βαθιές υποθήκες στις νέες γενιές, στην ιστορία αυτού του τόπου..

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

[..]Τί μπορεί να μου θύμιζε τον Αρδιαίο εκείνον; Μια λέξη στον Πλάτωνα θαρρώ, χαμένη στου μυαλού τ' αυλάκια· τ' όνομα του κίτρινου θάμνου, δεν άλλαξε από εκείνους τους καιρούς. Το βράδυ βρήκα την περικοπή: «Τον έδεσαν χειροπόδαρα» μας λέει «τον έριξαν χάμω και τον έγδαραν, τον έσυραν παράμερα τον καταξέσκισαν απάνω στους αγκαθερούς ασπάλαθους, και πήγαν και τον πέταξαν στον Τάρταρο, κουρέλι». Έτσι στον κάτω κόσμο πλέρωνε τα κρίματά του, ο Παμφύλιος Αρδιαίος ο πανάθλιος Τύραννος⁴⁷⁶.

Κάποιες φορές η προσφυγή σε έναν ποιητικό - μεταφορικό λόγο μπορεί να αποτελέσει τον ασφαλέστερο δρόμο στο ταξίδι επιστροφής από το παρελθόν διότι, «Το παρελθόν είναι μια ξένη χώρα: τα κάνουν όλα διαφορετικά εκεί»⁴⁷⁷.

⁴⁷⁵ <https://pandemos.panteion.gr/items/587cfa86-0aac-46cd-9439-f09951db51cc/full>, τελευταία ανάκτηση 18/7/2025. Εμπεριέχεται και στο *Μνήμη Σάκη Καράγιωργα*, ο. π., σελ. 33-35

⁴⁷⁶ Απόσπασμα από το τελευταίο ποίημα του Σεφέρη, δημοσιεύτηκε στο Βήμα (23-9-71) τρεις μέρες μετά το θάνατό του στην περίοδο της δικτατορίας. https://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2702/Keimena-Neοellinikis-Logotechnias-BLykeiou/html-empl/index_c_02_03.html

⁴⁷⁷ Εναρκτήρια φράση του μυθιστορήματος «Ο μεσάζων» του Βρετανού κριτικού λογοτεχνίας και συγγραφέα Λέσλι Πόουλς Χάρτλεϊ (1895-1972) <https://www.oanagnostis.gr/tis-dimitras-roympyla/>

Η επιμονή όμως στα λεχθέντα της συγκεκριμένης εποχής και από σπουδαίους δασκάλους αποτελεί μια διαχρονική παρακαταθήκη της οποίας εκ των πραγμάτων όλοι είμαστε συνεχιστές.

Ο Α. Μάνεσης είπε στους φοιτητές του: «Μην επιτρέψετε να σας εξανδραποδίσουν. Διατηρήστε, μέσα στους ζοφερούς και άρρωστους καιρούς, άγρυπνη και ανυπότακτη τη σκέψη σας, περιφρουρήστε την άγια υγεία και ρωμαλεότητα της ψυχής σας, κρατήστε στητό και αγέρωχο το ωραίο ανάστημά σας. Και αν η Εξουσία, που την συμφέρει να έχει παθητικούς και πολιτικά αδιάφορους υπηκόους, σας πη ότι, έτσι κάνοντας, δεν είστε φρόνιμοι και νομοταγείς πολίτες, αποδείξτε της ότι καλός πολίτης είναι μόνον ο ελεύθερος πολίτης, ο συνειδητός, ενεργός και υπεύθυνος πολίτης»⁴⁷⁸.

Ο Δ. Μαρωνίτης προσέθεσε: «Κρατείστε ζύπνιο το μυαλό σας στους σκοτεινούς καιρούς. Μ' αυτό κυρίως θα πολεμήσετε τη βαναυσότητα της εξουσίας. Μην απομονωθείτε. Με το λόγο, τη σιωπή και την πράξη σας σταθήτε πλάι σε κάποιον: στη μάνα σας, στον αδελφό σας ή στο φίλο σας, και προπαντός στα νεότερα παιδιά, που περιμένουν από σας να δουν αν θα τους φράζετε ή θα τους ανοίξετε το δρόμο της ελεύθερης αναπνοής. Μη φοβάστε τους ανθρώπους που έχουν ρωμαλέα πάθη: όσους οργίζονται, πίνουν και αγαπούν. Πολεμάτε μόνον τους κάπηλους της ελληνοχριστιανικής ηθικολογίας. Απομονώστε όσους συνεχώς χαμογελούν, που όταν μιλούν δεν σας κοιτούν στα μάτια, κι όταν τους δίνετε το χέρι, δεν ξέρουν ή δεν θέλουν να το σφίξουν. Ανάμεσά τους θα βρήτε τους χαφιέδες. Σηκώστε με σεμνότητα το χρέος που σας ανήκει. Φανείτε εις μικρόν γενναίοι»⁴⁷⁹.

Η Νίκη Καραγιωργα μεταφέρει πολλά χρόνια αργότερα αλλά επίκαιρα, αποδεικνύοντας την ιστορική διαχρονικότητα της θυσίας και του λόγου του, φράση του Σ. Καραγιωργα, «*τώρα είναι μεγαλύτερη η ανάγκη να συνεχίσετε τον αγώνα για την παιδεία, για ένα καλύτερο μέλλον για στον τόπο μας*»⁴⁸⁰.

Σχεδόν πενήντα χρόνια μετά, τα λόγια του δασκάλου, ίσως δεν δικαιούμαστε να τα θεωρήσουμε «ανάξια πλερωμή»⁴⁸¹. Ο αγώνας όλων αυτών των ανθρώπων της Δημοκρατικής Άμυνας αλλά και όλων όσων αναφέρθηκαν, δεν έχει ανάγκη από εξωτερική αλλά από εσωτερική δικαίωση. Η φαύλη δικτατορία και τα δεινά τα οποία

⁴⁷⁸<https://www.npress.gr/endiiferonta/to-teleytaio-mathima-epi-diktatorias/>

⁴⁷⁹<https://altipress.gr/%CE%8C%CE%BB%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%B1/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%86%CE%AD%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%87%CF%81%CE%AE%CF%83/>

⁴⁸⁰ Νίκη Καραγιωργα, Μνήμη Σάκη Καραγιωργα, στο συλλογικό Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας, ο. π. σελ. 15

⁴⁸¹ Απόσπασμα από του στίχους του τραγουδιού του Μ. Ρασούλη, «Τίποτα δεν παει χαμένο», <https://www.e-prologos.gr/%CE%BB%CE%BF%CE%90%CE%B6%CE%BF%CF%82-%CE%B1%CE%BB%CE%B5%CE%BE%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CF%83%CE%BA%CF%85%CF%86%CF%84%CF%8C%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CF%86%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%AF%CE%B1/>

συσσώρευσε έχουν καταγραφεί με ανεξίτηλο μελάνι. Η συνέχεια και η διαχείριση των δομών εξουσίας από τα μέλη της πολιτικής κοινότητας όμως, αποτέλεσε και αποτελεί ένα μείζον διακύβευμα. Η Μεταπολίτευση, ή όπως αλλιώς μπορεί κανείς εννοιολογικά να ονομάσει, δεν μπορεί να αποτελέσει μια ιδιόμορφη κολυμβήθρα του Σιλβάμ, ούτε να αναχθεί στην σφαίρα της αυτονόητης συνέχειας, κάτι που προσκρούει στην ιστορικά αποδεδειγμένη ανθρώπινη συνέχεια και εξέλιξη. Η εν γένει πολιτική, οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά της Ελληνικής κοινωνίας κατά την διάρκεια της Μεταπολίτευσης, ενδεχομένως να μην αποτέλεσε το όραμα των ανθρώπων του αντιδικτατορικού αγώνα. Αναφέρθηκαν παραπάνω κάποια γεγονότα, και σίγουρα θα μπορούσαν να καταγραφούν πολλά ακόμα, που δείχνουν ότι το σύστημα εξουσίας διατηρεί τα στεγανά τα οποία του εξασφαλίζουν την επιβιώσή του. Ένα από τα συνθήματα που εκφράστηκε, σχεδόν ταυτίστηκε με την εξέγερση του Πολυτεχνείου και που συνόδευσε την πτώση της χούντας, ήταν το «Ψωμί, παιδεία, ελευθερία». Το πολιτικό όμως σύστημα σε συνάρτηση με το οικονομικό, προφανώς διαχειρίστηκε προς ικανοποίηση του λεγόμενου «λαϊκού αισθήματος», μόνο το πρώτο από το τρίπτυχο της συνθήματος.

Το 1974 Καραγιώργας δημοσιεύει στο περιοδικό *Αντί*, καταθέτοντας την οικονομική και όχι μόνο οξυδέρκεια του, ένα άρθρο με τίτλο «ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ» και τον δυστυχώς προφητικό υπότιτλο «*φάγαμε χτές το ψωμί του σήμερα*»⁴⁸². Έγραφε ο Σ. Καραγιώργας το 1981 «*τα κέντρα εξουσίας προετοίμασαν μια πολιτική διάρθρωση του τόπου; Δύο αστικά κόμματα που να έχουν βασικό στρατηγικό σκοπό την διαχείριση της καπιταλιστικής ανάπτυξης και κυρίως τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής αστικής κοινωνίας σε όλα τα επίπεδα. Αυτά τα κόμματα θα εναλλάσσονται στην εξουσία. Γιατί δύο κόμματα?? γιατί κάθε εκσυγχρονισμός έχει ένα κόστος, που πέφτει στις πλάτες μιας κοινωνικής ομάδας. Αυτή την κοινωνική δυσaréσκεια θα την απορροφά μια το ένα κόμμα και μια το άλλο*»⁴⁸³.

Όλα αυτά δημιούργησαν σταδιακά μια κρίση, που αφενός ο δημοσιονομικός εκτροχιασμός και αφετέρου οι παθογένειες οδήγησαν σε οικονομικό αδιέξοδο που μετουσιώθηκε σε επώδυνα μνημόνια.

Ακόμα χειρότερη όμως ήταν η κοινωνική κρίση που στην πολιτική της έκφραση αποτέλεσε, για τον συντάκτη τουλάχιστον, την χείριστη μορφή της με την, έστω και βραχύβια, κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της ακραιφνούς ακροδεξιάς αλλά και των διαρκώς δημιουργηθέντων παραγώγων της, νοσταλγών όλων των σκοτεινών εποχών. Ένα γεγονός που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως κηλίδα στην μνήμη και την ανιδιοτελή προσφορά των ανθρώπων, που διαχρονικά στάθηκαν απέναντι σε κάθε μορφής τυραννία, γνωστών και λιγότερο γνωστών, γιατί άγνωστοι δεν υπάρχουν.

Εν κατακλείδι θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί αδήριτη ανάγκη ο διαρκής αναστοχασμός απέναντι στα πρόσφατα ιστορικά γεγονότα που δεν αποτελούν

⁴⁸² Περιοδικό *Αντί*, περίοδος Β τεύχος 1, Αθήνα, εκδ. Χ. Παπουτσάκης, 1974, σελ. 41-46

⁴⁸³ Λ. Βάσσης, *ο.π.* σελ. 87

«ιστορικό έκθεμα», όπως αναφέρθηκε, αλλά υψηλές παρακαταθήκες χωρίς διαχωρισμούς, κάτι που διαφάνηκε από την συγκρότηση, την δράση και την στάση των ανθρώπων της Δημοκρατικής Άμυνας.

Αποτελεί ένα διαρκές χρέος που μετουσιώνεται, σε Αξίες αναπαλλοτρίωτες, ταυτισμένες με την Ανθρώπινη υπόσταση...

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ένα μεγάλο ευχαριστώ στους ανθρώπους που ο καθένας με τον δικό του ξεχωριστό τρόπο με στήριξαν στην εκπόνηση της παρούσης εργασίας:

Κυρία Ν. Γροσομανίδου, τ. Πρέσβη, μέλος Δ Σ. Σ.Φ.Ε.Α., μέλος ΕΚΙΝ

Κύριο Λ. Αξελλό, Ιστορικό, συγγραφέα, εκδ. Στοχαστής

Κύριο Λ. Βάσση, Φιλόλογο, συγγραφέα, μέλος Σοσιαλιστικής Πορείας

Κύριο Γ. Γαβριήλ, Φαρμακοποιό, τ. Δήμαρχο Ωρωπού, μέλος ΕΚΚΕ - ΑΑΣΠΕ

Κύριο Ν. Μανιό, Ιατρό, τ. Βουλευτή, μέλος οργάνωσης 20 Οκτώβρη

Κύριο Χ. Μελετιάδη, Καθηγητή ΠΑΝΤΕΙΟΥ Πανεπιστημίου/ τμ. Κοινωνιολογίας

Κύριο Α. Πολίτη, πρ. Υπ/κο Π.Ν, μέλος ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ

Υπηρεσίες Γ.Ε.Σ. Στρατοδικείων Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Σ/νχη Μ. Βασιλειάδου, Τ/χη Γ. Δέμελη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

- Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 -1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1995
- Άλτουσέρ Λουί, *Θέσεις*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1999
- Βέμπερ Μαξ, *Οικονομία και Κοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Σαβάλλας, 2005
- Βάσσης Λαοκράτης, *Το επικυριαρχούμενο μέλλον μας*, Αθήνα, εκδ. Ταξιδευτής, 2019
- Βεριώνης Δημήτρης, *Θάνατοι στην χούντα*, Αθήνα, εκδ. Τόπος, 2024
- Βερναρδάκης Χριστόφορος, Μαυρήs Γιάννης, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, ανατύπωση 2012, εκδ. Εξάντας, 1991
- Βόγλης Πολυμέρης, *Δυναμική αντίσταση*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2022
- Βότσης Γιώργος, *Σε μαύρο φόντο*, Αθήνα, εκδ. Στοχαστής, 1983
- Βούλγαρης Γιάννης, *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 2002
- Γεωργιάδης Γεώργιος, *Η ιδεολογία της επανάστασης*, χχχχ, Εκδ. Ιδιωτική
- Γιαννόπουλος Γιώργος, Glogg Richard, *Η Ελλάδα κάτω από στρατιωτικό ζυγό*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976
- Γιούργος Κωστής, Καμπύλης Τάκης, Μπέκετ Τζέμης, *Η ταρατσα της Μπουμπουλίνας, Καταστολή και βασανιστήρια στην Ελλάδα του '67-69*, Αθήνα, εκδ. Ποταμός, 2009
- Γουντχάους, Κρίστοφερ Μ., *Η άνοδος και η πτώση των συνταγματαρχών*, Αθήνα, εκδ. Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1981
- Γρηγοριάδης Σόλων Ν, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, Αθήνα, εκδ. Polaris, 2010
- Δαφέρμος Ολύμπιος, *Φοιτητές και δικτατορία*, Αθήνα, εκδ. Εταιρεία Σύγχρονης Ιστορίας, 2023
- Δημαράς Κωνσταντίνος, Θ., *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Αθήνα, εκδ. Ερμής Εκδοτική, 1982
- Δημοκρατική Άμυνα, *Ιδεολογικοί και Πολιτικοί Στόχοι*, Αθήνα, εκδ. χχχχ, 1974
- Ε.Κ.Ο.Ν. Ρήγας Φεραίος, *Το Λεύκωμα του Ρήγα Φεραίου*, Αθήνα, 1974
- Ζαφείρης Χρήστος, *Αντεθνικώς δρώντες*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Επίκεντρο, 2011
- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης– Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών, *Μνήμη Σάκη Καράγιωργα, Τιμητικός τόμος*, Αθήνα, 1988
- Ιορδανίδης Γεώργιος, *Ελπίδες και ανησυχίες*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1966
- Καβάφης Κωνσταντίνος Π., *Άπαντα τα ποιητικά*, Αθήνα, εκδ. Μέρμηγκα, 1995
- Καλλιβρετάκης Λεωνίδαs, *Δικτατορία και μεταπολίτευση*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 2017,

Κανελλόπουλος Παναγιώτης, *Πώς εφθάσαμεν στην 21η Απριλίου 1967, 1940-1944, Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα, εκδ. Εστία, 1997

Καραγιάννης Γεώργιος, *Το δράμα της Ελλάδος*, Αθήνα, χχχχ, Ιδιωτική έκδοση

Καράγιωργας Γιώργος, *Από τον ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21ης Απριλίου*, Αθήνα, εκδ. Ιωλκός, 2003

Καρούσος Τζαβαλάς, *Γυάρος*, Αθήνα, εκδ. Πλειάς, 1974,

Κατηφόρης Γιώργης, *Η νομοθεσία των βαρβάρων*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1975

Κάτρης Γιάννης, *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1974

Κέλσεν Χανς, *Τι είναι δικαιοσύνη*, Αθήνα, εκδ. Αντίποδες, 2019

Κοντιάδης Ξενοφών, *Η περιπετειώδης ιστορία των επαναστατικών Συνταγμάτων του 1821*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτης, 2021

Κόλλιας Κωνσταντίνος, *Βασιλείς και επανάστασις 1967*, Αθήνα, εκδ. χχχχ, 1984

Κοροβέσης Περικλής, *Ανθρωποφύλακες*, εκδ. Κάλβος, 1983

Κούλογλου Στέλιος, *Μαρτυρίες από την δικτατορία και την αντίσταση*, Αθήνα, εκδ. Εστία, 2019

Κούνδουρος Ρούσσο, *Η ασφάλεια του καθεστώτος*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτης, 1978

Κρεμμυδάς Γιώργος, *Οι άνθρωποι της χούντας μετά την δικτατορία*, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 1984

Κρητικός Παναγιώτης, *Η αντίσταση κατά της δικτατορίας 1967-1974*, Αθήνα, εκδ. Καλέντης, 1996

Κιτσάκης Αθανάσιος, *Περικλέους Επιτάφιος*, Αθήνα, εκδ. χχχχ, 1999

Κωνσταντίνος «Βασιλείς», *Κωνσταντίνος χωρίς τίτλο*, τομ. Β Αθήνα, εκδ. Το Βήμα, 2015

Λανγκλουά Ντενίς, *Αλέξανδρος Παναγούλης, το αίμα της Ελλάδας*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, 2017

Λε Γκοφ Ζακ, *Ιστορία και μνήμη*, Αθήνα, εκδ. Νεφέλη, 1998

Λιάκος Αντώνης, *Ο Ελληνικός 20ος Αιώνας*, Αθήνα, εκδ. Πόλις, 2022

Μαγκάκης Γεώργιος - Αλέξανδρος, *Γράμμα από την φυλακή για τους Ευρωπαίους*, Αθήνα, εκδ. Ίκαρος, 2007

Μαρκαντωνάτου Μαρία, *Το κράτος και το μονοπώλιο της βίας*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, 2009

Μαρκεζίνης Σπύρος, *Σύγχρονη πολιτικής ιστορία της Ελλάδος 1936 – 1975*, Αθήνα, εκδ. Πάπυρος, 1994

Μασσίπ Ροζέ, *Καραμανλής ο Έλληνας που ξεχώρισε*, Αθήνα, εκδ. Σιδέρης, 1982

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών, *Μνήμη Σάκη Καράγιωργα, Τιμητικός τόμος*, Αθήνα, 1988

Μπαλιμπάρ Ετιέν, *Ο φόβος των μαζών*, Αθήνα, εκδ. Πλέθρον, 2010

Μπέκετ Τζέιμς, *Η βαρβαρότητα στην Ελλάδα 1967-1969*, Αθήνα, εκδ. Το Ποντίκι, 1997

Μπενάς Τάκης, *Της δικτατορίας 1967-1974*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 2008

- Μπένγιαμιν Βάλτερ, *Για μια κριτική της βίας*, Αθήνα, εκδ. Ελευθεριακή κουλτούρα,, 2002
- Μέρνταγκ Πήτερ, *Ο βιασμός της Ελλάδας*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, 1994
- Νέστορ Στέλιος, *Το συναξάρι μου*, Αθήνα, εκδ. Πατάκης, 2018
- Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία*, Αθήνα, εκδ. Πατάκης, 2021
- Νικολακόπουλος Ηλίας, *Ηλίας Ηλιού πολιτική βιογραφία*, Αθήνα, εκδ. Ίδρυμα Βουλής των Ελλήνων, 2017
- Π.Α.Κ. Ντοκουμέντα 1972-1974, Αθήνα, εκδ. Αιχμή, 1977
- Παντελής Αντώνης, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού δικαίου*, Αθήνα, εκδ. Λιβάνη & Ευρωπαϊκός οργανισμός Δημοσίου δικαίου, 2004
- Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων*, Αθήνα, εκδ. Σαββάλλας, 2006
- Παπανδρέου Ανδρέας, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα, εκδ. Καρανάσης, 1974
- Παπαχελάς Αλέξης, *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα,, εκδ. Εστία, 2024
- Ραφαηλίδης Βασίλης, *Ιστορία του Ελληνικού κράτους*, Αθήνα, εκδ. Εικοστού πρώτου, 1993
- Ροδάκης Περικλής, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, άνοδος και πτώση*, Αθήνα, εκδ. Μυκίνη, 1975
- Σημίτης Κώστας, *Δρόμοι ζωής*, Αθήνα, εκδ. Πόλις, 2015
- Σμιτ Καρλ, Τ, *Η έννοια του πολιτικού*, Αθήνα, εκδ. Κριτική, 1988
- Σμιτ Καρλ, *Πολιτική θεολογία*, Αθήνα, εκδ. Κουκκίδα. 2016
- Σπυρόπουλος Φώτιος, *Συνταγματικό δίκαιο*, Αθήνα, εκδ. Σάκκουλας 2020
- Σταράκης Γιαννης, *Στις φυλακές των συνταγματαρχαίων*, Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 1974,
- Συλλογικό *Η αντίσταση κατά της Απριλιανής δικτατορίας και το Πάντειο Πανεπιστήμιο*, επιμ. Β. Φύλιας & Χ. Μελετιάδης, Αθήνα, εκδ. Λειμών, 2019
- Συλλογικό *Η δικτατορία 1967 -1974*, επιμ. Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτης, 1999
- Συλλογικό *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο ,2006
- Συλλογικό *Η Μεταπολίτευση '74-'75* , επιμ. Β. Καραμανωλάκης, Η. Νικολακόπουλος, Τ. Σακελλαρόπουλος, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 2016
- Συλλογικό *Μεταπολίτευση – Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, επιμ. Μ. Αυγερίδης, Έ. Γαζή, Κ. Κορνέτης Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 2015
- Συλλογικό *Πρακτικά Συνεδρίου, Η δικτατορία των συνταγματαρχών & η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, επιμ. Π. Σούρλας, Αθήνα, εκδ. Ίδρυμα Βουλής των Ελλήνων, 2016
- Συλλογικό, *Τα οικονομικά της δικτατορίας 1967-1974*, Αθήνα, επιμ. Ν. Χριστοδουλάκης, έκδ. Βουλή των Ελλήνων & Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2024

Συλλογικό *Τα 200 χρόνια του Ελληνικού κράτους, Δομές, Θεσμοί*, συντονιστής σειράς ημερίδων Ν.Κ. Αλιβιζάτος, Αθήνα, εκδ. ΕΚΠΑ & Τράπεζα Πειραιώς, 2023

Τρέχολτ Άρνε, *Ο Νορβηγός που πολέμησε την χούντα*, Αθήνα, εκδ. Ψηφίδες, 2022

Τσάτσος Δημήτρης, *Συνταγματικό δίκαιο*, Αθήνα, εκδ. Α. Σάκκουλα, 1985

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική τραγωδία*, Αθήνα, εκδ. Ολκός, 1974

Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως, *Συμβούλιο Στέμματος, πρακτικά 1ης και 2ας Σεπτεμβρίου 1965*, Αθήνα, 1965

Φατούρου– Χαρίτου Μ, *Ο βασανιστής ως όργανο του κρατικής εξουσίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Univercity Studio Press, 2012

Φύλιας Βασίλης, *Τα αζέχαστα και τα λησμονημένα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, 2000

Φύλιας Βασίλης, *Πολιτικά κείμενα*, Αθήνα, εκδ. Αύριο- Βιβλιοθήκη Μάριου Πλωρίτη, 1975

Χαραλάμης Δημήτρης, *Στρατός και πολιτική εξουσία*, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 1985

Χατζηγιάννης Ναντής, *Τι έχεις με αυτόν*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ιδιωτική, 2007

Χατζηδάκης Μάνος Ν., *Βασιλεύς Κωνσταντίνος Β΄*, Αθήνα, εκδ. Πελασγός, 2015

Χατζηκωνσταντή Έλλη, *Δίκες αντιστασιακών οργανώσεων την περίοδο της δικτατορίας 1967-1974*, Αθήνα, εκδ. Λειμών, 2018

ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ ΥΛΙΚΟ

Γ.Ε.Σ., *ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 407/1968*

Γ.Ε.Σ., *ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 113/1968*

Γ.Ε.Σ., *ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 181/1968*

Γ.Ε.Σ., *ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 394/20-23/5/1969*

Γ.Ε.Σ., *ΕΚΤΑΚΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 136/1970*

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ – ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Εφημερίδα *ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ*

Εφημερίδα *ΕΘΝΟΣ*

Εφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ*

Εφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΚΟΣΜΟΣ*

Εφημερίδα *ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ – ΚΑΝΑΔΑ*

Εφημερίδα *ΕΣΤΙΑ*

Εφημερίδα *ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ*

Εφημερίδα *ΤΑ ΝΕΑ*

Εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*

Περιοδικό *ΑΝΤΙ*, Αθήνα, εκδ. Χ. Παπουτσάκης

Περιοδικό *ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ ΚΑΙ «ΑΚΡΑ» ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ*, Αθήνα, εκδ. Εφημερίδα των συντακτών,

Περιοδικό *ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ*, Αθήνα, εκδ. ΑΣΚΙ – Θεμέλιο

Περιοδικό *ΔΕΣΜΩΤΕΣ ΤΗΣ ΧΟΥΝΤΑΣ*, Αθήνα, εκδ. Ελευθεροτυπία

Περιοδικό *ΕΠΙΚΑΙΡΑ*, Αθήνα, εκδ. Πάπυρος Πρές

Περιοδικό *Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ*, Αθήνα, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ, 2018 ειδ. Εκδ. Άλτερ Έγκο ΑΕ

Περιοδικό *Η ΑΕΞΗ*, Αθήνα, εκδ. Α. Φωστιέρης – Θ. Νιάρχος

Περιοδικό *Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ 1922*, Αθήνα, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ - Δ.Ο.Λ.

Περιοδικό *Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ 1967-1974*, Αθήνα, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ - ΔΟΛ

Περιοδικό *ΜΝΗΜΩΝ*, Αθήνα, εκδ. Ε.Κ.Τ.

Περιοδικό *ΝΑΥΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ*, Αθήνα, εκδ. Ένωση Αποστράτων Αξιωματικών Ναυτικού

Περιοδικό Πολεμικές Μονογραφίες, *ΤΟ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ*, Αθήνα, εκδ. συγγραφείς Π. Πικραμένος – Ε. Μπετρουβάκης

Περιοδικό *Ο ΠΟΛΙΤΗΣ*, Αθήνα, εκδ. Δ. Μαυρομμάτης

Περιοδικό *ΡΑΔΑΜΑΝΘΥΣ*, εκδ. Δικηγορικός Σύλλογος Ηρακλείου τεύχος 14 Ηράκλειο Κρήτης,

Περιοδικό *ΤΕΤΡΑΛΙΑ*, Αθήνα, εκδ. Στοχαστής

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Καλτσόγια – Τουρναβίτη Νίκη, «Προβληματική της σύγχρονης Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας 1935-1975», Διδακτορική διατριβή, Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών (ΠΑΣΠΕ), 1981

Καούνας Γεώργιος, «Οι Ρομαντικές Αποχρώσεις του Εθνικισμού Σύμφωνα με τις Αναλύσεις των Κεντούρι, Χοσμπάουμ, Γκέλνερ και Άντερσον», Πτυχιακή Εργασία, Ε.Κ.ΠΑ., 2020

Κατσαφάδος Νικόλαος «Δημοκρατική Άμυνα: Η πορεία μιας οργάνωσης 1967-1970» Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία ΕΚΠΑ, 2019

Κριάρη Ισμήνη, «Οι Συνταγματικοί θεσμοί αντιμετώπισης κρατικών κρίσεων στην Ελλάδα και στην αλλοδαπή», Διδακτορική Διατριβή, Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών (ΠΑΣΠΕ), 1985

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

<https://altpress.gr>

<https://www.amnesty.gr>

<https://antidiktatorikos.uoa.gr>

<https://www.avgi.gr>

<http://www.avarchive.gr>

<https://www.aueb.gr>

<https://biblionet.gr>

<https://www.blod.gr>

<https://commonality.gr>

<https://www.culture.gov.gr>

<https://churchofcyprus.org.cy>

<https://www.didaktorika.gr/eadd>

<https://digitallib.parliament.gr>

<https://helios.eie.gr>

<https://ikk.gr>

<https://www.in.gr>

<http://www.iospress.gr>

<https://istorika-ntokoumenta.blogspot.com>

<https://ebooks.edu.gr>

<https://edromos.gr/>

<https://eisap.gr>
<https://www.efsyn.gr>
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr>
<http://eliaserver.elia.org.gr/>
<https://eleftherostypos.gr>
<https://www.ertnews.gr>
<https://www.ethnos.gr>
<https://.et.gr/el>
<https://www.e-prologos.gr>
<https://el.wikipedia.org>
<https://foundation.parliament.gr>
<https://www.greekhistoryrepository.gr>
<https://gslegal.gov.gr>
www.hellenicparliament.gr
<https://ikk.gr>
<https://jmc.uom.gr>
<https://karagiorgas-foundation.gr>
<https://www.kathimerini.gr>
<https://kritiki.gr>
<https://left.gr>
<https://library.ucy.ac.cy>
<https://www.loninja.gr>
<https://www.minocp.gov.gr>
<https://mcf.gr>
<https://www.miet.gr/>
<https://mietbookstore.gr>
<https://www.militaire.gr>
<https://www.newsbeast.gr>
<https://nomarchia.gr>
<https://www.npress.gr>
<https://www.ogdoo.gr>
<https://oldbooks.gr>
<https://pandemos.panteion.gr/home>
<http://www.panostzavellas.gr>
<https://parallaximag.gr>
<https://pergamos.lib.uoa.gr>
<https://polhist.panteion.gr>
<https://www.protothema.gr>
<http://repository.costas-simitis.gr>

<https://sfea.gr/sphea/xronologio.html>

<https://www.syntagmawatch.gr>

<https://www.tanea.gr>

<https://www.theatre.uoa.gr>

<https://www.thessmemory.gr>

<https://tvxs.gr>

<https://www.tovima.gr>

<https://topa.panteion.gr>

<https://hub.uoa.gr>

<https://vouliwatch.gr>

<https://24grammata.com>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

A. Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ

«Κύριοι στρατοδίκαι, εύρίσκομαι σήμερον ενώπιόν σας ως κατηγορούμενος διότι διώκομαι από την δικτατορικήν κυβέρνησιν. Ὁ λόγος τῆς διώξεώς μου εἶναι ἀπλὸς ἀλλὰ οὐσιαστικός. Διώκομαι διότι ὡς πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐθεώρησα ἔθνικόν καθήκον μου ν' ἀγωνισθῶ διὰ ν' ἀποκτήσῃ ἐκ νέου ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὸ δικαίωμα ν' ἀποφασίζῃ μόνος του καὶ ἐλευθέρως διὰ τὴν μοῖραν του καὶ τὰ πεπρωμένα του.

Εἰς τὴν ἀπολογίαν μου θὰ προσπαθῶ νὰ ἀπαντήσω εἰς τὰ ἐξῆς τρία ἐρωτήματα: Πρῶτον, ἐκ τῶν πράξεων τὰς ὁποίας μοῦ καταλογίζει τὸ κατηγορητήριον ποίας πράγματι ἔκαμα καὶ ποῖα ἀποτελοῦν κατασκευάσματα τῶν προανακριτικῶν ἀρχῶν. Δεύτερο, ποῖα ἦσαν τὰ κίνητρα καὶ τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεων εἰς τὰς ὁποίας πράγματι προέβην καὶ τρίτον, κατὰ πόσον αἱ κατηγορίαι τὰς ὁποίας ἀναφέρει τὸ κατηγορητήριον ὑπάρχονται εἰς τὸν Α.Ν. 509.

Καὶ ἔρχομαι, κύριοι στρατοδίκαι, εἰς τὸ πρῶτον ἐρώτημα. Δέχομαι ὅτι ἐβοήθησα τὸν Σημίτην εἰς τὴν τοποθέτησιν κροτίδος εἰς τὸ πρατήριον ESSO-PAPAS Κηφισίας. Σκοπὸς μου ἦτο ἡ ἐκδήλωσις ἐντόνου διαμαρτυρίας, τόσον ἀπὸ ἐμὲ ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκω, ἐναντίον τῆς δικτατορικῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία διὰ βίαιων μέσων κατέλυσεν τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα τῆς χώρας καὶ ἐναντίον τῶν παραγόντων, ὅπως ὁ Τὸμ Πάπας, οἱ ὁποῖοι στηρίζουν τὴν δικτατορικήν κυβέρνησιν εἰς τὴν ἐξουσίαν. Δέχομαι, ἐπίσης, ὅτι παρέλαβα ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Σημίτην δεκατρεῖς κροτίδας. Τὰς παρέλαβα ὅχι πρὸς τοποθέτησιν, ὡς λέγει τὸ κατηγορητήριον, ἀλλὰ πρὸς φύλαξιν. Αἱ κροτίδες αὗται θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπίσης ὡς μέσον διαμαρτυρίας κατὰ τῆς δικτατορικῆς κυβερνήσεως. Δέχομαι, τέλος, ὅτι παρέλαβα, ἐγκατέστησα καὶ ἐχρησιμοποίησα πολύγραφον πρὸς ἐκτύπωσιν προκηρύξεων. Τοῦτο ἔπραξα πρὸς πληροφόρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς τὸ σκότος λόγω ἐπιβολῆς αὐστηρᾶς λογοκρισίας.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω πράξεων, τὰς ὁποίας δέχομαι, τόσον τὸ κατηγορητήριον ὅσον καὶ αἱ καταθέσεις μου ἀναφέρουν ὅτι ἠγγήθην ὁμάδος δυναμιτιστῶν, ὅτι συμμετέσχον εἰς συζητήσεις πρὸς ἀνασύστασιν τῆς διοικουμένης ἐπιτροπῆς τῆς Δημοκρατικῆς Ἀμύνης, κατὰ τὰς ὁποίας μάλιστα ὁ Χαρ. Πρωτοπαπᾶς μοῦ εἶπεν ὅτι διατηρεῖ ἀντιστασιακὴν ὁμάδα, ὅτι

τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1969 παρέλαβα τρεῖς κροτίδας ἀπὸ Κουβελάκην καὶ Σταράκην καί, τέλος, ὅτι ἔφερα εἰς ἐπαφὴν τὸν Παπαζήσην μετὰ τοῦ Σταράκη πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως μεταφέρουν μὲ τὸ κότερο τοῦ Παπαζήση ἐκρηκτικὰς ὕλας ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν.

Ὅλοι αὐταὶ αἱ πράξεις, κύριοι στρατοδίκαι, ἀποτελοῦν ψευδῇ κατασκευάσματα τῶν προανακριτικῶν ἀρχῶν τῆς Ἀσφαλείας Προαστίων.

Τόσον τὰς πράξεις τὰς ὁποίας παρεδέχθην προηγουμένως ἐνώπιόν σας, ὅσον καὶ τὰ ψευδῇ κατασκευάσματα, τὰ ὁποῖα σᾶς ἀνέφερα, ἐξηναγκάσθην νὰ ὁμολογήσω κατόπιν ἀσκήσεως ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς Ἀσφαλείας Προαστίων ἀπανθρώπου ψυχολογικῆς βίας καὶ σωματικῶν βασανιστηρίων, ὡς λεπτομερῶς ἐξέθεσα διὰ τῆς κατατεθείσης ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου δηλώσεώς μου.

Ταῦτα, κύριοι στρατοδίκαι, ὅσον ἀφορᾷ τὰς πράξεις τοῦ κατηγορητηρίου. Ἐρχομαι τώρα νὰ ἀπαντήσω εἰς τὸ δεύτερον ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἔθεσα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολογίας μου, ἥτοι ποῖα εἶναι τὰ κίνητρα καὶ ἐλατήρια τὰ ὁποῖα μὲ ὥθησαν εἰς τὰς πράξεις τὰς ὁποίας παραδέχομαι ὅτι πράγματι διέπραξα. Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ σχετίζεται εὐθέως μὲ μίαν ἄλλην γενικὴν κατηγορίαν, τὴν ὁποίαν μοῦ ἀπαγγέλλει τὸ κατηγορητήριον. Ὅτι δηλαδὴ συμμετεῖχα εἰς τὴν ὀργάνωσιν Δημοκρατικὴ Ἄμυνα, ἡ ὁποία, κατὰ τὸ κατηγορητήριον, ἔχει ὡς ἔκδηλον σκοπὸν τὴν διὰ βιαίων μέσων ἀνατροπὴν τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ συστήματος. Τὸ ὅτι συμμετεῖχα ὡς ἀπλοῦν μέλος εἰς τὴν ἀντιστασιακὴν ὀργάνωσιν Δημοκρατικὴ Ἄμυνα τὸ παραδέχομαι ἀνεπιφυλάκτως. Ἡ κατηγορία ὅμως ὅτι ἡ Δημοκρατικὴ Ἄμυνα ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἀνατροπὴν τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ συστήματος εἶναι, ἀντικειμενικῶς κρινομένη, ἀνυπόστατος καὶ ἀναληθής. Τὸ πολίτευμα ἀνατρέπεται ἐφ' ὅσον ὑφίσταται καὶ λειτουργεῖ. Τὸ πολίτευμα ὅμως τῆς βασιλευομένης κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποκλειστικῶς ἀναφέρεται ὁ Α.Ν. 509 καὶ τὸ ὁποῖον πολίτευμα τὸ κατηγορητήριον διατείνεται ὅτι θὰ ἀνέτρεπεν ἡ Δημοκρατικὴ Ἄμυνα, δὲν ὑφίσταται οὐσιαστικῶς ἀλλ' οὔτε καὶ λειτουργεῖ διότι ἔχει ἤδη ἀνατραπῇ διὰ βιαίων μέσων ὑπὸ μιᾶς ὀλιγομελοῦς ομάδος ἀξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι νέμονται σήμερον τὴν ἐξουσίαν. Ἐπομένως εἶναι τουλάχιστον παραλογισμὸς νὰ κατηγορεῖται τις δι' ἐνεργείας πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ πολιτεύματος τῆς χώρας ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὸ ἔχουν ἤδη ἀνατρέψει.

Κύριοι στρατοδίκαι, οἱ λόγοι οἱ ὁποῖοι ὠδήγησαν εἰς τὴν σύστασιν τῆς ἀντιστασιακῆς ὀργανώσεως Δημοκρατικὴ Ἄμυνα, οἱ λόγοι οἱ ὁποῖοι μοῦ ἐπέβαλον νὰ προβῶ εἰς ὅλας τὰς πράξεις τὰς ὁποίας παρεδέχθην προηγουμένως δὲν ἦσαν ἡ ἀνατροπὴ τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ συστήματος. Οἱ λόγοι ἦσαν οἱ ἐξῆς:

ΠΡΩΤΟΝ: Ἡ διὰ βιαίων μέσων κατάλυσις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τῆς χώρας ὑπὸ μιᾶς ὀλιγομελοῦς ομάδος ἀξιοματικῶν. Τοῦτο ὑπῆρξε καὶ ἡ γενεσιουργὸς αἰτία συστάσεως τῆς Δημοκρατικῆς Ἀμύνης. Κύριοι στρατοδίκαι, πρὶν ἢ ἀποφασίσετε περὶ τοῦ κατὰ πόσον ἡ Δημοκρατικὴ Ἀμυνα ἔχει ὡς ἔκδηλον σκοπὸν τὴν διὰ βιαίων μέσων κατάλυσιν τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ συστήματος θὰ πρέπει νὰ ἐρευνήσετε τὸ ἐξῆς: διατί ἡ Δημοκρατικὴ Ἀμυνα δὲν συνεστήθη πρὸ τῆς 21ης Ἀπριλίου; Τότε, ποὺ ὑπῆρχε πλήρης ἐλευθερία ἐκφράσεως καὶ δὲν ὑφίστατο ἀνάγκην ἀκρύπτωνται πολύγραφοι σὲ σπίτια καὶ νὰ διανέμονται μυστικῶς προκηρύξεις. Τότε, ποὺ δὲν ὑπῆρχε ἀστυνόμευσις τῶν πολιτῶν (πράγμα ποὺ θὰ διευκόλυνε τὴν ἀνάπτυξιν δράσεως τῆς ὁργανώσεως). Τότε, τέλος, ποὺ δὲν ὑπῆρχε ἡ δαμόκλειος σπάθη τῶν ὑψηλῶν ποινῶν δι' ὅσους ἐξέφραζαν ἀπόψεις ἀντιθέτους πρὸς τὴν κυβέρνησιν. Κύριοι στρατοδίκαι, εἶμαι βέβαιος ὅτι ἐκ τῆς ἐρεύνης σας ταύτης θὰ καταλήξετε εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι γενεσιουργὸς αἰτία τῆς συστάσεως τῆς Δημοκρατικῆς Ἀμύνης εἶναι πράγματι τὸ κίνημα τῆς 21ης Ἀπριλίου. Διὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἡ ἐνέργεια αὕτη, κύριοι στρατοδίκαι, οἱ διενεργήσαντες τὸ κίνημα ἀξιοματικοὶ προέβαλαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὸ ἐπιχείρημα ὅτι κατέλυσαν τοὺς δημοκρατικούς θεσμοὺς διὰ νὰ σώσουν τὴν χώραν ἀπὸ ἐπικείμενον κομμουνιστικὸν κίνδυνον. Διὰ νὰ θεμελιωθῇ μάλιστα τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐξηγγέλθη ὅτι θὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἑβδομήντα φορτηγὰ αὐτοκίνητα πλήρη ὅπλων ὡς πειστήριον τῆς ἐπικειμένης κομμουνιστικῆς συνωμοσίας. Ἀλλὰ εἰς μάτην ὁ ἑλληνικὸς λαὸς περιμένει τρία χρόνια τώρα νὰ ἴδῃ τὰ ἑβδομήντα αὐτὰ αὐτοκίνητα. Τὸ ἐπιχείρημα περὶ ἐπικείμενου κομμουνιστικοῦ κινδύνου, κύριοι στρατοδίκαι, ἔχει σήμερον καταρρεύσει πλήρως. Διότι, πρῶτον, ὑπεύθυνοι πολιτικοὶ ἡγέται τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὡς ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς, ὁ ἀείμνηστος Γεώργιος Παπανδρέου καὶ ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος διέψευσαν κατηγορηματικῶς τὰς ἐξαγγελίας περὶ κομμουνιστικοῦ κινδύνου. Δεύτερον, ἐμπράκτως κατεδίκασεν τὸ κίνημα ὁ Ἀνώτατος Ἀρχων, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐπαναστατήσῃ κατὰ τῆς δικτατορικῆς κυβερνήσεως. Τρίτον, ἔγκυροι ξένοι ἐφημερίδες, ὡς ἡ Οὐάσιγκτον Πόστ, ὁ Γκάρντιαν, τὸ Σπῆγκελ καὶ ἄλλοι, ἀλλ' ἐπίσης καὶ σημαίνοντες δημοσιογράφοι ὡς ὁ Λέσλι Φάινερ, ἡ κ. Ἑλένη Βλάχου καὶ ἄλλοι ἀπέδειξαν μὲ ἀδιάσειστα στοιχεῖα ὅτι τὰ περὶ κομμουνιστικοῦ κινδύνου ἦσαν κατασκευάσματα τῶν ἀξιοματικῶν διὰ νὰ δικαιολόγησουν τὸ κίνημα. Τέλος, ἡ ὀλομέλεια τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης κατόπιν ἐξαμήνου ἐπισταμένης ἐρεύνης κατέληξε εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἰς τὴν χώραν δὲν ὑφίστατο κίνδυνος δυνάμενος νὰ δικαιολόγησῃ ἐκτροπὴν ἐκ τοῦ πολιτεύματος.

Αλλά ἐρωτᾶται, κύριοι στρατοδίκαι, τί πράγματι συνέβαινε εἰς τὴν χώραν πρὸ τῆς 21ης Ἀπριλίου; Κατὰ τὰ ἔτη 1947-49 ἡ τότε δημοκρατικὴ κυβέρνησις ἠγωνίσθη σκληρῶς πρὸς καταστολὴν τῆς ἐνόπλου κομμουνιστικῆς ἀνταρσίας. Καὶ δὲν ἐχρειάσθη τότε οὔτε νὰ κλείσῃ ἡ Βουλὴ ἀλλ' οὔτε νὰ καταλυθοῦ τὰ βασικὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Ἀπὸ τὸ 1950 μέχρι τὸ 1967 ὅλαι αἱ δημοκρατικαὶ κυβερνήσεις ἀνεξαρτήτως κομματικοῦ προσανατολισμοῦ κατέβαλαν προσπάθειαν πρὸς πραγματοποιήσιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς εἰς τὴν χώραν. Τοῦτο πράγματι ἐπετεύχθη ὥστε νὰ δικαιολογῇ τοὺς ἐπαίνους τῶν ξένων παρατηρητῶν. Τέλος, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1960 ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἤρχισε νὰ συνειδητοποιῇ ὠρισμένους κοινωνικοὺς στόχους καὶ ὠρισμένα βασικὰ αἰτήματα: Ἡ ταχεῖα οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις κατέστη πλέον συνειδητὴ ἐπιδιώξις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς συνειδητοποίησε ἀκόμη τὴν ἀνάγκην ριζικῆς ἀναδιαρθρώσεως τῆς παιδείας πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει ἡ σύγχρονος τεχνικὴ πρόοδος. Καὶ τέλος, συνειδητοποίησε ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ὅτι ἀποτελεῖ ἱστορικὴ ἀνάγκη ἡ οἰκονομικὴ ἀλλὰ καὶ πολιτικὴ σύνδεσις τῆς χώρας μὲ τὸν πολιτισμένον χῶρον τῆς Εὐρώπης. Παρὰ τὴν πολιτικὴν κρίσιν τοῦ 1965-1966, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἐπεισόδιον εἰς τὴν δημοκρατικὴν ζωὴν τῆς χώρας, ὁ ἐλληνικὸς λαός, κύριοι στρατοδίκαι, προσέβλεπε εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ Μαΐου 1967 ὡς τὴν μόνην ὁδὸν ἐκφράσεως καὶ πραγματοποιήσεως ὅλων αὐτῶν τῶν στόχων. Δυστυχῶς, τὸ κίνημα τῆς 21ης Ἀπριλίου ματαίωσε τὴν προσπάθειαν πρὸς ἐπίτευξιν τῶν πόθων καὶ ἐπιδιώξεων τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ.

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΛΟΓΟΣ, κύριοι στρατοδίκαι, ὁ ὁποῖος ὠδήγησεν εἰς τὴν σύστασιν τῆς Δημοκρατικῆς Ἀμύνης καὶ μὲ ὥθησεν εἰς τὴν ἀπόφασιν συμμετοχῆς μου εἰς αὐτὴν εἶναι τὸ δικαίωμα ἀμύνης καὶ ἀντιστάσεως κατὰ τῆς ἐπιβληθείσης δικτατορίας εἰς τὴν χώραν ὑπὸ τῶν ὀλίγων ἀξιωματικῶν οἱ ὁποῖοι διενήργησαν τὸ κίνημα. Πράγματι, οἱ ἀξιωματικοὶ αὐτοὶ προέβησαν εἰς σειρὰν πράξεων πρὸς ἐπιβολὴν δικτατορίας εἰς τὴν χώραν. Συγκεκριμένως, πρῶτον, ἐπέβαλαν στρατιωτικὸν νόμον τὸν ὁποῖον διατηροῦν μέχρι σήμερον, ἥτοι ἐπὶ μίαν τριετίαν. Ἀπὸ ὅ,τι γνωρίζω, δὲν ὑφίσταται ἱστορικὸν παράδειγμα χώρας τοῦ ἐλευθέρου κόσμου εὐρισκομένου εἰς κατάστασιν εἰρήνης, ἡ ὁποία νὰ ἐπιβάλλῃ καὶ νὰ διατηρῇ ἐπὶ τόσο μακρὸν διάστημα τὸν στρατιωτικὸν νόμον. Ἡ ἐξήγησις διὰ τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἶναι ἀπλῆ: Ἡ κυβέρνησις φοβεῖται τὸν λαὸν καὶ ὁ στρατιωτικὸς νόμος εἶναι ἀναγκαῖος διὰ τὴν διατήρησίν της εἰς τὴν ἐξουσίαν. Δεύτερον, οἱ ἀξιωματικοὶ κατήργησαν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952 καὶ τρίτον, δι' ἑνὸς δημοψηφίσματος κατὰ τὸ 1968 ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἐξηναγκάσθη νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὰ βασικὰ ἀνθρώπινα δικαιώματά του. Μόνον ἓνα παρόμοιον ἱστορικὸν προηγούμενον ὑπάρχει. Τὸ

δημοψήφισμα τῆς 12ης Νοεμβρίου 1933 εἰς τὴν Γερμανίαν. Καὶ κατὰ περίεργον ἱστορικὴν σύμπτωσιν καὶ τὰ δύο αὐτὰ δημοψηφίσματα συνεκέντρωσαν τὸ 92% τῶν ψήφων. Ἀλλὰ τὰ βασικὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, κύριοι στρατοδίκαι, εἶναι ἀναπαλλοτριώτα. Πᾶσα δὲ πρᾶξις ἢ ὁποία ὑποχρεώνει τὸν λαὸν νὰ ἀπαλλοτριώσῃ ὁ ἴδιος τὰ δικαιώματά του ἀποτελεῖ παράβασιν καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ φυσικοῦ δικαίου. Κύριοι στρατοδίκαι, εἰς τὴν χώραν μας σήμερον δὲν ἐφαρμόζεται κανένα σύνταγμα. Οὔτε καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὴν δικτατορικὴν πλειοψηφίαν τοῦ 92%. Ἡ Ἑλλὰς ἀποτελεῖ σήμερον πολιτειακῶς ἀσύντακτον χώραν.

Εἰς μίαν χώραν μὲ τοιαύτην διακυβέρνησιν, ὅλαι αἱ ἀποφάσεις ἐπὶ τῶν μεγάλων ἐθνικῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα καθορίζουν τὴν μοῖραν καὶ τὰ πεπρωμένα τοῦ λαοῦ, λαμβάνονται ὑπὸ μιᾶς ὀλιγομελοῦς ομάδος προσώπων ἐρήμην τοῦ λαοῦ. Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ὁμως ἐμπειρίαν γνωρίζομεν ὅτι εἰς πᾶσαν δικτατορίαν οὐδεμία ἐγγύησις ὑπάρχει ὅτι αἱ ἀποφάσεις τὰς ὁποίας λαμβάνει ἡ κυβέρνησις ἐκφράζουν τοὺς στόχους καὶ τὰς ἐπιδιώξεις τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ἢ τουλάχιστον τῆς πλειοψηφίας. Καὶ τοῦτο διότι δὲν ἐφαρμόζεται ἡ δημοκρατικὴ διαδικασία ἐπιλογῆς. Συνήθως εἰς τὰς δικτατορίας αἱ ἀποφάσεις ἐπὶ τῶν θεμάτων κοινωνικῆς ἐπιλογῆς εἴτε ἐκφράζοντὰς προσωπικὰς ἐπιθυμίας τοῦ δικτάτορος ἢ ἐξυπηρετοῦντὰ συμφέροντα τῶν παραγόντων οἱ ὅποιοι μὲ τὴν δυνάμιν των διατηροῦν τὸν δικτάτορα εἰς τὴν ἐξουσίαν. Εἰς τὴν χώραν μας σήμερον ὑπάρχουν σοβαραὶ ἐνδείξεις ὅτι κατὰ τὴν λῆψιν τῶν ἀποφάσεων ἐπὶ βασικῶν ἐθνικῶν θεμάτων προεξάρχει τὸ στοιχεῖον τῆς διατηρήσεως τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν ἐξουσίαν. Θὰ ἀναφέρω ἐδῶ τρεῖς βασικὰς περιπτώσεις ἐκ τῶν ὁποίων θεμελιούται ἡ ἄποψις αὕτη. Πρῶτον, τὰς ἀποφάσεις τῆς κυβερνήσεως ὡς πρὸς τὸν διεθνῆ προσανατολισμὸν τῆς χώρας. Δεύτερον, τὰς ἀποφάσεις διὰ τὴν παιδείαν καὶ τρίτον, τὰς ἀποφάσεις διὰ τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Καὶ ἔρχομαι εἰς τὸ πρῶτον: Ὁ ἐλληνικὸς λαός, κύριοι στρατοδίκαι, ἔχει ἀπὸ αἰῶνας τώρα συνδέσει τὴν μοῖραν του μὲ τὴν Εὐρώπην. Θέλει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἐλπίζει ὅτι εἰς τὸν πολιτισμένον τοῦτον χῶρον θὰ δυνηθῇ νὰ πραγματοποιήσῃ ἀνώτερα ἐπίπεδα εὐημερίας καὶ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ ἡ σημερινὴ κυβέρνησις φαίνεται ὅτι δὲν θέλει ἢ Ἑλλάσναι ἀνήκῃ εἰς τὴν Εὐρώπην. Καὶ τοῦτο διότι κινδυνεύει νὰ χάσῃ τὴν ἐξουσίαν. Ἡ δημοκρατικὴ Εὐρώπη δὲν ἀνέχεται σήμερα δικτατορίας εἰς τὸν χῶρον τῆς. Οὕτω, μόνον, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἀπόφασις τὴν ὁποίαν ἔλαβε ἡ σημερινὴ κυβέρνησις περὶ ἀποχωρήσεως τῆς Ἑλλάδος ἐκ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, ὡς καὶ αἱ προσπάθειαι περὶ ἐμπορικοῦ ἀνοίγματος πρὸς τὴν ὁλοκληρωτικὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν ὑπανάπτυκτον Ἀφρικὴν. Ἀλλὰ καὶ αἱ τελευταῖαι αὗται προσπάθειαι δὲν φαίνεται νὰ τελεσφοροῦν. Οὕτω,

σήμερον ἡ Ἑλλάς εὐρίσκεται σχεδὸν εἰς διεθνῇ ἀπομόνωσιν, ἡ ὁποία προμηνύει μεγάλα δεινὰ διὰ τὴν παροῦσαν καὶ τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Ἔρχομαι κατὰ δεύτερον, κύριοι στρατοδίκαι, εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς κυβερνήσεως διὰ τὴν παιδείαν. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει συνειδητοποιήσει τὴν ἀνάγκην ριζικῆς ἀναδιαρθρώσεως τῆς παιδείας πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ποῦ ἐπιβάλλει ἡ σύγχρονος τεχνικὴ πρόοδος. Ὅταν εἰς μίαν χώραν παραβιάζονται τὰ βασικὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἐπόμενο νὰ προκληθῇ ἄμεσος ἀντίδρασις ἀπὸ τὴν διανόησιν τῆς χώρας αὐτῆς. Εἰς τὴν χώραν μας πράγματι ἡ ἑλληνικὴ διανόησις ἀντέδρασε εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν καὶ ἦτο εὐλογον ἡ σημερινὴ κυβέρνησις νὰ καταβάλλῃ προσπάθειαν ὅπως θέσῃ ὑπὸ τὸν ἑλεγχόν της τὴν ἑλληνικὴν διανόησιν καὶ μάλιστα ἐκεῖ ὅπου γεννᾶται καὶ ἀναπτύσσεται, εἰς τὰ πανεπιστήμια. Μὲ τὴν ἀπόλυσιν καθηγητῶν ἐμφορουμένων ἀπὸ δημοκρατικὰ ἰδεώδη, μὲ τὴν δυνατότητα τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας νὰ διορίζῃ καθηγητὰς ἄνευ προηγουμένης ἐκλογῆς, μὲ τὴν τοποθέτησιν κυβερνητικῶν ἐπιτρόπων εἰς τὰς ἀνωτάτας σχολὰς καί, τέλος, μὲ τὰ διωρισμένα συμβούλια τῶν φοιτητικῶν συλλόγων ἡ σημερινὴ κυβέρνησις τείνει νὰ μετατρέψῃ τὰ πανεπιστήμια ἀπὸ κέντρα πνευματικοῦ προβληματισμοῦ εἰς τόπους μεταδόσεως ἐλεγχόμενων γνώσεων. Ἔρχομαι, τέλος, εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας. Εἰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας λειτουργεῖ ὁ μηχανισμὸς τῆς ἀγορᾶς, ταχεῖα οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἂν ὅχι ἀνέφικτος πάντως ἐξαιρετικῶς δύσκολος, ὅταν εἰς τὴν χώραν ἔχει ἐπιβληθῇ δικτατορία. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλοῦς. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ἀπαιτεῖ θυσίας τοῦ λαοῦ κατὰ τὸ παρὸν πρὸς ἐξασφάλισιν ἀνωτέρου ἐπιπέδου εὐημερίας εἰς τὸ μέλλον. Ἀλλὰ ἐὰν δὲν λειτουργῇ ἡ δημοκρατικὴ διαδικασία λήψεως τῶν ἀποφάσεων καὶ ὁ λαὸς δὲν συμμετέχῃ εἰς τὴν ἀπόφασιν περὶ τοῦ πόσῃ θυσίᾳ θὰ φέρῃ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ περὶ τοῦ πῶς θὰ διανεμηθοῦν οἱ καρποὶ τῆς ἀναπτύξεως, δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ συμμετάσχῃ ἐνεργῶς εἰς τὴν ἀναπτυξιακὴν προσπάθειαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ χώρα θὰ παραμένῃ οἰκονομικῶς στάσιμος. Τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει εἰς τὴν Πορτογαλίαν, ἡ ὁποία ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη παραμένει εἰς κατάστασιν οἰκονομικῆς στασιμότητος. Τοῦτο συνέβη ἐπίσης εἰς τὴν χώραν μας ἀμέσως μετὰ τὸ κίνημα τῆς 21ης Ἀπριλίου. Ὁ μέσος ἐτήσιος ρυθμὸς ἀναπτύξεως κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1967 δεκαετίαν ἦτο μεταξὺ τῶν μεγαλυτέρων τοῦ κόσμου καὶ προσήγγιζεν τὸ 7%. Τὸ 1967 καὶ 1968 ὁ ἐτήσιος ρυθμὸς ἀναπτύξεως ἐμειώθη εἰς 4% περίπου. Ἡ κυβέρνησις διαπιστώσασα ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ ταχεῖαν ἀνάπτυξιν μὲ τὰ παραδεδεγμένα ἐπιστημονικῶς μέσα οἰκονομικῆς πολιτικῆς κατέφυγεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀνορθόδοξου μεθόδου τοῦ ἀλογίστου πληθωρισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ

ταχέως την χώραν εἰς οἰκονομικὸν ἀδιέξοδον. Ὁ πληθωρισμὸς οὗτος ἐξεδηλώθη κατ' ἐξοχὴν εἰς σοβαρὰ ἀνοίγματα τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν. Διὰ τὰ καλύψει δὲ ἡ κυβέρνησις τὰ ἀνοίγματα αὐτὰ ἐφήρμοσεν καὶ πάλιν δυὸ ἀνορθόδοξα μέσα οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Πρῶτον, ἐχρησιμοποίησεν τὸ ἀνεπίσημον συναλλαγματικὸν ἀπόθεμα τῆς χώρας καὶ ὡς οἰκονομολόγος, κύριοι στρατοδίκαι, γνωρίζω ὅτι κατὰ τὴν τριετίαν 1967-1969 ἡ κυβέρνησις διέθεσεν ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ἀνεπίσημον συναλλαγματικὸν ἀπόθεμα ἐξ 120 ἑκατομμυρίων δολαρίων περίπου πρὸς κάλυψιν τῶν σοβαρῶν ἐλλειμμάτων τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, καὶ δεύτερον, προσέφυγε εἰς τὴν σύναψιν βραχυπροθέσμων δανείων μετὰ λίαν ἐπαχθεῖς ὅρους, ὡς πληροφοροῦμεθα ἀπὸ ξένας ἐφημερίδας, δεδομένου ὅτι ἡ κυβέρνησις δὲν ἀνακοινώνει τοὺς ὅρους δανεισμοῦ. Οὕτω, ἐντὸς τῶν πρώτων δύο ἐτῶν ἀπὸ τοῦ κινήματος τὸ ἐξωτερικὸν δημόσιον χρέος ἠϋξήθη κατὰ 65% περίπου. Ἡ κυβέρνησις διὰ τὰ ἐπιτύχει οἰκονομικὴ ἀνάπτυξιν ὑπερχρεώνει τὸν ἑλληνικὸν λαὸν εἰς τοὺς ξένους. Εἰς τὴν οὐσίαν οἱ Ἕλληνες τῆς σήμερον τρώγουν τὸ ψωμὶ τῆς αὔριου.

ΤΡΙΤΟΣ ΛΟΓΟΣ ὁ ὁποῖος ὠδήγησεν εἰς τὴν σύστασιν τῆς Δημοκρατικῆς Ἀμύνης καὶ ἐπέβαλεν τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν μου εἰς αὐτὴν εἶναι τὸ δικαίωμα ἀντιστάσεως κατὰ τῶν μεθόδων τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῖ ἡ κυβέρνησις πρὸς διατήρησιν αὐτῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν. Αἱ μέθοδοι αὗται, κύριοι στρατοδίκαι, εἶναι γνωσταὶ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, διότι τὰς ὑφίσταται καθημερινῶς. Ἔχουν ἐξᾴλλον διαπιστωθῇ αἱ μέθοδοι αὗται καὶ ἀπὸ ἀμερολήπτους διεθνεῖς ὀργανισμοὺς ὡς εἶναι ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων καὶ τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης. Κύριοι στρατοδίκαι, πρὸ ἡμερῶν ἔτυχε νὰ διαβάσω τὸ βιβλίον τοῦ περίφημου Ἀγγλοῦ συγγραφέως Ὁργουελ ὑπὸ τὸν τίτλον 1984. Τὸ βιβλίον τοῦτο περιγράφει μίαν χώραν εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει ἐπιβληθῇ δικτατορία. Ἀναλύει δὲ τὰς «ἐπιστημονικὰς» μεθόδους αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν φανταστικὴν αὐτὴν χώραν διὰ νὰ κρατεῖται ἡ δικτατορικὴ κυβέρνησις εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ὡς πλέον χαρακτηριστικὰς μεθόδους ἀναφέρει τὴν λογοκρισίαν, τὸν ἐλέγχον τῆς διανοήσεως, τὴν ἀστυνόμευσιν τῶν πολιτῶν, τὰ βασανιστήρια ὡς ἀνακριτικὴν μέθοδον κ.λπ. Ἐὰν ἐδιάβαζα τὸ βιβλίον τοῦτο πρὸ τοῦ 1967 θὰ ἐτρόμαζα. Διαβάζοντάς το σήμερον δὲν μοῦ προκάλεσε μεγάλην ἐντύπωσιν.

Κύριοι στρατοδίκαι, κατὰ τὴν διαδικασίαν αὐτῆς τῆς δίκης παρέστητε μάρτυρες μιᾶς μεθόδου τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦν τὰ σώματα Ἀσφαλείας πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν ἀντιπάλων τῆς κυβερνήσεως. Εἶναι ἡ χάλκευσις ἀνηθίκων πράξεων πρὸς σπίλωσιν τῶν διωκομένων ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν. Τὴν μέθοδον ταύτην ὑπέστην προσωπικῶς. Ἀλλά, ἀπὸ ὅ,τι πληροφοροῦμαι, οὐδεὶς Ἕλλην οὔτε ξένος ἐπίστευσεν εἰς τὸ μυθιστόρημα τὸ ὁποῖον

κατεσκεύασεν ὁ ἀνακριτής μου καὶ βασανιστής μου μοίραρχος Μορογιάννης. Εὐτυχῶς διὰ τὴν σημερινὴν ἀνθρωπότητα, τοιαῦται μέθοδοι ἔχουν πλέον ξεπεραστῇ. Μόνον ἐπὶ τῆς δικτατορίας τοῦ Χίτλερ εἶχαν κάποια ἀποτελεσματικότητα.

Κύριοι στρατοδίκαί, μέχρι τώρα σᾶς ἐξέθεσα τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους συμμετέχω εἰς τὴν Δημοκρατικὴν Ἄμυναν. Εἶχα χρέος μου νὰ ἀγωνισθῶ εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὁργανώσεως αὐτῆς πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν εἰς τὴν χώραν. Εἶχα χρέος, πρῶτον, ὡς ἄνθρωπος ἀπέναντι τῆς ἱστορίας. Ἀπέναντι δηλαδὴ ὅλων ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἠγωνίσθησαν μὲ τὸν λόγον ἢ μὲ τὰ ὄπλα, ἐκείνων ποὺ ἔχυσαν ποταμοὺς αἵματος διὰ νὰ κληροδοτήσουν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δημοκρατίαν. Δεύτερον, εἶχα χρέος ὡς καθηγητῆς ἀπέναντι εἰς τοὺς φοιτητάς μου. Εἰς τοὺς νέους αὐτοὺς δὲν μετέδίδα μόνον ξηρὰς ἐπιστημονικὰς γνώσεις. Τοὺς εἶχα γαλουχήσει μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι ὀρθαὶ ἀποφάσεις ἐπὶ τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς χώρας λαμβάνονται μόνον μὲ τὴν δημοκρατικὴν διαδικασίαν ἐπιλογῆς, θὰ ἤμουν ἀσυνεπὴς καὶ θὰ ἐθεωρεῖτο δι' ἐμὲ φυγομαχία ἐὰν διὰ τοῦ ἀγῶνος μου δὲν ἐδικαίωνα τὰς ιδέας μου περὶ ἐλευθερίας καὶ δημοκρατίας ἀπέναντι τῶν φοιτητῶν μου. Τέλος, κύριοι στρατοδίκαί, εἶχα ἓνα προσωπικὸν χρέος ἀπέναντι τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς πατρίδος. Αὐτὸς ὁ λαὸς ἐκάνεν πολλὰς θυσίας καὶ δαπανὰς χάριν ἐμοῦ. Μὲ ἔσπουδασεν εἰς τὰ ἐλληνικὰ πανεπιστήμια, μὲ ἔστειλεν μὲ ὑποτροφίαν δι' ἀνωτέρας σπουδὰς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, μὲ ἔκανε καθηγητὴν ἀνωτάτης σχολῆς καὶ ἀνώτατον κρατικὸν λειτουργόν. Δι' ὅλας αὐτὰς τὰς θυσίας τί ζητεῖ ὡς ἀντάλλαγμα ἀπὸ ἐμὲ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς καὶ ἡ πατρίς; Τί ζητεῖ ἀπὸ ὅλους τοὺς πνευματικὸς ἀνθρώπους; Δύο μόνον πράγματα. Νὰ προσφέρουν τὰς ἐπιστημονικὰς τῶν ὑπηρεσίας καὶ νὰ εἶναι οἱ θεματοφύλακες τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἀξιῶν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Εἶχα ὑποχρέωσιν, ἐπομένως, κύριοι στρατοδίκαί, νὰ ἐξοφλήσω αὐτὸ τὸ μεγάλο χρέος μου, ἀκόμη καὶ ἐὰν παρίστατο ἀνάγκη νὰ δώσω καὶ τὴν ζωὴν μου.»

B. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

I

Ο Σάκης Καραγιωργας γεννήθηκε στον Πύργο της Ηλείας στις 17 Απριλίου 1930 και πέθανε στην Αθήνα στις 17 Αυγούστου 1985 σε ηλικία πενήντα πέντε χρονών. Νωρίς

έχασε τον πατέρα του μέσα στις κακουχίες των κατοχικών φυλακών και αναγκάζεται, σχεδόν δωδεκάχρονος, να βγει στην καθημερινή βιοπάλη της οικογένειάς του. Μεγαλώνει κοντά στις θλιβερές εμπειρίες της κατοχής και των εκτελέσεων Ελλήνων πατριωτών, στο μεγαλείο της Εθνικής μας Αντίστασης, στην τραγωδία του εμφύλιου πολέμου. Παραταύτα καταφέρνει δουλεύοντας και σπουδάζοντας, να τελειώσει τις εγκύκλιες σπουδές στην ιδιαίτερή του πατρίδα και τις πανεπιστημιακές του σπουδές στην Αθήνα. Το 1953 αποφοίτησε από την Ανώτατη Βιομηχανική Σχολή Πειραιώς και το 1954 από την Ανώτατη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών. Μετά την περάτωση των σπουδών του εργάζεται (1954-1955) στη Διεύθυνση Προγράμματος του Υπουργείου Συντονισμού. Το 1956 προσλαμβάνεται στη, νεοσύστατη τότε, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδας και καθιερώνεται ως στέλεχος της χάρη στην επιστημονική του κατάρτιση, την οξυδέρκειά του και την εργατικότητά του. Σε δύο χρόνια, ο 28χρονος οικονομολόγος κερδίζει υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών και αρχίζει μεταπτυχιακές σπουδές στην London School of Economics (1959-1962). Ειδικεύεται στη Δημόσια Οικονομική και ανακηρύσσεται διδάκτορας (Ph.D) του Πανεπιστημίου του Λονδίνου με τη διδακτορική του διατριβή που έχει ως θέμα τη φορολογία των ξένων επενδύσεων (Taxation Of Foreign Investment). Στο έργο αυτό ο Καραγιώργας διερευνούσε το πρόβλημα της φορολογίας των ξένων ιδιωτικών επενδύσεων, το οποίο κατά την περίοδο της δεκαετίας του 1950 αποκτούσε ιδιαίτερη σημασία για τη θεωρία της Δημόσιας Οικονομικής και είχε αρχίσει να απασχολεί διεθνώς τους ειδικούς μελετητές. Στο πλαίσιο αυτό η διδακτορική διατριβή του Έλληνα οικονομολόγου κατατάσσεται ανάμεσα στις πρώτες συστηματικές προσπάθειες για θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση θεμάτων διεθνούς φορολογίας. Παράλληλα με τις μεταπτυχιακές του σπουδές, από το τέλος της δεκαετίας 1950-1960, ο Καραγιώργας συνεργάζονταν στενά με τον καθηγητή Απ. Λάζαρη. Αποτέλεσμα της συνεργασίας αυτής ήταν η κατάστρωση ενός υποδείγματος νομισματικής ανάλυσης το οποίο επιτρέπει την παρακολούθηση των διακλαδικών επιδράσεων που προκαλούνται από τις μεταβολές της ενεργούς ζήτησης. Το υπόδειγμα αυτό ήταν ειδικά προσαρμοσμένο για να διευκολύνει την άσκηση νομισματικής αντιπληθωριστικής πολιτικής στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Τα αποτελέσματα στα οποία κατέληξαν οι ερευνητές δημοσιεύτηκαν από το Γραφείο Ερευνών της Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής Πειραιώς το 1960 με τον τίτλο «Έν υπόδειγμα Νομισματικής Αναλύσεως». Άλλες δημοσιεύσεις της περιόδου εκείνης περιλαμβάνουν τα άρθρα του Καραγιώργα στις «Σπουδές», όπως π.χ. «Συστήματα

Γενικής Οικονομικής Ισορροπίας και Διακλαδική Ανάλυση» (1959), «Φορολογική Πολιτική και Οικονομική Ανάπτυξη. Η ελληνική περίπτωση» (1964) και «Οικονομική Ανάλυση του Προβλήματος της Διπλής Φορολογίας» (1963). Μετά το 1962, ο Καραγιωργας, περατώνοντας τις μεταπτυχιακές του σπουδές στην Αγγλία, επιστρέφει στην Ελλάδα και αναπτύσσει πολύπλευρη επιστημονική, διδακτική, κοινωνική και πολιτική δράση. Επανέρχεται στη Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος και παράλληλα (1964-1967), συνεργάζεται ως ειδικός επιστημονικός συνεργάτης με το Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), όπου ασχολείται με τη μελέτη του φορολογικού συστήματος της χώρας μας. Επεξεργάζεται επίσης και εισηγείται προτάσεις για αναμόρφωση και εκσυγχρονισμό του φορολογικού συστήματος της Ελλάδας, με στόχο τη διαμόρφωση κατάλληλου φορολογικού πλαισίου ικανού να συμβάλει αποφασιστικά στην προώθηση των διαδικασιών οικονομικής ανάπτυξης.

II

Την πολύπλευρη κοινωνική, ακαδημαϊκή και πολιτική δράση του Καραγιωργα τη συνοδεύει πλούσιο ερευνητικό και συγγραφικό έργο, το οποίο επικεντρώνεται στην προβληματική οικονομικής παρέμβασης του Κράτους στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες, καθώς και σε θέματα σταθεροποίησης των διακυμάνσεων της ελληνικής οικονομίας. Για τον προσδιορισμό των επιπτώσεων της σταθεροποιητικής πολιτικής καταστρώνει οικονομετρικά υποδείγματα για τη μέτρηση της αυτόματης σταθεροποιητικής επίδρασης των βασικών δημοσιονομικών μεταβλητών, όπως ο προοδευτικός φόρος εισοδήματος, οι φόροι κατανάλωσης και οι μεταβιβαστικές πληρωμές. Τα αποτελέσματα της ερευνητικής του εκείνης ενασχόλησης παρουσιάζονται στη μελέτη του. «Η Προοδευτικότητα του Ελληνικού Φόρου Εισοδήματος και η Σταθεροποιητική Αυτού Επίδρασις», η οποία δημοσιεύεται στις εκδόσεις της Τράπεζας της Ελλάδος, το 1963. Την ίδια χρονιά ο Σάκης Καραγιωργας διορίζεται επιμελητής στην Ανώτατη Βιομηχανική Σχολή Πειραιώς (Α.Β.Σ.Π.) και αρχίζει μια διδακτική πορεία, μέσα από την οποία θα καθιερωθεί ως κορυφαίος πανεπιστημιακός δάσκαλος. Στην Α.Σ.Β.Π. διδάσκει Εφαρμοσμένη Οικονομική. Σε δύο χρόνια (1965) αναγορεύεται υφηγητής της Ανώτατης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών. Και ένα χρόνο αργότερα καθηγητής της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών, στην έδρα της Δημόσιας Οικονομικής. Στην Πάντειο θα διδάξει το ακαδημαϊκό έτος 1966-1967. Τον ίδιο χρόνο δημοσιεύεται στις εκδόσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών

(ΚΕΠΕ) το έργο του «Εισηγήσεις επί της Μεταρρυθμίσεως του Ελληνικού Φορολογικού Συστήματος», που συνέταξε ο Σ. Καράγιωργας, σε συνεργασία με τον καθηγητή G. Break. Στα 1967 επίσης εκδίδεται από τον Οίκο Παπαζήση το πρώτο διδακτικό του βιβλίο: «Παραδόσεις Δημοσιονομικής Πολιτικής». Το έργο, προσαρμοσμένο στις ανάγκες των τελειοφοίτων σπουδαστών της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών, αποτέλεσε, για την εποχή του, πρότυπο διδακτικό εγχειρίδιο στο χώρο της Δημόσιας Οικονομικής, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στην παρουσίαση της κεϋνσιανής θεωρίας και πολιτικής της οικονομικής σταθεροποίησης. Ακολουθεί, σε σύντομο χρονικό διάστημα, το δίτομο διδακτικό σύγγραμμα «Παραδόσεις Δημόσιας Οικονομικής» (εκδόσεις Παπαζήση). Το σύγγραμμα εκείνο είχε σχεδιασθεί για να καλύψει τις ανάγκες των φοιτητών του δευτέρου έτους της Παντείου Α.Σ.Π.Ε. και φέρνει για πρώτη φορά τον Έλληνα φοιτητή σε επαφή με τη νεοκλασική θεωρία της Δημόσιας Οικονομικής, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τη σύνθεση της ευρωπαϊκής -παράδοσης, των Ιταλών και Σκανδιναβών θεωρητικών της Δημόσιας Οικονομικής με την κεϋνσιανή θεωρία. Παράλληλα, ο Καράγιωργας, συνειδητοποιώντας τη φτώχεια και την καθυστέρηση της ελληνικής βιβλιογραφίας σε θέματα οικονομικής επιστήμης, μεταφράζει βασικά ξένα συγγράμματα. Κάνει αρχή με το βιβλίο του S. KUZNETS «Σύγχρονος Οικονομική Ανάπτυξη», (εκδόσεις Παπαζήση). Το μεταφραστικό του έργο θα το συνεχίσει στα χρόνια της φυλακής, όπου, με τη συνεργασία του Θ. Παπαμάργαρη, μεταφράζονται τα ογκώδη εγχειρίδια του R. Lipsey «Εισαγωγή εις την Θετικήν Οικονομικήν», και του P. Samuelson «Οικονομική» (εκδόσεις Παπαζήση). Στις φυλακές Κορυδαλλού εξάλλου, ο Καράγιωργας, θα καταπιαστεί πάλι με τις θεωρητικές διαστάσεις της διεθνούς φορολογίας για να συντάξει το άρθρο «Taxation of Foreign Firms» («Φορολογία ξένων επιχειρήσεων»), που θα δημοσιευθεί αργότερα (το 1975) στο περιοδικό *Public Finance Quarterly*. Καθώς αναφέρθηκε ήδη, από τις αρχές της δεκαετίας 1960-1970, ο καθηγητής Καράγιωργας μετέχει ενεργά στις προσπάθειες ανάπτυξης της οικονομικής επιστήμης στη χώρα μας. Το Γενάρη του 1965 γίνεται μέλος της Συντονιστικής Επιτροπής του περιοδικού «Νέα Οικονομία», όπου και δημοσιεύει σειρά από σημαντικά άρθρα. Μετέχει επίσης στο Διοικητικό Συμβούλιο της Ελληνικής Εταιρίας Προγραμματισμού. Το 1963-1964 ορίζεται Γενικός Γραμματέας της Οικονομικής εξ Υπουργών Επιτροπής στην Κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου. Και λίγο αργότερα, συνιδρύει μαζί με άλλους προοδευτικούς επιστήμονες και διανοούμενους τον πολιτικό όμιλο «Αλέξανδρος Παπαναστασίου». Ανάμεσα στους στόχους του Ομίλου εκείνους του οποίου ο

Καράγιωργας ήταν αντιπρόεδρος, περιλαμβάνονταν η μελέτη των προβλημάτων της ελληνικής κοινωνίας, οι συντονισμένες προσπάθειες και πρωτοβουλίες για διαμόρφωση εναλλακτικής πολιτικής πρότασης, ικανής να εκφράσει τα αιτήματα και τους πόθους του ελληνικού λαού και η επισήμανση και στοιχειοθέτηση των αναγκαίων θεσμικών, διοικητικών, οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων για τον εκσυγχρονισμό της χώρας.

III

Το στρατιωτικό πραξικόπημα του Απριλίου του 1967 θα αποτελέσει ριζική τομή στην πολιτική και προσωπική ζωή, καθώς και στην επιστημονική δραστηριότητα του Σάκη Καράγιωργα. Για τον αγωνιστή όμως και τον επιστήμονα δεν θα υπάρξουν αμηχανίες, διλήμματα ή ταλαντεύσεις. Την ίδια κιόλας ημέρα του πραξικοπήματος, ο Καράγιωργας και άλλοι πατριώτες – μέλη ως επί το πλείστον του Ομίλου «Αλέξανδρος Παπαναστασίου» – ιδρύουν την αντιδικτατορική Οργάνωση «Δημοκρατική Άμυνα» και αναλαμβάνουν ενεργό αντιστασιακή δράση. Ο Καράγιωργας έρχεται σε επαφή με προοδευτικούς φοιτητές, τους εμψυχώνει, οργανώνει αντιστασιακούς πυρήνες, τυπώνει προκηρύξεις, πραγματοποιεί διασυνδέσεις με άλλες αντιστασιακές οργανώσεις σε μια προσπάθεια να συντονιστεί η αντιδικτατορική πάλη. Η δραστηριότητά του εκείνη περιλαμβάνει και ενέργειες δυναμικού χαρακτήρα. Το καλοκαίρι του 1969 (14 Ιουλίου) τραυματίζεται βαριά από πρόωρη έκρηξη αυτοσχέδιου εκρηκτικού μηχανισμού, καθώς τον προετοίμαζε για τοποθέτηση. Η έκρηξη οδήγησε στον ακρωτηριασμό του δεξιού του χεριού, σε τραύματα στο κεφάλι και το τύμπανο του δεξιού του αυτιού. Η γυναίκα του Νίκη τον μεταφέρει αιμόφυρτο στο νοσοκομείο. Εκεί όμως τον συλλαμβάνουν αμέσως οι πράκτορες της χουντικής ασφάλειας και παρά τις συστάσεις των γιατρών ανακρίνεται απάνθρωπα και υφίσταται σκληρούς βασανισμούς. Η ανάκριση και τα βασανιστήρια και η αυστηρή απομόνωση σε διάφορα κρατητήρια της Ασφάλειας Προαστίων κράτησαν πάνω από 5 μήνες. Τίποτε όμως απ' όλα εκείνα δεν έκαμψαν τον Καράγιωργα. Αντιδρά στην απομόνωση και μαθαίνει να γράφει με το αριστερό του χέρι. Η απομόνωσή του κράτησε ως το τέλος του 1969. Παραμονές Χριστουγέννων μεταφέρθηκε στις φυλακές Αβέρωφ, όπου είχαν ήδη μεταφερθεί και άλλοι αντιστασιακοί. Οι σύντροφοί του διηγούνται πως ήταν σωματικό ράκος, αλλά διατηρούσε ακμαίο το ηθικό του. Ίσως και τη θύμηση πως η Σύγκλητος της Παντείου Α.Σ.Π.Ε. του 1969 είχε αποφασίσει να του αφαιρεθεί ο τίτλος του καθηγητή της και να εκδιωχθεί από τη Σχολή... Τον Απρίλη του

1970 ο Σάκης Καράγιωργας, μαζί με άλλους 34 αντιστασιακούς, δικάστηκε από το Έκτακτον Στρατοδικείο της Αθήνας. Ήταν η πολύκροτη δίκη της «Δημοκρατικής Άμυνας». Και για πρώτη φορά στη δίκη εκείνη καταγγέθηκαν δημόσια τα βασανιστήρια στα οποία είχαν υποβληθεί οι συλληφθέντες αντιστασιακοί. Οι περιγραφές των βασανιστηρίων – μεταξύ των οποίων και του Καράγιωργα – οι οποίες δημοσιεύτηκαν στον ελληνικό και ξένο Τύπο, συγκλόνισαν το πανελλήνιο και την παγκόσμια κοινή γνώμη: αποκάλυψαν τις μεθόδους με τις οποίες παρέμενε στην εξουσία η δικτατορία και έγιναν αφορμή να ενταθεί και να εξαπλωθεί η διεθνής κατακραυγή ενάντια στη δικτατορία. Ο Επίτροπος του Στρατοδικείου ζήτησε, μόνο για τον Καράγιωργα, την ποινή του θανάτου. Και τη ζήτησε με επιμονή. Το στρατοδικείο όμως, αντιμέτωπο με την πανελλήνια κατακραυγή, την ανεπιφύλακτη συμπαράσταση της διεθνούς κοινής γνώμης, της παγκόσμιας επιστημονικής κοινότητας και της παρέμβασης του δημοκρατικού πολιτικού χώρου της Ευρώπης, δεν τόλμησε να επιβάλλει στον Καράγιωργα, τη θανατική ποινή. Τον καταδίκασε σε ισόβια κάθειρξη και 18 χρόνια φυλάκιση με βάση το Νόμο 509 για «ανατροπή του καθεστώτος». Η απολογία του Καράγιωργα στο στρατοδικείο ήταν αντάξια της προσωπικότητάς του και της όλης του δράσης και ανδρείας. Συμπύκνωσε τις βασικές Ιδέες που καθοδήγησαν τη ζωή του, την πολιτική και επιστημονική του πορεία. Και τόνισε πως το ελεύθερο πολίτευμα είναι προϋπόθεση για την αποτελεσματική και δίκαιη λειτουργία των σύγχρονων κοινωνιών. Η κοινωνική συμβίωση, τόνισε, προϋποθέτει συνθήκες που να επιτρέπουν τη διαμόρφωση ακηδεμόνευτης γνώμης και ορθής κρίσης. Συνθήκες δηλαδή που να ικανοποιούν το αίτημα της λήψης κοινωνικών αποφάσεων μέσα από διαδικασίες συμμετοχικές και δημοκρατικές. Για την προοπτική του συνειδητοποιημένου επιστήμονα, κατέληξε ο Καράγιωργας, είναι καθοριστικό: να πληροφορεί και να διαφωτίζει, να καθοδηγεί με την πράξη και με τη στάση του. Μετά την καταδίκη του ο Καράγιωργας κρατήθηκε διαδοχικά στις φυλακές Αβέρωφ, Καλαμιού (Ιτζεδίν), Αλικαρνασσού και Κορυδαλλού. Στις φυλακές αυτές, θα παραμείνει ως τον Αύγουστο του 1973. Απελευθερώθηκε με τη χορήγηση αμνηστίας, μαζί με την πλειονότητα των αντιστασιακών κρατουμένων. Μετά την πτώση της δικτατορίας, είχε επανέλθει στην Τράπεζα, για ν' αποχωρήσει όμως οικειοθελώς με το βαθμό του διευθυντή. Από τότε αφοσιώθηκε ολοκληρωτικά στο διδακτικό και στο ερευνητικό έργο του.

IV

Τα χρόνια της φυλάκισής του υπήρξαν πολύ δύσκολα. Ο σοβαρός τραυματισμός του, σε συνδυασμό με τις χείριστες συνθήκες κράτησης και διαβίωσης, τις πολλές μεταγωγές από φυλακή σε φυλακή, τις συχνές εισόδους και εξόδους στα νοσοκομεία, την πλημμελή νοσοκομειακή και φαρμακευτική περίθαλψη και τις επανειλημμένες απεργίες πείνας, επιδείνωσαν ακόμη περισσότερο την επισφαλή υγεία του, προκάλεσαν μονιμότερες βλάβες, υπέσκαψαν την εξασθενημένη αντοχή του οργανισμού του και αποδείχτηκαν μοιραίες για τη ζωή του. Παρά ταύτα, καθώς το είπαμε και πιο πάνω, ο Σάκης Καραγιωργας, ακόμα και κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του συνέχισε την επιστημονική του δράση, πρωτότυπη και μεταφραστική. Κάνει έρευνα σχετική με τις εισοδηματικές ανισότητες στην Ελλάδα και την αποτελεσματικότητα της αναδιανεμητικής πολιτικής του κράτους. Περίληψη των αποτελεσμάτων εκείνης της έρευνας δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «*The Economic Journal*», το 1973 με τίτλο «*The Distributions of Tax Burden by Income Groups in Greece*» (Η κατανομή του φορολογικού βάρους κατά εισοδηματικά κλιμάκια στην Ελλάδα). Για την ολοκλήρωση της μελέτης αυτής ο Καραγιωργας αντιμετώπισε μεγάλα εμπόδια, που επιτείνονταν από το γεγονός πως η έρευνα γινόταν μέσα στη φυλακή. Ιδιαίτερα σημαντική στάθηκε η έλλειψη επίσημων στατιστικών στοιχείων διανομής του εισοδήματος κατά εισοδηματικά κλιμάκια. Τη σημαντική τούτη έλλειψη την ξεπέρασε ο Καραγιωργας επινοώντας μέθοδο έμμεσου υπολογισμού της κατανομής του εισοδήματος. Η μέθοδός του αυτή βασιζόταν στην αναγωγή, με τη βοήθεια οικονομετρικών υπολογισμών των κλιμακίων δαπανών των οικογενειακών προϋπολογισμών σε κλιμάκια εισοδήματος. Τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η έρευνα εκείνης που αναφέρεται στην περίοδο της δεκαετίας του 1960, δείχνουν πως οι εισοδηματικές ανισότητες στην Ελλάδα είναι έντονες και αρκετά μεγαλύτερες από εκείνες που επικρατούν στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Ακόμα σημαντικότερο είναι το γεγονός ότι για πρώτη φορά ήρθαν στην επιφάνεια στοιχεία αναφερόμενα στην αναδιανεμητική επίδραση της φορολογικής πολιτικής του κράτους. Διαπιστώθηκε π.χ. ότι, αντίθετα από ό,τι συμβαίνει κατά κανόνα στις αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες, το ελληνικό φορολογικό σύστημα, αντί να απαμβλύνει την ανισοδιανομή του εισοδήματος, τη διευρύνει. Η έρευνα αυτή όπως σημειώθηκε ήδη, είχε αρχίσει κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του. Συνεχίστηκε όμως και μετά την αποφυλάκισή του. Το 1977 π.χ. έκαμε σχετική ανακοίνωση στο *International Congress in Public Policy and Fiscal Policy*, που έγινε στην Αθήνα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια συνοπτική έκθεση των βασικών αποτελεσμάτων της έρευνας. Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Πολίτης», με τίτλο «Η φορολογική

εκμετάλλευση στην Ελλάδα». Στη δημοσίευση εκείνη, που αναφέρεται στη δεκαετία 1970-1980, δίνεται έμφαση σε μια μαρξιστικά προσανατολισμένη μεθοδολογία, γεγονός που καταγράφει τις θεωρητικές αναζητήσεις του Σ. Καράγιωργα την εποχή αυτή. Σχετική έρευνα του Καράγιωργα, που αναφέρεται στις εξελίξεις της πρώτης πενταετίας του 1980 και έγινε με τη συνεργασία του Θ. Πάκου, δημοσιεύεται στον ανά χειράς τόμο. Συναφές επίσης άρθρο των Καράγιωργα Πάκου, που διερευνά γενικότερες πτυχές κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων στην Ελλάδα δημοσιεύτηκε το 1985 μετά το θάνατο του Καράγιωργα στο περιοδικό «*Les Temps Modernes*», «*Les Inegalites Economiques et Sociales Actuelles*» («Οι σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες»). Το άρθρο εκείνο αναδημοσιεύτηκε σε ελληνική μετάφραση από τις εκδόσεις «Εξάντας» (πρβλ. «*Η Ελλάδα σε εξέλιξη*», Αθήνα 1986). Το ενδιαφέρον του Σ. Καράγιωργα για τις εισοδηματικές ανισότητες και τα φαινόμενα κοινωνικής αποστέρησης και φτώχειας στη χώρας μας παραμένει έντονο ως το τέλος της ζωής του. Τα τελευταία δύο χρόνια πριν από το θάνατό του, στα πλαίσια των ερευνητικών προγραμμάτων του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), αναλαμβάνει τη διεξαγωγή μεγάλης δειγματοληπτικής έρευνας με στόχο τη συγκέντρωση αξιόπιστων πρωτογενών στοιχείων κατανομής του εισοδήματος κατά εισοδηματικά κλιμάκια, κοινωνικές κατηγορίες και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Παράλληλα, και πάλι σε συνεργασία με το ΕΚΚΕ, αναλαμβάνει, σχεδιάζει και αρχίζει να υλοποιεί μια εμπειρική μελέτη, με στόχο τη μέτρηση της έκτασης και της έντασης του φαινομένου της «φτώχειας» στην Ελλάδα. Από τις έρευνες όμως αυτές, καμιά δεν ολοκληρώθηκε όσο ζούσε ο Καράγιωργας.

V

Η πτώση της δικτατορίας και η αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών αποτελούν για τον Καράγιωργα την απαρχή μιας ιδιαίτερα πολύπλευρης και γόνιμης κοινωνικής δράσης. Επανέρχεται στην Πάντειο Σχολή, στην έδρα της Δημόσιας Οικονομικής, όπου αναλαμβάνει καίριες πρωτοβουλίες για τη στελέχωση της Σχολής, τον εκσυγχρονισμό των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και την εξειδίκευσή της κατά επιστημονικές περιοχές. Παράλληλα, οι εμπειρίες του από την αντίσταση και τη φυλακή και οι κοινωνικοί και επιστημονικοί του προσανατολισμοί μεταφράζονται άμεσα στην πρώτη μεταδικτατορική περίοδο σε πολιτικές επιλογές. Συμμετέχει στις προσπάθειες για τη δημιουργία ενός πολιτικού φορέα ικανού να συλλάβει και να εκφράσει τα αιτήματα της κοινωνικής δικαιοσύνης, της οικονομικής ανάπτυξης και της πολιτικής δημοκρατίας. Στα χρόνια της

φυλακής, μαζί με τους περισσότερους συγκρατούμενούς του της «Δημοκρατικής Άμυνας», συνειδητοποίησε την αναγκαιότητα πολιτικής ενεργοποίησης για τη δημιουργία ενός πολιτικού σχηματισμού εμπνευσμένου από τα σοσιαλιστικά ιδεώδη και οργανωμένου στη βάση συμμετοχικών και δημοκρατικών διαδικασιών, οι θέσεις εκείνες περιλήφθηκαν στη Διακήρυξη της «Δημοκρατικής Άμυνας» τον Αύγουστο του 1974 και η ουσιαστική σύμπτωσή τους με τις θέσεις της Διακήρυξης της 3ης Σεπτεμβρίου, καθώς και η επιθυμία για αποφυγή πολυδιάσπασης του σοσιαλιστικού χώρου, αποτέλεσαν τα βασικά επιχειρήματα για προσχώρηση της «Δημοκρατικής Άμυνας» στις διαδικασίες ίδρυσης του ΠΑΣΟΚ. Η στάση του Σ. Καραγιώργα για τη λήψη της απόφασης εκείνης υπήρξε καθοριστική: η «Άμυνα» συνιδρύει μαζί με το ΠΑΚ και με άλλες αντιστασιακές οργανώσεις το ΠΑ.ΣΟ.Κ. Και ο Καραγιώργας, γίνεται μέλος της Προσωρινής Κεντρικής Επιτροπής και του Εκτελεστικού Γραφείου. Αρνείται όμως επίμονα να κατέλθει στις εκλογές του 1974 ως υποψήφιος βουλευτής. Ωστόσο, πολύ γρήγορα ανέκυψαν μέσα στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. θεμελιακές διαφωνίες αναφορικά με τον ιδεολογικό προσανατολισμό, τη στρατηγική και τακτική, την οργανωτική μορφή, τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και την εσωκομματική δημοκρατία. Ο Σ. Καραγιώργας έδειχνε ιδιαίτερη ευαισθησία στα θέματα της τήρησης δημοκρατικών διαδικασιών και της αποφυγής αρχηγικών οργανωτικών δομών. Έτσι, το καλοκαίρι του 1975 διαγράφεται από το ΠΑ.ΣΟ.Κ. Μαζί του διαγράφονται και πολλά άλλα μέλη του Κινήματος, που προέρχονται κυρίως από αντιστασιακές οργανώσεις, από τη «Δημοκρατική Άμυνα», το ΠΑΚ και το φοιτητικό κίνημα. Η απομάκρυνσή του από το ΠΑ.ΣΟ.Κ δεν ανακόπτει την πολιτική δράση του Σάκη Καραγιώργα. Η δράση αυτή συνεχίζεται και βρίσκει έκφραση στον τρόπο ζωής του και στις αναλύσεις του της πολιτικής πορείας του τόπου. Παραμένει κομματικά αδέσμευτος αλλά συμμετέχει πάντοτε με ζέση στις προσπάθειες ενιαίας έκφρασης της Ελληνικής Αριστεράς. Φιλικοί, συναισθηματικοί, αλλά και ιδεολογικοί λόγοι τον κρατούν κοντά στη «Σοσιαλιστική Πορεία». Στις εκλογές του 1977 αγωνίζεται μέσα από τις γραμμές της «Συμμαχίας». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αρθρογραφία του Καραγιώργα της περιόδου αυτής: ασκεί κριτική στις διάφορες μορφές μονόπλευρης επιβολής λιτότητας στους εργαζόμενους, η οποία υιοθετείται από τις κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας. Αμέσως μετά τις εκλογές του 1981, που έφεραν το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, δημοσιεύεται συνέντευξη του Καραγιώργα, στην εφημερίδα «Αυγή», όπου αναλύονται και οι προοπτικές της νέας κυβέρνησης. Υποστηρίζεται δηλ. η άποψη πως το ΠΑΣΟΚ θα λειτουργήσει τελικά ως εναλλακτική λύση για τη σταθεροποίηση του αστικού

οικονομικο-πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα. Από τις αρχές ήδη του 1983, ο Καραγιώργας δίνει θεωρητική έκφραση στην πολιτική του εκείνη εκτίμηση, όταν, στο Διεθνές Συνέδριο για τη θεωρία του κράτους (Πάντειος, Άνοιξη 1983), υποστηρίζει την άποψη ότι, παρά τις δεδηλωμένες «σοσιαλιστικές» πολιτικές (κοινωνικοποιήσεις, συμμετοχικές διαδικασίες, τοπική αυτοδιοίκηση κ.λπ.), η κυβέρνηση εφαρμόζει έναν «ήπιο» μονεταρισμό. Δύο χρόνια αργότερα, και λίγο πριν από το θάνατό του («Αυγή» η 1η Μαΐου 1985), ολοκληρώνει τη θεωρητική αυτή προσέγγιση καταδεικνύοντας αφ' ενός τα μονεταριστικά στοιχεία στις διάφορες διαστάσεις της κυβερνητικής πολιτικής και αφ' ετέρου τονίζοντας το ρόλο των ιδεολογικών μηχανισμών σε πολιτικές διαχείρισης της οικονομικής κρίσης. Τα δύο τελευταία χρόνια της ζωής του ο Καραγιώργας αναπτύσσει έντονη πολιτική δραστηριότητα. Αναλαμβάνει ποικίλες πρωτοβουλίες και συμμετέχει σε κινήσεις στο χώρο της ανανεωτικής αριστεράς με προοπτική να συγκροτηθεί ένας πολιτικός φορέας, που να μπορεί να εκφράσει πειστικά και ρεαλιστικά το αίτημα της κοινωνικής αλλαγής και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας μέσα από διαδικασίες λαϊκής συμμετοχής και δημοκρατίας. Χαρακτηριστική για την πολιτική του εκείνη τοποθέτηση ήταν η συμμετοχή του στην κίνηση των 18, που εκφράστηκε μετά το θάνατο του Καραγιώργα, στην ίδρυση του κόμματος «Ελληνική Αριστερά». Σημαντική υπήρξε και η συμμετοχή του Καραγιώργα στις μεταδικτατορικές συγκρούσεις ανάμεσα στις συντηρητικές και στις προοδευτικές δυνάμεις, με επίκεντρο την αναβάθμιση της ανώτατης εκπαίδευσης και τον εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου οργάνωσης και λειτουργίας της. Στον τομέα αυτό οι αγώνες και οι συγκρούσεις, ανεξάρτητα από την έκβασή τους, υπήρξαν καταλυτικές. Ο Καραγιώργας αγωνίστηκε για την αναβάθμιση και τον εκδημοκρατισμό της Ανώτατης Παιδείας της χώρας, την εμπέδωση διαδικασιών αξιοκρατικής στελέχωσής της και τη σύνδεσή της με την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας. Ο Καραγιώργας, πίστευε πως η παιδεία θα μπορούσε να αποτελέσει δυναμικό στοιχείο της κοινωνικής αλλαγής. Οι μεταρρυθμιστικές του προσπάθειες επικεντρώνονταν στην κατάργηση του θεσμού της έδρας, στυλοβάτη του παραδοσιακού συστήματος, στη δημιουργία τμημάτων και τομέων κατά γνωστικά αντικείμενα, στη δημιουργία συνθηκών διαλογικής παραγωγής και μετάδοσης της γνώσης, στην ουσιαστική ένταξη της έρευνας στα ΑΕΙ. Ιδιαίτερα αγωνίστηκε για την αναβάθμιση των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα. Ήταν ένας αγώνας που συνδέθηκε με την προοπτική για ίδρυση Πανεπιστημίου Κοινωνικών Επιστημών, του «Αττικού Πανεπιστημίου», και για την αναδιοργάνωση σε σύγχρονες

βάσεις της Παντείου. Εξάλλου, ο Καράγιωργας συνέδεε ιδιαίτερα την αναβάθμιση του διδακτικού έργου στα Α.Ε.Ι. με την κατάργηση του διδακτικού μονόλογου, τη θεσμοθέτηση συλλογικών μορφών οργάνωσης και λειτουργίας των τμημάτων, την αξιοποίηση όλων των επιστημονικών δυνάμεων μέσα στα Α.Ε.Ι. και την κριτική αντιπαράθεση διαφορετικών επιστημονικών και θεωρητικών προσεγγίσεων. Διαπίστωνε επίσης την επείγουσα αναγκαιότητα για ποιοτική αναβάθμιση των σπουδών και πρότεινε να δημιουργηθούν ευέλικτα και σύγχρονα προγράμματα, προσαρμοσμένα στην εξειδίκευση και εξέλιξη της επιστήμης. Στα πλαίσια αυτά, μαζί με άλλους πανεπιστημιακούς, αγωνίστηκε για την κατάργηση του ενός και μοναδικού συγγράμματος και την αντικατάστασή του από ένα σύστημα συγχρόνων βιβλιοθηκών και οικονομικών παροχών προς τους σπουδαστές, ώστε να προμηθεύονται τα απαραίτητα επιστημονικά βοηθήματα και να χρησιμοποιούν δημιουργικά βιβλιογραφίες. Η δραστηριοποίηση εκείνη του Καράγιωργα προς μια ουσιαστική μεταρρύθμιση της Ανώτατης Παιδείας συνέπεσε με συγκεκριμένες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες και συγκεκριμένα μέτρα της πολιτείας στο χώρο αυτό, τόσο επί Κυβερνήσεων της Νέας Δημοκρατίας, όσο και επί Κυβερνήσεων του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Ο Καράγιωργας συμμετέχει πρόθυμα, μετά το 1974, σε όλες σχεδόν τις επιτροπές που συγκροτήθηκαν σε εθνικό επίπεδο με σκοπό τη μεταρρύθμιση της Ανώτατης Παιδείας. Ως πρότανης της Παντείου Α.Σ.Π.Ε. στην περίοδο 1981-1982, προσπάθησε να προσανατολίσει την Επιτροπή Πρυτάνεων στη διαμόρφωση μιας συνολικής αντίληψης για το Πανεπιστήμιο, ξεπερνώντας κομματικές σκοπιμότητες και επιμέρους συμφέροντα. Καθοριστική ήταν η συμβολή του στη σύνταξη του πρώτου νομοσχεδίου – πλαισίου για την Ανώτατη Εκπαίδευση, το οποίο προτάθηκε από την Επιτροπή Πρυτάνεων το 1981. Ως προς τον Νόμο Πλαίσιο, που τελικά θεσμοθετήθηκε από την Κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. (Ν. 1268/82), ο Σ. Καράγιωργας θεώρησε πως δεν ολοκλήρωσε την πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση και πως σε πολλά του σημεία την δυσχέρανε (π.χ. υπέρμετρος συγκεντρωτισμός, χαριστικές μεταβατικές διατάξεις, *de facto* δυσχέρανση εισόδου στο Πανεπιστήμιο νέων επιστημόνων, υπερβολικά ιεραρχημένα και γραφειοκρατική δομή). Ειδική, τέλος, αναφορά πρέπει να γίνει στις πολύχρονες προσπάθειες του Καράγιωργα για τη δημιουργία ενός σύγχρονου Πανεπιστημίου Κοινωνικών Επιστημών, με αρχικό πυρήνα την Πάντειο Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών (βλ. παραπάνω). Η Ιστορία της μεταρρύθμισης της Παντείου, σε κάθε της φάση, είναι και ιστορία του Σάκη Καράγιωργα. Αμέσως μετά την επάνοδό του στην Πάντειο το 1974, καταστρώνει σχέδια για το χωρισμό της Σχολής σε σύγχρονα,

εξειδικευμένα τμήματα και επεξεργάζεται προγράμματα σπουδών για τα υπό ίδρυση τμήματα της Δημόσιας Διοίκησης, της Πολιτικής Επιστήμης και, της Κοινωνιολογίας. Οι πρωτοβουλίες του εκείνες θα αντιμετωπισθούν με αμηχανία από τους συναδέλφους του, και θα υποστηριχθούν μόνο χλιαρά από τους φοιτητές, οι οποίοι δεν θεωρούσαν ότι ο χωρισμός σε τμήματα ήταν άμεσης προτεραιότητας. Η επιμονή ωστόσο του Καράγιωργα οδήγησε στην υιοθέτηση των μεταρρυθμιστικών προτάσεων από τη Συνέλευση της Σχολής (1976), αλλά συνάντησε την άρνηση της Κυβέρνησης. Ο χωρισμός της Παντείου σε τμήματα πραγματοποιήθηκε οχτώ χρόνια αργότερα με την εφαρμογή του Νόμου Πλαισίου 1268/82. Ο τρόπος όμως με τον οποίο έγινε αυτή η αναδιάρθρωση δεν συνιστά πλήρη υλοποίηση των προτάσεων Καράγιωργα. Και τούτο, διότι η σύνθεση του διδακτικού προσωπικού, το οποίο κληρονόμησε η νέα Πάντειος από το παρελθόν δεν προσφερόταν για τη στελέχωση σύγχρονων τμημάτων Κοινωνικών Επιστημών. Ακόμα, γιατί οι μεταβατικές διατάξεις του νόμου, οι εσωτερικές ισορροπίες της Παντείου και η Πολιτική του Υπουργείου Παιδείας περιόρισαν σημαντικά την είσοδο νέων επιστημόνων, που θα μπορούσαν να καλύψουν τα κενά του υπάρχοντος διδακτικού προσωπικού. Αξίζει να επισημανθεί εδώ και η σημασία που έδινε ο Καράγιωργας στην ίδρυση ενός σύγχρονου Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης στην Πάντειο. Η επιμονή του στηριζόταν σε μια σφαιρική αντίληψη για το σημαντικό ρόλο που έπρεπε να διαδραματίσει η Ανώτατη Εκπαίδευση στον εκσυγχρονισμό και τον εκδημοκρατισμό της Δημόσιας Διοίκησης στην Ελλάδα. Θεωρούσε πως σ' αυτήν την κατεύθυνση συμπληρωματικό ρόλο θα μπορούσαν να διαδραματίσουν και οι εκσυγχρονιστικές πρωτοβουλίες στο εσωτερικό της Δημόσιας Διοίκησης. Με το πνεύμα αυτό υποστήριξε, επί υπουργίας Απόστολου Λάζαρη, την ίδρυση της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης και δέχτηκε να συμμετάσχει στο πρώτο της Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, παρά τις αντιδράσεις που συνάντησε ο νέος αυτός θεσμός στους ακαδημαϊκούς κύκλους της Παντείου.

VI

Το βιογραφικό όμως τούτο σημείωμα δεν θα έπρεπε να κλείσει δίχως κάποιες συμπληρωματικές αναφορές στο διδακτικό και επιστημονικό έργο του αείμνηστου Σάκη Καράγιωργα. Είναι, στ' αλήθεια, ένα έργο του οποίου η αποτίμηση απαιτεί ειδική πραγματεία, η οποία σύντομα πρέπει να επιχειρηθεί. Ο Καράγιωργας έδινε, πραγματικά, μεγάλη σημασία στη λειτουργία του πανεπιστημιακού ως Δασκάλου. Γενιές ολόκληρες φοιτητών και σπουδαστών είχαν την καλή τύχη να παρακολουθήσουν παραδόσεις ή

σεμινάριά του και να αποκομίσουν την ανεπανάληπτη εμπειρία μιας αυθεντικής μετάδοσης. Ο διδακτικός του λόγος ήταν απλός, σαφής, ανεπιτήδευτος, ταυτόχρονα όμως και επιστημονικά απαιτητικός. Χαρακτηριζόταν από εκείνον τον τύπο αφαίρεσης που επιτρέπει να αποκαλυφθεί μέσα από την πολλαπλότητα των κοινωνικών δεδομένων ο συγκρουσιακός τους χαρακτήρας. Ο Καθηγητής Καράγιωργας ήταν ένας από τους πρωτοπόρους στην κατάργηση του διδακτικού μονόλογου και στην καταπολέμηση της προσήλωσης του φοιτητή στην «αλήθεια» του μοναδικού συγγράμματος. Επιδίωκε την επιλογή διαλογικών και σεμιναριακών τρόπων μάθησης σε όλα τα επίπεδα της πανεπιστημιακής παιδείας. Έτσι, είχε τη δυνατότητα να εμβαθύνει και να ελέγχει τη γνώση που μετέδιδε, να σταθμίζει την αποτελεσματικότητα της μεθόδου διδασκαλίας στη βάση των διαπιστώσεων αυτών, να τροποποιεί, να προσαρμόζει και να βελτιώνει τη διδασκαλία του. Το ώριμο επιστημονικό και ερευνητικό έργο του Σάκη Καράγιωργα υπερβαίνει, βέβαια, τα όρια της συμβατικής οικονομικής επιστήμης και θεμελιώνεται στο ευρύτερο πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Ξεπερνάει επομένως τον αστικό ριζοσπαστισμό, που χαρακτήριζε τις προδιδακτορικές του προσφορές και προσανατολίζεται σε μαρξιστικές αναλυτικές προσεγγίσεις. Μέσα από μια πορεία, θεωρητικής αναζήτησης και πολιτικής πρακτικής και εμπειρίας, υπερακοντίζει τον στενό οικονομισμό των ερμηνευτικών αυτών σχημάτων και οδεύει συστηματικά προς μια συνθετική και ταυτόχρονα κριτική θεωρία του καπιταλιστικού κράτους. Η ερευνητική προσπάθειά του επικεντρώνεται στη διερεύνηση της κρατικής συγκρότησης της αστικής κοινωνίας, στην ανάλυση των σχέσεων κράτους και κοινωνικής διάρθρωσης. Πρόκειται δηλαδή για ανάλυση του ρόλου που παίζουν οι οικονομικές λειτουργίες του σύγχρονου κράτους στη συσσώρευση κεφαλαίου και γενικότερα στη διατήρηση και αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχηματισμών. Οι θεωρητικές αυτές αναζητήσεις μορφοποιούνται στη συγγραφή της πραγματείας περί «Δημόσιας Οικονομικής» («Ο οικονομικός ρόλος του Κράτους», εκδ. Παπαζήση 1977, «Οι οικονομικές λειτουργίες του Κράτους», εκδ. Παπαζήση 1980 και «Οι Δημοσιονομικοί Θεσμοί» εκδ. Παπαζήση 1981). Η πραγματεία αυτή, πρωτοποριακή σε σύλληψη και περιεχόμενο, αποτέλεσε και θα εξακολουθεί, για πολλά χρόνια ακόμα, να αποτελεί στη χώρα μας ορόσημο για την πανεπιστημιακή διδασκαλία και έρευνα σε θέματα που αφορούν στις οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις των λειτουργιών του σύγχρονου αστικού κράτους. Στόχος του κλασικού αυτού συγγράμματος είναι να καταδείξει τον συγκρουσιακό χαρακτήρα της σύγχρονης κοινωνίας, να αντικρούσει τις απλουστευτικές θεωρίες περί κοινωνικής και πολιτικής

αρμονίας, καθώς και θεωρίες περί ουδετερότητας του Κράτους. Η κριτική που ασκείται στα νεοκλασικά θεωρήματα και στον κεϋνσιανισμό, οδηγεί το συγγραφέα της στη διερεύνηση των κοινωνικών ανισοτήτων και στην επισήμανση του τρόπου με τον οποίο οι ανισότητες αυτές εκφράζονται σε συγκεκριμένες κρατικές λειτουργίες και πολιτικές. Έτσι, το έργο τούτο του Καθηγητή Καράγιωργα, από εξειδικευμένες αναλύσεις δημοσιοοικονομικού χαρακτήρα, προωθείται σε μια κριτική θεωρία της κοινωνικής δικαιοσύνης και του κοινωνικού συμφέροντος, μια Ιδέα στην οποία ο Καράγιωργας αφιέρωσε όλη του τη ζωή.